ESKİ TÜRKÇEDE er- FİİLİ

-Fonksiyonel ve Semantik Bir İnceleme-

Selin BAYRAK

(Doktora Tezi)

Eskişehir, 2021

ESKİ TÜRKÇEDE er- FİİLİ

-Fonksiyonel ve Semantik Bir İnceleme-

Selin BAYRAK

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

DOKTORA TEZİ

Eskişehir, 2021

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Selin BAYRAK tarafından hazırlanan "Eski Türkçede *er-* Fiili -Fonksiyonel ve Semantik Bir İnceleme-" başlıklı bu çalışma 19.04.2021 tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: ……..

Üye: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

(Danışman)

Üye: ……..

Üye: ……..

Üye: ……..

ONAY

(İmza)

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Enstitü Müdürü

……./……/….

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Selin BAYRAK

İMZA

ÖZET

ESKİ TÜRKÇEDE er- FİİLİ

-Fonksiyonel ve Semantik Bir İnceleme-

BAYRAK, Selin

Doktora-2021

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Tüm dünya dillerinde "bir hâlde bulunmayı" ifade eden, durum bildiren fiiller bulunmaktadır. İngilizcede *to be,* Almancada *sein*, Fransızcada *être*, şekillerinde görülen durum fiillerinin Eski Türkçedeki karşılığı *er-* fiilidir.

er- fiili, Eski Türkçe metinlerde "var ol-, bulun-" sözlüksel anlamıyla görülmekle birlikte daha sonraki süreçlerde çeşitli anlam ve görevler belirtmek üzere kullanılmıştır. Çalışma, *er-* fiilinin fonksiyonel ve semantik alanlarını belirlemek üzere yapılmıştır.

Bu doğrultuda *er-* fiili; Eski Türkçe metinlerde, yaygın olarak kopula görevindeki kullanım örnekleriyle, görünüş görevindeki örnekleriyle, gramerleşen ve sözcükselleşen örnekleriyle karşımıza çıkmakla birlikte bazı yapılarda kiplik de bildirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, durum fiilleri, er- fiili.

ABSTRACT

er- VERB İN OLD TURKİC

-A Functional and Semantic Study-

BAYRAK, Selin

Phd. Dissertation-2021

Department of Turkish Language and Literature

Advisor: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

In all languages of the world, there are stative verbs which express the state of being. The Turkish stative verb *er-* is the equivalent of English *to be*, German *sein* and French *être*.

Although it is used to be associated with literal meanings such as "var ol-" and "bulun-" in Old Turkic texts; the verb *er-* has been subsequently used in various meanings and functions in the later periods. In this respect, this study aims to determine the functional and semantic extents of the verb *er-*.

Although it shows up as copula in general, an aspect or a grammalized and lexicalized word, the verb *er-* carries out modality function in some structures in Old Turkic texts.

Key Words: Old Turkic, stative verbs, the verb er-.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **v**

ABSTRACT ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

KISALTMALAR ..... **xiii**

İŞARETLER ..... **xvi**

ÖN SÖZ ..... **xvii**

GİRİŞ **1**

Çalışmanın Konusu ve Kapsamı **1**

Çalışmanın Problemi ve Amacı **2**

Çalışmanın Metodu **2**

Korpus **3**

1. BÖLÜM

1.1. Fiil 6

1.2. Yardımcı Fiil 7

1.3. er- Fiili ve Diğer Yardımcı Fiiller 16

1.4. Eski Türkçede er- Fiilinin İşlevlerine Genel Bir Bakış 26

1.4.1. Sözlüksel Anlamı İle er- Fiili 37

1.4.2. Kopula Açısından er- Fiili 38

1.4.3. Görünüş Açısından er- Fiili 39

1.4.4. Gramerleşme – Sözcükselleşme Açısından er- Fiili 39

1.4.5. Kiplik Açısından er- Fiili 40

1.4.5.1. Fiil + Emir İstek Ekleri + er- 42

1.4.5.2. Fiil + -mIş + ergey 45

1.4.5.3. Fiil + -(X)p + er- 46

1.4.5.4. Fiil + -gU + er- 47

1.4.5.5. Fiil + -U + er- 47

1.4.5.6. Fiil + –(y)Xr + erip 48

1.4.5.7. Fiil + -mIş + erip 48

1.4.5.8. Fiil + -DAçI + erip 49

2. BÖLÜM

SÖZLÜKSEL ANLAMI İLE er- FİİLİ

SÖZLÜKSEL ANLAMI İLE er- FİİLİ 50

3. BÖLÜM

er- FİİLİNİN KOPULA İŞLEVİ

3.1.Bitimli Fiillerde Kopula 56

3.1.1.Yalın İsimler + er- 56

3.1.1.1.Yalın İsim + ermiş 57

3.1.1.2.Yalın isim + erti 60

3.1.1.3.Yalın İsim + erür 66

3.1.1.4. Yalın İsim + Emir İstek Kipi 78

3.1.2. İsim Çekim Ekleri + er- 78

3.1.2.1.İsim + Çokluk Eki + er- 78

3.1.2.2. İsim + Lokatif Eki + er- 80

3.1.2.3.İsim + İnstrumental Eki + er- 80

3.1.2.4. İsim + Eşitlik Eki + er- 82

3.1.2.5. İsim + İyelik Ekleri + er-....82

3.1.3. İsim + Yapım Ekleri + er- 85

3.1.3.1. İsim + Varlık Eki + er-....85

3.1.3.2. İsim + Yokluk Eki + er- 88

3.1.3.3. İsim + -çI + er-....90

3.1.3.4. İsim + -AgU + er- 91

3.1.3.5. Fiil + -gUlUk er-....91

3.1.3.6. Fiil + -gUlUk + -sXz + er- 93

3.1.3.7. Fiil + -gUçI + er- 93

3.1.3.8. Fiil + -mAk + er- 94

3.1.3.9. Fiil + -mA+ -mAk +er- 97

3.1.3.10. Fiil + -mAk + -I + er-....98

3.1.3.11. Fiil + -mAk + -lAr + er- 98

3.1.3.12. Fiil + -mAk + -lArI + er-....99

3.1.3.13. Fiil + -mAk + -sXz + er- 99

3.1.3.14. Fiil + -mIş + erür 99

3.1.3.15. Fiil + -DAçI + erür....106

3.2. Bitimsiz Fiillerde Kopula 106
3.2.1. Yalın isim + erser 106
3.2.1.1. Yalın isim + ermeser 113
3.2.1.2. İsim + Çekim Ekleri + erser 114
3.2.1.2.1. İsim + Çokluk Eki + erser 114
3.2.1.2.2. İsim + Lokatif Eki + erser 118
3.2.1.2.3. İsim + İyelik Ekleri + erser 118
3.2.1.3. İsim + Yapım Ekleri + erser 121
3.2.1.3.1. İsim + Varlık Eki + erser 121
3.2.1.3.2. İsim + Varlık Eki + ermeser 123
3.2.1.3.3. İsim + Yokluk Eki + erser 123
3.2.1.3.4. İsim + -çU + erser 124
3.2.1.3.5. İsim + -AgU + erser 125
3.2.1.3.6. İsim + -(X)ntI + erser 125
3.2.1.3.7. Fiil + -mAk + İyelik Ekleri + erser 126
3.2.1.3.8. Fiil + -mIş + -I + erser 127
3.2.1.3.9. Fiil + -gUçI + erser 128
3.2.1.3.10. Fiil + -gUçA + erser 129
3.2.1.3.11. Fiil + -gUlUk + erser 129
3.2.2. Yalın isim + erip 131
3.2.2.1. İsim + Varlık Eki + erip 133

3.2.2.2. İsim + Yokluk Eki + erip 134

3.2.2.3.Fiil + -mIş + erip.....135

3.2.2.4. Fiil + -mA + -mIş + erip 135

3.2.2.5. Fiil + -gUlUk + erip.....136

3.2.3. Yalın isim + ermetin.....136

3.2.3.1. İsim + -(X)g + ermetin.....137

3.2.3.2. İsim + -kA + ermetin 137

4. BÖLÜM

er- FİİLİNİN GÖRÜNÜŞ İŞLEVİ

4.1. Bitmişlik Görünüşü.....149

4.1.1. Fiil + -DI + erti.....149

4.1.2. Fiil + -mIş + erti.....151

4.2. Bitmemişlik/ Sürme Görünüşü.....153

4.2.1. Fiil + -(y)Xr + erti.....154

4.3. Hâl/Sonuç Görünüşü.....159

4.3.1. Fiil + -(y)Xr + ermiş.....159

4.3.2. Fiil + -mAz + erti.....160

4.3.3. Fiil + -mAz + ermiş.....162

4.3.4. Fiil + -mIş + ermiş 162

4.3.5. Fiil + -DAçI + erti.....163

4.3.6. Fiil + -gAy + erti.....164

4.3.7. Fiil + -DAçI + ermiş.....166

5. BÖLÜM

er- FİİLİNİN GRAMERLEŞME VE SÖZCÜKSELLEŞME İŞLEVİ

Gramerleşme.....167

Sözcükselleşme.....171

5.1.er- Fiilinden Gramerleşen Tanıklar 174

5.1.1.erken.....174

5.1.2.erkli 184

5.1.3.ermez 185

5.2.er- Fiilinden Sözcükselleşen Tanıklar 200

5.2.1.erinç.....200

5.2.2.erki.....205

5.2.3.erü erü.....212

SONUÇ.....214

KAYNAKÇA.....221

KISALTMALAR

AY : Altun Yaruk

B : Batı Yüzü

BK : Bilge Kağan Yazıtı

BTT : Berliner Turfan Texte Serisi

C : Cilt

Çev. : Çeviren

D : Doğu Yüzü

Dişas : Dişastvustik

G : Güney Yüzü

G-B : Güneybatı Yüzü

G-D : Güneydoğu Yüzü

FK : Fiil kökü

Haz. : Hazırlayan

Huast. : Huastuanift

HT : Hoyto Tamır Yazıtı

Ir. : Irk Bitig

İFYE : İsimden Fiil Yapma Eki

İKP : İyi ve Kötü Prens Öyküsü

K : Kuzey Yüzü

KarB : Karabalgasun Yazıtı

K-D : Kuzeydoğu Yüzü

KT : Köl Tegin Yazıtı

Kuanşi : Kuanşi İm Pusar

Mahayana : Budizm'in Mahayana Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler

Maitr : Maytrisimit

Manic : Manichaica

O : Ongin Yazıtı

Örn. : Örnek

Schrift : Ein Manichaisch-Türkisches Fragment in Manichaischer Schrift

S. : Sayı

s. : Sayfa

SFE : Sıfat-Fiil Eki

SU : Suci Yazıtı

ŞU : Şine Usu Yazıtı

Ta : Tariat Yazıtı

Tes : Tes Yazıtı

Totenbuch : Ein Uigurisches Totenbuch

Ton : Tonyukuk Yazıtı

ÜçİtigÜ : Üç İtigsizler

Vb. : Ve benzerleri

YS **:** Yardımcı Ses

ZFE **:** Zarf-fiil Eki

XX **:** Ein Manichäisch-Türkisches Gedicht

İŞARETLER

A : {/a/, /e/}

I : {/ı/, /i/}

U : {/u/, /ü/}

+ : Kendisinden sonraki ekin isme eklendiğini belirtir.

- : Kendisinden sonraki ekin fiile eklendiğini belirtir.

( ) : Eksik harf olduğunu belirtir.

… : Hasarlı ya da kayıp olan kısımları belirtir.

[ ] : Hasarlı ya da kayıp olup tamamlanan kısımları belirtir.

= : Kelimenin eşanlamlısını belirtir.

< : Kendisinden sonra bir sözcüğün tahlil edileceğini belirtir.

< > : Eksik yazıldığı düşünülen, tamamlanan kısım olduğunu belirtir.

~ : Kelimenin farklı yazılışlarını belirtir.

ÖN SÖZ

Tüm dünya dillerinde fiil kategorisi içinde iş, oluş, kılış bildirmenin ve çekimli fiil olarak kullanılmalarının yanında yardımcı fiil olarak kullanılan fiillere de rastlanmaktadır. Bu yardımcı fiiller kendi iç varlıklarındaki anlamlarını koruyup başka bir görev üstelenebilmekte ya da kendi iç varlıklarındaki anlamlarını koruyamayarak farklı gramatikal özellikler de gösterebilmektedir.

Dünya dillerinde "bir hâlde bulunmayı" ifade eden durum bildiren fiiller bulunmaktadır. İngilizcede *to be*, Almancada *sein*, Fransızcada *être*, şekillerinde görülen durum fiilleri Eski Türkçede *er-* fiili ile karşılanmaktadır. Durum fiillerinin halde bulunmayı ifadesinden başka bir özelliği de, zaman içerisinde çeşitli gramatikal özellikler oluşturmalarıdır. Türk dilinde durum fiillerinin gramatikal çeşitliliklerin sağlıklı bir şekilde belirlenebilmesi amacıyla *er-* fiilinin işlevleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmak gerekmektedir.

Bu amaçla yapılan çalışmada, *er-* fiilinin, Türk dilinin en eski metinlerinden itibaren gramatikal çeşitliliği bir bütün halinde ortaya çıkmaktadır. *er-* fiili daha ilk yazılı metinlerimizden itibaren hem "var ol-, bulun-" sözlüksel anlamıyla kullanılmış, hem de diğer işlevleriyle karşımıza çıkmaktadır. *er-* fiili isimlere gelerek onları fiil kategorisine geçirmiş ve *kopula* görevinde kullanılmış; zaman eklerinden sonra gelerek *görünüş* işlevinde yer almıştır. Son olarak da çeşitli eklerle birleşerek *sözcükselleşme* ve *gramerleşme* işlevlerinde yeni anlam alanları meydana getirmiştir.

Türklük biliminde bir damla olabilmeyi amaçladığım akademik hayatımda, "akademik babam" Prof. Dr. *Ferruh Ağca*'ya çok teşekkür ederim "*alku anuŋ küçinte*"… Ayrıca hayatımın her anında olduğu gibi tez sürecimde de her zaman yanımda olup beni destekleyen eşim Aykan ve canım anneme de minnetlerimle…

Selin BAYRAK

GİRİŞ

Türk dilinin çekirdek fiili konumunda olan *er-* fiili, tarihi Türk dili metinlerinde çeşitli anlam ve görevlerde kullanılmıştır. *er-* fiili öncelikle, tarihi Türk dilinin ilk dönemlerindeki metinlerinde "var ol-, bulun-" sözlüksel anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. *kün togsık yıŋakdın yir bölükinte sekiz teŋri kızları* ***erür*** "Doğu yönünde bir yerde sekiz tanrı kızı **vardır**." (Dişas. 146-147) örneğinde *er-* fiili, tek başına varlığı ifade etmek için kullanılmaktadır. Fiilin ilk evresini gösteren bu sözlüksel anlamıyla birlikte *er-* fiili, tarihi Türk dili metinlerinde çeşitli görevler üstlenmiş ve çeşitli eklerle bir araya gelerek yeni sözcükler meydana getirmiştir.

Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerini içine alan "Eski Türkçe" adını verdiğimiz döneme ait eserler, Türk dilinin seyri açısından oldukça önemlidir. Özellikle Uygur dönemi metinleri dilin nasıl geliştiği ve gramerleşmiş örneklerin nasıl çeşitlendiğinin takip edilebildiği en önemli sahalardan biridir. Çalışmada, bugün Türkiye Türkçesinde "*i-*" şeklinde kullandığımız, Eski Türkçe metinlerinde ise "*er-*" olarak karşımıza çıkan yardımcı fiilin bugüne geliş seyri ve çeşitli gramatikal işlevlerini doğru bir şekilde belirlemek adına Eski Türkçe döneminin Köktürk ve Uygur dönemlerine ait metinler üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Durum fiilleri "bir hâlde bulunma"yı belirtmektedir. Türk dili için söz konusu durum fiili "*i-*" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Durum fiilimiz olan "*i-*" fiilinin bugün nasıl yardımcı fiil işleviyle kullanıldığının, hangi görevlerde bulunduğunun cevabı art zamanlı çalışmalarda ortaya çıkacaktır. Durum fiilleri, yardımcı fiil göreviyle kullanılmasına ilave olarak çeşitli gramatikal görevlerde de kullanılmıştır. Tüm bu gramatikal görevlerin sebepleri ve bugüne geliş seyri art zamanlı çalışmalar sonucu ortaya çıkacaktır.

Eski Türkçede "*er-*" şeklinde gördüğümüz yardımcı fiil, eski metinlerimizde "var olmak, bulunmak" temel anlamıyla tanıklanmaktadır. Bununla beraber kopula, görünüş, sözcükselleşme ve gramerleşme alanlarına da işaret ederek çeşitli gramatikal görevler üstlenmiştir. Bazı yapılarda da kiplik ifade etmektedir. Çalışma, "*er-*" fiilinin

bünyesinde bulunan bu gramatikal görevleri, belirlenen eserlerden yola çıkarak yapılan tasnife göre, fonksiyonel ve semantik olarak bir bütün halinde konu edinmiştir.

Çalışmanın Problemi ve Amacı

Gerek Türkiye'deki gerekse dünyadaki Türkoloji araştırmalarında fiiller ile ilgili epeyce tasnif denemeleri yapılırken, "*er-, bol-*" fiili gibi fiiller üzerinde bazı eksik değerlendirmeler bulunmaktadır. Birçok çalışma ve makale yardımcı fiil olarak "*er-*" fiilini değerlendirmiştir; ancak bu değerlendirme belirli eserler üzerinden ve "*er-*" fiilinin belirli birkaç özelliğinden ibarettir. "*er-*" fiili, hemen hemen tüm tasnif denemelerinde yardımcı fiiller başlığı altındadır ancak diğer yardımcı fiillerden farklı özellikler içerdiğinden "*er-*" fiili hakkında ayrıca değerlendirmede bulunulması gerekmektedir. Söz konusu çalışmalarda "*er-*" fiilinin tanımı ve gramatikal özellikleri hakkında eksiklikler bulunmaktadır.

Yukarıda belirtilen sebeplerle, "*er-*" fiili, art zamanlı olarak incelenmiş, önceki çalışmalarda yer alan eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca "*er-*" fiili, fonksiyonel ve semantik açıdan incelenerek, tüm dünya dillerinde yer alan durum fiillerinin, Türk dilindeki karşılığı "*er-*" fiili özelinde, müstakil bir eser oluşturmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın Metodu

Türk dilinde "*er-*" fiilinin fonksiyonel ve semantik işlevlerinin incelendiği tezde öncelikle Türkoloji araştırmaları açısından "fiil, esas fiil, yardımcı fiil" kavramlarına yapılan yaklaşımlar değerlendirilmiştir. Ardından durum fiillerinin fiil tanımlamalarındaki özel yerlerinin ve gramatikal çeşitliliklerinin olduğu literatürden örneklerle vurgulanmıştır.

Belirlenen çerçeve sonrasında Eski Türkçe dönemlerinden Köktürk ve Uygur dönemleri metinleri incelenerek "*er-*" fiilinin "var olmak, bulunmak" temel anlamlarıyla kullanıldığı örneklerle beraber çeşitli görevlerde kullanıldığı da tespit edilmiştir. Bu doğrultuda eldeki malzemeye göre "*er-*" fiilinin fonksiyonel ve semantik işlevlerine göre çeşitli başlıklar oluşturularak tasnif edilmiştir.

Köktürk ve Uygur dönemlerine ait seçilen metinlerde "*er-*" fiili bir arada kullanıldığı sözcük ve eklere göre değerlendirilmiştir. Bununla birlikte "*er-*" fiilinin

bitimsiz şekilleri ya da "*er*-" fiilinin bitimsiz fiillerle kullanımları da ayrıca değerlendirilmiştir.

"*er*-" fiilinin oluşturduğu fonksiyonel ve semantik anlamlar değerlendirilirken her başlıkta literatürdeki yaklaşımlar ele alınmış. Sonrasında "*er*-" fiiliyle ilgili tespit edilen örneklerden yola çıkılarak hangi gramatikal kategorilerde olduğu tespit edilip bir çerçeve oluşturulmuştur.

Söz konusu örnekler, metni yayımlayanların okuma biçimine sadık kalınarak alınmıştır. Kapalı e kullanımlarında "i"nin tercih edilmesi gibi, bazı yerlerde küçük değişiklikler yapılmıştır.

Korpus

Tez, Türk dillerinin çekirdek fiilini oluşturan *er*- fiilinin fonksiyonel ve semantik alanlarını belirlemek amacıyla oluşturulmuştur. Bu amaçla ilk yazılı metinlerimizden başlayarak Köktürk ve Uygur dönemlerine ait eserler taranmış ve *er*- fiilinin sözlüksel anlamından nasıl çeşitli görevler üstlendiği ve nasıl anlamlar oluşturduğu belirlenmiştir.

er- fiilinin fonksiyonel ve semantik alanlarını belirlemek üzere faydalanılan eserler şunlardır:

AY → (Altun Yaruk): KAYA, Ceval (1994), "**Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin**", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BK → (Bilge Kağan Yazıtı): AYDIN, Erhan (2015), "**Orhon Yazıtları- Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk**", Kömen yayınları, Konya.

BTT V → (Berliner Turfan Texte): ZİEME, Peter (1975) "**Manichäisch-Türkische Texte, Berliner Turfan Texte V**.", Akademie Verlag, Berlin.

BTT XXXIII → (A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumïš Yaltrïmïš in Old Turkic): ODA, Juten (2015), "**A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumïš Yaltrïmïš in Old Turkic**", Berliner Turfantexte XXXIII, Brepols Publishers, Turnhout (Belgium).

Dişas → (Dişastuvistik): KALJANOVA, Elmira, (2005), "**Uygurca Dişastvustik Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım**", Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gedicht → (Ein Manichäisch-Türkisches Gedicht): ZİEME, Peter (1969) "**Ein Manichäisch-Türkisches Gedicht**" Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten, 16, 39-44.

HT → (Hoyto-Tamır Yazıtı): AYDIN, Erhan (2018), "***Uygur Yazıtları***", Bilge Kültür Sanat.

Huast → (Huastuanift): ÖZBAY, Betül (2014), "**Huastuanift-Manihaist Uygurların Tövbe Duası**", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ir → (Irk Bitig): TEKİN, Talat (2013), "**Irk Bitig**", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

İKP → (İyi ve Kötü Prens): HAMILTON, J. Russell (2011), "**İyi ve Kötü Prens Öyküsü**", (çev. Vedat Köken), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KarB → (Karabalgasun Yazıtı): AYDIN, Erhan (2018), "**Uygur Yazıtları**", Bilge Kültür Sanat.

KT → (Köl Tegin Yazıtı): AYDIN, Erhan (2015), "**Orhon Yazıtları- Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk**", Kömen yayınları, Konya.

Kuanşi → (Kuanşi İm Pusar): TEKİN, Şinasi (1993), "**Uygurca Metinler I -Kuanşi İm Pusar**", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Mahayana → (Budizm'in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler)*:* UZUNKAYA, Uğur (2020), **"Budizm'in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler**", Kesit Yayınları, İstanbul.

Maitr → (Maytrısimit): TEKİN, Şinasi (1976), "**Uygurca Metinler II-Maytrısimit, Burkancıların Mehdisi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram**", Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Manic I → (Manichaica I): Le Coq, Albert von, (1912), "**Türkische Manichaica aus Chotcho I**", Berlin.

Manic II → (Manichaica II): Le Coq, Albert von, (1919), "**Türkische Manichaica aus Chotcho II**", Berlin.

Manic III → (Manichaica III): Le Coq, Albert von, (1922), "**Türkische Manichaica aus Chotcho III"**, Berlin.

Schrift → (Ein Manichaisch-Türkisches Fragment in Manichaischer Schrift): ZİEME, Peter (1970), "**Ein Manichaisch-Türkisches Fragment in Manichaischer Schrift"**, AOH, Vol. 23, No.2, s. 157-165.

SU → (Suci Yazıtı): AYDIN, Erhan (2018), "**Uygur Yazıtları**", Bilge Kültür Sanat.

ŞU → (Şine Usu Yazıtı): AYDIN, Erhan (2018), "**Uygur Yazıtları**", Bilge Kültür Sanat.

Ta → (Tariat Yazıtı): AYDIN, Erhan (2018), "**Uygur Yazıtları**", Bilge Kültür Sanat.

Tes → (Tes Yazıtı): AYDIN, Erhan (2018), "**Uygur Yazıtları**", Bilge Kültür Sanat.

Totenbuch → (Totenbuch): ZİEME, Peter, G. KARA (1978), "**Ein Uigurisches Totenbuch, Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung**", Akadémiai Kiadó, Budapest.

Ton → (Tonyukuk Yazıtı): AYDIN, Erhan (2015), "**Orhon Yazıtları- Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk**", Kömen yayınları, Konya.

Uzunkaya 2020 → (Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin): UZUNKAYA, Uğur (2020), "**Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin**", Kesit Yayınları, İstanbul.

ÜçİtigTig → (Üç İtigsizler): BARUTÇU ÖZÖNDER, Sema (1998) "**Üç İtigsizler**", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

1.BÖLÜM

1.1. Fiil

Fiiller en temel tanımıyla iş, oluş, kılış, hareket, durum bildiren sözcük türleridir. Fiiller zaman eki ve kişi eklerini alarak çekimlerini tamamlarlar. Hakkında çeşitli incelemeler ve farklı tasnif çalışmaları yapılan fiil kavramı ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalar kısaca şöyledir:

Eraslan (2012: 310-312), *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı kitabında fiillerin hareket karşılayan kelimeler olduğunu söylemektedir. Eraslan'a göre, fiillerin nesne karşılayan isimlerden farkı, bunların kök veya gövde halinde, soyut hareket ifade ettikleri için kullanılmamaları, ancak zaman ve kişi ekleriyle kullanılış sahasına çıkmalarıdır. Fiiller, karşıladıkları hareketin ismi değillerdir, bunun için fiil ismi teşkil eden yapım ekleri mevcuttur. Türk dili cümle yapısında fiillerin temel öge olması, Türk dilinin fiil kökenli bir dil olduğunu göstermektedir. Aynı doğrultuda duygu, düşünce, her türlü oluş ve kılışın hüküm şeklinde ifade edilebilmesinin sadece çekimli fiille meydana gelmesi de bu görüşü destekler niteliktedir.

Korkmaz (2014: 487) *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi* eserinde fiillerin, iş ve hareket bildiren önemli sözler olduğunu söylemektedir. Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış ve durumları bildirmektedirler. Korkmaz'a göre, kendi başlarına birer bağımsız nitelik taşıyan canlı, cansız, somut soyut varlıklar ve nesneler ile kavramları karşılayan adlara karşılık fiiller, isimler gibi bağımsız değil, bağımlı söz türleridir ve tek başlarına kullanılamazlar. Fiiller ancak adlarla kullanıldıklarında karşıladıkları iş ve hareketler ortaya çıkar. Bu ilişki, fiillerin çekime girmesiyle oluşmaktadır.

Hacıeminoğlu (2016: 15-16) *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* adlı çalışmasında fiillerin, hareket, oluş ve tavır bildiren sözcükler olduğundan bahsetmektedir. Fiiller ve isimler birbirleriyle iç içedir; isimlerden fiiller, fiillerden isimler türeyebilmektedir. Hatta anası fiil olan bir isim tekrar fiil doğurabilmektedir:

dur-/dur-ak/dur-ak-la- vb. Tam tersi durum da söz konusudur, anası isim olan bir fiil tekrar isim oluşturabilmektedir: *göz/göz-le/göz-le-m* vb.

1.2. Yardımcı Fiil

Araştırmacıların fiil tasnif denemeleri ve yardımcı fiil kavramı hakkındaki görüşleri kısaca şöyle ifade edilebilmektedir:

Gabain (1953) *Türkçede Fiil Birleşmeleri* adlı yazısında birleşik fiillerin, iki fiil şeklinin sıkı surette birleşmesinden meydana geldiğini ve yalnız bir oluş anlattıklarını söylemektedir. Birleşik fiiller; "*I. Grup: Esas manayı taşıyan bir fiil ile bir yardımcı fiillden meydana gelenler*", "*II. Grup*: *Bir esas fiil ile bir deskriptif(tasvir) fiilden meydana gelenler*" ve "*III. Grup: Bir esas fiil ile modal bir yardımcı fiilden meydana gelenler*" olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir. İlk gruptaki fiil birleşimleri, Eski Türkçede esas fiilken Türkiye Türkçesinde esas fiilliğini yitirerek yardımcı fiil göreviyle kullanılan *er-* ve *tur-* gibi fiillerin oluşturduğu birleşimlerdir: II. Gruptaki fiil birleşimlerinde, ilk öge esas fiil ve ikinci öge tasviri fiildir. Tasviri fiil olarak kullanılan ikinci fiil, fiil birleşmesinde kendi manasını kaybetmiş bir esas fiildir. Tasviri fiil, fiil birleşmesinde esas fiilin kılınışını gösterme görevinde kullanılmaktadır. Örneğin, *dur-* ya da eski haliyle *tur-* fiili, fiil birleşiminde bir oluşun ya da bir kılışın, bir süre sürdüğünü göstermektedir: *ben bu vezirleriŋ köre tururum.* (Du 114) III. grup ise; bir esas fiil ile bir modal fiilden oluşur. İngilizcedeki *will, can, must*; Almancadaki *möchten, können, müssen* gibi modal fiillerin benzer kullanımları Türkçede şu şekildedir: *ol sözleri söyleyü başla-, isteyü git-, saklayu bil-, sata kör ki müflisligüm vaktıdur.*

Tekin (1992: 96-100) *Eski Türkçe* adlı çalışmasının yardımcı fiiller kısmında, "tarifi(tasviri) yardımcı fiiller"in gelişmesinin, Türkçenin dönüm noktası olduğunu söylemektedir. Kök Türkçedeki fiiillerin çoğu zaman tek bir manayı ifade etmelerine karşılık, Uygur Türkçesi döneminde esas mana dışında mana derecelenmeleri birtakım yardımcı fiiller sayesinde oluşmuştur: *bir işin çabuk yapılması veya haşmetle yapılması* gibi. Tüm bunlar değişen dünya görüşünün, değişen yaşam tarzının, değişen kültür çevresinin şartları ile açıklanabilmektedir. Şinasi Tekin'e göre yardımcı fiiller;

Esas yardımcı fiiller ve *Tarifi yardımcı fiiller* olmak üzere ikiye ayrılır. *Esas yardımcı fiiller, er-, bol-* ve çok az da *tur-* fiilleridir ve üç işlevde kullanılırlar: a) doğrudan doğruya isim cümlelerini yüklem yapmak üzere isim ve benzerleri ile birleşirler: *bilge kagan ermiş*. b) bazı zarf-fiil ve isim-fiillerle birleşerek "gereklilik" bildirir ve bazı hallerde de "tarifi" yardımcı fiil vazifesi görür: *kizlegülüg ermez "saklanmamalı*". c) birleşik fiil çekimlerinde kullanılır.

Tekin'e göre, *tarifi yardımcı fiiller*, esas fiillerin manalarını yakından "tarif, tayin" ve "tasvir" ederler; esas fiil yalnız, her şahıs ve zamanda zarf-fiil şekillerinde değişmeden kaldığı halde yardımcı fiil sonradan gelerek çekim eklerini almaktadır: *nomla-yu yarlıka, "haşmetle, lûtfen vaaz vermek", bol-galı u- "olabilmek"*, gibi. Ancak *ti-, ay-, ayıt-* fiilleri, saygı ifade eden fiillerle birleştiklerinde *-p* zarf-fiili gelir: *ti-p ötün- "hürmetle söylemek"* gibi. Bazı tarifi yardımcı fiiller de asıl manalarını kaybedip esas fiilin manasında değişiklik yaparlar: *kü-yü tut- "hep korumak", ak-ıp kel- "akıp gitmek", kir-geli tur- "girmek üzere bulunmak"* gibi.

Öztürk (1997: 97-215) *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil* adlı çalışmasında, fiilleri yapı ve çekim bakımından incelemiştir. Fiillerin yapılarını *Basit fiiller, Türemiş fiiller* ve *Birleşik fiiller* olmak üzere üç ana başlıkta toplamıştır. Tez konusunun kapsamı sebebiyle *er-* fiilini ilgilendiren kısım olan birleşik fiiller başlığı *A. Bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller* ve *B. İki tarafı da fiil olan birleşik fiiller* olmak üzere iki alt başlığa ayrılmıştır. Öztürk, *er-* fiilini eserinin "*Birleşik Çekim*" başlığında da vermiş ve bu başlığı da *hikâye, rivayet* ve *şart* olarak sınıflandırmıştır.

Gökçe (2008)'nin *Divânû Lugâti't- Türk'te Fiil Birleşmeleri* adlı çalışmasına göre fiil birleşmeleri; *ad + fiil* ve *fiil + fiil* şeklindeki birleşmelerdir. *Ad + fiil* yapısındaki birleşmeler*; ad + göreceli olarak gerçek anlamını korumuş yardımcı fiil* ve *ad + gerçek anlamının dışına çıkmış fiiller* olmak üzere iki başlıkta incelenmektedir. İlk birleşme türünde, yardımcı fiiller kendilerinden önceki adla birleşerek yeni fiil biçimleri meydana getirirler. Bu türdeki birleşimler genellikle ödünç adlarla kullanılarak söz varlıklarını genişletmişlerdir. İkinci türdeki birleşimlerde ise, fiiller kendi anlamlarının dışına çıkarlar ve birleştikleri adla deyimleşmeye kadar ileri giden anlam kayıplarına uğrarlar. *Fiil + fiil* yapısındaki birleşmeler, ünlü veya ünsüz zarf-fiil eklerini almış bir fiil ile gramerleşmiş ya da

genişletilemeyen yardımcı fiillerin birleşmesi olabileceği gibi, birinci fiilin ikinci fiili içerik olarak açımladığı birleşimler (karma yapılar) de olabilir. Karma yüklem *fiil + fiil* gibi basit bir yapıdan oluşurken, bir yardımcı fiilin kendinden önceki zarf-fiil ekini de bünyesine alarak temel fiili kılınış yönünden etkilediği yapılar ya da görünüş zamanlı kategoriler açısından işaretlediği yapılar ise art-fiiller olarak adlandırılır. Art-fiiller tasviri fiillerin içine almadığı görünüş zamanlı kategorileri de içine alan daha geniş ve kullanışlı bir kavramdır.

Eraslan (2012: 312-448) fiilleri*, a. Yapılarına göre fiiller, b. Çatılarına göre filler, c. Nesne durumuna göre fiiller, ç. İşlevlerine göre fiiller, d. Kullanışlarına göre fiiller* olmak üzere beş grupta incelemektedir. Yapılarına göre fiiller, *basit ve birleşik fiiller* olarak ikiye ayrılır, birleşik fiiller başlığı da "*İsim unsuru + yardımcı fiil* (bol-, er-, it-, kıl-)" ve "*zarf-fiil+ yardımcı fiil*" olarak iki alt başlıkta değerlendirilir. Eraslan, işlevlerine göre fiiller başlığını iki alt başlıkta inceler: *esas fiiller*, kendi anlamlarıyla kullanılarak, çekime girip içinde bulundurduğu hareket anlamını, zaman ve kişiye bağlayarak kullanılmaktadırlar. *Yardımcı fiiller* ise, fiil olarak, nesnelere bağlı her türlü hareketleri, oluş ve kılışları ifade eden kelimelerdir. Ancak Türk dilinde bazı fiillerin yardımcı fiil olması onların anlamdan ziyade kullanış şekliyle ilgilidir. Başka bir deyişle, yardımcı fiiller, kendi anlam ve işlevleri ile müstakil olarak kullanılmalarının yanı sıra isim veya fiil gibi başka tür kelimelerin kullanılışına, onların değişik ifade incelikleri kazanmalarına yardımcı olan fiillerdir.

Eraslan'a göre yardımcı fiillerin çıkış sebebi; Türk dilinin yeni ihtiyaçları karşılamak için, mevcut dil unsurlarına yeni görevler ve kullanışlar yüklenmesidir. Orhon Türkçesinde fiiller daha dar manalıdır ve belirli hareketleri karşılar ancak Uygur Türkçesinden itibaren ifadeler zenginleşmiş, mana dereceleri artmış, bunun sonucu olarak da bazı fiiller bu zenginliği karşılamak için farklı işlevlerde kullanılmışlardır. Öncelikle müstakil olarak kullanılan ve hareketi karşılayan fiil, ilerleyen dönemlerde yardımcı işleviyle kullanılmaya başlanmıştır. Bazı fiiller Eski Türkçe döneminde bu değişimi yaşarken bazıları da Eski Türkçe dönemi sonrasında bu gelişmeyi sürdürmüştür. Bu gelişimin süreçlerinin takip edilmesi zor olmakla birlikte, üç merhale söz konusu olabilmektedir: 1. Müstakil fiil olarak kullanılma, 2. Müstakil fiil ve yardımcı fiil olarak kullanılma, 3. Yardımcı fiil olarak kullanılma merhaleleri. Ancak bu gelişmeler her yardımcı fiilde aynı şekilde görülmemektedir.

Eraslan'a göre, Gabain'in şu görüşü de bu fikri desteklemektedir: "*er-, bol-, tur- sık sık kullanıldıkları için, tam anlamlarını kaybettiler ve muhtemelen tasviri yardımcı fiil, sonra tasviri fiil ve nihayet gerçek yardımcı fiil durumuna geldiler. Önce er-, sonra tur- esas anlamlarını kaybetti.*".

Yardımcı fiillerin iki işlevi bulunmaktadır: isim soylu kelimelerle birleşik fiil teşkil etmek ve çekimli veya özel şekilli fiillere gelerek onların değişik kullanılışlarını sağlamak ve manalarını nüanslaştırmak. Bu iki işleve göre yardımcı fiiller; *esas yardımcı fiiller* yani her iki işlevi yerinen getirirken esas manalarından büsbütün uzaklaşmış olanlar ve *tasviri fiiller* yani esas manalarından büsbütün uzaklaşmayıp işlevsel bir görev yüklenmiş olanlar olmak üzere ikiye ayrılır.

Eraslan, birçok fiilin esas fiil olarak kullanılabildikleri gibi yardımcı fiil olarak da kullanılmasına istinaden yardımcı fiilleri *kullanılış* ve *işlevlerine* göre ayrı ayrı incelemektedir. Kullanılışlarına göre *isim + yardımcı fiil* ve *fiil + yardımcı fiil* şeklinde ayırmıştır. Tezin de konusu olan *er-* fiili *isim + yardımcı fiil* grubundadır. Bu gruptaki yardımcı fiiller, esas unsurun isim ya da isim soylu bir kelime / kelime grubu olduğu bir birleşik fiil meydana getirirler. Bu birleşik fiile anlamı esas unsur verir, ikinci unsur olan yardımcı fiil ise, ismi fiil kategorisine geçirerek çekimlenmesini sağlamaktadır. İşlevlerine göre ise, *asıl yardımcı fiiller* ve *tasvirî fiil olarak görev yapmak işlevi* olarak iki grupta incelenmektedir. *er-, bol- kıl-* ve *tur-* fiilleri asıl yardımcı fiiller grubundadır. Asıl yardımcı fiillerin iki görevi bulunmaktadır: birincisi, bir isim ya da isim grubuyla birleşik fiil yapmak; ikincisi, isim cümlelerinde yüklem unsuru olarak bildirmeyi sağlamak. Bu birleşikte isim unsuru önce, yardımcı fiil sonra gelmekte ve isim yardımcı fiilin zarf tamlayıcısı olarak manayı belirtmektedir. Yardımcı fiil ise, fiilleşmeyi sağlamaktadır. Türkçenin en eski ve ana yardımcı fiili *er-* fiili ile *bol-* arasında fark şöyledir: *er-* "mevcut olmak, var olmak" anlamına *bol-* ise "sonradan olmak, bir hale girmek" anlamına gelmektedir. Ayrıca *er-* fiili çeşitli işlevlerle daha yaygın kullanılmaktadır.

Gökçe (2013: 21-71) *Gramerleşme Teorisi ve Türkçede Fiil Birleşmeleri* adlı çalışmasında da, gramerleşmeyi esas alarak fiil birleşimlerini açıklamaktadır. Fiil birleşimleri, işlevsel açıdan söz diziminde alt sıralılığı işaret eden bir zarf parçasının yapısal olarak bir temel parçaya bağlı bulunduğu bitimsiz bir fiil şekli olan zarf-fiil ve

sınırlı sayıda kullanılan yardımcı fiil unsurlarından meydana gelmektedir. Gökçe'ye göre, yardımcı fiiller, zaman, görünüş ve kip ile ilgili dar bir kavramsal alanda işlev gören bağımsız bir gramer sınıfı oluşturmaktadır. Tam fiillerin, yardımcı fiiller şeklinde gramerleşmesi hususunda Lehmann'ın önemsediği iki noktaya da değinen Gökçe, yardımcı fiillerle ilgili tartışmalarda bir yöntem sorunu olduğunu, yardımcı fiillerin birer tam fiil olup olmadığı sorununun yararsız bir tartışma olduğunu belirtmiştir. Lehmann'a göre, gramerleşme skalasındaki bu iki gramatikal kategori ne aynıdır ne farklıdır. Aradaki fark, kademelilikle ilgilidir. Bu yüzden de her ikisini birbirinden ayıracak bir kesin çizgi söz konusu değildir. Yardımcı fiiller, soyut kavramların somut kavramlar aracılığıyla kavramlaştırıldığı ve buna göre ifade edildiği temel insan kavramlaştırmasını yansıtan yapılardır. Bu savı destekleyen diller arası kurallar şunlardır: i. Yardımcı fiil yapılarının sözlüksel kaynakları göreceli olarak somuttur ve temel insan deneyimleri olan fiil anlamları ile ilgilidir. ii. Başlangıç noktasında belirli bir sözlüksel anlamın hâkim olduğu ve gramerleşme süreçlerinin son aşamasında ise belirli gramatikal işlevlerin ifade edildiği bir gramerleşme süreci söz konusudur.

Gökçe'ye göre, Oğuz Türkçesinde yardımcı fiiller, kılınış türleri ve görünüş zamanlı kategorileri işaretleme eğilimine göre iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grupta, ana fiildeki eylemi tasvir eden kılınış türlerini işaretleyen yardımcı fiiller bulunmaktadır: *bar-, bė:r-, käl-, kė:t-, ka:l-, kod-, ya:z-*. Bu fiillerin ünlü ve ünsüz zarf-fiil ekleriyle oluşturduğu fiil birleşmeleri hem art zamanlı hem de eş zamanlı olarak ayrı ayrı incelenmiştir. İkinci grupta ise kılınış türlerini işaretleme işlevlerinden çok görünüş zamanlı kategoriler olarak işlev gören yardımcı fiiller bulunmaktadır: *tur-, yat-, ol(t)ur-, yo:rı-*. Bu gruptaki fiiller, ilk gruptaki fiillere göre, genel bir eğilimle ilerleyici bakış açısı ve süreklilik kılınışını işaretlemektedir. Ancak Gökçe'ye göre bu tasnif, çok anlamlılığa müsait olan, kılınış ve görünüşün iç içe girebildiği art-fiil birleşmeleri açısından da tartışmaya açıktır.

Ercilasun (2014: 27-117), *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil* adlı çalışmasında fiilleri basit fiiller, türemiş fiiller ve birleşik fiiller olmak üzere üç ana başlıkta inceler. *Basit fiil*, parçalanamayan, içinde başka manalı unsur bulunmayan kök halindeki fiildir. *Türemiş fiil,* "isim kök ve gövdelerine isimden fiil yapım ekleri getirilerek oluşturulan isimden türemiş fiiller" ve "fiil kök ve gövdelerine fiilden fiil yapım ekleri getirilerek

oluşturulan fiilden türemiş fiiller" olmak üzere iki alt başlıkta değerlendirilmiştir. *Birleşik fiiller* ise bir kelime gurubudur. Ercilasun'a göre, kelime gruplarında görülen tek bir kelime gibi muamele görme ve anlamca bir bütünlük teşkil etme özellikleri birleşik fiillerde de bulunmaktadır. Kelime grubunu oluşturan unsurların ister iki tarafı da fiil olsun, ister bir tarafı isim bir tarafı fiil olsun, birleşik fiiller tek bir kavramı karşılamaktadır. Bir tarafı isim olan birleşik fiillerde isim unsuru genellikle tek kelimeden ibarettir; bu isim, sıfat ya da zarf da olabilir. Aynı zamanda hem Türkçe asıllı kelimeler hem de alınma kelimelerde, isim unsuru olarak sıfat-fiiller de sıklıkla görülmektedir.

Bir kavramı anlatma ve fonksiyon bakımından birleşik fiillerin, basit ve türemiş fiillerden bir farkı yoktur. Bu fiillerin birbirlerinden tek farkı teşkil ediliş biçimleridir; basit ve türemiş fiiller tek kelimeden, birleşik fiiller de genellikle iki kelimeden oluşmaktadır. Basit fiilde sadece kök, türemiş fiilde kök ve ek, birleşik fiilde ise, esas ve yardımcı unsur olan iki veya daha fazla kelime bulunmaktadır. "*Hastalanmak*" ve "*hasta olmak*" aynı şeyi ifade etmektedir. İlk kelimedeki *hasta* ismi *-lan-* ekiyle fiilleştirilmiş, ikinci kelimede ise *hasta* ismi "*olmak*" yardımcı fiili ile isimleştirilmiş; aynı zamanda "*olmak*" fiili de "*vücut bulmak, meydana gelmek*" müstakil anlamından sıyrılarak isimleştirme görevinde kullanılmıştır.

Korkmaz (2014: 487-744), fiilleri *1. Yapıları Bakımından Fiiller, 2. İçerikleri Bakımından Fiiller, 3. Anlamları Bakımından Fiiller, 4. Kılınış Biçimleri Bakımından Fiiller, 5. Çatıları Bakımından Fiiller* olmak üzere beş başlıkta değerlendirmiştir. Tez konusu gereği, incelenen ilk bölüm olan *Yapıları Bakımından Fiiller*; *basit fiiller*, *türemiş fiiller* ve *birleşik fiiller* olmak üzere üç alt başlıktan meydana gelmiştir. *Basit fiiller*, kendi içlerinde daha basit anlamlı ögelere ayrılamayan kök fiillerdir, *Türemiş fiiller*, adlara ya da fiil kök ve gövdelerine çeşitli türetme ekleri getirilerek oluşturulmuş fiillerdir. *Birleşik fiiller* ise, bir ad ya da ad soylu Türkçe ya da yabancı kelime ile yardımcı fiillerin birleşmesiyle; belirli kurallar çerçevesinde bir araya gelmiş iki fiilin anlamca kaynaşmasıyla ya da bir veya birden fazla ad ile bir fiilin birleşmesinden oluşan ve yapı bakımından ad + yardımcı fiil kalıbında oldukları halde, işlev ve anlam bakımından kaynaşmakla kalmayıp aynı zamanda kalıplaşıp deyimleşen birleşik fiillerden oluşmaktadır.

Korkmaz, *Anlamları Bakımından Fiilleri*; *esas fiiller* ve *yardımcı fiiller* olarak ikiye ayırmış; *esas fiiller*in, tek başına anlama sahip olduklarını (*aç-, bak-, gez-* vb.), *yardımcı fiiller*in ise, ancak kendinden önceki adlar ile birleşerek anlam kazandığını (*alay et-, memnun ol-, ricada bulun-* vb.) söylemektedir.

Korkmaz, dilimizin yeni kelime türetme yollarından birinin de birleştirme yolu olduğunu belirtmekte ve bunun fiiller için de geçerli olduğunu söylemektedir. Birleşik fiiller, birbirinden farklı şekil yapıları, taşıdıkları çeşitli anlam ve işlev incelikleri dolayısıyla dilimize zengin bir anlatım gücü katmıştır. Bu çeşitli anlam ve işlevlerine göre Korkmaz, birleşik fiilleri iki ana başlıkta değerlendirir*: I. Esas anlamını korumuş veya işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller; II. Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller*. I. Grup fiiller kendi içinde üç alt gruba ayrılmaktadır: *1. Bir yanı ad bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller*; bunlar bir ad veya sıfat ile *et-, eyle-, yap-, kıl- ol-* ve *bulun-* yardımcı fiillerinin bir araya gelmesiyle oluşur: *acele et-, askerlik yap-, adil ol- vb*. Burada esas anlam ad üzerindedir ve yardımcı fiilin görevi, adı fiil durumuna getirmektir. *2. Bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller*; "karmaşık fiiller" olarak da adlandırılan bu gruptaki fiiller, fiil kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içerisindeki sıfat-fiillerin *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşmaktadır. Esas anlam yine ad üzerindedir. Karmaşık fiillerin yapısında zaman ve tarz özelliklerinin de bulunması sebebiyle aynı zamanda fiilin kılınış kategorisi içinde de kendilerine yer bulurlar. Karmaşık fiiller *ol-* fiilinden önce gelen sıfat-fiillerin bağlı bulundukları zaman kesimi ve yüklendikleri işlev ayrılıklarına göre üçe ayrılırlar:

A. Öncelik fiilleri (-mIş ol-): birleşik fiilin içinde bulunduğu zamandan daha önce gerçekleşmiş bir oluşu göstermektedir, bu türün en yaygın kullanımı *-mış ol-* şeklinde kurulanlarıdır. *ol-* yardımcı fiili, geçmiş zaman ve hikaye çekimleri ile yer aldığında, çekimli fiilin gerçekleştiği anda, yani geçmişte tamamlanmış olan bir işi gösterir: *okumuş olsaydı, anlamış oldu vb. ol-* yardımcı fiili geniş zaman çekimine girdiğinde, *-mış ol-* birleşiğinin gösterdiği oluş, gelecek zamanda tamamlanmış olur: *yaklaşmış olurum, dinlemiş olursun* vb. Birleşikte *ol-* fiili şimdiki zaman çekimine girdiğinde, *-mış ol-* birleşiği, oluş ve kılışın şimdiki zamanda olup bittiğini göstermektedir: *görmüş oluyorlar vb. ol-* fiili gelecek zaman çekimine girdiğinde ise, *-mış ol-* birleşiği, oluşun gelecek zamanda olup bittiğini göstermektedir: *dönmüş*

olacaksın, denemiş olacaklar vb. Öncelik fiilleri içerisinde *bulun-* yardımcı fiili ile kullanımlara da rastlanmaktadır. Bu birleşiğin *ol-* fiiliyle kurulan birleşiklerden farkı, daha kesin bir gerçekleşmeyi bildirmeleridir: *karıştırmış bulunduk, bağlanmış bulunuyorum vb.*

B. Alışkanlık Fiilleri (-Ir ol-, -mAz ol-): Bu birleşikler, bir oluşun geçmişte, şimdiki zamanda ya da gelecekte alışkanlık halinde sürdüğünü veya süreceğini gösterir. Sadece zaman yönünden değil, bir oluşun tarzı yönünden anlam inceliği taşıyan bu birleşik fiil türü, yalnız basit zamanlar ile değil, birleşik zamanlar ile de çekime girebilmektedir. Geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuzu *-mAz ol-* biçimi, emir, istek, şart gibi tasarlama kipleri ile çekime girdiğinde, istemezlik, kötü dilek ve kargış ifadesi kazanırlar: *görmez olsaydım vb*. *ol-* yardımcı fiilinin geniş zaman 3. Şahıs olumsuz çekimi bir önceki fiilin mastar şekli ile birleştiği zaman bir oluştaki imkansızlığı veya o işin yapılmasının doğru olmadığını göstermektedir: *ayrılmak olmaz vb.* *-Iyor ol-* biçimi, *-ıyor* ekinin zaman kapsamı dolayısıyla, geçmişe değil, şimdiki zaman ve geleceğe yönelik bir süreklilik söz konusudur: *seviyor olmalısın vb.*

C. Niyet Fiilleri (-AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)-msAr ol-): bu birleşik fiiller, oluş ve kılışın teşebbüs ve niyet halinde olduğunu göstermektedir. En yaygın kullanımı *-AcAk* ve *-IcI* sıfat-fiilleri ile kurulanlar olmakla birlikte diğer yapılara edebi eserlerde seyrek olarak rastlanmıştır. *yazacak oldu, gidecek oluyor, inandırıcı olmazsa* gibi örneklerde, birleşik fiiller geçmişte ve şimdiki zamanda gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi esasen niyet halinde geleceğe yönelmiş olduğundan, *ol-* yardımcı fiili gelecek zaman eki ile çekime girmemektedir. Bu birleşikte, *ol-* yardımcı fiili birleşik zaman ekleriyle çekime girdiğinde ya da tasarlama kiplerinden biriyle çekime girdiğinde niyet işlevi daha da belirgin hale gelmektedir: *söyleyecek oluyordu, satacak olsaydınız, vb.*

Bu üç tür *ol-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiil kök ve gövdeleri, fiil çekimine girmeden, basit fiiller gibi ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri ile genişleyerek bir ad gibi de kullanılabilirler ayrıca mastar ve sıfat-fiil biçimiyle iyelik ve ad çekimi eklerini de alırlar: *iyi bir eğitim görmüş olmak, ayrılmış olmanın ezikliği, yaşamış olduklarını, olacak olanı vb.* Zarf fiilli kullanımlarda ise, birleşikteki yardımcı fiil,

zaman, sebep, tarz ve karşılaştırma bildiren zarflar oluşturmaktadır: *görünmez olunca, gidecek olup, anlatmış olduğunuz kadar vb.*

3.Bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiiller: Tasviri Fiiller: Korkmaz'a göre, bu birleşik fiiller, iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuştur. Birinci fiil, *-A, -I* veya *–(y)-Ip* zarf-fiil yapısındadır ve esas anlam birinci fiil üzerindedir. İkinci fiil de esas fiil olmasına rağmen, anlam kayması yoluyla, farklı bir yeni anlam kazanmış ve anlam incelikleri katan yardımcı fiil konumuna ulaşmıştır. Yardımcı fiilin görevi, esas fiildeki oluş ve kılışın biçimini, tarzını tasvir etmektir. Bu sebeple fiil kılınışla da yakından ilgilidir. Tasviri fiiller çekime girerken, ekleri yardımcı fiil alır. Beş gruptan oluşur: *Yeterlik Fiilleri*: *-(y)-A* zarf-fiilini almış bir esas fiil ve *bil-* yardımcı fiilinden oluşur*: alabil-, okuyabil- vb. Tezlik Fiilleri: -(y)-I, -(y)-U* zarf-fiilini almış bir esas fiil ve *ver-* yardımcı fiilinden oluşur: *alıver-, başlayıver- vb. Sürerlik Fiilleri*: *-(y)-A, -(y)-I* veya *–(y)-Ip* zarf-fiilini almış bir esas fiil ve *dur-, gel-, kal-, gör-, koy- (ko-)* yardımcı fiillerinden oluşur: *anlatadur-, süregel-, bakakal-, ağlayagör-, alıkoy- vb. Yaklaşma fiilleri: -(y)-A* zarf-fiilini almış bir esas fiil ve *yaz-* yardımcı fiilinden oluşur: *bayılayaz-, düşeyaz- vb. Uzaklaşma Fiilleri*: *-Ip* zarf-fiilini almış bir esas fiil ve *git-* yardımcı fiilinden oluşur: *dalıp git-, kaybolup git- vb.*

Korkmaz'ın birleşik fiilleri ayırdığı ikinci ana başlık "*II. Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller"*e şekil olarak bakıldığında bir ad ve bir yardımcı fiille kurulan birleşik fiillere benzemekle birlikte, fiilden önceki ad ögesinin sabit kalmaması, yalın olarak kullanılabildiği gibi ad grubuyla da kullanılabilmesi, işletme ekleriyle genişletilmesi gibi özellikleriyle onlardan ayrılır. Bu sebeple fiilden önce gelen ad ögesi, fiile bir özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf görevi ile bağlanabilmektedir. Ad ögesi birden fazla bulunabilir. Korkmaz, anlam kayması yoluyla oluşmuş birleşik fiilleri ad ögelerinin sayısına göre*; tek ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller, iki ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller, üç ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller* olmak üzere üç alt başlıkta değerlendirmiştir. Bu alt başlıklar da, birleşiğin ad ögesi ile fiil ögesinin birleşme özelliklerine bakılarak *"özne + fiil bağlantısı ile birleşenler", "fiil + özne + fiil bağlantısı ile birleşenler", "nesne + zarf + fiil bağlantısı ile birleşenler", "yer tamlayıcısı + özne + fiil bağlantısı ile birleşenler"*… gibi birçok alt başlıkta incelenmiştir.

Hacıeminoğlu (2016: 299-301) fiilleri, *A. Yapılarına göre, B. Muhtevalarına Göre, C. Durumlarına göre, Ç. Kullanışlarına göre, D. Fail ile ilgilerine göre, E. Nesne ile ilgilerine göre, F. Mahiyetlerine göre* çeşitli alt gruplara ayırmıştır. Tezin konusunu da oluşturan yapılarına göre fiiller bölümü, "*Kök Fiiller*", "*Türemiş Fiiller*", "*Birleşik Fiiller*" olarak üçe ayrılmıştır. Hacıeminoğlu birleşik fiilleri "*Fiil + fiil şeklinde olanlar*" ve "*İsim + fiil şeklinde olanlar*" olarak ikiye ayırmış, *er-* fiilini de "*İsim + fiil şeklinde olanlar*" başlığı altına dahil etmiştir. Birleşik fiiller konusundaki görüşü Ercilasun'la aynı doğrultudadır; yani bir isimle fiil bir araya geldiğinde yeni bir anlam kazanıyorlar ve mecazi anlam barındırıyorlarsa, birleşik fiil söz konusudur: *Ağrı Dağı'na çıkmak* birleşik fiil değildir ancak *dağa çıkmak* ifadesi "isyan etme" anlamını oluşturduğunda birleşik fiillikten söz edilmektedir.

1.3. er- Fiili ve Diğer Yardımcı Fiiller

Yardımcı fiiller arasında değerlendirilen *er-* fiili, çalışmalarda öncelikle *bol-* ve *tur-* olmak üzere diğer yardımcı fiillerle anlamları, görevleri ve ilişkileri açısından değerlendirilmiştir. Çeşitli araştırmacıların yorumları kısaca şöyledir:

Gabain (1953), fiil birleşimlerini incelediği çalışmasında fiil birleşimlerini üç başlıkta incelemiş ve ilk alt başlığında *I. Grup: Esas manayı taşıyan bir fiil ile bir yardımcı fiillden meydana gelenler* olarak değerlendirmiştir. Burada *er-* ve *bol-* fiillerinin kullanım farkına da değinen Gabain, "*yazar idim*" ve "*yazar oldum*" cümlelerinde *i-* fiilinin yerine *ol-* fiilinin kullanılmasının anlam farkı yarattığını söylemektedir. Cümlede *i-* yerine kullanılan *ol-* fiili, bir kılınış, bir başlangıç ifade etmektedir: *Az yer oldu* "Az yemeye başladı." gibi.

Clauson (1972: 193), *Etimolojik Sözlüğü*'nde *er-* fiilinin karşılığını İngilizce *to be* olarak vermiş ve sıklıkla yardımcı fiil olarak kullanıldığını belirtmiştir. Kelime sonundaki *-r* sesini kaybettiğini ve yerini zamanla *bol-* ve *tur-* fiillerine bıraktığını da eklemiştir.

Korkmaz (1995), *er-* fiilinin "ulaşmak, erişmek" anlamlarında bir esas fiilken, Eski Türkçede "olmak, bulunmak, var olmak, mevcut olmak, vuku bulmak" anlamlarında "oluş" ve "durum" bildiren bir yardımcı fiil olarak kullanıldığını

söylemektedir. Bu kullanım şekliyle *bol-* ve *tur-* fiilleriyle paralellik göstermektedir. *er-* fiili, isim ve isim soylularla kullanılarak onları geçişsiz fiil haline getirdiği gibi, sıfat fiillerle kullanılarak çekimli fiiller için de geçişsiz yapma özelliğini sürdürmektedir.

er- fiili, Harezm Türkçesinde bazı ses değişimleriyle *er- > ir-, >i-, er- > ė-,* şekillerine dönüşmüş ya da Oğuz Türkçesindeki gibi fiil çekimi içerisinde eriyip kaybolmuş; müstakil fiil olma özelliğini yitirerek ek-fiil konumuna geçmiştir.

İsimleri fiil durumuna sokan *er-* fiili ile, isim ve sıfatlardan fiil türeten *+r-, +ar-/+er-* eki arasında bir görev eşitliği görülmektedir. Her ikisi de, geçişsiz fiillerdir ve "oluş, durum" göstermektedir. Yazar, *+ar-/ +er-* fiillerinin, *er-* yardımcı fiilinin tek veya iki heceli isim/sıfatlarla ayrılmayacak şekilde kaynaşması ile oluştuğunu düşünmektedir: *kara-r-, eski-r-* vb. gibi örneklerde *er-* yardımcı fiili, ünlü ile biten köklere eklendiğinde ünlü çarpışmasının önlenmesi için, ünlülerden biri kaybolmuştur. Kâşgarlı Mahmud'un Divan'ında yaptığı bir açıklama da bu görüşü kanıtlar niteliktedir. Kâşgarlı, eserinde fiillerle ilgili *-r-* ayrımı bölümünde, isimden fiil türeten *-r-* ekini, fiilden fiil türeten ve geçişsiz fiilleri geçişli fiillere dönüştüren iki farklı görevdeki başka bir *-r-* ekinden ayrı değerlendirmiştir. Kâşgarlı, isimden türetme *-r-*li fiilleri açıkladığı bölümünde, *+ar-/+er-* ekinin kuralı ve yapısıyla ilgili örnekleri şöyle açıklamıştır: "*Elbise kızardı*." demek olan *ton ḳızardı* cümlesindeki *ḳızardı* fiili gibi. Aslı *ḳızıl erdi*'dir, "*kızıl oldu*" anlamındadır. *ḳarardı* fiili de böyledir. Aslı *ḳara erdi'*dir, "*kara oldu*" demektir." Korkmaz'a göre Kâşgarlı'nın bu açıklamaları, kendi fikrini doğrular niteliktedir. Ayrıca, XI. yüzyıldan sonraki sözlük ve gramerlerde konuyla ilgili bir açıklama bulunmamaktadır. Orta Türkçe sonlarına doğru ekin yapısının unutulduğunu düşünülmektedir. Ancak, bir yandan *er-* fiilinin şekil değişikliklerine uğrayarak erimesi, bir yandan da geçişsizlik ifade eden *+lan-/+len-, +laş-/+leş-* fiillerinin yaygınlaşması sonucu ek işlekliğini kaybetmiş ve metinlerde eski bir ekin devamı şeklinde yer alarak belirli türetmeler içinde günümüze ulaşmıştır.

Erdal (2004: 229-249)'e göre, *er-* ve *bol-* fiilleri, "*kal, tur-, yorı-, bar-*" gibi diğer yardımcı fiillerden farklı bir görünüm arz etmektedir. Diğer yardımcı fiiller tek başlarına da kullanılabilmektedir. Ayrıca diğer yardımcı fiillerin sözlüksel anlamları,

yardımcı fiil görevindeki anlamlarından bazen farklıdır. Üçüncü olarak da, *er-* ve *bol-* yardımcı fiilleri isim-fiil ve sıfat-fiillerle kullanılabilmektedir.

Ayrıca Erdal, kökün, bir ad öbeği ise, geçişsiz ve geçişli fiiller arasındaki karşıtlığın, *er-* "olmak", *bol-* "olmak" ve *kıl-* "yapmak" yardımcı fiilleri tarafından yapıldığını söylemektedir: *balık başlıg kıl-* (Maitr 78v1), örneği *balık başlıg bol-* (Xuast I 9) örneğinin geçişli ve etken karşılığıdır.

Eski Uygur Türkçesinde yardımcı fiil olan *alk-, bar-, bol-, er-, ıd-, kal-, kel-, tur-, tut-, tüket-* ve *yorı-* Erdal'a göre *kılınış* ifade etmektedir. Bunun için tam bir liste oluşturmak zordur çünkü bir fiilin tam sözcüksel mi yoksa yardımcı mı olduğunu belirlemek genellikle zordur; bu iki anlam arasındaki ayrım bir dereceye kadar bulanık olabilmektedir.

Türk (2006), isimden fiil yapan *-al-/-el-; -l-* ve *-ar-/-er-; -r-* eklerini incelediği çalışmasında, bağımsız biçimlerin zamanla, bağlı biçimbirimlere dönüşmesi teorisinden yola çıkarak *er-* ve *ol-* fiillerinin *-al-/-el-; -l-* ve *-ar-/-er-; -r-* eklerine nasıl dönüştüğünü sorgulamaktadır. İsimlerden oluş bildiren geçişsiz fiiller türeten *-ar-/-er-; -r-* eki, *ol-* anlamında ana yardımcı fiil olarak kullanılan *er-* fiilinin ekleşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu ek bütün lehçelerde kullanılmaktadır. *-al-/-el-; -l-* eki ise sadece Oğuz grubu lehçelerinde görülmektedir. Yazara göre, *-ar-/-er-; -r-* ekinin tüm lehçelerde görülmesinin sebebi *er-* fiilinin ana yardımcı fiil göreviyle hem tarihî hem de çağdaş lehçelerin tümünde kullanılmasıdır. Ayrıca *er-* fiili ünlüyle başlaması sebebiyle de ekleşme kolay gerçekleşmektedir. Fiilin *bol-* biçimini kullanan lehçelerde ise *-al-/-el-; -l-* yerine de *-ar-/-er-; -r-* kullanılmakta, fiili *ol-* haliyle kullanan Oğuzlarda ise söz konusu fiil ünlüyle başladığından ekleşme kolay gerçekleşmiş ve *-ar-/-er-; -r-* ekinin yanında *-al-/-el-; -l-* ekleri de görülmüştür.

Ünlüyle biten isimlerde ise ekler *-r-* ve *-l-* şekillerinde görülmüştür. Yazara göre bunun sebebi, kelimenin sonundaki ünlü ile *er-, ol-* fiillerinin ünlüsü çarpışmakta ve kaynaşmaktadır. Ayrıca eklerin dar ünlülü hallerinin kullanılmaması da *er-* ve *ol-* fiillerinin geniş ünlülerinin, üstlerine geldikleri kelimelerin ünlülerine baskın çıkmasına bağlanabilmektedir.

Karabeyoğlu (2007), çalışmasında *bol-* ve *er-* fiillerinin anlam yakınlıkları ve fonksiyonları üzerine bir sorgulama yapmıştır. Tarihi süreç içerisinde anlam değişmelerine uğrayan ve birbirlerinin yerine kullanılmaya başlayan bu fiiller arasındaki fark Orhun Yazıtları'nda çok net görülebilmektedir. Bu fiiller arasında kılınış özellikleri açısından bir fark bulunmaktadır: *bol-* fiili başlama (değişkenlik, dinamiklik); *er-* fiili ise durum (durağanlık, statiklik) anlamı içermektedir. Durum belirten *er-* fiili, söz konusu yazıtlarda dört ayrı fonksiyonda görülür: 1. Mevcudiyeti anlatma, 2. Bir yerde bulunmayı bildirme, 3. Kimlik (hüviyet) kazandırma, 4. Tanımlama (varlığı göstermek, işaret etmek; hüviyetini, ne, kim olduğunu bildirmek.). *er-* esas fiil olarak; varlığın mevcudiyetini, var olmasını (*ilimiz törümüz er-*), bir yerde bulunmasını (*ebde er-*); yardımcı fiil olarak; varlığı göstermek, işaret etmek (*il tutsık yir*), ad+ yardımcı fiil şeklindeki kullanımda ise, adın gösterdiği varlık hüviyetinde bulunmasını bildirmek (*şad ertim*) görevlerinde kullanılmıştır.

Karabeyoğlu'na göre *fiil çekimi* + *er-* kullanımlarında, *-mIş erti, -Ur/-Ir erti/ermiş, -mAz erti/ermiş* gibi birleşikler vardır. *er-* yardımcı fiili bu kullanımlarda önündeki fiilin olumlu şekillerde anlatılanları öznenin geçmişte gerçekleştirmiş durumda olduğunu (*süçig [s]abın yımşak agın arıp ırak [bod]unug ança* ***yagutır ermiş*** (BK K 4)), olumsuz şekillerdeki kullanımlarda ise geçmişte gerçekleştirilmemiş durumda bulunduğunu (*ol ödke kul kullug küŋ küŋlüg bolmış erti inisi [eç]isin* ***bilmez erti*** (BK K 4)) belirtir. Bu yapı *-ti erser, -ir erser, -mez erser* kullanımlarında da mevcuttur. *-ser* bir sonraki cümleyle şart- ceza ilişkisi (*ilteriş Kagan kazganmasar* ***yok erti erser*** *ben özüm bilge tunyukuk kazganmasar* ***yok ertim erser*** (T2 K 1) *kapgan kagan Türük sir bodun yerinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti* (T2 K 2)) oluşturur.

Yazar, *-tAçI erti/ermiş* yapılarında ise özne durumundaki isimlerin, söz konusu fiillerindeki bildirilen hâle gelecek durumda bulunduğunu belirtir. Ancak *artatı udaçı* örneğinde fiili gerçekleştirecek özneye ve fiilin yeterlilik haline yönelik bir şüphe bulunmaktadır.

Ercilasun (2014) çalışmasında Kaşgarlı'ya göre, *tōn kızardı* ifadesinin "*elbise vb. kırmızılaştı*" anlamına geldiğini; yapının aslının "*kırmızı oldu*" anlamındaki *kızıl erdi*' olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde *tūn karardı* "*gece karardı*" anlamına gelir

ve yapının aslı "*kara oldu*" anlamındaki "*kara erdi*'dir. Kaşgarlı, "*Ol meni suwdın keçürüglü erdi/ O beni sudan geçiren idi*" örneğinde bir fiil ile birlikte söylenen *erdi* kelimesiyle failin, daha önce yapmış olduğunu, haber bildirdiğini söylemektedir. Ancak bir fiilden sonra *ol* veya *turur* fiili gelirse, failin o işe karar verdiğini, fakat henüz yapmadığını bildirir. Kaşgarlı eserinde verdiği bir başka örnekte *er-* ve *tur-* fiillerinin kullanımı dikkat çeker: *ol tutguluk erdi* "*onun tutmaya hakkı vardı*", *ol satguluk turur* "*onun satmaya hakkı vardır.*".

Koraş (2008)'ın, Özbek Türkçesindeki *e-* ve *bol-* fiillerinin birbirinin yerine kullanılmasıyla ilgili yaptığı çalışmasında, Eski Türkçede *er-* fiilinin, yardımcı fiillerin birleşik çekimi ile isimlerin fiil gibi çekimlenmesinde; *bol-* fiilinin ise daha çok tasviri fiil oluşturmada kullanıldığından bahsetmektedir. *er-* ve *bol-* fiillerinin birbirleri yerine kullanımı herkesçe malumdur, özellikle Kıpçak grubu Türk lehçelerinde *bol-* yardımcı fiili daha geniş bir şekilde *e-* yardımcı fiilinin yerine kullanılmıştır. Özbek Türkçesinde *bol-* yardımcı fiili, *e-* yardımcı fiilinin yerine özellikle şartlı birleşik çekimlerde kullanıldığı bilinmekle birlikte, yazara göre gerekliliğin ve isimlerin öğrenilen geçmiş zaman çekiminde (*... mälåmätiyä ruhidä yåzilgän* ***bolsä*** *dä "Melamî tarzında yazılmış* ***ise*** *de" ...*) de *bol-* fiili *e-* fiilinin anlam ve fonksiyonlarında kullanıldığı görülmektedir. Bununla beraber, görülen geçmiş zaman sıfat-fiilleri *-ken, -kenlik* ve *-meslik*'in iyelik eki almış şekillerinden önce (*... Yesseviyge åid* ***emesliği*** *"Yesevi'ye ait* ***olmadığı****" ...*) de *e-* yardımcı fiili *bol-* yardımcı fiili anlam ve fonksiyonlarında kullanıldığı görülmektedir.

Serebrennikov-Gadjieva (2011: 175-176), Türk yazı dillerini incelerken, en büyük sorunu Ön Türkçede *er-* "olmak" yardımcı fiilinin şimdiki zamanla kullanımının olup olmamasına bağlarlar. Çağdaş Türk yazı dillerinde de *er-* fiili şimdiki zamanla kullanılmamaktadır. Ancak Türk yazı dillerinde *er-* fiilinin şimdiki zamanla kullanımına dair izler bulunmaktadır. Kıpçak dillerinde *e- (< er-)* "olmak" kökünden oluşan geniş zamanın olumsuzluk biçimi *émes* oldukça yaygındır. Bu durum, ön Türkçede *er-* "olmak" yardımcı fiilinin şimdiki zaman kullanımına dair ipuçları vermektedir. Bu yapı Eski Türkçe anıtlarda gözlenmektedir: *erürmén, erürem, erürsén, erür, erürbiz, erürsiz, erürlér.*

Fiilde yer alan *-r-* sesi, hiçbir zaman köke ait olmamıştır ve fiilin önceden de *e-* şeklinde tek ünlülü olarak kullanıldığı düşündürmektedir. *erdim* "ben oldum" vb. yapısında *er-* şeklinin geçmiş zamanın eski biçiminde ortaya çıkması da sonradan yaşanan bir türetmeden kaynaklanmaktadır. Burada yer alan *-r-* sesi, teklik 3. Şahıs geniş zamanın *er* (o var) biçiminin yeniden parçalanmasının sonucudur. Şu anda da *alır, gelir* vb. kullanımlarda görülmektedir.

e- yardımcı fiilinin şimdiki zaman çekiminde görülmemesinin nedeni, söz konusu fiilin şimdiki zaman anlam alanında rakiplerinin olmasıdır. Çağdaş Türk yazı dillerinde şimdiki zaman ifadesi için bildirme ekleri kullanılabilmektedir: Kzk. *balíḳşímín* "balıkçıyım" vb.

Türk yazı dillerinin çoğunda teklik ve çokluk 3. Kişi şimdiki zaman eklerinin işlevinde *tur-* "durmak" fiili kullanılmaktadır: *tur* veya *turur*. *Durmak* fiili "yerleşmek, var olmak, olmak" gibi anlamları rahatlıkla oluşturabilir. *Bar* "var" şeklindeki sözler de *e-* "olmak" yardımcı fiili için rakip yapılar oluşturmaktadır. Söz konusu rakip yapılar *e-* yardımcı fiiliyle nöbetleşerek şimdiki zamanla kullanılmasına engel teşkil etmiştir.

Topal (2012), ek fiil ve bildirme konusunu irdelediği çalışmasında, *er-* ve *tur-* fiillerinin karıştığından ve "*ek fiil*" ile "*bildirme*" teriminin iç içe girdiğinden söz etmektedir. *i-* fiilinin ilk örneği olan *er-* fiili isme gelerek, ismi yüklem yapmaktadır. *i-* fiilinin ek fiil işlevindeki kullanımında, geniş zamanda ek fiil eki görülmediğinden şahıs ekleri, ek fiilmiş gibi görülmektedir. Yani "*çalışkan er-ür men*" yapısı günümüz Türkçesinde "*çalışkan+ Ø- Ø+ım"* şeklindedir, boş ögenin yerinde aslında ek fiil bulunmaktadır.

+dır ekinin, fiillerle kullanımında kesinlik ve ihtimal; isimlerle kullanımında ise bir durumu/olayı bildirdiğinden bildirme eki göreviyle kullanılmıştır. Geniş zaman üçüncü teklik kişideki ek, ek fiil değil, bildirme ekidir. Ek fiil ve bildirme eki farklı kavramlardır. Geniş zaman üçüncü teklik kişi çekiminde yardımcı fiil ya da şahıs eki olarak herhangi bir ek yoktur. Türkiye Türkçesinde bu ek birinci ve ikinci kişi kullanımlarında düşmüşken bazı Türk lehçelerinde (Yeni Uygur Türkçesi, Türkmen Türkçesi) bu şahıslarla kullanım mevcuttur.

Ceritoğlu (2013)'na göre eş görev için kullanılan *er-* ve *bol-* fiilinin aralarında bir fark bulunmalıdır. *er-*, *bol-* ve *tur-* Eski Türkçede ve özellikle Köktürk döneminde asıl söz varlıklarını devam ettirirken, bir yandan da dilbilgiselleşerek yardımcı fiile dönüşmüşlerdir. Söz konusu fiiller, diğer yardımcı fiillerden ana yardımcı fiil olmaları hususunda ayrılırlar. Ana yardımcı fiiller aracılığıyla oluşturulan yüklemler, öznenin hangi varlık olduğunu, hangi hâlde, hangi mekânda, hangi özellikte vb. olduğunu belirtmektedir.

Yazara göre eş anlamlı sözcükler yoktur, olsa da çok azdır. Dolayısıyla *er-* ve *bol-* fiilleri arasında bir ayrım olmalıdır. Bu ayrım da söz konusu fiillerin kılınış özellikleriyle ilgilidir. Eski Türkçede yer alan *er-* ana yardımcı eylemi, kaynaklandığı *er-* eylemi gibi *sınır vurgulamayan* birleşik eylemlerin oluşturulmasında kullanılmış ve belirleme noktasından önce gerçekleşmeye başlayıp belirleme noktasında da süreklik gösteren birleşik eylemler oluşturmuştur. *Ogulum yaŋı bolmışda ögrünçüm sevinçim az erti* cümlesinde olay geçmiş zamandır. Cümlenin belirleme noktası, *ogulum yaŋı bolmışda* zarf eylem öbeğinin gerçekleşme zamanıdır. *ögrünçüm sevinçim* öznesinin yüklemi *az erti* ile ifade edilen bildirme, belirleme noktasından önce gerçekleşmeye başlayıp, belirleme noktasında da süreklilik göstermektedir. *az er-* yapısı belirleme noktasından önce başlama ve süreklik özelliği taşımasıyla *sınır vurgulamayan eylemler* içinde kabul edilmelidir.

bol- ana yardımcı eylemi ise kılınış açısından *ön sınır vurgulayan* birleşik eylemlerin oluşturulmasında kullanılmış, belirleme noktasında başlamakta ve belirleme noktasından sonra süreklik arz eden birleşik eylemler oluşturmuştur. *kayu kişi ög kaŋ könlin bertser ol tınlıg tamuglug bolur* cümlesinde olay şimdiki (geniş) zamandır. Cümlenin belirleme noktası, *ög kaŋ könlin bertser* şartlı eylem öbeğinin gerçekleşme zamanının sonrasıdır. *ol tınlıg* öznesinin yüklemi olan *tamuglug bolur*'un gerçekleşmesi, belirleme noktasından başlar ve süreklik göstermektedir. *tamuglug bol-* yapısı belirleme noktasında başlama özelliği taşımasıyla *ön sınır vurgulayan eylemler* içinde kabul edilmektedir. Söz konusu fiiller olan *er-* ve *bol-* fiilleri, Eski Türkçeden sonraki zamanlarda da ana yardımcı eylem görevinde, *sınır vurgulayan eylem* ve *ön sınır vurgulayan eylem* şeklinde özelliklerini devam ettirmişlerdir.

Arslan Erol (2014: 270-271), Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine kadar anlam değişmelerini incelediği eserinde anlam genişlemesine uğrayan *er-* fiiline de yer vermiştir. Yazar, Clauson'dan aldığı ifadelerle "*olmak*" anlamına gelen *er-* fiilinin, partisip gibi yapılardan sonra yardımcı fiil gibi kullanıldığını, tek başına "var olmak" anlamında kullanılmadığını ve muhakkak bir yüklemle kullanıldığını söylemektedir. Söz konusu fiilde yer alan *-r-* sesi erken dönemde kaybolmaya başlamakla beraber, *bol- /ol-* ve *tur-* fiilleriyle uygun koşullarda yer değiştirmektedir. Genellikle *-r-* olmadan bütün modern lehçelerde görülmektedir.

Ercilasun (2014: 198-199), Kutadgu Bilig'teki fiillerin kullanımını incelediği çalışmasında fiillerin iki kipli çekimlerinden bahsetmiştir. Ercilasun'a göre, fiillerin iki kipli çekimi, arka arkaya gelen iki çekimli fiil ile meydana gelmektedir. Sonra gelen *er-* yardımcı fiili; görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart şekillerine girerek iki kipli çekimlerin hikâye, rivayet ve şart şekillerinde kullanılmasına olanak tanımaktadır. Ana fiil olan *er-* fiilinin bu tarz kullanımı "*sıfat-fiil + bol-*" yapısına oldukça benzemektedir. Ancak söz konusu *er-* ve *bol-* fiilleri arasında bu hususta farklar bulunmaktadır: 1. *bol-* yardımcı fiili bütün çekimli şekillerde görülmektedir; *er-* ise görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde görülmektedir. *er-* fiilinin "*erür*" ve "*ermez*" şeklindeki kullanımları ise bildirme görevindedir. 2. *bol-* kendinden önce isim ya da isim kullanılışındaki bir sıfat-fiille kullanılabilirken, *er-* yardımcı fiilinden önce sadece sıfat-fiilden ortaya çıkmış olan çekimli fiillerle değil, aynı zamanda görülen geçmiş zaman ile emir kipleri de bulunabilmekte ve şahıs ekleri asıl fiil üzerinde bulunmaktadır *(sevdim erdi)*. 3. Fiiller arasındaki asıl fark anlamdadır. Birleşik fiiller meydana getirirken *bol-* fiili anlamıyla birleşiğe katkıda bulunurken, *er-* sadece şeklen katkıda bulunmaktadır. Yazar, bu maddeye dayanarak *er-* fiilini "birleşik fiiller" başlığına dahil etmemiş, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi herhangi bir ekleşme olmadığından da "birleşik çekim" ifadesi yerine "*iki kipli çekim*" ifadesini kullanmıştır. Aslında her iki tabir arasında bir fark bulunmamakla birlikte, şekil ve kullanış açısından bazı ayrılıklar vardır. Bunlar, yardımcı fiilin ekleşmemiş olması, emirden sonra da gelebilmesi ve görülen geçmiş zaman ile emirde şahıs ifadesinin asıl fiilin üzerinde bulunmasıdır.

Şen (2014: 66-73) *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*'nde yardımcı fiillerin, isimlere doğrudan gelerek ya da çekimlenmiş/özel biçimler kazanmış fiillerle birleşik

fiil oluşturduklarını söylemektedir. *er-*, *bol-*, *kıl-* ve *tur-* asıl yardımcı fiillerdir ve genellikle isim/isim soylulara gelerek birleşik fiil oluştururlar. Ayrıca *er-* fiili basit zaman çekimlerden sonra kullanılarak birleşik zamanlar da oluşturur. Hikâye, rivayet ve şart çeşitleri bulunmaktadır.

Bacanlı (2016: 45-65) *er-* fiili ve *bol-* fiilini Türk dilinin dönemlerinde tek tek incelemiştir. Yazara göre, Orhon Türkçesinde *er-* ve *bol-* bağımsız ve muhtemelen tam çekim paradigmasına sahipti. Orhon Türkçesinde *erti*, *ermiş* şekilleri olsa da Eski Uygur Türkçesinde çekim paradigmalarının tam olması, Orhon Türkçesinde *er-* çekiminin sadece iki şekilden ibaret olmadığını düşündürmektedir. Türkiye Türkçesindekine benzer sıfır morfem yaygındır yani Eski Uygur Türkçesindeki *erür* bu dönem metinlerinde görülmemektedir. Sonuç olarak "olmak, belirli bir hâlde bulunmak" anlamı taşıyan *er-* fiilinin şimdiki zamanda Ø ekiyle süpletif bir ilişkide olduğu düşünülebilmektedir.

Bacanlı'ya göre, Eski Uygur Türkçesinde *er-* ve *bol-* fiilleri arasında süpletif bir ilişki daha başlamamıştı. *er-* fiili hemen hemen bütün çekim ekleriyle görülebilmektedir: *ergey, ergil, ergüçe, ergülük, erigme, erip, erken, ermedin, ermegü, ermek, ermekig, ermekin, ermeser, ermez, ermezig, ermezler, ermiş, erser, ersünler, erteçi, erti, ertök(i), erür, erürin, erürler*. Tüm bunlar *er-* fiilinin daha dilbilgiselleşmediğini, *erür, erti, ermiş* gibi kullanımlarıyla koşaç görevinde olsa bile kendi anlamını koruduğunu, *bol-* fiili ile paradigmatik bir ilişkide bulunmadığını gösterir. Clauson'un da dediği gibi *er-* bu dönemde "bir halde bulunmak (İng. be)" anlamındaydı. *bol-* ve *er-* arasındaki süpletif ilişki bir sonraki dönem olan Karahanlı döneminde görülecektir ancak bu dönemde *tet-* fiili ile *er-* fiili arasında yükselen bir süpletif ilişki söz konusudur. Bu örnekler Altun Yaruk'ta görülebilmektedir.

Karahanlı döneminde *bol-* "bir hâlde bulunmak" anlamıyla *er-* fiili ile paradigmatik bir ilişkiye girmiş ve onun işlevini *erür, erdi, ermiş, erse, erdük(i)* gibi birkaç sözcük biçimine indirgemiştir. Bu dönemle birlikte artık *er-* fiili bir cevheri fiile, paradigması noksan, üretkenliği zayıf, sözcük biçimbirimleri öksüz olan bir fiil gövdesine dönüşmüştür. Bu durumda *bol-* fiilinin hâl anlamı genel geçmiş için *erdi*, dolaylı geçmiş için *ermiş*, şart için *erse*, yan cümle koşacı içinse *erdük(+iyelik ekleri)* gibi süpletif biçimlerle karşılanmıştır. Aynı zamanda *tur-* koşacı da bu dönemde

yaygınlaşmaya başlamıştır. Kanonik *bolur* hariç, *erür*, *erdi*, *ermiş, erse*, *erdük(i)* sözcüklerindeki *er-*, *turur* koşacındaki *tur-* ve *Ø* ek, *bol-* fiiliyle paradigmatik ilişki içindedir ve hepsi *bol-* fiilinin süpletif alomorflarıdır.

Hacıeminoğlu (2016: 299-301), Türk Dilindeki fiilleri incelemesinde, Eski Türkçe döneminde birleşik fiiller oluşturmak için *er-*, *bol-* ve *tur-* yardımcı fiillerinin kullanıldığını belirtmektedir. Söz konusu fiiller tek başlarına kullanılamazlar, herhangi bir zarf-fiil ya da çekimli fiille de birleşememektedirler. Sadece isim ve isim durumunda olan sözcüklerle bir araya gelebilmekle birlikte şartlar uygun olduğunda, bağlandığı isimden sonra fiil çekiminin her şeklini alabilmekte ve altı şahısla da çekimlenebilmektedirler. Yazar ayrıca A. Von Gabain'in kendi başlarına bir anlam ifade etmediklerinden ve kendilerinden önce bir isme ihtiyaç duyduklarından, haklı olarak, bu fiillere *bağlı fiiller* adını verdiğini de aktarmaktadır.

Yıldırım (2016), Eski Türkçe *er-* şeklinde kullanılan şimdi ise *i-* şeklinde kullandığımız yardımcı fiilin *-dIk* sıfat-fiil ekini alarak Eski Türkçede *erdük*, sonraki dönemlerde ise değişime uğrayarak *idük* (ve *idik*) şekillerinde kullanıldığını söylemektedir. Bu ek, isimlerden ya da isimleşmiş fiillerden sonra "olma, aitlik, mevcudiyet, bulunma" gibi anlamlarda kullanılmıştır. *erdük* yapısı Eski Oğuz Türkçesinde *idük* şeklinde kullanılırken bugün yerini *olduk* şekline bırakmıştır. Türkiye Türkçesinde düşmüş gibi görünen ve yerini *olduk* yapısına bırakan *idük* biçimi ("ne idüğü belirsiz" ifadesinde arkaik olarak bulunmaktadır.) *kimliği = kim olduğu, varlığı = var olduğu, yokluğu = yok olduğu; -maklığı = mak olduğu; -mazlığı = maz olduğu* gibi kullanımlarda kalıntı şeklinde varlığını devam ettirmektedir.

idük yapısı dil gelişim sürecinde isimlerden sonra kullanımdan düşmüş yerini başka yapılara bırakmıştır ancak fiilimsilerden sonra "kuvvetlendirme, vurgulama, belirtme" fonksiyonuyla kullanılmaya devam etmiştir. Böylece, enklitik haline gelen *idük*, içerdiği anlamlar sayesinde *-meklik, -mezlik* gibi yapılarda pekiştirme göreviyle kullanılmaktadır: *tamir etmekliğim = tamir etmek idiğim.* İsimden isim yapma eki *+lIlIk* ve *+sIzlIk* da da benzer durum vardır: *sürekliliği = sürekli idiği = sürekli olduğu; süreksizliği = süreksiz idiği = süreksiz olduğu.*

Türkiye Türkçesinde sıkça kullanılan sahiplik belirten *+lIk* ekini almış görünen bazı örneklerin kökünde de aslında *idük* yapısında bulunan *-dIk* sıfat-fiil eki

bulunmaktadır. Bu yanılgının temel nedeni *er-* ve *bol-* fiillerinin zaman içerisinde yer değiştirmesidir. Bu süreçte *er-* fiili *i-* şekline dönüşmüş ve *i-* fiili düştüğünde fiil üzerinde kalan *-dIk* eki isme doğrudan eklenmiş, zamanla da *-lIk* şekline dönüşmüştür: *kim idüğü = kimdiği = kimliği.*

1.4. Eski Türkçede er- Fiilinin İşlevlerine Genel Bir Bakış

Her dilde var olan durum fiilleri, herhangi bir hareket ya da herhangi bir değişim bildirmeyen fiillerdir. Türk dili de, bir hareket ya da değişim bildirmeden sadece durum ifade etmek için, bugün Türkiye Türkçesinde "*i-*" olarak kullandığımız ancak Eski Türkçede "*er-*" olarak kullanılan fiilden yararlanmaktadır.

Eski Türkçede, üç farklı "*er*" sözcüğü bulunmaktadır. Bunlardan ilki "adam, asker, er" anlamında kullanılan "*er*" ismidir: *bir **erig** okın urtı eki **erig** udşuru sançdı.* "Bir **askeri** okuyla vurdu, iki **askeri** takip edip mızrakladı." (KT D 36). Diğerleri de fiil olarak "er-, eriş-" anlamlarına gelen "*ėr-*" fiili: ***erig** yerte irser ança **erig** yerte beŋgü taş tokıtdım bitidim* "**Ulaşılabilir** yerde ise, böyle **ulaşılabilir** yerde ebedî taş kazıttım, yazdırdım." (KT G 13) ve yardımcı fiil olarak kullanılan "*er-*" fiilidir. Tezin konusu olan yardımcı fiil göreviyle kullanılan "*er-*" ile ilgili yapılan çalışmalar şöyledir:

Özyetgin (2001: 172-176) *Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk* (Kİ) üzerine yaptığı çalışmasının cevheri fiili kısmında *er-* fiilinden söz etmektedir. *i- (<er-)* fiili Eski Türkçeden beri yardımcı fiil fonksiyonunda kullanılmıştır. Bu görevin yanında *er-* fiili çekimli fiillere gelerek birleşik zamanların oluşturulmasına da katkı sağlamıştır. Kİ'de *i-* fiilinin çekimli örneklerinde, *i-* fiilinin zaman ekinden sonra gövdeye eklenmesinde çeşitlilik bulunmaktadır. Ebū Hayyān, "*idi*"nin düşürülmeyip aslı üzerine eklemenin daha doğru olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte gramerde *turmış idim* ve *turmışdım* örnekleri bir arada görülmektedir. Bu dönemde *i-* fiilinin düşmesiyle araya *-y-* sesinin girdiği örnekler de görülmeye başlanmıştır. Ayrıca Ebū Hayyān, *boldı* kelimesinin *idi* kelimesinin yerine kullanıldığı örneklerin olduğunu da söylemektedir.

Erdal (2004: 418) *er-* fiilinin varlık bildirme ve sahiplik ifadelerinde kullanıldığını söylemektedir: *üküş ajunta aşnu erinetüv atlıg balıkta ernem atlıg elig*

xan erti (Aranemi 1a r13) örneğinde *er* -tek başına varlığı ifade etmek için de kullanılmaktadır. Şu örneklerde *er*- sahip olmayı ifade etmektedir: *bögü biliglig burxanlarnıng iki törlüg et'özleri erür* (Mait 26A r11), *sözleşgüng erser*… (UigBrief D). Bu cümle ise varlık ya da sahiplikle ilgili olabilmektedir: *kök birle katıglıg savlar köngülinte ermişke* (BT II 991).

İngilizce karşılığı *to b*e olan *er*- fiili, kopula işlevinde kullanılmaktadır. Erdal (2004: 322), aynı zamanda *er*- fiilinin "*erki, erinç, erser, erü erü*" gibi farklı görünümlerinin de olduğunu söylemektedir. *er*-'in formları zaman ve değişkenliklerin ifadesine hizmet eden geçmiş zamana ait *erür* ve *ergey,* durum kategorisi için *ermiş*, nesne yan tümceleri yapmak için iyelik ekli *erdök*, cümleleri zarflara dönüştürmek için *erip / ermetin* ve bunları koşullu cümlelere veya korelatif sıfatlaştırmaya dahil etmek için *erser* yapıları bulunmaktadır. *ermiş, erdökin, erip, ermetin ve erser*'ın yerini *-mIş, -dOk+, -(X)p, -mAtIn ve -sAr* sözcük fiillerinin formları alırsa, bu fiil ifadeleri görünüş ifade etme olasılığını kaybeder.

Erdal (2004: 295), *er*- fiilinden meydana gelen *erdök* kelimesi hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Dolaysız nesne (indirect object) olarak kullanılan pozitif *-dOk* çoğunlukla Mani metinlerinde görülmektedir ancak geç metinlerde de *er-dök-in* gibi örnekler bulunmaktadır. *er*- fiilinden meydana gelen *er-dök* -Türkmenlerde olduğu gibi- sonekle birleşiminden bağımsız olarak kendi hayatını sürdürmektedir. Budist metinlerde yaygın olarak kullanılan terim Skt. *tathata* "böylece"ye karşılık gelen *erdök teg"ın* gerçek kaynağı "olduğu gibi" dir, bu da *erdök"ün e*r-konusunu ifade ettiği anlamına gelmektedir.

erigme kelimesinde *-gmA* sıfat-fiilinin kullanıldığını söyleyen Erdal, bu sıfat-fiil ekinin sadece Mani metinlerinde üretken olduğunu söylemektedir. Budist metinlerinde sadece *er*- "olmak", *kel*- "gelmek", *te*- "söylemek" ve *uç*- fiillerinden donuklaşmış formları vardır. Maitri'de örneği vardır: *tengri yerinte erigme tengriler* (MaitrH 103v5) Uygur'da daha geç dönemden bir örnek de bulunmaktadır: *ken keligme üd* (BT II 141).

Şahin (2008), Divanu Lügati't-Türk'teki *er*- fiilli örnekleri incelediği çalışmasında Eski Türkçede *er*- fiilinin tek başına anlam taşıyan bir fiil olduğundan, "*ergülük, erigme, ermezlig*" gibi örneklerde de türetme ekleri ve ortaç ekleriyle de

kullanıldığından bahsetmiş ve *er-* fiilinin Eski Türkçede asıl fiil, yardımcı fiil ve tasviri fiil olarak görüldüğünü söylemiştir.

Kutadgu Bilig'e göre, Divanu Lügati'-Türk'te sınırlı kullanılma sahip olan *er-* fiili şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

1. *er-* fiili Eski Türkçedeki gibi "*ol-*" anlamında da kullanılmıştır.

2. Eski Türkçeye nazaran daha sınırlı zaman ve kip çekimine girmiştir.

3. Divanu Lügati'-Türk'te olumsuz biçim olarak -mAs ve tegül kullanılmıştır.

4. Divanu Lügati'-Türk'te *erinç* ve *erki* sözcükleri dışında türetme eki, ortaç eki ve *-Ip* ulaçlı kullanımlar görülmemektedir.

5. *er-* fiili Divanu Lügati'-Türk'te hem isim hem de çekimli fiillerle kullanılmış ancak çekimli fiillerin yanında kullanılarak birleşik çekim yapan örneklerin sayısı azdır.

6. *erse* şeklindeki kullanım iki ayrı işlevi barındırmaktadır: ilk işlevinde, *bol-* anlamı içermektedir ve bu şekildeki örneklerde bağlaç görevi de görülmektedir. İkinci işlevde ise, *er-* fiili *-ken* dışında bir ulaç ekiyle kullanılmamış olmasına rağmen, -s*A* ekli kullanımında ulaç göreviyle kullanılmaktadır.

Ercilasun (2009: 186- 187), *Türk Dili Tarihi*'nde, Köktürkçede iki şekilde isim cümlesi yapılabildiğinden bahsetmektedir. Bunlardan ilki, cümlenin sonuna isim soylu bir kelime getirilmesi, ikincisi ise *er-* fiili kullanımı iledir. Bugün Türkiye Türkçesinde *i-* şeklinde kullandığımız ve isim cümlesi meydana getirdiğimiz fiilin ilk şekli aynı görevde *er-* olarak Köktürk metinlerinde görülmektedir. Ayrıca Köktürkçede *er-* fiili birleşik çekimin hikâye ve rivayet kullanımlarında da görülmektedir.

Ağca (2010: 166), tarihi Türk dili alanında *er-* fiilinin birçok fonksiyonda kullanıldığını dile getirmiştir. Öncelikle *er-* fiili birleşik/katmerli zaman ve kip çekimlerinde ana fiildeki zaman/kip ekleri ile diğer zaman/kip eklerinin bir arada kullanılmasını sağlayan cevherî yardımcı fiil görevindedir. Bunun dışında *er-* fiili, isimlerle birlikte birleşik fiilleri oluşturmaktadır. Ayrıca *er-* fiili, zaman ve kip eklerini alarak kendisinden önceki isim cümlelerini yüklemleştirmektedir.

Güneş (2010), çalışmasında öncelikle kendinden önce *i-* fiiliyle ilgili yapılan araştırmalardan ve yapılan yanlışlardan bahseder. Sonuç kısmında da, *er-* fiili hakkındaki bilgilerin kısıtlı ve sınırlı olduğunu, yer yer kafa karışıklıklarının bulunduğundan söz eder. *i-* fiilinin derin yapısında bulunan bilgi eksikliği, söz konusu sorunların çözümüne ulaşılmasını zorlaştırmaktadır. Örnek olarak "*geliyordum*." gramer sözünün çözümlenmesinin "*gel-i-yor-du-m*" şeklinde iki zamanın üst üste geldiği söylenerek yapılan açıklamasında "*imek*" fiilinin adının söz edilmediğinden yakınır. Aynı fiilin iki kez çekimlenmesinin mümkün olmadığını, çekim eklerinden birinin "*geliyor*" şeklinde asıl fiile, diğerinin de "*idim*" şeklinde "*imek*" fiiline ait olmasının gözden kaçmasıyla mantık hatası yapıldığını ifade eder.

Banguoğlu (2011: 474-481) *Türkçenin Grameri*'ni yazdığı kitabında *er-* fiiline de değinmiştir. Banguoğlu'na göre, Türkçede kökü eriyen, yalnız çekim ekleri halinde görülen bir fiil vardır, bu fiil, bir durum fiilidir yani bir hâlde bulunuşu anlatır. Söz konusu fiil Eski Türkçe *er-mek* > Eski Osmanlıca *i-mek* > Yeni Türkçe *-mek* şekline görülen fiildir. Bu fiile *cevher fiili* adı verilmektedir. Fiilin kökü, konuşma ve yazmada *idi, imiş, ise* şekillerinde görüldüğünde ise ona *imek fiili* denmektedir. Başka dillerde de görülen bu cevher fiili, yalın anlamlı bir durum fiili olduğu için *salt fiil* adıyla da kullanılmaktadır. Bununla beraber cevher fiil karşısında bulunan diğer fiiller de *gerçek fiil* olarak adlandırılmaktadır.

Cevheri fiilin geniş zaman çekiminde, karma bir çekim söz konusudur. Bu çekimde sadece *er-mek* fiilinin kökü değil; birinci ve ikinci kişilerde zaman ekini taşıyan fiil gövdesi *erür*, erimiş şekliyle de görülmektedir*: erür ben* > *-im, erür sen* > *-sin, erür biz* > *-iz, erür siz* > *-siniz.* Gerçek fiillerde, 2. bölük kişi çekim eklerine uyan bu eklerde, sadece ses uyumlarının değil aynı zamanda kullanış değişmelerinin de etkisi bulunmaktadır. 3. kişide ise Eski Türkçeden beri *er-mek* fiiline paralel olarak kullanılan *tur-mak* fiili de görülmektedir: *tur-ur* > *dur-ur.*

Cevheri fiillerin tümü, bildirme göreviyle dört kipte kullanılmıştır. Bu dört kip, dilimizdeki birleşmelerle dört tarz, dört çekim meydana getirmiştir. Bu kipler; geniş, geçmiş, dolaylı geçmiş, şarttır. Geniş zamanın bahsedilen karma durumuna ilave olarak diğer üç kipte *er-mek* fiilinin kökü erimiş olmakla beraber bu kiplerin zaman ekleri yani fiil gövdesinin işaretleri kalmıştır: *güzel-dim, güzel-se*…

Cevheri fiillerin olumsuz kullanımında bir gerçekleme zarfı olan *değil* kelimesi kullanılır. Ancak Eski Türkçede cevher fiilinde de olumsuzluğu gerçek fiillerdeki gibi *er-me-mek* şeklindedir. Ancak Doğu Türkçesinde *ermez X ermes* karşılığında Eski Oğuzcada *tegül* bulunmaktadır. Eski Osmanlıcada da cevher fiilinin olumsuzu *degül* şeklinde görülmektedir.

Ayrıca, yazara göre cevheri fiilde teklik üçüncü kişi eki kullanımının *er-mez* şeklinde olması bize bir hatıra bırakmıştır: *kergek ermez > gerekmez > yaraşmaz*. Sonradan bu geçiş unutularak *gerek-ir* şeklinde olumlusu yapılmış ve *gerek-* şeklinde bir fiil oluşturulmuştur. Oysa, *gerek > kerge-k* yalnızca isim tabanı olabilmektedir.

Banguoğlu, cevheri fiilin dört çekimde yapılmasını, gelecek zamanlı anlamlarda kullanılmamasını, fiilin durum fiili olmasına bağlamaktadır. Durum fiilinin geleceği kapsaması mantıksızdır, bu yüzden gelecekle ilgili bir anlatımda durum fiili olan *er-mek* yerine, oluş fiili olan *ol-mak* fiili kullanılmaktadır.

Cevher fiilin kendi kipleriyle kurması gereken birleşik tarzları oluşmamıştır. Ancak şart tarzı, bazı kipleri oluşturmaya yönelmiştir. Bunlar da çoğu zaman yüklem ismine eklenmeksizin başlı başına kullanılan *i-mek* fiilinden hatıraymış gibi kullanılmıştır: *yorgun idiysen, haksız imişsem…* Şart tarzı bu kipleri tekrar fiil gövdeleriyle birleştirerek katmerli şart tarzını da meydana getirmiştir. Ve hemen hemen bütün fiil gövdelerinde görülebilmektedir: *aldı idiysen, kalmalı imişseler, ödeyecek imişsek…* Ayrıca şart kipi birkaç donuşmuş ad, zarf ve bağlamda da görülmektedir: *ise, neyse, nesne, kimse…*

Çekimsiz fiillerle de kullanılan *er-mek > i-mek* fiilinin, geçmiş sıfat fiil eki olan *i-dük* şekli Eski Osmanlıcada kullanılmaktadır: *yaramaz-ı-dug-um*… Bu yapı günümüzde yerini *ol-mak* fiiline bırakmıştır: *olduğum, olduğun*… Yapının sadece *ne idüğü* deyiminde kalıntısı bulunmaktadır.

Cevher fiilin hâl zarf fiili günümüzde *-ken* şekliyle telaffuz edilmektedir. Banguoğlu, doğrudan *er-mek* fiilinin şimdiki zaman sıfat fiil ekinden geldiğini kabul etmektedir *(er-gen > i-ken > -ken).* Banguoğlu'na göre bu gidişat, çekimsiz fiilin sıfat fiilden zarf fiile geçişi şeklinde yorumlanabilir.

Eski Osmanlıcada *i-ken* ekleşme temayülü göstermiş, sesliyle biten kelimelerde önüne koruma sesi almış fakat ses uyumuna tabi olmamıştır (*yaslu-yiken*). İlerleyen dönemlerde *i-* sesi de düşerek *-ken* şeklinde kalmış ancak sesliyle biten kelimelerde koruma sesi almaya devam etmiştir (*yaslı-yken*).

-ken eki, salt fiil olma özelliğine dayanarak isim, ad, zamir ve zarflara gelerek onları zarf işleyişine sokmuştur (*askerken, yoldayken*), aynı şekilde gerçek fiil gövdelerine gelerek hal zarf fiilleri de oluşturmuştur. Hatta üst üste gelen iki ek birleşik zarf fiil eki olarak da görülebilmektedir: *-mişken, -irken, -iyorken, -ecekken, -meliyken*. Donuşmuş bir şekilde *-ken* eki zarf da meydana getirmiştir: *erken > er iken, derken > der iken …*

Aynı zamanda cevher fiiller, birleşik çekimlerin oluşturulmasına da olanak sağlamışlardır. Bu birleşik çekimlerde *er-mek* yardımcı fiili ile yapılan 1. bölük ekleri alan fiilin kişi ekleri almış şekli üzerine, yardımcının üçüncü teklisi gelir: *boltum erdi, erksintimiz erser…* Ancak 2. bölük ekleri alan fiillerde, fiil gövdesi üzerine yardımcının kişi ekleri almış şekli gelmektedir: *kör-ür ermiş men, ön-miş erdim…* Olumsuz kullanımda *-ma-* olumsuzluğu kullanılmakla beraber *değil*li kullanımlar da görülmektedir. *değil* kullanımlarında daha kesin bir olumsuzluk anlamı bulunmaktadır: *gelmiş değil X hiç gelmemiş…* İki olumsuzluğun bir arada kullanılmasıyla da olumluluk oluşturulmaktadır: *düşünmemiş değilim…* Bu yapıda da daha kesin bir olumluluk bulunmaktadır.

Eraslan (2012: 420-448), Eski Uygur Türkçesinde "olmak, var olmak" anlamındaki *er-* fiilinin ana yardımcı fiil olduğunu ve esas fiil olarak az da olsa kullanıldığını söylemektedir. Muhtemelen başlangıçta müstakil fiil olan *er-*, Eski Türkçe başlarında yardımcı fiil durumuna geçmiştir ancak müstakil kullanımını da tamamen kaybetmemiştir. Ayrıca *er-* ile beraber isimleri fiil kategorisine geçiren *bol-* ve *tur-* fiilleri de bulunmaktadır. Eraslan'a göre birleşik çekim, iyi ayrı çekimli fiilin birleşmesinden oluşmaktadır. Bir fiil, tek şekil, tek zaman ve tek şahıstan oluşmaktadır bu sebeple birleşik çekimde iki ayrı çekime ihtiyaç duyulması normaldir. Söz konusu birleşimdeki ilk fiil esas fiildir; esas fiil, manası, şekli ve zamanı ile çekime katkıda bulunurken; ikinci fiil de yardımcı fiil olarak şekli ve zamanı ile çekime katkıda bulunmaktadır. Şahıs genellikle yardımcı fiilin üzerindedir ancak Eski Uygur

Türkçesinde bazen esas fiil üzerinde de şahıs görülebilmektedir. Ana yardımcı fiil *er-*, isimlerle birlikte kullanılarak onları fiilleştirdiğinden isim fiili olarak anılır. Doğal olarak ilk fiil *er-* fiilinin isim unsuru görünümündedir. Türkçenin fiil çekiminin büyük ölçüde isim-fiil kökenli oluşu da bu görüşün kanıtı mahiyetindedir. *er-* fiilinin anlamı net olarak belli bir hareketi ifade etmediğinden asıl hareket esas fiilde belirtilmektedir. Ayrıca yazar, katmerli birleşik çekimde de *er-* fiilinin görüldüğünden söz etmektedir. Çekimli bir esas fiille *er-* fiilinin iki çekimli şeklinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bu kullanım Eski Uygur Türkçesinde nadir görülmektedir: *aya edgülerim t(e)ŋrimlerim kim m(e)n ol ödte yalaŋuḳlarnıŋ yirtinçülüg et köz üze ayıġ ḳılınç ḳılmışıġ körür bilir ertim erser…* "Ey iyilerim, efendilerim, eğer bu zaman insanların dünyevi his ve göz ile fena amelleri kılmalarını görmüş, bilmiş olsaydım…" (Suv. 8, 17-21).

er- fiilinin diğer asıl ve yardımcı fiillerden farkı, fiil ismi şekli olan "*ermek*"in diğer fiil isimleri gibi kullanılmayışı, herhangi bir yapım ekiyle genişlemeye uygun olmayışı, isim ve fiil gövdeleri meydana getirmeyişidir. Orhon Türkçesinde basit cümlelerin genelde *er-* fiili ile oluşturulması, Türkçede isim cümlelerinin temel olduğunu düşündürmektedir. Nitekim, şekil ve zaman eklerinin çoğu, isim-fiil kökenli olup *er-* fiilinin kullanılıştan düşmesi sonucu isim-fiil ekleri şekil ve zaman eki durumuna geçmişlerdir.

Eraslan *er-* fiilinin Uygur Türkçesinde iki türlü kullanılışının olduğunu söylemektedir: *1. Birleşik fiil teşkil etmek*: *er-* fiili, isim cinsinden kelimeyle birleşerek birleşik fiil oluşturmaktadır. Anlam birinci unsurdadır ve ikinci unsur olan yardımcı fiil, fiilleşmeyi ve çekimi sağlamaktadır. Uygur Türkçesinde özellikle teklik ve çokluk 3. Şahıslarda *er-* fiili yerine nadir de olsa *tur-* fiili de kullanılmıştır. *2. Birleşik fiil çekimi kurmak*: *er-* fiili, çekimli fiillerle beraber kendisi de çekime girmektedir. Hatta *er-* fiili ikinci unsur olduğundan şahıs eklerini genel olarak kendisi alırken bazen her iki fiil de şahıs ekini almaktadır: *tegindim erdim* vb. Olumsuz çekimde de olumsuzluk eki yardımcı fiile getirilmektedir. Gabain, olumsuzluk ekinin esas fiil ya da yardımcı fiile getirilmesinin belirli bir anlam farkı taşıdığını söylemiştir ancak Eraslan'a göre bu farkı her zaman belirlemek güçtür.

Eraslan, *er-* fiilinin Uygur Türkçesinde beş kipinin bulunuşunu, fiilin müstakil fiil özelliğinin yitirilmeye başladığını ve şekil bakımından kullanılış sahasındaki daralmayı gösterdiğini söylemektedir. Ayrıca *er-* fiilinin isim-fiil ve zarf-fiil şekilleri de diğer fiillere göre sınırlıdır. Bu da *er-* fiilinin esas fiillikten uzaklaştığının bir diğer göstergesidir.

Hacıeminoğlu (2013: 176-181) *Karahanlı Türkçesi Grameri*'nde iki ayrı çekimli fiilin üst üste gelmesiyle oluşturulan birleşik çekimlerde *er-* fiilinden faydalanıldığını belirtmiştir. Ayrıca *isim + yardımcı fiil* şeklinde olan birleşik fiiller kısmında *er-* fiili *kara er-* "kararmak" ve *kızıl er-* "kızarmak" örneklerinde görülmektedir.

Öner (2013: 210-211) Kıpçak Türkçesini incelediği eserinde birleşik çekimler başlığı altında *er-* fiilinden de bahsetmiştir. *er-* fiili, Eski Türkçeden beri hem ana yardımcı fiil olarak isimlerle hem de birleşik zaman için fiillerle kullanılmaktadır. Şekil ve zaman eki almış bir ekten sonra gelen *er-* yardımcı fiili, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart şekillerinde bulunarak; iki kipli çekimlerde hikaye, rivayet ve şartı bildirir. *er-* fiilinin sadece bu zamanlarda kullanılmış olması, zaten belirli bir şekil ve zaman eki taşıyan asıl fiilin, tekrar geniş veya gelecek zamana yani belirsizliğe bağlanmasının imkansızlığı ve mantıken gereksizliğiyle ilgilidir.

Korkmaz (2014: 620-639), gramer kitabında ek fiilin Eski Türkçeden günümüze *er-* > *ir-* > *i-* şeklindeki değişiminden söz etmektedir. Fiilin *imek* şeklinde adlandırılmasına rağmen tek başına bir anlamı olmadığını, asıl fiiller gibi tek başına kullanılamadığını ve yapım ekleriyle genişleyemediğini belirtmiştir. *i-* fiilinin görevi, ad soylu kelimeleri fiil durumuna getirmek ve basit zamanlı kipleri, birleşik zamanlı kiplere dönüştürmektir. Asıl fiillerden farklı olarak *i-* fiili yalnızca bildirme niteliğinde dört kipte çekimlenmektedir: geniş zaman (şimdiki zaman), görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi. Geniş (şimdiki) zaman kipi, Eski Türkçedeki *er-ür-men, er-ür-sen* vb. geniş zamanındaki *er-* fiili ile geniş zaman gösteren *-ür* ekinin kaynaşarak erimesiyle kaybolmuş, çekimde şahıs gösteren *-men, -sen* zamirlerinin de ek kalıntısı halinde devamı ile oluşmuştur. Günümüzde birinci ve ikinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerindeki adları fiilleştiren ekler, eski çekimli fiillerdeki eklerin kalıntısı olan zamir kökenli eklerden oluşmaktadır. *i-* fiilinin geniş zamanının üçüncü

şahıs çekimlerinde yine Eski Türkçenin geniş zamanının çekiminden bir iz olan *-DIr/-DUr* ve *-DIr-lAr/-DUr-lAr* (<*-dur-ur-lar* < *-tur-ur-lar*) ekleri kullanılmaktadır. Geniş zaman kipi aynı zamanda şimdiki zaman kavramını da içine aldığından, yardımcı fiil sayesinde, adlarla birleşen çekimi, aynı zamanda şimdiki zamanı karşılayan bildirme eki niteliğindedir ve adlara gelen kişi ekleri de bu sebeple bildirme ekleri olarak kullanılmaktadır.

Ayrıca, *er-* yahut *i-* fiili *-sA* şart eki ile birleşerek *erse, ise* şekillerinde kalıplaşmış, şart anlamını da yitirerek, bazı kelimelerde ad, zarf veya bağlaca dönüşmüştür: *nesne, kimse, ise, yoksa* vb.

Ek fiilin olumsuzunda, asıl fiillere gelen *-mA-* olumsuzluk eki kullanılmamaktadır. *i-* ek fiilinin olumsuzu *değil* edatı ile yapılmaktadır. Korkmaz'a göre, *değil* edatının birbirinden ayrı üç görevi vardır: 1. Ek-fiili olumsuzlaştırma görevi (*yorgun değilim* vb.), 2. Çekimli fiillerdeki görev ve kullanımı (burada daha güçlü bir olumsuzluk anlamı oluşturulmaktadır: *biliyor değilim: bilmiyorum*), 3. Bağlaç olarak kullanımı (*değilse* <*değil i-se*), *değilse de, hiç değilse de* vb.).

Ek fiilin olumsuzu oluşturulurken ad ve ad soylu kelime ile *i-* fiili arasına *değil* edatı girmektedir. Şahıs çekimi *i-* fiili üzerindedir. Geniş zaman (şimdiki zaman), görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi çekiminde görülen ek fiilin olumsuzluğunda, geniş zaman (şimdiki zaman) çekiminde tamamen kaybolmuş, diğer kiplerin çekiminde de çok defa eriyip gitmiştir: *yorgun değil i-dim > yorgun değildim, yorgun değil i-miş > yorgun değilmiş, yorgun değil i-se-niz > yorgun değilseniz, yorgun değil i-se-ler > yorgun değilseler* gibi.

i- ek-fiilinin soru biçimi *-mI/-mU* soru eki ile yapılmaktadır. Soru eki, *i-* fiilinin geniş zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman çekimlerinde ad ile ek-fiil arasına girer ve ayrı yazılır: *Anne miyim?, Öğrenci misin?* vb. Geniş zaman üçüncü şahıs çekiminde *-DIr* bildirme eki almadığı durumlar da çoktur. Ek fiilin şart kipi çekiminde ise, şart eki doğrudan ada eklenir ve *-mI/-mU* soru eki daha sonra gelir: *Yaşlıysam mı?, Geçerliyse mi?* vb. Olumsuz soru ise, *değil* edatının üzerine *-mI/-mU* soru ekinin getirilmesiyle oluşturulur: *değil miyim?, değil miymiş?* vb. Şart kipi çekiminde, soru eki çekimli ek-fiilden sonra gelir: *değil i-se-m mi? > değilsem mi?* vb.

Baydar (2016) çalışmasında, *i-* fiilinin cevheri fiil olarak kullanımı ve isimleri fiil haline getirme işlevlerini sorgular. Araştırmacılar genellikle *i-* fiilinin iki işlevi olduğunu, isim soylu sözcük/ sözcük gruplarını yüklemleştirdiğini ve birleşik zamanlı fiiller oluşturduğunu söylemekte ve *i-* fiilinin geniş zaman, geçmiş zamanlar ve şart kipinde çekimlendiğini ifade etmektedirler. Baydar'a göre, *i-* fiili isim/isim soylu sözcükleri fiileştirmez, bu sözcüklerin kip/ zaman eki almasını sağlayarak yüklemleştirir. Ayrıca *i-* fiilinin birleşik zamanlı fiiller meydana getirmesi ikinci işlevi değildir. Çünkü fiildeki ilk öge zaman ögesi değil, fiili isim yapan ögedir. Dolayısıyla *i-* fiili birleşik zamanlı fiiller meydana getirmez, ilk ve tek işlevi olan ismi yüklemleştirme görevinde kullanılmıştır. Baydar, diğer çalışmaların aksine *i-* fiilinin sadece geniş zaman ile çekime girdiğini söylemektedir. Görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi, *i-* fiilinin hikâye, rivayet ve şart birleşik çekimlerini oluşturmaktadır. Örnek olarak "*Öğrenciyim*." cümlesindeki öğrenci ismi *i-* fiili ile geniş zamanda yüklem olmuştur. *i-* fiilinin ilk şekli *er-* geniş zamanda kullanımdan düşmüştür: *öğrenci + er-ür+üm*. "*Öğrenciydim*." Cümlesinde ise geniş zamanın hikâyesi mevcuttur: *öğrenci + er-ür+i-di+m*. *i-* fiili geniş zamanlı basit çekiminde ilk şekli olan *er- (Ø)* biçiminde yaşamaktadır, birleşik çekimlerde ise *i-* şekline dönüşmektedir. Birleşik çekim kullanımı hem isimler hem de fiiller için geçerlidir ve aksi bir durumda *i-* fiilinin neden sadece dört kipte kullanıldığının izahı mümkün değildir.

Şçerbak (2016: 147-151) Türk dillerinde soyut sözcüksel anlam ifade eden ve bununla birlikte açıklayıcı şekillerin yardımcı parçaları niteliğinde kullanılan çok sayıda fiil olduğundan bahseder. Bu fiiller iki gruptur: birinci gruptakiler, *-(y)a* ve *–(ı)p* zarf-fiilleriyle, sıfat-fiillerle ve eylemin adlarıyla sabit birleşim oluştururlar ve kiplik ayrıntıları dile getirirler. İkinci gruptakiler, adlardan birleşik fiiller oluştururlar. *er-* ve *bol-* fiilleri her iki grup içinde de kullanılmaktadır.

Yazar, *er- ~ e- ~ i-* "olmak", "bulunmak" fiilinin kendi anlamını kaybederek, yüklem koşacı, kip, ad yanında olumsuz edat [*erür, e(r)ken, ~i(r)ken; e(r)miş ~ i(r)miş, erinç, e(r)mes*], bağlaç [*e(r)se- i(r)se*] ve dolaylı oluşumların yardımcı parçası olarak görüldüğünü söylemektedir.

Tekin (2016: 172-175), Orhun Türkçesinde birleşik eylemlerin bir eylem sıfatı ile çekimli *er-* fiilinden oluştuğunu söylemektedir. Sözü edilen birleşik eylem biçimleri şöyle gruplandırılabilir:

Sürekli Geçmiş Zaman I: şimdiki zaman eylem sıfatları ile *er-* yardımcı eyleminin *-DI* ekli geçmiş zamanda çekimlenmesiyle oluşmaktadır. Bu birleşik, genellikle geçmişte bir zaman noktasında oluşmakta olan bir eylemi belirtmektedir. Ayrıca geçmişte uzunca bir süre mevcut olan bir durum ya da eylemi de belirtmektedir: *kül tigin bir kırk yaşayur erti* "Prens Kül (o zaman) otuz bir yaşında idi." (KT K 3).

Sürekli Geçmiş Zaman II: şimdiki zaman eylem sıfatları ile *er-* yardımcı eyleminin *-mIş* ekiyle geçmiş zamanda çekimlenmesiyle oluşmaktadır. Bu birleşik, geçmişte tanık olunmamış sürekli eylemlerle âdet haline gelmiş eylemleri belirtmede kullanılır: *ne kaganka işig küçüg birür men tir ermiş* "Hangi hakana hizmet ediyorum ben? diyormuş." (KT D 9).

Uzak Geçmiş Zaman: *-mIş* ekli geçmiş zaman biçimine *er-* yardımcı eyleminin geçmiş zaman biçimlerinin eklenmesi ile oluşturulmaktadır. Bu birleşik, geçmişte meydana gelen bir eylemden önceki eylemi anlatmada kullanılmaktadır. Ayrıca *adıglı toŋuzlı ārt üze sokuşmiş ermiş* "Bir ayı ile bir domuz bir dağ geçidinde karşılaşmışlar imiş." (IB 6) örneğindeki biçim cümlede bir eylem sıfatı öbeğine dönüştüğünde yardımcı eylem *er-* yerini *bol-* fiiline bırakmaktadır: *Şad atıg anta bermiş boltokda tokuz oguz atig yagı ermiş bedük ermiş* "(Hakan) Şad unvanını (ona) orada verdiğinde (*harf*. vermiş olduğunda) Dokuz Oğuzlar ve Atigler (bize) düşman imiş, bir büyük (tehlike) imiş." (O 6).

Gerçekleşmeyen Gelecek Zaman: *-DAçI* ekli gelecek zaman biçimine *er-* yardımcı eyleminin geçmiş zaman biçiminin eklenmesi ile oluşturulmaktadır. Bu birleşik, gelecekte gerçekleşmesi beklenen, fakat gerçekleşmeyen bir eylemi belirtmede kullanılmaktadır: *türük bodun adak kamşat(t)ı yablak boltaçı erti* "Türk halkının ayakları dolaştı, kötü olacak idi." (BK D 30-31).

Gerçeğe Aykırı Şartlar: *-sAr* eki kullanılarak yapılan birleşik, asla doğru/gerçek olmayan ya da gerçekleşmeyecek olan varsayımlı eylemleri, durumları içerir. Varsayımlı şartın ana cümlesinin yüklemi *-DAçI* ekli gelecek zaman eylem

sıfatına *er-* yardımcı eyleminin geçmiş zaman biçimlerinin eklenmesiyle oluşturulmaktadır: *kül tigin yok erser kop ölteçi ertigiz* "Prens Kül olmasaydı hepiniz ölecek idiniz." (KT K 10).

Eckmann (2017: 131-135), Çağatay döneminde, *er-* fiilinin kullanımından bahsetmektedir. Yardımcı eylemler içerisinde değerlendirilen *é(r)-* "olmak", ad-eylem görevinde *-é(r) ken* "iken, olan", zarf-eylem görevinde *é(r) geç* "olunca, olur olmaz" ve şimdiki-geniş zaman, öğrenilen şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek-istek zamanlarında görülmektedir. *é(r)-* ve *dur-* yardımcı eylemleri, ad cümlelerinde ve yardımcı cümlelerde ana yardımcı eylem görevlerinde kullanılmaktadır. *é(r)-* eyleminin bulunmadığı biçimlerde *bol-* eyleminin eş biçimleri kullanılmaktadır.

Dağıstanlı (2021), çalışmasında *er-* fiilinin Tarihî Türk yazı dillerindeki görünümlerini incelemiştir. *er-* > *ėr-* ~ *ir-* > *ė-* ~ *i-* fiili, esas fiil görevinin yanında modal (yardımcı) fiil, yardımcı fiil, tasvir fiili ve ekleştiği durumlarda da bildirme gibi çeşitli kullanım alanlarına sahiptir. Yazar, *er-* fiilinin esas fiilden tasviri fiile değişkenlik gösteren kullanımlarının üzerinde durmakla birlikte *er-* fiilinin eksiltim örneklerini de incelemiştir.

er- fiili, sözlüksel anlamı olan "var ol-, bulun-" anlamlarıyla metinlerde görülmekle birlikte çeşitli anlamsal ve işlevsel görevler de üstlenmektedir:

1.4.1. Sözlüksel Anlamı İle er- Fiili

Türk dilinin çekirdek fiili konumunda olan *er-* fiili daha ilk yazılı metinlerimizden itibaren hem "var ol-, bulun-" sözlüksel anlamıyla kullanılmakta, hem de diğer işlevleriyle karşımıza çıkmaktadır. Fiilin ilk evresini gösteren sözlüksel anlama ilave olarak *er-* fiili, tarihi Türk dili metinlerinde kopula, görünüş, sözcükselleşme ve gramerleşme işlevlerinde de tanıklanmaktadır.

Taranan metinlerde *er-* fiilinin "var ol-, bulun-" sözlüksel anlamlarıyla kullanıldıkları örnekler şunlardır:

yme nom içre ögütmiş begiz ***b(e)lgül[eri] erürler*** "Öğreti içinde methedilmiş sağlam işaretleri **vardır**." (Manic III, Nr. 8, IV. T. M. 423 b., 3-5).

amtı-h 'inçe kılınglar turgaru amlın y(a)v(a)şın am(ı)l //ab// süçiig ***köng(ü)lün eringler*** "Şimdi şöyle yapın daima sükûnet ile tatlı gönül ile var olun." (Schrift, XX, 19-22).

tag töpüsinte mrkt erdni öŋlüg yılınçga yumşak erdnilerig töşep urmış teg öleŋ ***çimgenleri erür*** "Dağ tepesinde, marakata ve ratna-renkli *yumuşak mücevherleri döşemiş, koymuş gibi ıslak **çayırları vardır**." (Maitr 55, 21-24).

kün togsık yıŋakdın yir bölükinte sekiz ***teŋri kızları erür*** "Doğu yönünde bir yerde sekiz **tanrı kızı vardır**." (Dişas. 146-147).

üçünç nomlug ***et'özleri erür*** "Üçüncü dini görüşleri **vardır**." (AY 38, 15).

meniŋ çintamani erdini atlıg ***daranım erür*** "Ben cintamani mücevheri adlı 'dharani'ye **sahibim**." (AY 440a, 15-17).

er- fiilinin sözlüksel anlamıyla kullanımlarının örnekleri ve detayları ilgili bölümde değerlendirilmiştir (Bknz. 2. Bölüm "*Sözlüksel Anlamı İle er- Fiili*").

1.4.2. Kopula Açısından er- Fiili

Her dilde isimleri fiil kategorisine geçiren çeşitli yapılar bulunmaktadır. Türk dilinde de isimleri fiil kategorisine geçirmenin yollarından biri kopula kullanımıdır. Kopulalar kategori geçişi sırasında anlamsal bir katkıda bulunmazlar sadece isimlerin kategorisini değiştirmekle görevli unsurlardır.

Eski Türkçede görevli yardımcı fiil olan *er-* fiilinin en yoğun kullanıldığı işlev kopula işlevidir. *er-* fiili bu göreviyle çeşitli eklerle kullanılmış ve çeşitli zaman eklerini almıştır: *il tutsık yir* ***ötüken yış ermiş*** "Yurt tutacak yer **Ötüken** (ormanlı) **Dağları imiş**." (KT G 4); *ew* ***barkınta ermiş*** "Evinde **barkında imiş**." (ŞU D 12).

er- fiilinin kopula işlevindeki kullanımlarının örnekleri ve detayları ilgili bölümde değerlendirilmiştir (Bknz. 3. Bölüm "*er- Fiilinin Kopula İşlevi*").

1.4.3. Görünüş Açısından er- Fiili

Konuşmacının eyleme hangi "zaman bakış açısı"yla baktığı, olay anında veya sonrasında eylemi nasıl ele aldığını belirttiği öznel bir kavram olan görünüş, *er-* fiilinin kullanım alanlarından birini oluşturmaktadır. Dil bilgisel görünüşle ele alınan *er-* fiilli örnekler; konuşma zamanında veya olay zamanında hareketin bitmesi ve ardından bağımsız bir hareketin başlaması, sıralama, taksis ifade etmesini içeren *bitmişlik*: *taşgaru ilinçüke* ***atlanturdı erti*** "Dışarıda eğlenmek için (prens) ata **binmişti**." (İKP, I); olay zamanında hareketin bir süre devam etmesini içeren *bitmemişlik/sürme: sögüt tüpinte (o)lurgalı* ***küseyür (er)tim***. "Ağacın dibinde oturmayı **arzular idim**." (Maitr 35, 23-25) ve biten bir hareket sonucunda ortaya çıkan yeni bir durumu veya sonucunu ve bunların sürmesini içeren *hâl/sonuç: yene ekki közi* ***körmez erti*** "İki gözü de **görmüyordu**." (İKP, XXIV) olmak üzere üç alt başlığa ayrılmaktadır.

er- fiilinin görünüş işlevindeki kullanımlarının örnekleri ve detayları ilgili bölümde değerlendirilmiştir (Bknz. 4. Bölüm "*er- Fiilinin Görünüş İşlevi*").

1.4.4. Gramerleşme – Sözcükselleşme Açısından er- Fiili

Dillerde herhangi bir sözcüğün gerçek anlamını ya da sonradan kazandığı anlamları kaybederek ya leksik birim halinde ya da ekleşmek suretiyle morfem halinde belli bir gramer birimine dönüşmesi *gramerleşme* tam tersi durum ise *sözcükselleşme* olarak adlandırılmaktadır.

er- fiilinin Eski Türkçe metinlerde tanıklanan gramerleşme ve sözcükselleşme örnekleri değerlendirilmiştir. Buna göre *erken, erkli* ve *ermez* sözcükleri gramerleşme; *erinç, erki* ve *erü erü* sözcükleri ise sözcükselleşme başlığı altında incelenmiştir.

er- fiilinin gramerleşme ve sözcükselleşme işlevindeki kullanımlarının örnekleri ve detayları ilgili bölümde değerlendirilmiştir (Bknz. 5. Bölüm "*er- Fiilinin Gramerleşme ve Sözcükselleşme İşlevi*").

1.4.5. Kiplik Açısından er- Fiili

İnsan, her yerde ve her zaman "anlam"ı tanıma ve tanımlama çabası içerisindedir. İnsanın "anlam"ı anlama ve anlamlandırma yöntemlerinden biri de *kiplik*tir. Kiplik, insan ve yüklem arasında gerçekleşen, insanın duygularını açığa çıkaran bir olgudur. Her cümlede muhakkak kiplik olgusu bulunmaktadır. Çünkü her cümle, metin üreticisinden bir parça taşır. Ancak cümlede yer alan kiplik olgusu, bazen apaçık ortadayken bazen ilk bakışta anlaşılamayacak kadar saklanmıştır. Oldukça geniş ve karmaşık bir olgu olan kipliğin belirli bir tanımı mümkün görünmemektedir. Bu sebeple her araştırma alanının ve her araştırmacının kendine özgü kiplik tanımları bulunmaktadır. En basit tanımıyla kiplik, konuşurun ifadedeki izidir (Kerimoğlu: 2011).

Kipliği tanımlamak şu sebeplerden dolayı zordur: Kiplik, anlam yüklü bir olgudur. "Anlam" belirlenmesi en zor alanlardan biridir. Bu sebeple kipliğin sınırlarını çizip, belirlemek de araştırmacıları zorlamaktadır. Bununla beraber kipliğin belirli bir işaretleyicisi yoktur. Kiplik bildirdiği söylenen işaretleyiciler de bağlamdan bağlama değişim göstermektedir. Bağlamın yanı sıra konuşan kişiyle dinleyici arasındaki sınıf farkı, yakınlık, konuşurun tonlaması gibi birçok etken de kiplik ifadelerini etkilemektedir. Örn: "Kapıyı kapatır mısın?" cümlesi patron-işçi arasında emir işaretleyicisi olabilirken, iki arkadaş arasında istek işaretleyicisi olarak kabul edilebilmektedir (Seçkin: 2014:10). Bu nedenlerle kiplik; zaman ve görünüş gibi kategorilere göre yorumlanması daha zor bir alandır.

Ancak tüm bu zorluklara rağmen kipliğin genel özellikleri şöyledir:

1. Kiplik kavramına üç bakış açısı vardır: birincisi, konuşurun tutumudur.

   *Yarın yağmur yağabilir. (bilgi)

   *Orada beklemeyin, içeri girebilirsiniz. (istek)

   İkincisi, ifadenin gerçeklik derecesidir.

   *Ali, dün saat üçte bize gelmişti. (gerçek, kanıtlanabilir)

   *Ali, bize yarın gelir. (gerçek-dışılık)

Üçüncüsü, mantık kökenli bakış açısı temelinde ortaya çıkan dünya bilgisine dayanan *zorunluluk* ve kanıtlanması mümkün olmayan *olasılık* ifadeleridir.

*Ankara Türkiye'nin başkentidir. (zorunluluk)

*Tatilimizi Ankara'da geçireceğiz. (olasılık)

2. Kiplik, sadece ek ya da yardımcı fiillerle işaretlenebilen bir olgu değildir.

3. Semantikle ilgilidir ve tespitler yoruma dayalıdır.

4. Yapısal bir sistem yoktur. Bu sebeple bir kiplik çekiminden söz etmek oldukça güçtür. Bağlam, tonlama gibi unsurlar da bu durumu zorlaştırmaktadır. Bununla beraber, aynı formun farklı kiplik alanlarına dahil olması, çok anlamlılık olgusunu da harekete geçirmektedir.

5. Kiplik incelemelerinde yola çıkılan asıl unsur; konuşucudur. Kipliğin inceleme alanı, konuşucu ve ifade arasındaki ilişkidir. (Kerimoğlu: 2011)

Türk dilciliğinde kip kavramına dair ilk ifadeler Dilaçar (1971)'a aittir. Ona göre kip, kipliğin gramatik biçimidir. Ekler ve belirli biçim birimler kip başlığında incelenirken, diğer araçlar genel olarak kiplik kavramına aittir. Dilaçar, kesin bir kip sayısı olmayacağını ruh durumu kadar kip olduğunu savunur.

Benzer (2012: 112)'e göre, kip ve kiplik birbirinden ayrı iki kavramdır. Kip, konuşucu için atanmış değerdir ve belirli işaretleyicilere sahiptir (buyruk, istek, dilek-şart, gereklilik). Kiplikte ise konuşucu seçilmiş ekleri kullanır. Seçimde konuşucu özgürdür. Kipteki gibi dört kullanımla sınırlı değildir. Kiplik, eklerin sahip olduğu ikincil ya da üçüncül işlevlerinden biridir.

er- fiili; kopula, görünüş, gramerleşme - sözcükselleşme işlevleri dışında bazı yapılarda kiplik değer de taşımaktadır. Tezin çalışma alanının kiplik olmaması sebebiyle değerlendirme kısmında incelenmemekle birlikte kipliğe dair belli başlı yapılardan söz edilebilir.

1.4.5.1. Fiil + Emir İstek Ekleri + er-

er- fiilinin emir-istek kipli kullanımları kiplik çerçevesinde değerlendirilebilmektedir.

Tekin (2003: 165) "*Orhon Türkçesi Grameri*" adlı eserinde, 1. Teklik kişi eki *–(A)yIn* ve 1. Çokluk kişi eki *–(A)lIm* işaretleyicilerini, "bir eylemi işlemek isteğinde bulunma" olarak adlandırarak "gönüllülük kipi" adı altında değerlendirmiştir. Erdal (2004) da aynı doğrultuda *–(A)yIn, Ø, -zUn, -(A)lIm, -(X)n, -(X)nlAr, -zUn, -zUnlAr,* şeklindeki çekimi emir değil "gönüllülük dizgesi" olarak adlandırır (Aslan Demir 2008: 101).

Erdal (2004: 523)'a göre, *erti, gerçek olmayan istekleri* (irreal wishes) ifade etmek için 1. ve 3. Kişilerle kullanılır: *yirsuvda uzun yaşadı erser öküş ögrünçü mengü sizni birle körzün erti üzütlüg edgü kılınçın tüketzün erti taştın sıŋar kamag tüzünler [birle] kut kıv bulu yorızun erti* (M III nr.5 r10-15). *körmeyin erti munı teg ulug açıg emgekig* (Suv 626,7). Son örnekte konuşmacı çok fazla acıya tanık olmuştur ve ifade edilen dileğin gerçek olmadığı gösterilmiştir. *-sUn erti* yapısı,*-sA kerek erdi'ye* paralel olarak, okuyucuya, gerçekliğe rağmen olayların daha uygun seyrinin ne olacağını gerçekleşme durumu olmayan söylem üzerinden ifade etmektedir*: kerek erdi bilge tirilse kutun/kamug ölsün erdi biligsiz utun* (KB 1539).

Aslan Demir (2008: 99-100) "*Türkçede İsteme Kipliği*" eserinde isteme anlam alanını *emir, istek, rica* ve *yalvarma* olmak üzere dört ana başlıkta ayırmıştır. İstek anlam alanını karşılayan morfolojik işaretleyicilerden biri olan gönüllülük kipi, emir kipi kadar kuvvetli bir yönlendiricilik bulundurmaz. Gönüllülük kipinin barındırdığı istek anlamında, dayatma, yaptırıcılık, ileri derecede yönlendiricilik gibi koşullar yoktur.

Kerimoğlu (2011: 94) yükümlülük kipliğinin alt kategorisi olan niyet ve gönüllülük kiplikleri isteme alanı ile ilgili olduğunu söylemektedir. Gönüllülüğü istekten ayırırken istemenin tasarı niteliğinin ağır basması ölçüt olarak kullanılır. İstek kipinde doğrudan bir isteme bulurken niyet-gönüllülük ifadeleri daha çok istemenin "planlı, niyetli" yönünü vurgulamaktadır. İstemenin derecesine göre de "emir> istek> niyet-gönüllülük" sıralaması oluşturulmaktadır.

Korkmaz (2014: 577-580), Eski Türkçede "emir-istek" kipleri olarak adlandırılan kipin, içerisinde "istek" ifadesinin de bulunduğunu, sadece "emir" anlamında kullanılmadığını her iki anlamı da barındırdığını belirtmektedir. Ayrıca yabancı gramerlerde "*voluntative-imperative*" teriminin kullanılmasının aynı zamanda ekin "istek" görevinde bulunmasıyla alakalı olduğunu söylemektedir. İstek kipi "istek" anlamının dışında "gereklilik, yeterlik, yetersizlik, emir, rica, tahmin, kabullenme, alkış ve kargış"ı barındıran ya da geniş zaman ve gelecek zaman yerini tutan kullanımları da bulunmaktadır.

er- fiilinin gönüllülük kipi bildiren morfolojik işaretleyici kullanımları: "*fiil + -AyIn + erti",* "*fiil + -zUn + erti*", "*fiil + -AlIm + erti"* "*fiil + -zUnlAr + erti*", dir.

ol etüzlüg kovukum içinte kamag biş ajun tınlıg(ları)g ***sıgurayın erti***. "Bu boş vücudumun içinde bütün beş varlık şeklindeki yaratıkları keşke **sığdırsa idim**." (Maitr 33, 1-3).

ol sütlerniŋ (küç)inte kop kamag tınlıgların emgeksiz meŋilig ***kılayın erdi***. "Bu sütler sayesinde bütün yaratıkları ızdırapsız ve mutlu **kılsa idim**." (Maitr 33, 6-9).

'inçe krgek ertii üstünkii kökü pk katg boltu erser... elitii kelmiş azukıı alkanmaddı erser... yirsuvda uzun yaşaddıh erser öküş ögrünçü mŋüh siznii birle ***körzün erti****... üzütlüg edgü kılınçın* ***tüketzün ertih****... taştn sıŋar kmg tüzünler [birle] kut kıv bulu* ***yorızun ert[ii]***. "Şöyle olmalıydı üstteki kökü pek sağlam olunca daha önce gelmiş gibi bağlanmayınca yeryüzünde çok yaşadıysa birçok mutluluğu sizin ile **görseydi**… ruhu olan iyi tabiatı, huyu **tamamlasaydı**… dışardaki bütün asiller ile saadete **erseydi**." (Manic III, Nr. 5, T. M. 515., 7-15).

tıŋri-kenimz uzun özin kalın kutun turkaru adasazan tudasazan ermeki ***bolzun erti****.. tıŋrikenim yruk friştiler yölegü kurşaŋu bolzun içtin nomı erser yme kinekin arka ermeki bolzun taştın sıŋar ili esen'in ermeki bolzun.* "Haşmetlimiz çok tın ile ve çok saadet ile daima ulaşmış **olsun**… Haşmetlim ışıltılı melekler destek kuşansın içerdeki dini öğreti ise destek olsun dışardaki devleti esen olsun." (BTT V, 516-524).

maytrı burkan (bizni) ***körzün erdi****…* "Maytrı burkan (bizi) **görsün**." (Maitr 71, 31-32).

bizni tükel bilge maytrı burkan ***körzün erdi.*** "Bizi mükemmel hikmetli Maytrı burkan **görsün**!" (Maitr 74, 28-29).

atı kötrülmiş teŋrim teriŋde teriŋ nom tözinte bışrunu yorımak törüsin aça yada ***yarlıkasun erti*** *tip şlök takşutın ince tip ötünti* "Yüce haşmetlim, en derin din temelinde öğrenme töresini açığa **çıkarsaydı** deyip nazım ile şöyle arz etti."(AY 372, 10-11).

takı yme üstünki yig ***bolsun erti*** *tip inçip yene atı kötrülmişe biz kamag tört maharançlar ürüg uzatı köni nomça yorıdaçı köni nomug sözledeçi nom üze yirtinçüke asıg tusu kıltaçı teginür biz* "Ayrıca en üstün en iyi **olsaydı** deyip ve yine ey yüceltilmiş biz bütün dört hükümdarlar olarak daima doğru öğretiye göre yürüyecek doğru öğretiyi söyleyecek din ile dünyaya faydalı olacak şekilde saygı gösteririz." (AY 400, 11-17).

tükel bilge maytrı burkanıg ***körelim erti****... bu teŋri kuvragı yime bizni körmezünler erdi... biziŋ münümüzni yazukumuznı maytrı burkan ukup yıgılmış kuvragka yarlıkamazlar erdi...* "Mükemmel, hikmetli Maytrı burkanı **görelim** (fakat) bu tanrılar topluluğu bizi görmesin. Bizim günahlarımızı, Maytrı burkan kavrayıp toplanmış olan cemaate buyurmazlar (inşallah!)" (Maitr 65, 24-29).

biz tükel bilge maytrı burkan kutıŋ yakın teggeli yüzin körgeli ***bolalım erdi****... kentü tsuyumuzın yazukumuznı açalım* ***yadalım erdi****... biziŋ ilkideki kılmış kılınçımızını yıgılmış kuvragka* ***yarlıkazun erdi****...* "Biz mükemmel hikmetli Maytrı Burkan'ın asâletine yaklaşabilelim ve yüzünü görmeğe **muktedir olalım**! Kendi günahlarımızı **itiraf edelim**! Bizim vaktiyle işlediğimiz günahları, toplanmış olan cemaate arz etsin!" (Maitr 70, 46-52).

biliglig ayıg kılınçlıg tınlglarka köni yol oruk körtgürü birgey erti... kim köni yolça köni orukça ***yorızunlar erti****... tetrü törü* ***kodzunlar erti****...* "Bilgili kötü tabiatlı canlılara doğru yolu göstererek verecekti ki bu doğru yola göre yürüsünler ters töreyi bıraksınlar." (BTT XXXIII, 236-237).

ayazunlar agırlazunlar <ukzunlar> oŋarzunlar tapınzunlar udunzunlar ögzünler alkazunlar erti *tep, ne üçün tep teser inçip bon om erdiniŋ teriŋ yörügi ulug asıgı sakınguluksuz sözlegülüksüz tetir* "**Saygı göstersin, anlasın, iyileştirsin, hizmet**

etsinler övsünler deyip "niçin" denirse şöyle ki bu öğreti mücevherinin anlamı derin, faydası büyük düşünülemez, söylenemezdir" (AY 440, 1-5).

Aynı zamanda olumsuzluk eki ve emir-istek işaretleyicisi alan fiiller de üzerine "*erti*"yi alarak gönüllülük kipinde kullanılmıştır:

bizni tükel bilge maytrı burkan ***körmezün erdi.*** "Bizi, mükemmel hikmetli Maytrı burkan **görmesin**." (Maitr 64, 27-28).

maytrı burkan ***körmezün erdi****… bu yıgılmış kuvrag biziŋ münümüzni yazukumuznı* ***ukmazun erdi.*** "Maytrı burkan **görmesin**! Bu toplanmış cemaat bizim günahlarımızı **görmesin**!" (Maitr 74, 14-16).

tek biziŋe neçökin erser amraklartın adırılguluk emgek ***bolmazun erti*** *tep korkar men.* "Sadece bize her nasıl olacaksa sevdiklerimizden ayıracak eziyeti **olmassaydı deyip** korkuyorum." (AY 609, 2-4).

tükel bilge maytrı burkanıg ***körmelim erdi****… nomın* ***işidmelim erdi****… bursoŋ kuvrag erdn(i)sin yime* ***körmelim erdi****…* "Mükemmel hikmetli Maytrı Burkan'ı **görmeyelim**, vaazını **işitmeyelim**. Cemaat cevherini de **görmeyelim**." (Maitr 70, 20-23).

maytrı burkanıg arıtı ***körmelim erdi****…* "Maytrı Burkan'ı hiç **görmeyelim**." (Maitr 71, 19-20).

tükel bilge maytrı burkanıg körelim erti… bu teŋri kuvragı yime bizni ***körmezünler erdi****… biziŋ münümüzni yazukumuznı maytrı burkan ukup yıgılmış kuvragka* ***yarlıkamazlar erdi****…* "Mükemmel, hikmetli Maytrı burkanı görelim (fakat) bu tanrılar topluluğu bizi **görmesin**. Bizim günahlarımızı, Maytrı burkan kavrayıp toplanmış olan cemaate **buyurmazlar** (inşallah!)" (Maitr 65, 24-29).

1.4.5.2. Fiil + -mIş + ergey

er- fiilinin *-mIş* sıfat-fiil ekiyle bir araya gelerek oluşturduğu *fiil + -mIş ergey* yapısı kiplik çerçevesinde değerlendirilebilmektedir:

Erdal (2004: 227)'a göre, bitmişlik de geleceğe aktarılabilmektedir: *bulunçsuz töröke teginmiş ergeyler* (TT VI 429) Başka bir yerde *-mIş ergey* varsayımı ifade eder: *amtı çaştani elig közünmez bolup bardı kalın yekler tegirmileyü avlap altılar ergey* (U IV A 233) bu örnekteki gibi bir tahmin anlamı soru cümlelerinde de karşımıza çıkabilmektedir: *ay ulug elig beg! Men montag montag sav işidtim. Bo ne sav ol?! azu biziŋ amrak ögökümüz eŋ kiçigi maha satvi ıçgınmış ergey mu biz?* (Suv 622, 11).

ay ulug elig beg men montag sav eşidtim bu ne sav ol azu biziŋ amrak ögükümüz eŋ kiçigi mahasatveg ***ıçgınmış ergey*** *mü biz tep tedi* "Ey büyük hükümdar ben böyle böyle söz işittim, bu ne demek oluyor, yahut bizim sevgili göz bebeğimiz en küçük (oğlumuz) Mahāsattva'yı kaybetmiş olmayalım, dedi." (AY 622, 7-11).

bulunçsuz törüke ***teginmiş ergeyler*** *ulatı altı tümen altı miŋ toyınlar şmnançlar wpasi…* "Bulunmaz töreye ulaşmış olacaklar ve 66000 dindarlar, öğrenciler …"(BTT XXXIII, 428-429).

1.4.5.3.Fiil + -(X)p + er-

er- fiilinin *-(x)p* zarf-fiil ekiyle oluşturduğu *fiil + –(x)p er-* yapısı kiplik çerçevesinde değerlendirilebilmektedir:

Erdal (2004: 252)'a göre, *er-* fiilinin *-p* zarf fiil eki ile kullanımı yaygındır. Bu oldukça yaygın yapı, *sürerlik* (durative) anlamı taşır*: kop adadın küyü közedü erürler* (MaitH XI 4a9), *uluş balıklarıg közedü erzünler* (MaitH Y 16). Erdal'a göre tüm örnekler bir durumu veya süreci değil, *kılıcılığı* (agentive) tanımlar. *-(x)p er-* yapısı sınırsonrasılık anlamı taşıyor gibi görünmektedir: *ol azıng kim taştan aşka içgüke katlap erür, yime etözke kirür, ol içreki az birle katalur* (M I 16,6; Manichaean) *-p'*nin olumsuz karşılığı *-mAtIn*'la ilgili bir örnek de bulunmaktadır.

ol azıŋ kim taştan aşka içküke ***khatlap erür*** "Senin günahların yemeğe ve içeceğe **katılmıştır**." (Manic I, T. II. D. 173 b[1], 5-6).

ikileyü tirig öz bolgay ertim erki kentü özüm bilmedin yazmış yaŋılmış ayıg kılınçımnı kentü ***ökünüp erti*** *yitinçsiz titir* "Tekrar canlı ruh olacak mıydım acaba? Kendi ruhumu

fark etmeden günah işlediğim kötü tabiatımı kendi kendime **pişman olup** kaybolmayacaktır.” (AY 9, 10-13).

*korkunçlug busuşlug erser yana ol biş yüz satıgçılarda bir bilür er sartbav satıgçılar ulugı ol kalın satıgçılarıg başlap yolçısı yirçisi **bolup ertiŋü** öküş agı barım agır yükler birle ol yagılar ara uduzup iltgeli sakınsar ertiŋü alp erür.* “Korkup sıkıntıya düşseler; yine bu beş yüz satıcıdan bir bilgili kişi, (bir) kervan başı, (yani) satıcıların büyüğü, bu birçok satıcıyı, başlarında, (onların) kılavuzu olarak birçok mal mülk (ve) ağır yükler ile bu yol kesiciler arasından geçirip götürmeyi düşünse, bu çok güç olur.” (Kuanşi 43-48).

1.4.5.4.Fiil + -gU + er-

er- fiilinin *-gU er-* şeklinde oluşturduğu yapı kiplik çerçevesinde değerlendirilebilir:

*birök alku nomtakı bilmetin öçmekig tuta sözleser örtü **sözlegü erti** eksütmiş asutmış erür* “Eğer bütün dharmalardaki bilmeden sönmeyi alıkoyarak **söyleseydi**, o zaman ‘Eksiltmiş-çoğaltmıştır’ diye söylemek gerekirdi.” (ÜçİtigTig 120a, 11-12).

1.4.5.5. Fiil + -U + er-

er- fiilinin *fiil + -U er-* şeklinde oluşturduğu yapı kiplik çerçevesinde değerlendirilebilir:

Erdal (2004: 250) *-U er-, -U yorı-, -U tur- ve -U tut-* yapılarının, tümüyle devam eden veya tekrarlanan eylem anlamına gelmekte olduklarını söylemektedir.

*yeme yaramatın **yagıdu ermiş**.* “(Onlar) yine zamansız (uygunsuz?) **düşmanlaşmıştı**.” (ŞU D 10).

*kayu iş ködük kıltukta idi **bütürü ermezler**.* “Herhangi bir iş yaptıklarında (o işi) asla **bitiremezler**.” (AY 559, 2-3).

yme uzun tonlug erser erde... yme özlerin ***s[a]klanu erit[ii]*** *tzgürü tutzunl[ar]* (Manic III, Nr. 20, T. M. 148., 4-6).

1.4.5.6. Fiil + –(y)Xr + erip

er- fiilinin bitimsiz şekli olan *erip,* temel cümlenin yan cümlesi konumunda, *fiil + -(y)Xr + erip* yapısıyla kiplik çerçevesinde değerlendirilebilmektedir:

öŋ anda ***yorıyur erip*** *tip timişi erser iş işlemeklig yörügün tuta ukıtmış ol kök kalıknıŋ barın tip teginmekte ulatı köŋülteki nomlar öŋ ermez yme ök kök kalıkta yorımaz* "Renk onda **yürür olup**, diye dediğiyle iş yapma manasını tutarak göğün var olduğunu anlatmıştır. Temastan başlayarak gönüldeki dharmalar renk dharması değildirler ve gökte de yürümezler." (ÜçİtigTig 105a, 1).

bu ***erür erip akıglıg*** *netegin atı bolur bagtın öŋi üdrülmek tip* "Bu **asrava'lı olup** adı nasıl 'bağdan ayrılmak' diye olur?" (ÜçİtigTig 107b, 14-15).

1.4.5.7. Fiil + -mIş + erip

er- fiilinin bitimsiz şekli olan *erip,* temel cümlenin yan cümlesi konumunda, *fiil + -mIş + erip* yapısıyla kiplik çerçevesinde değerlendirilebilmektedir:

agır buyanlıg suparatişdit tŋri urısı… ***tugmış erip****…"* "Çok sevabı olan suparatişdit adlı tanrı oğlu doğmuş olup …"(BTT XXXIII, Ch 4.,2-3).

inçip tikirtsiz tepirtsiz alku tiki çogı ırak öŋi üdrülmiş örüg amıl itigsiz erksinmekke tükellig inçkü meŋilig üç üdlerte ***ertmiş erip*** *yene üç üdlerig belgürtdeçi* "Böylelikle sessiz sedasız, bütün gürültüsü-patırtısı uzak ve ayrılmış, sakin, durgun, eylemsiz, egemenliğe bütünüyle sahip, sevinçli ve mutlu üç zamanlardan (gelip) geçmiş **olup**, yine üç zamanları belirtecek." (AY 166, 5-17).

sudurandiki nikaylıglar ***sözlememiş erip*** *munda küçeyü kim sözlemek üze munung ugrındakı kayu kiginç yörüg yolınga yaraşı bolmaz* "Saurtāntika okuluna mensup

olanlar **söylememiş olup**, burada zorlayarak söylemek ile, bunun hakkındaki herhangi bir cevap izah yoluna uygun olmaz.” (ÜçİtigA 98a, 5-6).

1.4.5.8. Fiil + -DAçI + erip

er- fiilinin bitimsiz şekli olan *erip,* temel cümlenin yan cümlesi konumunda, *fiil + -DAçI + erip* yapısıyla kiplik çerçevesinde değerlendirilebilmektedir:

…et’özi köŋüli biligi kılıkı…tı ornaglıg ermeser üküş sav ***sözledeçi erip*** *tülinte uçar tüşeser montag osuglug kişilerig yiil tözlüg erür tip bilsünler* “…Vücudu, gönlü bilgisi ve karakteri daima yerleşik olmazsa çok söz **söyleyecek olup** rüyasında uçar görse böyle kişileri rüzgâr köklüdür diye bilsinler.” (AY 594, 1-7).

köŋüli biligi ornaglıg et’özi tüzdem itiglig erip yinçürü adıra ***bilteçi erip*** *yag sızdaçı erser başınta tülinte körser akar suv yürüŋ öŋlüg edlerig ötrü bilgü ol ol kişig lişip tözlüg erür.* “Gönlü ve bilgisi yerleşik vücudu dosdoğru hazırlayıp dikkatle **bilecek olup** yağ sızacak olsa en başında akarsu beyaz renkli servetini rüyasında görse o vakit o kişinin lişip tözlü olduğunu bilmeli.” (AY 594, 13-18).

2.BÖLÜM

SÖZLÜKSEL ANLAMI İLE er- FİİLİ

Türk dilinin çekirdek fiili konumunda olan *er-* fiili ilk yazılı metinlerimizden itibaren hem "var ol-, bulun-" sözlüksel anlamıyla kullanılmakta, hem de diğer işlevleriyle karşımıza çıkmaktadır. Fiilin ilk evresini gösteren sözlüksel anlamla birlikte *er-* fiili, tarihi Türk dili metinlerinde kopula, görünüş, sözcükselleşme ve gramerleşme işlevlerinde de tanıklanmaktadır.

Taranan metinlerde *er-* fiilinin "var ol-, bulun-" sözlüksel anlamlarıyla kullanıldıkları örnekler şunlardır:

bu et'özden ertigli biş tŋri küçin artatmasar ötrü kntü üzütinŋ ögsini küçlügün bdükün ***erür*** "Bu görünüşten geçen beş tanrı gücünü çürütmese o zaman kendi ruhu güçlü ve büyük bir halde **bulunmaktadır**." (Manic III, Nr. 8, II. T. M. 300., 2-6).

adnaguka tutuzur kntü yme arıgın torugun ***erür*** "Başkasına bağlanır kendisi de temiz bir hâlde **bulunmaktadır**." (Manic III, Nr. 8, V. T. M. 423 e., 5-6).

inçip üzüksüz köntemek anaŋ köŋ[üli] süzükün yarukun yaşukan ***erür****... bu er[ür iki] ygrmi ilenmek kim bor//...* "Böylece sürekli bir şekilde doğru olmak onun gönlü temiz ve parlak **bulunmaktadır**. İki türlü bağlanmak budur." (Manic III, Nr. 8, VII. T. M. 423a., 12-16).

yme nom içre ögütmiş begiz b(e)lgül[eri] ***erürler*** "Öğreti içinde methedilmiş sağlam işaretleri **vardır**." (Manic III, Nr. 8, IV. T. M. 423 b., 3-5).

altınç bölükk biş türlüg ıda ıgaçda tirigin ***erürler*** *yitinç bölük biş türlüg tınlıglarnıŋ et'özlerin içinte ögsüz ölüg titmiş bolurlar* "Altıncı bölüm. Beş türlü ağaçta canlı bir şekilde **olurlar** yedinci bölüm beş türlü canlının vücutları onun içinde aklı olmayan ölü olarak adlandırılmış olurlar." (BTT V, 219-222).

amtı-h 'inçe kılınglar turgaru amlın y(a)v(a)şın am(ı)l //ab// süçiig köng(ü)lün ***eringler*** "Şimdi şöyle yapın daima sükûnet ile tatlı gönül ile **var olun**." (Schrift, XX, 19-22).

(bi)ş yüz yaratmak kim birimim ötep inçin ***ereyin*** "Beş yüz altın (yaratmak) (bununla borçlarımı) ödeyip sükûnete **kavuşayım**." (Maitr 10, 23-24).

(bu) tıltagın uluş balık budunı bukunı adasız tudasız ulug ögrü(nç)ün meŋin ***erürler*** "(Bu) sebepten şehir halkı emniyetle ve büyük bir neve içinde **olurlar**." (Maitr 38, 46-49).

tag töpüsinte mrkt erdni öŋlüg yılınçga yumşak erdnilerig töşep urmış teg öleŋ çimgenleri ***erür*** "Dağ tepesinde, marakata ve ratna-renkli *yumuşak mücevherleri döşemiş, koymuş gibi ıslak çayırları **vardır**." (Maitr 55, 21-24).

takı yime şrigupti atlıg ***bay er erdi*** "Ve yine Şrīgupta adlı bir **zengin vardı**." (Maitr 58, 13).

y(in)e ök aŋulmali atlıg yol tuzumçı ***ogrı erdi*** "Yine Angulimālya adlı yol kesici bir **hırsız vardı**." (Maitr 58, 22-24).

yime (ö)k açataştru atlıg ilig ***kan erdi*** "Ve yine Ajātaşatru adlı bir **hükümdar vardı**." (Maitr 58, 43-44).

yime ök bir ***keyikçi er erdi*** "Ve bir de **avcı vardı**." (Maitr 58, 53-54).

korkınçıŋızlar ayınçıŋızlar ketip tarıkıp turkaru ençin esenin ***eriŋler*** "Korkularınız geçip daima huzurlu **olun**."(Dişas. 538-540).

kün togsık yıŋakdın yir bölükinte sekiz teŋri kızları ***erür*** "Doğu yönünde bir yerde sekiz tanrı kızı **vardır**." (Dişas. 146-147).

kün ortudın yıŋak tört ulug yekler urungutları ***erürler*** "Güney yönünde dört büyük şeytan kumandanı **vardır**." (Dişas. 233-235).

üçünç nomlug et'özleri ***erür*** "Üçüncü dini görüşleri **vardır**." (AY 38, 15).

bir işlig bolmak üze… bu tört törlüg ugurın ***erür*** "Bir iş (üzerinde) olmak (tam zihinli olmak) bu dört türlü sebep**tir**." (AY 217, 17-19).

tünle küntüz ürüg uzatı tört törlüg erigde sımtagsızın dyanta örügin amılın ***erürler*** "Gece gündüz daima dört türlü hâlde dikkatli bir şekilde dhyānada sakince **otururlar**." (AY 243, 7-10).

ermetin *uzatı eşidigsemek erser bu nomlarnıŋ teriŋ yörügin yinçge adırtın eşidgeli sevmek taplamak erür* "**Var olmadan** daima işitmek istemek ise, bu öğretilerin derin yorumunu ve ince farkını işitmeyi sevmek, hoşlanmaktır." (AY 250, 15-17).

meniŋ çintamani erdini atlıg daranın ***erür*** "Ben cintamani mücevheri adlı 'dharani'ye **sahibim**." (AY 440a, 15-17).

ötrü anta ol üdün ratnaraşı atlıg ked nomçı ***erür erti*** *bir evde agır akruş erigin köni ögin saçmadın… sözleyür erti.* "Sonra orada o zamanlar Ratnaraşi adlı çok vaaz eden **vardı** bir evde çok ters amacını doğru akıldan sapmadan söylerdi." (AY 573, 6-10).

udakanışandı atlıg oglı ***erti*** " Udakanışandı adlı oğlu **vardı**." (AY 586, 1-2).

3.BÖLÜM

er- FİİLİNİN KOPULA İŞLEVİ

Tüm dillerde olduğu gibi Türk dilinde de "mevcudiyet, varlık" bildiren, "varlık"la ilgili fiiller *kopula* olarak kullanılmıştır. "bağ", "bağlayıcı unsur", "bağlamak" anlamlarına gelen *kopula*, özneyi yükleme bağlayan bir fiil görünümündedir. Daha çok Hint-Avrupa dillerinde geçerliliği olan bağlayıcı unsurların Türk dilindeki görünümü biraz daha farklıdır, çünkü özne kullanılmadan da Türkçede cümle yapılabilir. Ayrıca, Türk dilinde isimleri fiil kategorisine geçirmek için birden fazla unsur vardır, bunlardan biri olan ve "bildirme eki, yardımcı fiil, cevher fiil, cevherî fiil, koşaç" gibi farklı adlandırmalara da sahip olan *kopula,* isimleri fiil kategorisine geçirme özelliğine sahip gramatikal bir unsurdur. *Kopula,* ismi fiil kategorisine geçirirken herhangi bir anlam değişikliği oluşturmaz. Kopulalar sadece görevli sözcüklerdir ve isim kategorisindeki bir kelimeyi herhangi bir müdahalede bulunmadan fiil kategorisine geçirir. Üzerine kopulayı alan isim artık fiil kategorisindedir. Herhangi bir fiil gibi örneğin sıfat-fiil eki alabilir.

Clauson (1972: 193), *er-* ve *bol-* fiilleri arasındaki anlam farkının zamanla eriyerek, *er-* fiilinin, yerini *bol-* fiiline bıraktığını söylemektedir.

Turan (1999)'a göre, *er-* fiili de *bol-* fiili de kopula olarak kullanılabilmektedir. *ol-* fiili bünyesinde bulundurduğu anlam çeşitliliği sayesinde, *i-* fiiline göre daha dinamik ve mürekkep manalı bir kopula kullanımına olanak sağlar. Statik, tek manalı bir durumda *i-* fiili, dinamik ve mürekkep manalı bir kopula tercihinde ise *ol-* fiili kullanılmaktadır.

Erdal (2004), *er-* fiilinin tam çekim özelliği gösteren düzenli kopula, *bol-* fiilinin ise öznedeki değişimi gösteren bir çeşit kopula olduğunu söylemektedir.

Türk (2006), isimden fiil yapan *-al-/-el-; -l-* eklerini *ol-* fiiline, *-ar-/-er; -r-* eklerini ise *er-* fiiline bağlayarak açıklar. Özellikle söz konusu ek, Oğuzlarda *-al-/-el-; -l-* şeklinde, diğer lehçelerde ise *-ar-/-er; -r-* kullanılır, Türk bunu Oğuzların *ol-* fiilini

kullanmasına bağlar. Diğer diyalektlerde bu fiilin başında ötümsüz patlayıcı ses bulunması, *bol-* şeklinin ek haline gelmesini zorlaştırmıştır.

Karabeyoğlu (2007), *bol-* ve *er-* fiillerinin, anlam yakınlıklarından dolayı benzer işlevlerde kullanıldığını belirtir. Ancak kılınış söz konusu olduğunda iki fiil birbirinden farklıdır. *bol-* fiili "başlama (dinamiklik)"; *er-* fiili ise "durağan (statiklik)" kılınışlarına sahip olmakla birbirinden ayrılırlar.

bol- ve *er-* fiillerinin söz diziminde adlarla kurduğu ilişkiler göz önüne alındığında esas fiil ve yardımcı fiil görevlerinde kullanıldıkları görülmektedir. *bol-*, esas fiil olduğunda "ortaya çıkmak, meydana gelmek, mevcudiyet kazanmak" anlamlarındadır. Yardımcı fiil olduğunda ise, esas fiilken bulundurduğu anlamları isme yükleyerek onu fiilleştirir. "*Hasta*" isimdir ancak "*Hasta i-*" bir fiildir. Kopula ile fiil kategorisine geçen *hasta*, bir fiil olarak "*hasta durumunda olma*" anlamına gelmektedir.

Karaağaç (2009: 388-389)'a göre, kopula olarak Eski Türkçede *er-, bol-, tur-* fiilleri kullanılır. İlerleyen dönemlerde *er-* ve *tur-* kullanım alanlarını genişletmiştir. *er-* "er-, ol-, olgunlaş-" anlamlarından "ol-, varol-"; *tur-* ise "kalk-, canlan-, yaşa-, bulun-" anlamlarından "ol-, varol-" anlamlarına gelerek genişlemişler ve kopulayı meydana getirmişlerdir.

Ağca (2010: 166)'ya göre, tarihi ve modern Türk dilleri alanının en yaygın fiillerinden olan, söz dizimi açısından birçok işlev yüklenmiş ve bazı araştırmacılar tarafından diğer yardımcı fiillerden ayrı olarak değerlendirilen *er-* fiili, Maniheist-Budist Türk çevresi metinlerinde birçok farklı işlevde kullanılmıştır. Bu çerçevede *er-* fiilinin en yaygın işlevi, çeşitli kip ve zaman eklerini alarak isim cümlelerini yüklemleştirmektedir.

Özalan (2014: 55-56)'a göre cevheri ek fiil (kopula) anlam değil görevi temsil eder, bu yüzden örneğin bir fiil "*ol-*" anlamına geliyorsa o fiil herhangi bir fiildir, cevheri fiil değildir. Bu sebeple, *bol-* fiilinin işlevleri karıştırılabilmektedir. Çünkü *bol-* hem hal değiştirme (to become) hem de bir halde bulunmayı (to be) belirtir. Bu yüzden *bol-* fiilinin çalışmalarda kopula görevinin bazen göz ardı edildiği ya da gösterilen örneklerin kopula işlevinde kullanılmadığını söylemektedir. Banguoğlu

(2011: 476), kopula görevinde durum fiillerinin kullanıldığını söyler ve sadece dört kipte bulunduklarından bahseder. Durum fiilinin geleceği göstermesi mantıksızdır. Böyle durumlarda *i-* fiili yerine *ol-* fiili tercih edilir: *iyiyim, iyiydim, iyi olacağım*. Özalan (2014: 58) ise *iyi olacağım* cümlesinin gelecekteki bir hâl değişimi olduğunu düşünür. Bu bakımdan *iyi olacağım* cümlesindeki *ol-* fiili kopula değil, herhangi bir fiildir. Özalan, kopulaların durum fiilleri olması sebebiyle dinamik bir kılınışa sahip olamayacağını belirtir. Çünkü bir fiil değişim anlatıyorsa diğer fiillerden bir farkı bulunmamaktadır. *bol-* fiili sadece statik kılınışa sahipken kopula işleviyle kullanılmaktadır.

Çiçekdağı (2016), kopula kavramına bir felsefeci gözüyle yaklaşmaktadır. Örneğin "*Ayşe doktordur.*" "*Ali İstanbul'dadır.*" cümlelerinden yola çıkan yazar, çalışmasının girişinde kopula ile ilgili dört işlevden bahsetmektedir. Kopula, sentaktik bir işlev özelliğiyle özneyi yükleme bağlamakla birlikte ikinci işlevinde de varlığı imlemektir. Ayrıca, kopula, zamanı da işaretlemektedir, söz konusu cümlelerde kopula geniş zamanı imlemektedir. Kipsel bir işlev olarak da "*dır, mış, sa*" gibi kullanımlarıyla olasılık veya kesinlik bildirmektedir.

Kopulanın ilk işlevinin özne ile yüklemi bağlamak olduğunu söyleyen yazar, "*Kalem, masanın üzerindedir.*" cümlesindeki, "*kalem*" unsurunu özne, "*dir*" unsurunu kopula, "*masanın üzerinde*" unsurunu ise yüklemsel ifade olarak değerlendirmektedir. "*Masanın üzerindedir.*" şeklindeki kopulalı bütün ifadeyi ise "*yüklem*" ya da "*yargı belirten ad*" olarak adlandırmaktadır. Yüklemsel ifade çeşitli şekillerde görülebilmektedir: bir ad ya da ad grubu, sıfat ya da sıfat grubu, edat veya zarf ve zarf sözcükleri gibi.

Aristoteles, bir eylem olmadan olumlama veya olumsuzlamanın olmayacağını söylemektedir. Çiçekdağı, kopulayı da bir eylem olarak nitelendiren Aristo'nun aslında söylemek istediğine odaklanmanın gerektiğini belirtir. Kopula, eylem sayıldığından bir zaman anlamı da içermektedir. Kopula kullanmayan dillerde ise bu işlevler ad veya eylemlere eklenen çekim sözcükleriyle, cümleye dağıtılarak dile getirilmektedir. Türkçede ek eylemler geniş zamanda "*dır*", şimdiki zamanda "*oluyor*", geçmiş zamanda "*idi*", gelecek zamanda "*olacak*" şeklinde eylem olarak zaman anlamı içermektedir.

Ontolojik (varlık felsefesi) açıdan kopula, öznede yükleme ait bir özelliğin var olduğunu aktarırken, bir yandan da varlığın kendisini işaretlemektedir. Abelard'ın görüşlerinden yola çıkan Çiçekdağı'na göre, "*ağaç*" adının imlediği kavram, öncelikle "*ağaç*" adı verilen şeyin varlığını varsaymaktır. Varlığı işaret etme, sadece kopulaya özgü bir şey değildir, tüm kavramların ortak özelliğidir. Zihindeki tüm kavramlar gerçek ya da hayali varlıkların bir şekilde var olduğunu da içermektedir. Aynı şekilde bir şeyin "*var*" ya da "*yok*" olduğunu bildirmek için kopuladan ayrı bu iki sözcüğün de dilde kullanılması, kopulanın tek başına varlığı bildirmeye yetmediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kopula sadece bağlama görevli bir yapıdır.

Tekin (2016: 174), Köktürkçe metinlerindeki bir cümlede eylemin, sıfat öbeğine dönüştüğünde yardımcı *er-* eyleminin, yerini *bol-* eylemine bıraktığını söyler: *şad atıg anta bermiş* ***boltukda*** *tokuz oguz atıg yagı ermiş bedük ermiş* (O 6).

Araştırmalarda *kopula* kavramı, çeşitli gruplara ayrılarak değerlendirilmektedir: *fiilsel (verbal) kopula, parçacık (particle) kopula, çekimli (inflectional) kopula, sıfır (zero) kopula, var-yok, değil, katmerli kopula*. Ancak çalışmanın kapsamının "*er-*" fiili olması sebebiyle kopula çeşitlerinden "*fiilsel (verbal) kopula*" ile ilgili örnekler belirtilecektir:

3.1.Bitimli Fiillerde Kopula

er- fiili, bitimli fiil şeklinde zaman ve kişi eki alarak, isim ve isim soylu sözcüklerin sonuna gelip onların fiil gibi kullanılabilmesine olanak sağlamıştır. Kopula işlevinde kullanılan *er-* fiili yalın isimlerle kullanımında çeşitli zaman ekleriyle bir araya gelmiştir. Ayrıca er- fiili üzerine geldiği isim/isim türleri ve isimlerin aldığı eklere göre de çeşitli başlıklar altında değerlendirilmiştir:

3.1.1.Yalın İsimler + er-

Taranan eserlerden elde edilen örneklerde *er-* fiili yalın isimlerden sonra gelerek duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, geniş zaman ve emir-istek

ekleriyle birlikte kopula işlevinde kullanılmıştır. Söz konusu zaman ekleri çeşitli alt başlıklarda incelenmiştir:

3.1.1.1.Yalın İsim + ermiş

er- fiili; isim, sıfat, *ol* zamiri, *bar/yok* sözcükleri, *teg* edatı ve soru sözcüklerinden sonra duyulan geçmiş zaman ve kişi eklerini alarak kopula görevini üstlenmiştir:

Erdal (2004: 268), *ermiş*'le ilgili şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: *ince tep tediler: "ay [ar]-a! bizni sini algalı [ıd]tokda aşnuça an bitigde körtiler an bitig içinte sening öz yaş sanı sakışı takı tükemeyök ermiş tek sene munça munça tınlıgarıg ölürtmişke ol sening öz alımçılarnıng ugurınta anın sini [alg]alı ıdtılar. munı sen bilmiş [kergek]" tep tediler* cümlesi *ermiş* aracılığıyla bir alıntı olarak işaretlenmiştir, ancak ilahi bir ön görüden çıktığı için, yine de konuşma anına atıfta bulunabilmektedir. Konu 3. kişi olsa bile tüm örneklerde 1. veya 2. kişinin konu olduğu unutulmamalıdır.

Ayrıca şu örnekte, hayret bildirme işareti vermek için ekeylem fiil formuna *ermiş* eklenir: *ançama mengi ançama edgü asıg tusu ançama edgü kut kıv kim mening evimte barkımta burxanlıg kün tengri tugar ermiş* (MaitH XI 3v11) Böyle bir şaşırma ifadesi 1. Kişi için de söz konusu olabilmektedir: *bizinge tapıngu yüküngü erdini berüp ermiş biz tapınguka tegimsiz ermiş biz bilmetin kudugka kemişmiş biz*. Bu cümlede *bo ne emgeklig yer ermiş* (KP 4,8) İyi Düşünen Prens, dünyanın, onu keşfetmeye geldiğinde, acı dolu bir yer haline gelmesine şaşırdığını ifade etmektedir.

Erdal'a göre, ortaç türünden (ve bitmişlik) ekeylem *-mIş* muhtemelen kopula *erür* veya *ol* zamiri tarafından takip edilmelidir, aksi takdirde her zaman ekeylem olan kanıta dayalı *-mIş* ile karıştırılacaktır.

er- fiili, isim türünden sözcüklere gelerek, onların fiil görevinde kullanılabilmelerine olanak sağlamıştır:

il tutsık yir ***ötüken yış ermiş*** "Yurt tutacak yer **Ötüken** (ormanlı) **Dağları imiş**." (KT G 4)

tört buluŋ kop ***yagı ermiş*** "Dört taraf hep **düşmanmış**." (KT D 2).

begleri yeme bodunı yeme ***tüz ermiş*** "Beyleri de halkları da doğru **imiş**." (KT D 3).

antag külüg ***kagan ermiş*** "Öyle ünlü **kağan imiş**." (KT D 4).

birye tawgaç bodun ***yagı ermiş*** *yırya baz kagan tokuz oguz bodun* ***yagı ermiş*** *kırkız kurıkan otuz tatar kıtany tatawı kop* ***yagı ermiş*** "Güneyde Çin halkı **düşmanmış**, kuzeyde Baz Kağan (liderliğindeki), Dokuz Oğuz halkı, **düşmanmış**, Kırgızlar, Kurıkanlar, Otuz Tatarlar, Kitanlılar (ve) Tatavılar hep **düşmanmış**." (KT D 14).

[süsi ***altı bıŋ]*** ***ermiş*** "Ordusu **altı bin kişiymiş**." (Ton. I. G 9).

kögmen yolı ***bir ermiş*** *tumış* "Kögmen'in yolu **bir tane imiş**, (o da) kapanmış." (Ton. I. D 6).

kagan <...> ***eki ermiş*** *anta adın ödkünç* ***kagan ermiş*** "Kağan … **iki imiş**. Bundan başka (onlardan biri) sahte **kağan imiş**." (Tes D 2).

ulug ***kagan ermiş*** "(O) yüce (ve) büyük **kağan imiş**." (Tes K 1).

sinligde küç kara ***bodun ermiş*** *sinsizde küç kara* ***suw ermiş*** "Sen varken halk **güçlü imiş**, sensizken (halkın) gücü kara **su** (gibi) **imiş**." (Ta G 5).

ötüken eli tegres eli ekin ara olormış suwı ***seleŋe ermiş*** *anta eli <...> ermiş barmış* "Ötüken yurdu (ile) Tegres yurdu (bu) ikisinin arasında hüküm sürmüş, suyu **Selenge imiş**. Orada yurdu <…> imiş, gitmiş." (ŞU K 2).

ol tişi takıgular kam(a)gan ***oŋar(lar) ermiş*** *yme irkekli neŋ* ***(oŋar) ermiş*** "O dişi tavuklar tümüyle iyileşmişler **ve** erkek olanlar da tümüyle iyileşmişler. " (Manic I, T. II. D. 9-11).

meŋilig ***beg ermiş*** "(Anlaşılan) mutlu (bir) **bey imiş**." (Ir. 5).

ne emgeklig ***yer ermiş*** "Bu ne çileli **yer imiş**?" (İKP, IV).

er- fiili, sıfat türünden sözcüklere gelerek, onların fiil görevinde kullanılabilmelerine olanak sağlamıştır:

tawgaç bodun sawı süçig agısı ***yımşak ermiş*** "Çin halkının sözü tatlı, ipeği **yumuşak imiş**." (KT G 5).

bilge kagan ermiş alp kagan ermiş buyrukı yeme ***bilge ermiş*** *erinç* ***alp ermiş*** *erinç* "Bilge kağan imiş, yiğit kağan imiş; Komutanları da **bilge imiş** elbette, **yiğit imiş** elbette." (KT D 3).

kaganı ***alp ermiş*** *ayguçısı* ***bilge ermiş*** "Kağanı **kahraman imiş**, danışmanı **bilge imiş**." (Ton. I. G 3).

yuyka erkli topulgalı ***ucuz ermiş*** *yinçge erklig üzgeli ucuz ermiş yuyka kalın bolsar topulguluk* ***alp ermiş*** *yinçge yogun bolsar üzgülük* ***alp ermiş*** "Yufka iken delinmesi **kolaymış**, ince olanı koparmak kolaymış; yufka kalın olursa (onu) delinmesi **zor imiş**, ince yoğun olursa kopması **zormuş**." (Ton. I. G 6).

antag ***alp ermiş*** "(Bu genç) öylesine **güçlü imiş**." (Ir. 40).

er- fiili, "*ol*" zamirinden sonra gelerek "*ol*" zamirinin fiil görevinde kullanılabilmesini sağlamıştır:

nızvanılag agar uvın udımış tınlıglar... ara yalıŋuz odugsak ***ol ermiş*** "Ağır ihtiras uykusuna dalmış yaratıklar arasında yalnız o uyanık **idi**." (Maitr 13, 32-34).

er- fiili, varlık bildiren "*bar*" sözcüğünden sonra gelerek isim cümlelerinde varlık şekillerini karşılamıştır:

tawgaç süsi ***bar ermiş*** "Çin ordusu oraya **varmış**." (Ton. I. K6).

yme yer t(e)ŋri yok erken öŋre ne ***bar ermiş*** *tepen biltim(i)z* "Dahası yer ve gök (henüz) yokken önceden neyin **var olduğunu** öğrendik." (Huast. 200-202).

*ol takıgu kuş ara i(rkek tişi?****b)ar ermiş*** "O tavuklar arasında erkek ve dişiler **varmış**." (Manic I, T. II. D. 177., 6-7).

er- fiili, yokluk bildiren "*yok*" sözcüğünden sonra gelerek isim cümlelerinde yokluk şekillerini karşılamıştır:

ötüken yışda yig idi ***yok ermiş*** "Ötüken (ormanlı) Dağları'ndan daha iyisi asla **yok imiş**!" (KT G 4).

türk bodun kılıŋalı Türk kagan olorgalı şantuŋ balıka taloy ügüzke tegmiş ***yok ermiş*** "Türk halkı yaratılalı, Türk kağanı tahta çıkalı, Şandong kentine, okyanusa(?) ulaşan **olmamış**." (Ton. I. D 1).

türük bodun temir kapıgka tinsi oglı tinsi oglı aytıgma tagka tegmiş idi ***yok ermiş*** "Türk halkını Demir Kapı'ya, Tensi Oğlu Tensi Oğlu denilen dağa ulaşan asla **yokmuş**." (Ton. II. G 3).

er- fiili, "gibi" anlamına gelen "*teg*" edatıyla bir araya gelerek kopula görevinde kullanılmıştır:

teŋri küç birtök üçün kaŋım kagan süsi böri ***teg ermiş*** *yagısı kony* ***teg ermiş*** "Ebedi gök güç verdiği için, babam kağanın ordusu kurt **gibiymiş**, düşmanı koyun **gibiymiş**." (KT D 12).

Soru sözcüklerinden sonra da kullanılan *er-* fiili, soru anlamlı sözcüklerin fiil görevinde kullanılmasına olanak sağlamıştır:

kiçigi oglum ***kanta ermiş*** "Küçük oğlum **neredeymiş** (nasılmış)?" (AY 624, 15).

3.1.1.2.Yalın isim + erti

er- fiili; isim, sıfat, *ben* kişi zamiri, *bar/yok* sözcükleri, *teg* edatı, soru sözcükleri, *ok/ök* enklitiği, *antag* zarfı ve *kergek* sözcüğünden sonra görülen geçmiş zaman ve kişi eklerini alarak kopula görevini üstlenmiştir:

er- fiili, yalın isimlere gelerek, onların fiil görevinde kullanılabilmelerine olanak sağlamıştır:

illig ***bodun ertim*** *ilim amtı kanı* "Ülkesi olan **halk idim**, ülkem şimdi hani?" (KT D 9).

teŋriler iligiye inçip men ol üdte ol ugurta radnaprabi atlıg ***kız ertim***. "Ey tanrılar hükümdarı, şöyle ki, ben o çağda, o zamanda Ratnaprabha adlı **kız idim**." (AY 186, 10-12).

bars ***beg erti*** "Bars **beydi**." (KT D 20).

eki ülügi atlıg erti, bir ülügi ***yadag erti*** "(Bunların) iki bölümü atlı idi, bir bölümü **yaya idi**." (Ton. I. B 4).

yeti yüz kişig uduzugma ulugı ***şad erti*** "Yedi yüz kişiyi sevk edenlerin lideri **şad (unvanlı) idi**." (Ton. I. B 5).

bodun bogzı ***tok erti*** "Halkın karnı **toktu**." (Ton. I. G 1).

urım üç kızım ***üç erti*** "Oğlum üç, kızım **üç idi**." (Su 6).

patal atlıg ***sögüt (er)di*** "Pātalī adlı bir **ağaç var idi**." (Maitr 39, 26-27).

bu (ok) yirde şiriş atlıg ***sögüt erdi*** "Bu yerde Şirīsa adlı bir **ağaç var idi**." (Maitr 39, 33-34).

takı yime şakimun burkannıŋ inisi nanti atlıg ***tigin erdi*** "Ve yine Şākyamuni Burkan'ın (üvey) kardeşi Nanda adlı bir **prens idi**." (Maitr 57, 10-11).

şakimun burkannıŋ kokaliya atlıg inisi ***toyın erdi*** "Şākyamuni Burkan'ın Kokālika adlı bir kardeşi (de) **râhip idi**." (Maitr 57, 32-34).

takı yime şrigupti atlıg ***bay er erdi****...* "Ve yine Şrīgupta adlı bir **zengin var idi**." (Maitr 58, 13).

y(in)e ök aŋulmali atlıg yol tuzumçı ***ogrı erdi*** "Yine Angulimālya adlı yol kesici bir **hırsız vardı**." (Maitr 58, 22-24).

yime (ö)k açataştru atlıg ilig ***kan erdi*** "Ve yine Ajātaşatru adlı bir **hükümdar vardı**." (Maitr 58, 43-44).

takı yime ş(ıvŋ)ı... ölütçi ***çantal erdi*** "Ve yine Şivāngin… **cellât idi**." (Maitr 58, 47-48).

yime ök bir ***keyikçi er erdi*** "Ve bir de **avcı vardı**." (Maitr 58, 53-54).

törtünçi bir kök tonlug atlıg ***beg erti*** *"*Dördüncüsü mavi elbiseli adlı bir **bey idi**."(AY 6, 2-3).

ol ugurta yirtinçüde suçatı atlıg ***beg erti*** " O vakit dünyada Suçati adlı **bey vardı**." (AY 572, 1-2).

ol öz ***eçiŋez* erti*** "O sizin öz **ağabeyinizdi**." (İKP, LIX).

tegin kopuzka ertiŋü ***uz erti*** "Prens, kopuzda son derece **ustaydı**." (İKP, LXX).

biz ***eki bıŋ ertimiz*** "Biz **iki bin** (kişi) **idik**." (Ton. I. G 9).

kişi ajunınta erken satıgçı yulugçı uz ***uzagut erdimiz****...* "İnsanlar âleminde iken, satıcı ve alıcı, **madrabaz idik**." (Maitr 61, 16-17).

öŋre ödün şakimun burkan nomınta açiti atlıg ***toyın erdiŋiz*** "Vaktiyle Şākyamuni burkanın dininde Ajita adlı bir **râhip idiniz**." (Maitr 45, 3-4).

er- fiili, sıfat türünden sözcüklere gelerek, onların fiil görevinde kullanılabilmelerine olanak sağlamıştır:

bay bar ertim "**Zengin ve varlıklıydım**." (Su 5).

bizinte eki uçı sıŋarça ***artuk erti*** "(Onların) iki kanadı bizim yarımızdan **fazlaydı**." (Ton. II. B 5).

aŋsız inç artuk ***edgü erdim*** "Ben çok sâkin, pek **iyi idim**." (Maitr 9, 4-5).

biz yime öŋre toyınlar şmnançlar erdimiz… seŋik seŋrem sanlıg soçusı ***az erdi*** "Biz de vaktiyle râhip ve râhibe idik; manastırlara âit olan evler **az idi**." (Maitr 73, 21-23).

ogulum yaŋı bolmışta ögrünçüm sevinçim ***az erdi*** "Oğlum yeni doğduğunda sevincim **az idi**." (AY 623, 11-12).

ne ***ada erdi*** *atayım* "Ne **zor idi** yavrucuğum?" (AY 626, 3).

sekiz on yaşayur ***karı erti*** "Seksen yaşında **yaşlı bir adamdı**." (İKP, XXIV).

*biz az ertimiz, **yawız ertimiz*** "Biz az idik**, kötü** (durumda) **idik**." (BK D 32).

er- fiili, "*ben*" zamirinden sonra gelerek "*ben*" zamirinin fiil görevinde kullanılabilmesini sağlamıştır:

*ayıgması **ben ertim** bilge tonyukuk* "Danışmanı **bendim**, Bilge Tonyukuk." (Ton. I. B 5).

er- fiili, varlık bildiren "*bar*" sözcüğünden sonra gelerek isim cümlelerinde varlık şekillerini karşılamıştır:

*onunç künke tört alkış ezrua t(e)nrike kün ay t(e)nrike küçlüg t(e)nrike burhanlarka bir biligin arıg köŋülün alkansıg törö **bar erti*** "Onuncu olarak günde dört defa ibadetle Ezrua tanrıya, Güneş ve Ay tanrılara, güçlü tanrıya, peygamberlere, içtenlikle ve temiz kalple dua etmemiz **gerekliydi**." (Huast. 244-248).

*tört yegirminç bir yılka yeti y(i)mki olorsug törö **bar erti*** "On dördüncü olarak bir yılda yedi kez yimki töreni yapmamız (bizlere) **farzdı**." (Huast. 310-311).

*öŋreki ertmiş ödün bir ulug balık **bar erti*** "Daha önceki geçmiş zamanda bir büyük şehir **var idi**." (Manic III, Nr. 7, I. T. II. D. 172a, 12-13).

*yme mani burhanka takı yme tŋri bitigin/.../ uçı **erti**... yme ol barhaŋ inisi **bar erti*** "Mani Budaya ve Tanrı kitabına … sonu **idi**… ve o Barhan'ın küçük kardeşi **vardı**." (BTT V, 756-757).

*ança yime mini birle tuşgulug edgü kılınçları **bar erdi*** "Ve yine bana rastlamasından mütevellit sevapları (iyi ameller) **mevcut olmuştu**." (Maitr 111, 30-31).

*öŋre ertmiş üdde bu çambudivip uluşta maharate atlıg elig han **bar erti***. "Çok eski devirlerde, bu dünyada Mahārat adlı (bir) hükümdar **var idi**." (AY 607, 8-10).

*alp yerçi suvçı **bar erti*** "Cesur bir rehber-gemici **vardı**." (İKP, XXIII).

*ötrü ol yer suv ırşı teŋri **bar erti*** "Oysa oralarda, Irşı diye bir cin **vardı**." (İKP, LIX).

*ol ödün sekiz ulug küçlüg bügülüg erdemlig bodistvlar **bar ertiler*** "O vakit sekiz büyük, güçlü ve bilgili, erdemli bodisatavlar vardı." (BTT XXXIII, 350-351).

er- fiili, yokluk bildiren "*yok*" sözcüğünden sonra gelerek isim cümlelerinde yokluk şekillerini karşılamıştır:

biziŋ sü atı toruk, azukı ***yok erti*** "Bizim ordumuzun atları zayıf, yiyecekleri (ise) **yoktu**." (KT D 39).

[yir s]uvda tugmış erür biz 'ilkii ***yok erti*** *'itilmiş yir suv erür buu yir neŋ mŋü ermez* "Yeryüzünde doğmuşuz, daha öncesi **yoktu**, tanzim edilmiş yeryüzüdür. Bu yer asla ebedi değildir." (Manic III, Nr. 26, T. III. D. 267., 2-5).

bu montag emgek tolgakka tegmiş üdte bu muŋumuznı emgekimizni aça yada okıtu sözlegeli uguluk küçümüz küsünümüz ***yok erti*** "Böylece sıkıntıya ulaşılmış zamanda bu sıkıntımızı, açarak ve okutarak söyleyebilecek gücümüz **yoktu**." (AY 7, 6-9).

neŋ [inçip monı teg] belgülüg odgurak tüşiŋe tegmişlerin idi körtüküm ***yok erti*** "Bunun gibi aşikar tümüyle rüyasına ulaşmışların hiç görmüşlüğüm **yoktu**." (AY 9, 4-6).

ülgülençsiz teŋlençsiz üküş telim nomlarıg eşidtüküm ***yok erti*** "Pay edilemez birçok öğretiyi işittiğim **yoktu**." (AY 670, 13-14).

er- fiili, "gibi" anlamına gelen "*teg*" edatıyla bir araya gelerek kopula görevinde kullanılmıştır:

yagımız tegre uçuk ***teg erti*** *biz elbeg(?) ertimiz* "Düşmanlarımız etrafta tahıl kabuğu, saman **gibi** (mec. yoksul, sefalet, içinde) **idi**; biz zengin (bolluk içinde) idik." (Ton. I. G 1).

Soru sözcüklerinden sonra da kullanılan *er-* fiili, "*kim*" soru sözcüğünden sonra gelerek, sözcüğün fiil görevinde kullanılmasına olanak sağlamıştır:

busuşka emgekke basıtıp teprençsiz boltum ermez mü ***kim erti*** *erki ölürdeçi ögükkiyem çak seni* "Keder altında (ezilip) kımıldayamaz oldum değil mi, **kim idi** (o) acaba öldüren sevgili yavrum seni." (AY 626, 18-20).

Türkçede isimle sonlanan cümle tiplerinde *er-* fiili, "*ok/ök*" enklitiğinden sonra gelerek isim cümlelerinin enklitikle sonlandırılması görevinde kullanılmıştır:

bilgesi çawışı ben ***ök ertim*** "(O sıralar) bilge kişisi, başkomutanı **bizzat** ben**dim**." (Ton. I. B 7).

anta ayguçı[sı?] yeme ben ***ök ertim*** *yagıçısı yeme ben* ***ök ertim*** "Orada danışmanı da **bizzat** ben**dim**. Savaşçısı da **bizzat** ben **idim**." (Ton. II. G 6).

ince ***ök erdi*** *begimiz… antag* ***ok erdi*** *kaŋımız…* "Aynen böyle **idi**, efendimiz! Tıpkı bunun gibi **idi**, babamız!" (Maitr 65, 5-6).

"*antag*" zarfıyla sonlanan isim cümleleri, kopula işlevinde kullanılan *er-* fiiliyle sonlandırılmıştır:

ikinti srvatyan atlıg bilge bilig öze asag tusu kılmakı ***antag erdi*** "İkincisi: Sarvadhyâna adlı hikmeti ile hizmet etmesi **şöyle idi**: ..." (Maitr 4, 10-12).

üçünç manoçap atlıg kü kelig erdemin asag tusu kılmakı ***antag erti*** "Üçüncüsü: Manojalpa (veya Manojavâ) adlı meşhur zuhûr kabiliyeti ile hizmet etmesi **şöyledir**:" (Maitr 4, 37-39).

bişinç klyakasaprş börtmeki öze asag tusu kılmak ***antag erti*** "Beşincisi sağlık veren, teması ile hizmet etmesi **şöyle idi**:" (Maitr 5, 35-37).

er- fiili "*kergek*" sözcüğüyle sonlanan isim cümlelerinde gereklilik ifadesinin çekimi görevinde de kullanılmıştır:

tokuzunç on ç(a)hşap(a)t tutdukumuzda b(e)rü üç agzın üç köŋlün üç elgin bir k(a)m(a)g özün tüketi tutmak ***k(e)rgek erti*** "Dokuzuncu olarak da on emri kabul ettiğimizden beri üç ağız, üç düşünce, üç el ve bütün bir benliğin tamamıyla birlikte (bu on emre) uymak **gerekliydi**." (Huast. 229-233).

eki yegirminç bir yılka elig kün arıg dendarça vuş(a)nti olorsug törö bar erti arıg baçak baçap t(e)nrike ançolasık ***k(e)rgek erti*** "On ikinci olarak bir yılda elli gün (boyunca) temiz rahipler gibi oruç tutmamız gerekliydi, temiz oruç tutarak tanrıya övgümüzü sunmamız dinimizin **gereğiydi**." (Huast. 282-287).

'ince ***krgek ertii*** *üstünkii kökü pk katg boltıı erser... elitii kelmiş azukıı alkanmaddıı erser... yirsuvda uzun yaşaddıh erser öküş ögrünçü mŋüh siznii birle körzün erti...*

üzütlüg edgü kılınçın tüketzün ertih... taştn sıŋar kmg tüzünler [birle] kut kıv bulu yorızun ert[ii]. "Şöyle **olmalıydı** üstteki kökü pek sağlam olunca daha önce gelmiş gibi bağlanmayınca yeryüzünde çok yaşadıysa birçok mutluluğu sizin ile görseydi… ruhu olan iyi tabiatı, huyu tamamlasaydı… dışardaki bütün asiller ile saadete erseydi." (Manic III, Nr. 5, T. M. 515., 7-15).

munda sözlemek üze bilip öçmek tip bililü tüketdi erti adırmışı öŋi adın öçmeklertin ne ***kergek erti*** "Burada bilip sönme diye söylemek ile, hemen yeniden diğer sönmelerden ayırmaya ne **gerek vardı**?" (ÜçİtigTig 106a, 8-9).

3.1.1.3.Yalın İsim + erür

er- fiili; yalın isimler, sıfatlar, zamirler, *bar/yok* sözcükleri, edatlar, soru sözcükleri, *ok/ök* enklitiği, zarflar ve *kergek* sözcüğünden sonra geniş zaman ve kişi eklerini alarak kopula görevini üstlenmiştir:

Erdal (2004: 322), geniş zamanın olumlusu *erür* yapısının, yazıtlarda oldukça nadir bir kullanıma sahip olduğunu, geleceğe atıfta bulunmak için bir kez ve belirli bir ifadede diğer iki örnekte göründüğünü söylemektedir. Eski Uygur Türkçesinde ise, zaman, görünüş veya kip için işaretlenmemiş sözel olmayan yüklemlere sahip olumlu cümleler genellikle *erür'e* sahiptir: *bo mening eng kenki ajunum erür*. Fakat sözel kopula içermeyen cümlelerde de görülmektedir. Ayrıca Erdal, süreklilik ifade eden *-yUr* ekinin *-yU er-ür* yapısından geldiğini de düşünmektedir.

Benzer bir şekilde muhtemelen yakın geleceği işaret eden *-gAlIr* < *-gAlI erür* yapısından gelmektedir. *-gAlI tur-* ile *-gAlI er-* arasındaki anlam farkına da değinen Erdal'a göre, *-gAlI tur-* yakın olayları ifade ederken, nadiren *-gAlI er-* amaçlanan eylemleri ifade edebilir. *edgü kılınçı bar erip adınlarka evirgeli erser* (BT II 1201) örneğinde ana cümlenin çoğu büyük bir eksiklik olduğu için açık değildir. Tereddütle, *-gAlI tur-*'un anlamına biraz benzeyen "başkalarına faydasını yönlendirmek üzere olmak (be about to deflect its benefit to others)" anlamına gelmektedir. *-gAlI tur-* "to be about to (do something)" anlamıyla *-gAlI er-* 'le aynı anlama gelmektedir.

er- fiili, yalın isimlere gelerek, onların fiil görevinde kullanılabilmelerine olanak sağlamıştır:

köl tigin yiti otuz yaşıŋa karlok ***bodun erür*** *barur erkli yagı boltı* "Köl Tegin yirmi yedi yaşında Karluk halkı gelip gider iken (durduk yere?) düşman oldu." (KT K 1).

k(e)ntü y(a)ruk t(e)ŋri mani ***burkhan erür*** "Işık tanrısı Mani **Burkhan dır**." (Manic I, T. II. D. 171., 1-2).

yme bir köŋülün inçe inanŋ bir ötmekeŋ bir sag(a)r suvuŋ utlı sı neŋ yıraya barmaz ***anuk erür*** "Tek bir gönül ile öylece inanın sadece arzu etmeyin bir kap suyun mükafatı asla uzağa gitmez, **hazırdır**."(Manic III, Nr. 6, I. T. II. D. 173b, 2., 4-7).

iki tünerig tün kntü bular erür... bir tün kntü bu k(a)rarıg ***et'öz erür*** "İki karanlık gece kendisi bunlardır… Bir gecenin kendisi bu karanlık **vücuttur**." (Manic III, Nr. 8, III. T. M. 423 c., 9-11).

[yir s]uvda tugmış erür biz 'ilkii yok erti 'itilmiş ***yir suv erür*** *buu yir neŋ mŋü ermez* "Yeryüzünde doğmuşuz, daha öncesi yoktu, tanzim edilmiş **yeryüzüdür**. Bu yer asla ebedi değildir." (Manic III, Nr. 26, T. III. D. 267., 2-5).

(bu) bişinç boşgutsuz arhant ***dı(ntar) erür*** "Bu, beşinci öğrenmeyen **velidir."** (Maitr 2, 22-24).

bu yitinç boşgutsuz arhant ***dıntar erür*** "Bu, yedinci öğrenmeyen **velî-râhiptir**." (Maitr 2, 33-34).

kaltı baş agrıg iglerniŋ tıltagı ***baş erür*** *sögütler tüşmekiŋe aŋ…* "Nasıl baş ağrısı hastalıklarının sebebi **baş ise**, ağaçların düşmesine ilk…" (Maitr 43, 8-10).

sançıp atlıg ***(ta)mu erür*** "Sañjīva adlı bir **cehennemdir**." (Maitr 81, 38).

maharurap atlıg ***tamu erür*** "Mahāraurava adlı bir **cehennem vardır**." (Maitr 83, 51-52).

üç miŋ sekiz artukı yitmiş bire ulug tapn atlıg ***tamu erür*** "3078 mil büyüklüğünde Tapana adlı **cehennemde bulunurlar**." (Maitr 84, 17-19).

tagdın yiŋak yir ülüşinte kalyas atlıg ***tag erür*** "Kuzey yönünde bir yerde Kalyas adlı bir **dağ vardır**."(Dişas. 385-387).

tokuzunç togmamak törü ök ***kirtü erür*** "Dokuzuncusu doğmamak töresi **gerçektir**."(AY 34r, 23).

inçe kaltı on oruntakı bodısatavlarnıŋ tözleriŋe yıltızlarıŋa yaraşı közünteçi belgürteçi on törlüg adınlar tegiŋülük tüş ***et'öz erür*** "Şöyle ki on yerdeki bodisavatların köklerine uygun ortaya çıkacak on türlü başkalarına ulaşılacak rüya **görünüşüdür**." (AY 45, 18-22).

bu nomlug et'öz mahayan tigme tayşı<n>g ulug ***kölük erür****…* "Bu dini varlık mahayan denilen tayşın büyük bir **vasıtadır**." (AY 68, 2-3).

inçip amtı men özüm şakımunı ***burkan erür men*** "Böylece şimdi kendim Şakimuni **burkanım**." (AY 578, 12-14).

sakışıram aylı ikinti ay hualıg çeçeklig ***üd erür*** "Sakışıram ayı ve ikinci ayı Nilüfer çiçeği **zamanıdır**." (AY 589, 18-20).

tutyaksız bolmakları üçün barmaksız kelmeksiz erürler… anın ol tutyaksız bolmaknıŋ atı {üçün} nırvan tip titir… üçünç barmaksız kelmeksizli tutyaksız bolmaklı erser bu togmaksız öçmeksiz nomlug ***et'öz erür*** "Bağlı olmamaları için gitmeksiz gelmeksizdirler.. Bu sebeple bağlı olmamanın adı için Nirvana diye söylenir… üçünsüzü gitmeksiz gelmeksiz ve bağlı olmaksız ise doğması ve yanması olmayan dini **varlıktır**." (AY 34ö, 15-21).

edgü edgü tözünler oglıya çın ***kirtü erür*** "Ey iyi asiller oğlu **gerçektir**." (AY 91, 13-14).

öz asıgı erser nomlug ***et'öz erür*** *adınlar asıgı erser iki öŋlüg* ***et'öz*** **erür** "Kendi faydası ise dini **varlıktır** başkalarının faydası ise iki farklı **varlıktır**." (Totenbuch, 168-169).

muŋa tayanıp bışırundaçı ydi erkliklig erser bir ajunta öz burhan kutın bulguluk yaŋ ***kip erür*** "Buna yaslanıp olgunlaşacak keskin gücü olanlar ise bir görünüşte kendi burkan saadetini bulacak **kaptır**." (Totenbuch 171-173).

tokuz törlüg arıgsız sızlıg (?sınlıg)edler ekr taşdın sıŋar törüdgülük yangça kılsar ulug meŋilig mengi ***tilgen erür*** "Dokuz türlü temiz, mal mülk dışarıda yaratılacak töreye göre yapıldığında büyük sevinç **döngüsüdür**." (Totenbuch 415-416).

aŋbaşlyu tıltaglıg tört et'öz erser kindikteki birisi belgürtme ***et'öz erür*** "İlk önce engeli olan dört varlık ise göbekteki birisini ortaya çıkaran **varlıktır**." (Totenbuch 496-497).

tört oduz (?etöz) iki kırk lakşan sekiz on nayrag tolu tükel bolmkı inçip tiglilig ***mandal erür*** "Yirmi dört varlık otuz iki lakşan ve seksen nayrag ile tamamlanması, öylece denileni **mandaladır**." (Totenbuch 527-528).

kavırsar tüp yıldız biş yiil-lr…takı biş yiillr birle ***on erür*** *takı kavırsar biş mxabud tözlüg* ***tın erür*** "Bütün yıldız ve beş rüzgar bir araya gelse ayrıca bu beş rüzgar ile **on olur** ve beş mahabud toplansa tamamı **nefes olur**." (Totenbuch 530-532).

anı üçün öz yaş kısga bolmak üküş iglemek kemlig bolmak krımak artak yavız bolmak bolar inçip yavız ***öd erür*** "Bu sebeple kendi ömrü kısa olmak çok hastalanmak, kötü olmak, yaşlanmak bozulmuş olmak bunlar öylece kötü **zamandır**." (Totenbuch 569-571).

ikintisi erser kisleklig vaçırnıŋ ***tigli erür*** "İkincisi ise gizli varçının **söylenenidir**." (Totenbuch 600-601).

taşdınkı belgüte yaraşmasar tıdıg ***ada erür*** "Dışarıdaki işarette uygun olmasa engel o zaman **tehlikedir**." (Totenbuch 694).

altınç ögdi sözlemeklig ***tapıg erür*** "Altıncısı methedilecek **ibadettir**." (Totenbuch 1340-1341).

amtı akıgsızıg yörgüte ne kergek yana sözlep akıgsızı erser kaltı yol ***kirtü erür*** "Şimdi asravasızı izah ederken "Asrava'sızı ise, şöyle ki **yol gerçeğidir**." diye tekrar söylemeye ne gerek?" (ÜçİtigTig 97a, 11-13).

bu yol tigüçi sav yomdaru lokik ***loka-utar erür*** "Bu yol denilen şey bütün olarak lokika ve **lokottara (yol)dur**." (ÜçİtigTig 98a, 7-8).

netegin tip tiser lokik ***yol erür*** *yol kirtü ermez* "Neden? diye dersen, lokika yol **yoldur**. Gerçek değildir." (ÜçİTig 98a, 11).

amtı küsemiş üçün yakın yaguk ukıtgalı akıgsızınıŋ tözin anın katnayu sözlemekniŋ akıgsızı erser kaltı yol ***kirtü erür*** *tip anın munda mün kadak bolmaz* "Şimdi aasrava'sızın kökünü yakından anlatmayı arzulamış olduğundan bu yüzden 'Asrava'sızı ise şöyle ki yol **gerçeğidir**, diye tekrardan söylemenin bu bakımdan burada hatası-kusuru olmaz." (ÜçİTig 99a, 15-17).

kök kalık ***bir erür*** "Gök **birdir**." (ÜçİTig 102a, 14-15).

bu üstünki ***erür bir bahşınıŋ*** "Bu üstteki **bir hocanın izahıdır**." (ÜçİTig 106a, 1-2).

bilge biligniŋ adırtı erser ol ok oksuz yoltakı ***bilge bilig erür*** "İdrakin farkı ise, tam o kesintisiz yoldaki **idraktir**." (ÜçİTig 108b, 5-6).

bu pirapti erür *üçün akıglıg birdemlig tarkarmak ermez* "**Bu prapti**, asrava'lı olduğu için 'tam uzaklaştırma' değildir." (ÜçİTig 110a, 2-3).

bilmek tigüçi savta ne yörügol tip tiser kaltı köni katıglanmak tıltagında tükellig bolmış ***bilge bilig erür*** "Bilmek" denen şeyde ne mana var? diye dersen, şöyle ki doğru gayret etme sebebinden sahip olunmuş **idraktir**." (ÜçİTig 117b, 15-17).

er- fiili, sıfat türünden sözcüklere gelerek, onların fiil görevinde kullanılabilmelerine olanak sağlamış ve özellikle *bu* işaret sıfatıyla bir araya gelerek "*bu erür*" yapısını oluşturmuştur:

ötrü kntü üzütiniŋ sakınç sını ***udugun sakan erür*** "Sonra kendi ruhunun düşüncesi **uyanıktır**." (Manic III, Nr. 8, II. T. M. 300., 3-5).

amtı sinite takı yok çıgay ***ınka erü(r) men*** "Şimdi (ise) yersiz, yurtsuzum ve senden daha **fakirim**." (Maitr 10, 36-38).

ançama ***edgü meŋi erür*** *küsemiş küsüşler kanmakı…* "Arzu edilmiş arzuların yerine getirilmesi bu kadar, **güzel ve zevklidir**." (Maitr 47, 18-19).

korkunçlug busuşlug erser yana ol biş yüz satıgçılarda bir bilür er sartbav satıgçılar ulugı ol kalın satıgçılarıg başlap yolçısı yirçisi bolup ertiŋü öküş agı barım agır yükler

birle ol yagılar ara uduzup iltgeli sakınsar ertiŋü ***alp erür*** "Korkup sıkıntıya düşseler; yine bu beş yüz satıcıdan bir bilgili kişi, (bir) kervan başı, (yani) satıcıların büyüğü, bu birçok satıcıyı, başlarında, (onların) kılavuzu olarak birçok mal mülk (ve) ağır yükler ile bu yol kesiciler arasından geçirip götürmeyi düşünse, bu çok **güç olur**." (Kuanşi 43-48).

kişiniŋ bulmış buyan edgü kılınçı ertiŋü ***üküş erür*** *mü* "İnsanın bulmuş (olduğu) iyi davranışı son derece **çok mudur**?" (AY 177, 1-2).

altun öŋlüg yiniŋizde birer birer tüü sayu kut buyanlar belgüsi koduru ***taŋlançıg erürler*** "Altın renkli teninizdeki tek tek her bir tüy sevap işareti olarak tümüyle **şaşırtıcıdır**."(AY 348, 1-4).

ulug şastir tip alku ulug şastirlarta bu şastir artukrak ***ulug erür*** "Bütün büyük sastralardan **bu** sastra daha fazla **büyüktür**." (ÜçİtiG 100b, 14-15).

inçip akıgsız yol üze bululmaguluk anın bilmiş kergek akıgsız ol ***yig erür*** "O hâlde asravasız yol ile bulunmayan (sönmeyi), böylece asravasızdır, diye bilmek gerekir. (Bu) **daha iyidir**." (ÜçİtiG 109b, 5-7).

netegin tip tiser ol sudurta sözlemeki erser öçmekig okşatısız tip ***eksük erür*** "Neden? diye dersen, o sutrada sönmeyi 'benzersiz' diye söylemesi ise, onda 'sebep' denen kelime **eksiktir**." (ÜçİtiG 113b, 6-7).

netegin tip tiser tözün yol erür ***edgü erür*** *akıgsız bar erür okşatı tıltagı tip sizinmiş üçün sizingülük bolgay* "Ne için 'benzersiz' diye seçerek ayırırsınız? Asil yolu **iyidir,** asrava'sızdır ve benzer sebebi vardır." (ÜçİtiG 116a, 12-14).

armagan azgurmakan itmiş yratmış ol içtin sıŋar ***öküş erürler*** "Aldatmakla yoldan çıkarmakla hazırlanan yaratılan o iç taraf **çoktur**." (Manic III, Nr. 4, T. M. 298., 10-14).

turkaru ögrünçün araklkan amraşu ***körtrek erürler*** "Daima sevinç ile bağlanarak **daha güzel olurlar**."(Manic III, Nr. 32, T. M. 278., 2-4).

ezrua teŋri teg bilge biliglig bolsarlar alku olar munuŋ adakınta eŋitgeli yükünçeli ***tegim erürler*** "Tanrı Ezrua gibi hikmetli olsalar, bunların hepsi bunun ayaklarına kapanmaya (ve önünde) eğilmeye **lâyık olurlar**." (Maitr 38, 34-38).

*yruk kün tngrike yöleşürü ikii yigirmi tngri kırkının birle ilenmek erksinmek bilge bilig yigedmek sevinmek tavranmak könin aarmak kirtkünmek serinmek anın bişigin ermek edgü kılınç kılmak tüz köŋüllügün ermek yarukun yaşuk(u)n erme[k... **bu] erür*** "Güneş tanrısına benzer on iki tanrı topluluğu ile güçlenmek, bilgiyi yüceltmek, sevinmek, doğru bir şekilde temizlenmek, iman etmek, tahammül etmek, böylece bu beşi ile var olmak iyi davranmak, dürüst olmak, ışık ile olmak **budur**." (Manic III, Nr. 8, I. T. II. D. 119, 7-17).

*tŋrile[r] birle tŋri yirinde erürçe [**bu**] **erür** bir yruk kün ekii yigr[mi edgü] ödin birle kim kmg d[indarlar] üz[e] k[edürür]... yme eki[nti yaru]q kün kndü erür* "Tanrılar ile gökyüzünde olmak gibi bir parlak güneş on iki iyi zaman ile birlikte bu olur ki bütün dindarlar üzerine giydirir ve ikinci parlak gün kendisi olur."(Manic III, Nr. 8, I. T. II. D. 119, 1-5).

alku dyan samarlar öze erk türk (bo)lmış ***bu erür****...* "Bütün istiğraklara hâkim olmuş**tur."** (Maitr 2, 46-48).

anta ötrü tükel bilge biliglig teŋri teŋrisi burkan kün otrudın yıŋakdakı kumbadılarnıŋ tilinçe satıgçılarka daranı nomlayu yarlıkadı darnisi ***bu erür*** *bolsun kaltı…* "Ondan sonra tam bilgi sahibi tanrılar tanrısı Buda tüccarlara güney yönündeki bir grup şeytani varlıklar (kumbhānda) dilinde dua etti." (Dişas. 254-259).

darnisi ***bu erür*** "Büyüsü, sihri **budur**." (AY 440b, 12).

kamıg bilgülük yaŋ ***bu erür*** " Bütün bilinmesi gereken töre **budur**." (Totenbuch 23-24).

"*bu erür*" yapısının devrik kullanımları da görülmektedir:

bu erür *altınç boşguts(uz) arhant dıntar...* "**Bu**, altıncı öğrenmeyen velî-râhip**tir**." (Maitr 2, 28-29).

bu erür *sekizinç boşgutsuz arhnt dıntar…* "**Bu**, altıncı öğrenmeyen velî-râhip**tir**." (Maitr 2, 42-43).

bu erür *ikinti yazınçsız arıg çahşaput tutmak üze bodi tegme tuyunmak köŋülüg bulguluk bütürgülük tıltag* "Budur (ki) ikinci günahsız temiz śiksapāda yapmak üzere bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulacak inanacak sebep(**tir)**." (AY 207, 15-17).

bu erür *alp katıg emgeklig yorıklarta yorıgalı ermemekke tayanıp katıglanmak paramitıg bütürmek…* "Zor ve sert ızdıraplı düşünceleri yapmamak için var olmamaya dayanarak tahammül etmek pāramitāsını elde etmek **budur**." (AY 235, 14-16).

bu erür *adırtlıg otgurak yana sözler üç itigsizler bolur* "**Bu** net ve kesin**dir**. Yine söyler: Üç şartsız durumlar 'asarava'sız olur." (ÜçİtigTig 98b, 15).

bu erür *erip akıglıg netegin atı bolur bagtın öŋi üdrülmek tip* "**Bu** asrava'lı olup adı nasıl 'bağdan ayrılmak' diye olur?" (ÜçİtigTig 107b, 14-15).

bu erür *lokik yol* "**Bu**, lokika yol**dur**." (ÜçİtigTig 109b, 11).

er- fiili, "*kentü, ol, siz*" zamirlerinden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırmıştır:

yme iki y(i)g(i)rmi ödleri ***k(e)ntü erür*** "Ayrıca on iki zaman(ları) **kendisidir**." (Manic III, Nr. 8, III. T. M. 423 c., 7-8).

yme ikinti tünerig tün ***kntü erür*** "Tekrar ikincisi karanlık gece **kendisidir**." (Manic III, Nr. 8, III. T. M. 423 c., 4).

ötrü antag nomkutı tŋri üç tŋrilerlügün kim ***kntü erür*** "Bu sebeple bu şekildeki saadet tanrısı üç tanrıyla beraber kendisidir" (Manic III, Nr. 13, II, T. II. D. 175 2., 1-3).

ol ogul neçeketegi tirig erser yiti türlüg adaka emgenür.. kim ***kntü erür*** *eŋ aşnu açmak ikinti suvsamak üçünç tumlıg törtünç isig bişinç ig altınç karımak yitinç ölmek.* "O çocuk her ne kadar canlı ise yedi çeşit tehlike ile sıkıntı çeker ki en başta acıkmak, ikincisi susamak, üçüncüsü donmak, dördüncüsü ısınmak, beşincisi hastalık, altıncısı yaşlanmak, yedincisi ölmek bizzat kendisidir." (BTT V, 342-345).

kutlugda kutlug ***siz erür siz*** *kim muntag türlüg ogullug erdnig on ay tüni karnınta kötürü tutduŋuz siz* "Bahtiyarlar bahtiyarı **sizsiniz** ki bunun gibi bir oğul cevherini on ayın gecesi karnınızda taşıdınız…" (Maitr 90, 11-14).

ajunlarıg ulag sapıg kılgulug aŋ aşnu kşn ödteki biş yapaglar ***ol erür*** *togmak* "Varlık şekillerini illet zinciri yapan ilk devirdeki beş yapı; (işte) bunlar doğmak**tır**." (Maitr 43, 4-7).

aglak tözkerinçsiz erdemi ***ol erür*** "(İşte) yüksek, anlaşılması güç kabiliyeti **budur**." (Kuanşi 210).

bir ada ***ol erür*** "Birinci tehlike **şudur**:" (İKP, XVII).

er- fiili, varlık bildiren "*bar*" sözcüğünden sonra gelerek isim cümlelerinde varlık şekillerini karşılamıştır:

ne taŋ sav// ev(i)mde yme ök(üş) (ta)kıgu kuşlar ***bar erür*** *irkek(i) oŋar* "Ne acayip söz evimde birçok tavuk **vardır** erkek olanları iyileşir." (Manic I, T. II. D. 177., 13-16).

inçip munta alku ada tudalarıg tarkardaçı.. yaşın tüşmekin tıddaçı çintamani atlıg daranı nom ***bar erür*** "Öyle ki, bütün tehlikeleri yok eden, şimşek düşmesini engelleyen çintamani adlı dharani öğretisi **vardır**." (AY 465, 14-17).

kök öŋlüg bındatu ton körklüg körksüz körküŋüz alku tükel ***bar erür*** "Bedeninizde güzellik ve çirkinlik hepsi eksiksiz **vardır**." (AY 489, 21-23).

taplglıg birle biş törlüg erür ulug bahşı naropa erser ol tamırlar yumkı bir yalıŋuz (kişi)te tükel ***bar erür*** "Uygun olanlarla birlikte beş türlüdür büyük bahşı narupa ise o damarlar sadece bir kişide tümüyle **vardır**."(Totenbuch 434-436).

soldınkı lalananıŋ üsdün uuçı iki kaş arasınıŋ tuşı soldın burun yütinte ***bar erür*** "Soldaki lalananın üst taraftaki ucu ve iki kaşının arasındaki mesafesi sol burun deliğinde **vardır.**" (Totenbuch 678-680).

bu at yaŋada ulatı tınlıglar kuvragı erser olar barça çın kirtü ***bar erürler*** "Bu at ve fillerden başka diğer canlılar topluluğuna gelince ise onlar tümüyle gerçek olarak **vardırlar**." (AY 385, 4-5).

bu belgüler yene yalıŋuz at üze ök ***bar erürler*** *neŋ inçip çın kirtü töz üze bar ermezler* "Bu işaretler yine sadece ad ile **vardır** onlar asla gerçek kök ile var olmazlar." (AY 388, 8-10).

er- fiili, yokluk bildiren "*yok*" sözcüğünden sonra gelerek isim cümlelerinde yokluk şekillerini karşılamıştır:

Erdal (2004: 418)'e göre, *inçip amtı yertinçüde bo uzak yok erür* (MaitH XI 15r20) cümlesinde *amtı* şimdiki zamanı ifade eder, *er-ür* dar anlamda şimdiki zamanı göstermek için *bar* ve *yok* ile birlikte kullanılmaktadır. *edgü kılınçı bar erip …* (BT II 1201) ve *ol eki kişi bar erser …* cümlelerinde ise *bar* kopulaya ihtiyaç duymaktadır. Türkçe'nin aksine, *bar* ve *yok* yan cümle durumunda kopula'nın zarf-fiili ile değiştirilmez; kopula olduğu gibi yapıya eklenir: *kimni birök küçi küsüni bar erip tev kür alı altagı yok erser…* (PaŋcÖlm 263).

teŋri teŋrisi burkanta yigrek ***yok erür*** "Tanrılar Tanrısı Burkan'dan daha üstünü **yoktur**." (Maitr 58, 35-37).

negü bolsar yme atırdı otgurakı ***yok erür*** "Her ne olsa da onun ayrımı tümüyle **yoktur."** (Totenbuch 733-734).

teginmekte ulatılar antag ermez ***yok erür*** *buluŋı yıŋakı* ***yok erür*** *olarnıŋ otgurak orunı atı bolmaz yorıdı* "Temas ve diğerleri öyle değildir. **Yoktur**, (onların) köşesi bucağı! **Yoktur**, onların kesinlikle yeri! (Bu yüzden onlara) 'Yürüdü.' denmez." (ÜçİtigTig 105a, 5-7).

er- fiili, "*teg, üçün*" edatlarıyla bir araya gelerek kopula görevinde kullanılmıştır:

soltın rasana oŋdın avduti otura bolup altun çöki tişip urmış ***teg erür*** "Sol tarafta Raşana sağ tarafta Avduti birleşip altun çubuk ile deşip vurmuş **gibidir**." (Totenbuch 373-374).

tınıg tözi tözsüz tüpsüz erip… ***erür*** *yme tigü* ***teg*** "Canı kökü asılsız-esassız olup… ve de (şu) denecek **gibidir**." (ÜçİtigTig 106b, 11-12).

akıglıg atkanguluk edler erser kaltı tirgük ***teg erür*** *alku nizvanita ulatılar erser yip* ***teg erür*** *biş yükmek erser yileyü atı bolur* "Asrava'lı algılanması olan maddeler ise, tıpkı direk **gibidir**. Bütün klesa'lar vb. ise ip **gibidir**. Beş küme(nin) ise, hayalî adı 'canlı' olur." (ÜçİtigTig 110b, 15- 111a, 2).

kamag burkanlar et'özleri barça bir ***teg erürler*** "Bütün Budaların vücutları tümüyle tek **gibidir**." (AY 34ı, 18-19).

anıŋ öçmekin tanuklagu ***üçün erür*** "Onların sönmesini tanıklamak **içindir**." (ÜçİtigTig 112a, 1-2).

ulatı kin togdaçı nomlarıg akıgsız tip timişi erser tıdkalır ***üçün erür*** *akıglıgıg* "Ve sonra doğan dharmaları asrava'sız diye dediği ise, asravalı'yı ayırmak **içindir**." (ÜçİtigTig 124a, 16-17).

Soru sözcüklerinden sonra da kullanılan *er-* fiili, "*kim, kayu, neteg*" soru sözcüklerinden sonra gelerek, soru sözcüklerinin fiil görevinde kullanılmasına olanak sağlamıştır:

kılınç yime ne tıltagın belgülüg bolur basutçusı ***kim erür*** "Var olma da hangi sebepten zuhûr eder, müsebbibi **kimdir**?" (Maitr 41, 20-21).

'eŋ'ilki ulug belgürtme et'öz ***kayu erür*** "İlk önce büyük görünen varlık **hangisidir**?" (AY 40, 19-20).

erklig yeme ***kayu erür*** *tep teser kertgünç erklig erser köŋülnüŋ süzülmeki erür* "İman gücü de **nasıldır**? diye sorsa, iman gücü gönlün temizlenmesidir." (AY 215, 17-18).

şamat vipaşyan tegme dyanlı bilge biligli ekegüni tüz yorıtmak yeme ***kayu erür*** *tip tiser inçip alku başlag savlarnıŋ adkagulug uguşlarınıŋ öçmeki amrılmakı ol dyan tetir.* "śāmatha vipaśyin denilen dhyāna ve bilgi(den oluşan)ikisini düz (olarak) uygulatmak yine **hangisidir**? diye sorsa; şöyle bütün başıboş sözlerin bağlı köklerinin sönmesi sakinleşmesi o dhyānadır." (AY 289, 22-290, 3).

yarlıkançuçı köŋül yme ***kayu erür*** *tip tiser… yarlukançuçı köŋül erser adınlarnıŋ emgekiŋe köŋülnüŋ köymeki ertinmeki erinçkemeki erür* "Merhametli gönül **nasıldır**?

diye sorsa, merhametli gönül, başkasının ızdırabına gönlün yanması, acımasıdır.” (AY 216, 5-8).

ol bodi tegme tuyunmak köŋülüg ol yme ***neteg erür*** “O bodhi denilen uyanma gönlü de yine **nasıldır**?” (AY 202, 5-6).

Türkçede isimle sonlanan cümle tiplerinde *er-* fiili, “*ok/ök*” enklitiğinden sonra gelerek isim cümlelerinin enklitikle sonlandırılması görevinde kullanılmıştır:

[er]tükteg töz erser [kirtü]din kelmiş burkan titir… kirtüdin kelmiş burkan erser… nırvan yme ol ***ok erür*** “Kök ise gerçekten gelmiş buda denilir.. Gerçekten gelmiş buda ise … nirvanada **tam olarak odur**.” (AY 34r, 9-12).

burkanlar agılıkı yme bu ***ok erür*** “Budaların hazinesi de **tam olarak budur**.” (AY 68, 4-5).

kök kalık neteg uçsuz kıdıgsız erser… ançulayu teŋrim siziŋ edgüleriŋiz yme antag ***ok erür*** “Gök ne kadar uçsuz bucaksız ise haşmetlim sizin iyileriniz de **tam olarak o kadardır**.” (AY 113, 12-14).

“*üze, antag, birle, amtı*” zarfıyla sonlanan isim cümleleri, kopula işlevinde kullanılan *er-* fiiliyle sonlandırılmıştır:

ol yruq kösiglig kamg küçlüglerde iliglerde ***üze erür*** “O parlak arzulu bütün güçlülerden ve hükümdarlardan **üsttedir**.” (Manic III, Nr. 1, IV. T.III. T.V. 49. 2-5).

bolmak yime ***antag erür*** “Var olma da yine **şöyledir**:” (Maitr 41, 8-9).

togmak yime ***antag erür*** “Doğmak da **şöyledir**:” (Maitr 43, 4).

bagtın öŋi üdrülmek bag ***birle erür*** “Bağdan ayrılmak, bağ ile karşıt **manalıdır**.” (ÜçİtigTig 106a,18 – 106b,1).

er- fiili “*kergek*” sözcüğüyle sonlanan isim cümlelerinde gereklilik ifadesinin çekimi görevinde de kullanılmıştır:

ançulayu yme üzüt üçü(n) müns(üz) b(a)çasız arıg torug (orduta ?) turmış ***k(e)rgek erür*** "Böylece ruh için kusursuz temiz şehirde beklemek **gerekir**." (Manic I, T. II. D. 171., 1-3).

ulug kölüŋüdeki kizleklig yolka kirgüke biş törlüg nomlar ***kergek erür*** "Büyük vasıtadaki gizlenmiş yola girmek için beş türlü öğreti **gerektir**." (Totenbuch 624-625).

3.1.1.4. Yalın İsim + Emir İstek Kipi

er- fiili; sıfatlardan sonra emir-istek kipi ve kişi eklerini alarak kopula görevini üstlenmiştir:

anın amtı (bi)lge bakşı ulug ilig ezrua teŋri yirinte toggalı ***arıg erzün*** "Bu yüzden şimdi hakîm, büyük hükümdar Ezruanın tanrılar dünyasında doğmak için **temiz olsun**." (Maitr 12, 12-14).

öz etüz(üŋ)üzlerke edgülüg adnaguka asaglag işke ***odugsak eriŋler****...* "Kendi vücutlarınıza iyilik, başkalarına hizmet (edecek) işlerde **uyanık olunuz**." (Maitr 19, 40-42).

3.1.2. İsim Çekim Ekleri + er-

er- fiili, çeşitli çekim ekleri almış isimlerden sonra gelerek yahut fiillere gelen yapım ekleriyle sonradan isimleşen sözcüklerden sonra gelerek söz konusu isimlerin fiil görevinde kullanılabilmesini sağlamıştır.

3.1.2.1.İsim + Çokluk Eki + er-

er- fiili, zaman ve kişi eklerini alıp, çokluk eki almış isim ve işaret sıfatlarından sonra gelerek, isim cümlelerini sonlandırmıştır:

kayu ***aşçılar erdi****... olar amtı kızartmış isiçler irklikler öze kötürüp sızgurmış kızıl bakır örtlüg kamıçın susup içerler...* "**Aşçı olanlar ise**, şimdi kızgın kazan ve kaplar

üzerine götürüp, eritilmiş kızıl bakırı, alevli kepçelerle daldırıp içerler." (Maitr 72, 8-12).

olar öŋre ajunta koyun ölürgüçi ***etçiler erdi*** "Bunlar evvelki âlemde koyun öldüren **kasap idiler**." (Maitr 74, 54-55).

neçe ***kişiler erti*** *erser… olar barça korkup beliŋler ırak tezdiler kaçdılar* "Ne kadar **kişi varsa** onlar tümüyle korkup uzağa kaçtılar." (AY 5, 9-11).

bilgülük kavırasınça biş ygrmi ***andirabavlar erürler*** "Bilineceklerin toplamına göre on beş **andirabalardır**. "(Totenbuch 2-3).

akıglıg töz erser yolug öŋi kiterip adın itiglig ***nomlar erür*** "Asravalı kök, yolu çıkarıp diğer **şartlı dharmalıdır**." (ÜçİtigTig 99a, 7-8).

(ö)ŋre şakimun burkan şazanınta ***(toyın)lar erdimiz*** "Vaktiyle Şākyamuni Burkan dininde (**râhip**) **idik**." (Maitr 62, 19-20).

biz yime öŋre şakimun burkan şazınınta ***şmnançlar erdimiz****…* "Biz yine vaktiyle Şākyamuni Burkan'ın dininde **râhibe idik**." (Maitr 66, 2-4).

biz yime öŋre ***toyınlar şmnançlar erdimiz****… seŋik seŋrem sanlıg soçusı az erdi* "Biz de vaktiyle **râhip ve râhibe idik**; manastırlara âit olan evler az idi." (Maitr 73, 21-23).

biz yime ilkide şakimun burkan şazanınta ***toyınlar şmnançlar erdimiz*** "Biz de vaktiyle Şākyamuni Burkan'ın dininden **râhip ve râhibe idik**." (Maitr 73, 37-39).

biz yime öŋre şakimun burkan şazanınta ***toyınlar şmnançlar erdimiz*** "Biz yine vaktiyle Şākyamuni Burkan'ın dininde **râhip ve râhibe idik**." (Maitr 73, 56-58).

bizni osuglug ok ***tapıgçılar erdiler*** "Bizim gibi **saygılı kimseler vardı**." (Maitr 72, 39-40).

kaçıg orunlar ***bular erür*** "Duyu organları **şunlardır**:" (Maitr 42, 5-6).

kidin yıŋakdakı törtegü yekler uruŋutları ***bolar erürler*** "Batı yönündeki dört şeytan kumandanı **şunlardır**:" (Dişas. 336-337).

tagdın yıŋak vayşıravanı maharaç ***bolar erürler*** *tört ulug iligler yirtinçü küzetdeçi atlıglar küülügler törtdin yıŋak küzetürler….* "Kuzey yönünde Vayşıravanı büyük hükümdar tanrı (vardır) dünyayı koruyacak dört büyük hükümdar tanrı **bunlardır**." (Dişas. 517-518).

3.1.2.2. İsim + Lokatif Eki + er-

Zaman ve kişi eklerini alan *er-* fiili, lokatif eki almış isimlerden sonra gelerek, isim cümlelerini sonlandırmıştır:

ilki sü taşıkmış erti, ekin sü ***ewde erti*** "Ordunun ilk sefere çıkmıştı. İkinci ordu **karargâhta idi**." (BK D 32).

beniŋ bodunum ***anta erür*** "Benim halkım **orada**." (Ton. I. D 4).

ew ***barkınta ermiş*** "Evinde **barkında imiş**." (ŞU D 12).

sön yeklügün süŋüşüp bal(ı)kdukın k(a)raka kat(ı)ltukın üçün, t(e)nri yeriŋerü baru umatın bu ***yerde erür*** "Ezelden beri şeytanlarla savaşıp yaralanarak karanlığa karıştığı için gökyüzüne ulaşamadan bu **dünyada kaldılar**." (Huast. 75-80).

kim irkekli tişili ***et'özünde erür*** "Erkek ve dişi **görünüşündedir**." (Manic I, T. II. D. 173 b[1], 8-10).

ol üdün vasundarı atlıg yir hatunı ol kuvrag ***arasınta erür*** *erti* "O sırada Vasundari adlı yer tanrıçası o topluluk içinde **bulunuyordu**." (AY 527, 15-17).

3.1.2.3.İsim + İnstrumental Eki + er-

er- fiili, zaman ve kişi eklerini alıp, instrumental eki almış isimlerden sonra gelerek, isim cümlelerini sonlandırmıştır:

bu et'özden ertigli biş tŋri küçin artatmasar ötrü kntü üzütiniŋ ögsini ***küçlügün bdükün erür*** "Bu görünüşten geçen beş tanrı gücünü çürütmese o zaman kendi ruhu **güçlü ve büyük bir şekildedir**." (Manic III, Nr. 8, II. T. M. 300., 2-6).

üçünç arıgın torugın ermekig nomlayur adnaguka tutuzur kntü yme arıgın ***torugun erür*** "Üçüncüsü temiz bir şekilde olmayı vaaz eder, başkasına emanet eder ve kendisi de **temizdir**." (Manic III, Nr. 8, V. T. M. 423 e., 5-6).

inçip üzüksüz köntemek anaŋ köŋ[üli] ***süzükün yarukun yaşukan erür*** "Böylece sürekli bir şekilde doğru olmak onun gönlü **temiz ve parlaktır**." (Manic III, Nr. 8, VII. T. M. 423a., 12-16).

tınlıgarıg özke içkermek yeme kayu erür tep teser tınlıgarıg özke içkermek erser kaltı ed tavar bermek üze seviglig sav sözlemek üze edgüke meŋike yaratmak üze bir işlig bolmak üze bu tört törlüg ***ugurın erür*** "Canlıları kabul etmek nasıldır? diye sorsa, canlıları kabul etmek mal mülk vermek, hoş söz söylemek, iyiliğe ve huzura gayret ettirmek, bir iş (üzerinde) olmak (tam zihinli olmak) bu dört türlü **sebeptir**." (AY 217, 14-19).

meniŋ çintamani erdini atlıg ***daranın erür*** "Ben cintamani mücevheri adlı 'dharani'ye **sahibim**." (AY 440a, 15-17).

(bi)ş yüz yaratmak kim birimim ötep ***inçin ereyin*** "Beş yüz altın (yaratmak) (bununla borçlarımı) ödeyip **sükûnete kavuşayım**." (Maitr 10, 23-24).

altınç bölükk biş türlüg ıda ıgaçda ***tirigin erürler*** *yitinç bölük biş türlüg tınlıgarnıŋ et'özlerin içinte ögsüz ölüg titmiş bolurlar* "Altıncı bölüm. Beş türlü ağaçta canlı bir şekilde olurlar yedinci bölüm beş türlü canlının vücutları onun içinde aklı olmayan ölü olarak adlandırılmış olurlar." (BTT V, 219-222).

(bu) tıltagın uluş balık budunı bukunı adasız tudasız ulug ***ögrü(nç)ün meŋin erürler*** "(Bu) sebeptene şehir halkı emniyetle ve büyük bir neve içinde **olurlar**." (Maitr 38, 46-49).

tünle küntüz ürüg uzatı tört törlüg erigde sımtagsızın dyanta ***örügin amılın erürler*** "Gece gündüz daima dört türlü hâlde dikkatli bir şekilde dhyānada **sakince otururlar**." (AY 243, 7-10).

korkınçıŋızlar ayınçıŋızlar ketip tarıkıp turkaru ***ençin esenin eriŋler*** "Korkularınız geçip **daima huzurlu olun**."(Dişas. 538-540).

amtı-h ‘inçe kılınglar turgaru amlın y(a)v(a)şın am(ı)l //ab// süçiig ***köng(ü)lün eringler*** “Şimdi şöyle yapın daima sükûnet ile tatlı **gönül ile var olun**.” (Schrift, XX, 19-22).

adasızın ***tudasızın erzünler*** *tıyrim* “Haşmetlim tehlikesiz bir şekilde olsunlar.” (BTT XXXIII, 370-371).

3.1.2.4. İsim + Eşitlik Eki + er-

er- fiili, zaman ve kişi eklerini alıp, eşitlik eki almış ikilemeden sonra gelerek, isim cümlesini sonlandırmıştır:

/// budunka yaraglg artukrak [sizin]g eviŋizde ***kutça kıvça ertii*** “Millete fazlasıyla yarayan sizin evinizde **saadetli**, **kutluydu**.” (Manic III, Nr. 5, T. M. 515., 5-7).

3.1.2.5. İsim + İyelik Ekleri + er-

er- fiili, zaman ve kişi eklerini alıp, birinci teklik, üçüncü teklik, birinci çokluk, ikinci çokluk ve üçüncü çokluk iyelik ekleri almış isimlerden sonra gelerek, isim cümlesini sonlandırmıştır:

tokuz oguz bodun kentü ***bodunum erti*** “Dokuz Oğuz halkı kendi **halkım idi**.” (KT K 4).

bu savag işidip aŋsız ögrünçülüg sevinçlig bolup badari braman ulug karı bükülmiş etüzin kirt kirt külçire ince tip edgü edgü tözün oglum meniŋ ürde berü bu muntag türlüg savlar işidgeli ulug ***küsüşüm erdi*** “Bu sözleri işitince Badhari brahman çok sevindi, pek ihtiyar ve bükülmüş vücudu ile ‘kıkır kıkır’ gülerek şöyle dedi:” ‘iyi iyi! Asîl oğlum, çok eskiden beri bu türlü sözler işitmek benim en büyük **isteğim idi**.” (Maitr 12, 15-21).

turkaru antag ***küsüşüm er(ür)*** *toyın bolayın* “Bütün **arzum** bir râhip **olmaktır**.” (Maitr 45, 12-13).

*anın amtı alku tınlıglar meniŋ yatım ermezler.. ogulta kızta amrak meniŋ öz **kişilerim erürler*** "Şimdi bu yüzden bütün yaratıklar bana **yabancı değildirler**. Oğuldan, kızdan daha aziz **adamlarımdırlar**." (Maitr 33, 55-58).

buyrukı ertim "**Komutanı idim**." (KarB II 2).

*yerimin kut atı? **erti** er?* "Yurdumu kut? **Adı idi**? Asker?" (HT X).

*amranmak bilig kirtgünç bilig **ornagu orunı erür*** "Bağlanmak ve inanmak, bağlanmanın ve inanmanın **yeridir**." (Manic III, Nr. 8, III. T. M. 423 c., 3-4).

*ölgeysükde yme yügerü bolup olar tişi et'öznüŋ **üzlünçüsi erür** tip bilmiş kergek* "Ölünecek zamanda da görünür olup dişi vücudunun **sonuncusudur** diyip bilmek gerek." (AY 86, 16-18).

*yavlak yollar erser tamu pret yılkı asurelar **yolı erür*** "Kötü yollar cehennem, preta, hayvan (ve) asuralar **yoludur**." (AY 221, 10-12).

*ol kelmiş emgekig teginür erken bu meniŋ emgek teginmekim barça öŋre öŋre ajunlardakı kılmış ayıg kılınçlarımnıŋ **küçi küsüni erür*** "O gelen ızdırabı kabullenirken bu benim ızdırap kabullenmem bütün önceki hayat şekillerindeki yaptığım kötü eylemlerimin **sebebidir**." (AY 228, 11-14).

*kaltı bu menli nomlı eki törlüg adkanmaklar erser alku nizvanilarnıŋ **tözi tüpi yıltızı erürler***. "Bu ben ve öğreti (denilen) iki türlü bağlar, bütün ihtirasların **esası, köküdür**." (AY 246, 21-24).

*ötrü ol ugurta ınçıu atlıg balıkda çaŋ baglıg kuotau atlıg bir beg balık **begi erti*** "Sonra o vakit Inçıu adlı şehirde Çan Baglıg Kuotau adlı bir şehir **beyi vardı**." (AY 4, 7-8).

*udakanışandı atlıg **oglı erti*** " Udakanışandı adlı **oğlu vardı**." (AY 586, 1-2).

*andag erser yme nomlamaknıŋ **kezigi erür*** "Öyleyse de vaaz etmenin **sırasıdır**." (Totenbuch 736-737).

*bu başlıglıg negü törlüg edgü edremler ünser ol alku barça kendünüŋ et'öz til köŋül yıgmışnıŋ **edgüsi adrukı erür*** "Bu bahiste ne türlü iyi erdemler ortaya çıksa, tümüyle

kendisinin vücut dil ve gönül biriktirmiş olmasının **iyisi ve seçilmişidir**."(Totenbuch 845-846).

bolar yumkı bir tözlüg bolmakı nom uguşnuŋ ***bilge biligi erür*** "Bunların tümüyle bir kökten olması öğreti topluluğunun **bilgisidir**." (Totenbuch 982-983).

törtünç yol tözünler ***kirtüsi erür*** "Dördüncü, yol asiller **gerçeğidir**." (ÜçİtigTig 101b, 16-17).

piraptisınıŋ ***tegşütinçesi erür*** "Prapti'sinin mübadelesine göre **olanıdır**." (ÜçİtigTig 107a, 11-12).

bu tek sarvaastivad nikaylıglarnıŋ ***taplagı erür*** "Bu yalnızca Sarvastivada okuluna mensup olanların **kanaatidir**." (ÜçİtigTig 110b, 7).

neçe bilip öçmek erür erser yme bir tanuklamakı inçip kentü KENTÜ adırt ***öŋi erür*** "Her ne kadar bilip sönme bir olur ise de tanıklaması kesinlikle kendi başına **farklıdır**." (ÜçİtigTig 115a, 4-5).

bag erser kaltı alku koşuglar ulatı tirinniŋ kuvragnıŋ ***piraptisi erür*** "Bağ ise şöyle ki, bütün bağlar ve yığının (ve) topluluğun **praptisidir**." (ÜçİtigTig 124a, 4-6).

körkle kövşek tokılıg, ***inimiz erdiŋ*** *küvez a* "Güzel, ılımlı ve erdemli **kardeşimiz idin** ey sevgili." (AY 619, 22-23).

*erklig ulug '****iligimiz er ür-siz.****.. altunçah t(o)mmış t(o)mlunça h t(o)mmış kutlug bilgeh* ***begümüüz erür-siz*** "Güçlü büyük **hükümdarımızsınız**.. altın gibi toplanmış kutlu alim **beyimizsiniz**." (Gedicht XX, 18-22).

*türgiş kagan Türükümüz, [****bodunumız erti*** "Türgeş kağanı (bize) tâbi [**halkımız id**i." (KT D 18).

ança kazganmış, itmiş ***elimiz törömiz erti*** "Öylece kazandığımız, düzene soktuğumuz **yurdumuz, yasalarımız vardı**." (KT D 22).

tawgaç kagan ***yagımız erti****, on ok kaganı* ***yagımız erti****, artuk kırkız küçlüg kagan yagımız boltı* "Çin kağanı **düşmanımızdı**, On Ok kağanı **düşmanımızdı**, çok sayıdaki Kırgızlar (ve onların kağanı) Küçlüg Kağan düşmanımız oldu." (Ton. I. D 2-D 3).

munta togup kızartmış temirlig vijirlig ***tırŋaklarımız erür*** "Burada doğunca kızgın demirden, elmastan **tırnaklarımız olur**." (Maitr 62, 9-11).

alku ünler arasınta alkuda yig başdınkı ulug azrua etinlig tikilig yaŋkulug ***ünüŋüz erür*** "Bütün sesler arasında hepsinden en başta geleni büyük Ezrua gürültüsündeki yankısındaki **sesinizdir**." (AY 346, 19-22).

anta ötrü vayşarvan maharaçnıŋ üç ulug küçlüg inanç ***buyrukları erti****... Sadagari hymavati purnaki "*Bundan sonra Vaişravana adlı büyük hükümdarın pek çok güçlü üç nedimi ve vekili Sadâgiri, Haimavati ve Pûrnaka **idi**." (Maitr 7, 4-7).

yme nom içre ögütmiş begiz ***b(e)lgül[eri] erürler*** "Öğreti içinde methedilmiş sağlam **işaretleri vardır**." (Manic III, Nr. 8, IV. T. M. 423 b., 3-5).

tag töpüsinte mrkt erdni öŋlüg yılınçga yumşak erdnilerig töşep urmış teg öleŋ ***çimgenleri erür*** "Dağ tepesinde, marakata ve ratna-renkli *yumuşak mücevherleri döşemiş, koymuş gibi ıslak **çayırları vardır**." (Maitr 55, 21-24).

kün togsık yıŋakdın yir bölükinte sekiz ***teŋri kızları erür*** "Doğu yönünde bir yerde sekiz **tanrı kızı vardır**." (Dişas. 146-147).

kün ortudın yıŋak tört ulug yekler ***urungutları erürler*** "Güney yönünde dört büyük şeytan **kumandanı** vardır." (Dişas. 233-235).

üçünç nomlug ***et'özleri erür*** "Üçüncü dini **görüşleri vardır**." (AY 38, 15).

3.1.3. İsim + Yapım Ekleri + er-

er- fiili, çeşitli yapım ekleri almış isimlerden sonra gelerek yahut fiillere gelen yapım ekleriyle sonradan isimleşen sözcüklerden sonra gelerek söz konusu isimlerin fiil görevinde kullanılabilmesini sağlamıştır.

3.1.3.1. İsim + Varlık Eki + er-

Tarihi Türk dili alanlarında isim öbekleriyle birleşerek isim cümlelerini yüklemleştiren bildiriciler, *+sXz* ve *+lXg* eklerini alan söz ya da söz gruplarını da

yüklemleştirmişlerdir. Söz konusu bildiriciler olan *er-*, *bol-*, *tur-*, *kıl-*, *ti(t)-* yardımcı fiillerinin arasında derin bir anlam farkı bulunmamaktadır ve aynı ifadeler farklı yardımcı fiillerle de dile getirilmiştir (Ağca 2010: 165).

Budist Türk çevresinde basit yapılı sözcüklerde olduğu gibi, yapım ekli sözcükleri de yüklemleştiren *er-* bildiricisinin en fazla kabul ettiği sözcük ya da sözcük öbekleri *+lXg* ve *+sXz* eklerini almış sözcüklerdir (Ağca 2010: 166).

er- fiili, zaman ve kişi eklerini alarak, *-lXg* varlık eki bulunduran isimlerden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırma işlevinde kullanılmıştır:

*anant men yime gaudami katunka asagda **asaglıg erür men*** "Ananda, ben gene kraliçe Gautami'ye çok **hizmet ederim**." (Maitr 22, 11-13).

*yme birök ulug **yörüglüg erür** ol tamuta yeklerke yöleşürü bolmış ol.* "Öylece büyük **yoruma sahiptir**. O cehennemde şeytanlara benzer olmuştur." (BTT V, 354-355).

*kamag (t)ınlıglar öze tüz ulug yarlıkançuçı **(bi)liglig erür*** "Bütün yaratıklar üzerine pek büyük merhamet **besler**." (Maitr 48, 20-22).

*munta togup toyın başlıg şuşutsi azan mançak tült töşek tagar keyiz sunçuk isiç bukaç burnaç **eützlüg erür*** "Burada doğup râhip başlı, tarak(?), sedir yataklar, yastıklar, döşekler ve torbalar, keçe, dilenci kâsesi, kazan, tencere, bakraç **vücutludurlar**." (Maitr 73, 30-34).

*ulug **küçlüg erür** ol yekler tüneyürler yaturlar* "Çok **güçlü** o şeytanlar (bu şehirlerde) ikamet ederler." (Dişas. 581-583).

*ay yumışçılar ol yalaŋuknıŋ ayıg kılınçı ertiŋü üküş ulug **yazuklug erür*** "Ey hizmetçiler insanın kötü davranışı çok büyük **günahtır**." (AY 13, 5-7).

*bu nomlug et'öz erser iki törlüg nom yokı bultukmazı üze ertiŋü bekiz **belgülüg erür*** "Bu dini görünüş ise iki türlü öğretinin yokluğu ile çok **aşikardır**." (AY 65, 19-22).

*bu montag yaŋlıg tütrüm teriŋ yörüglüg köni kirtü nom yarlığın eşidgeli bolmışımızka 'eŋ ked **ögrünçlüg sevinçlig erür*** "Bunun gibi derin tefsiri olan doğru din buyruğunu işitebildiğimiz için en çok **sevinçli olandır**." (AY 391, 15-18).

munı yadsar iki ***törlüg erür*** *arıg arıgsızı erser üç yarım künniŋ arasında öziniŋ ölmişin bilmedin tugmış kadaş ev barkta uladılarka yilinip yolug bışurunu umazlar* "Bunu yaysa iki **türlü olur**: temiz ve temiz olmayanı ise üç yarım günün arasında kendisinin öldüğünü bilmeden doğmuş olan akraba ve ev barktakilerin dışındakilere bağlanıp yolu olgunlaştıramazlar." (Totenbuch 95-96).

birök yene mundag bışurunup yme ajun tudguluk bolsar ög karınnıŋ kapıgın beklegülük al altag erser biş ***törlüg erür*** "Yine böyle olgunlaşıp ve varlığı muhafaza edecek olsa anne karnının kapısını sağlamlaştıracak o hile aldatma ise beş **türlüdür**." (Totenbuch 178-180).

kök kalık ***erür itiglig akıglıg*** "Gök, şartlı durum ve **asravalıdır**." (ÜçİtigTig 98b, 17-18).

kayu sözlegüçi üç törlüg itigsizlerte kök kalık tek tıdıgsız ***tözlüg erür*** "Hülâsa, söylenilen üç türlü şartsız durumlardan, yalnızca gök engelsiz **köklüdür**." (ÜçİtigTig 101b, 12).

bilip öçmek erser inçip bagtın öŋi üdrülmek ***tözlüg erür*** *tip timişi erser munuŋ bar iki törlüg yörügleri* "Bilip sönme ise, bu durumda bağdan ayrılmak **köklüdür**, diye dediğinde, bunun iki türlü manası vardır." (ÜçİtigTig 105b, 2-4).

alku toyın ***başlıg erür biz*** "Ve hepimiz râhip **başlıyız**." (Maitr 73, 52).

strayastrış teŋri yirinteki kamag teŋriler üze erklig ***türklüg erür siz*** "Siz Strayastrış tanrıların (bulunduğu) yerdeki bütün tanrılar üzerinde **güçlüsünüz**." **(**Dişas. 730-733).

üç uguş yirtinçüde yalaŋuz ayagka ***tegimlig erür siz*** **"**Üç topluluk dünyasında sadece siz saygıya **değersiniz.**" (AY 350, 3-4).

ançula ***meŋzlig erürler*** "Öylece (birbirinize) **benzersiniz**." (Manic III, Nr. 4, T. M. 298., 16).

teŋritin… -zi teŋrike ınçe (t)ip aytur ne savlar erki… kop kamag teŋriler ***ögrünçülüg sevinçlig (erür)ler*** "Tanrıdan… tanrıya şöyle diyerek sorar: '(Bunlar) nasıl sözlerdir ki bütün tanrılar **neşelidir**?" (Maitr 89, 13-16).

*eki ülügi **atlıg erti**, bir ülügi yadag erti* "(Bunların) iki bölümü **atlı idi**, bir bölümü yaya idi." (Ton. I. B 4).

*(khu)rm(uz)ta t(e)ŋri y(a)rl(a)kançuçı **köŋüllüg erti*** "Khormuzta tanrı **bağışlayıcı idi**." (Manic I, T. 1a., 8-10).

*nızvanılıg igleri küçüg küs(ünlüg)? …-keçi küniçi… irig sarsıg **köŋüllüg erdiler**…* "İhtiras hastalıkları kudretli… haset, kötü **kalpli idiler**." (Maitr 57, 2-4).

*yene ülgüsüz sansız bodısatavlar burhan kutıŋa agınçsız evrilinçsiz **köŋüllüg ertiler*** "Yine sayısız Bodhisattvalar Buddha saadetine sarsılmaz, sağlam **gönüllüydüler**." (AY 340, 6-9).

*amtı kılmış edgü kılınçımka **sevinçlig ögrünçülüg ereyin*** "Şimdi bu yaptığım iyi amelden dolayı **sevinçli ve neşeli olmak istiyorum**." (Maitr 10, 17-19).

***ögrünçülüg ergil s(e)n** yosıpas ne üçün tiser biz barça anıg ögrünçülügin erür biz…* "Ey Yosıpas **sen mutlu ol**. Ne için desen biz bütün kötü sevinçle birlikteyiz." (Manic III, Nr. 14, T. Ia, I, 3-5).

*kamagun barça közünür ajunta bir yintem **meŋilig ersünler*** "Tümüyle görünen varlıkta hemen **mutlu olsunlar**." (AY 119, 1-2).

3.1.3.2. İsim + Yokluk Eki + er-

Tarihi Türk dili alanlarında isim öbekleriyle birleşerek isim cümlelerini yüklemleştiren bildiriciler, +*sXz* ve +*lXg* eklerini alan söz ya da söz gruplarını da yüklemleştirmişlerdir. Söz konusu bildiriciler olan *er-*, *bol-*, *tur-*, *kıl-*, *ti(t)-* yardımcı fiillerinin arasında derin bir anlam farkı bulunmamaktadır ve aynı ifadeler farklı yardımcı fiillerle de dile getirilmiştir (Ağca 2010: 165).

Budist Türk çevresinde basit yapılı sözcüklerde olduğu gibi, yapım ekli sözcükleri de yüklemleştiren *er-* bildiricisinin en fazla kabul ettiği sözcük ya da sözcük öbekleri +*lXg* ve +*sXz* eklerini almış sözcüklerdir. Sonuç olarak +*sXz* yokluk eki alan sözcükler *er-* fiilinin kip ve zaman eklerini alması ile yüklemleştirilmiştir (Ağca 2010: 166).

er- fiili, zaman ve kişi eklerini alarak, *-sXz* yokluk eki bulunduran isimler ya da fiillerden yapım ekiyle isim olmuş sözcüklerden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırma işlevinde kullanılmıştır:

öz yaş kentü ***ürlüksü(z) meŋüsüz erür***... "Hayatın ömrün kendisi **daimi ve ebedi değildir**." (Maitr 1, 1-2).

al çeviş bilge bilig kazganç ertiŋü öküş kazganmış üçün bügülüg erdemke ***tıdıgsız erür***... "(Canlı varlıkları kurtarmak için) usulleri, çareleri, hikmet ve sevabı pek fazla olduğundan tabiat üstü gücünün hududu **yoktur**." (Kuanşi 187-189).

yarukın toorlug bediziŋiz tözkerinçsiz erür *teŋrim* "Haşmetlim **ışık ile tuzaklanmış süsünüzün aslı esası yoktur**." (AY 349, 12-13).

alku indrika tükellig erser köz kulgakta ulatılarka tükellig erür tıdıgsız bolmakı erser tört devip sumir tagta ulatı ed nomlarka ***tıdıgsız erür*** "Bütün İndriya sahip olsa göz ve kulaktan kulağın dışındakilere sahip olur engelsiz olması ise dört sumir dağdan hariç mal mülk öğretileri için **engelsizdir**." (Totenbuch 83-87).

anı üçün bu belgülerte oza kayusı bolur bolmk ***otguraksız erür*** "Bu sebeple bu işaretlerden başka hangisidir olmak **üstün**, **muhkem değildir**." (Totenbuch 734-736).

akıgsız erser kaltı alku yol kirtü ulatı ***üç itigsiz erür*** *tip akıgsız erser kaltı yol tözünler kirtüsi ulatı üç itigsizler erür yme tir* "Asravasız ise, şöyle ki hepsi yol gerçeği ve üç şartsız durumdur Asrava'sız ise, şöyle ki yol, asiller gerçeği ve **üç şartsız durumlardır** asamskrta da denir." (ÜçİtigI 97a, 2-5).

öŋ yomdaru akıglıg ***akıgsız erür*** "Renk toplu olarak asravalı ve **asravasızdır**." (ÜçİtigI 97a, 14-15).

bilü tüketmiiş uguşug atkandaçı köngül köngülteki nomlar ***erür akıgsız*** "Bilinip bitmiş mürekkep elementi algılayan gönül ve gönüldeki dharmalar **asravasızdır**." (ÜçİtigI 98b, 8).

bu atkantaçı köŋülteki nomta ulatıları otgurak ***erür akıgsız*** "Bu algılayan gönüldeki dharma ve diğerleri kesinlikle **asravasızdır**." (ÜçİtigI 98b, 10-11).

amtıkı bu bilip öçmek ol adın öçmekler birle bir ikintike ***alışsız birişsiz erür*** "Söz konusu bu bilip sönme, o diğer sönmelerle birbirine **alış-verişsizdir**." (ÜçİtigTig 106a, 2-3).

akıgsız nomlar ***münsüz kadaksız erür***. "Asrava'sız dharma'lar **hatasız kusursuzdur**." (ÜçİtigTig 123b, 4).

bu yirtünçüteki tınlglar kutsuz kovı ***ülügsüz erürler*** "Bu dünyadaki canlılar saadetsiz ve tümüyle **nasipsizdirler**." (BT XXXIII, 6-7).

agılım on yılkım ***sansız erti*** "Ağılım on, at sürülerim **sayısızdı**." (Su 5).

koptın sıŋar ***yagısız yavlaksız erti*** "Her tarafı düşmandan arındırmış **idi**." (AY 607, 18-19).

ögsüz köŋülsüz ertiler "**Akılsız ve gönülsüz idiler**." (Manic III, Nr. III, Blatt 3., 5).

ulug ertiŋü idi tirilmiş yıgılmış tutma kkirlertin tarıkıp ikileyü kadgu ***nızvanısız ertiler*** "Çok fazla tümüyle toplanmış bütün kirlerden arınıp tekrar kaygılı ihtirasından **uzaklaşmış idiler**." (AY 34a, 12-15).

sudurandiki ni'kaylıglar sözlegüçi öŋ birle birikip yomdaru akıglıg ***akıgsız ermiş*** "Sautrantika okuluna mensup olanların söylediği (yol gerçeği) renk ile birleşerek toplu olarak asravalı ve **asravasız imiş**." (ÜçİtigTig 97b, 3-4).

alku ödlerte meŋilig ***igsiz eriŋler*** "Her zaman mutlu ve sağlıklı **olun**." (Dişas. 624-625).

3.1.3.3. İsim + -çI + er-

er- fiili, isimden isim yapan *-çI* ekini almış isimlerden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırmıştır:

amarı süçig ***üledeçi tunurçı erdiler*** "Bazıları tatlı **dağıtıcı ve fırıncı idiler**." (Maitr 71, 56-57).

kayusı yime ***tunurçı erdiler****... olarnı yime amtı örtlüg temirlig tilgenler kolların koltukların bıçar uşar kim yime süçig suvsuş* ***ülegüçiler erdiler****... olar amtı örtlüg yalınlıg burnaç eŋinlerinte kötürüp sızgurmış kızıl bakır içerler... kim yime aş içgü ogurlap* ***yigüçi(ler e)rdi*** *olar amtı kentü etüzlerin ...-rın üzüp iskep yi-...* "Bazıları da **fırıncı idi**… bunları da şimdi alevli demir tekerlekler, kollarını, koltuklarını biçer ve doğrar. Tatlı içkiler **takdim edenler ise**, bunlar şimdi alevli ibrikleri omuzlarında götürüp eritilmiş kızıl bakır içerler. Yiyecek ve içecek çalıp **yiyenler** ise şimdi kendi vücutlarını… kırıp kesip…" (Maitr 72, 12-13).

3.1.3.4. İsim + -AgU + er-

er- fiili, isimden isim yapan *-AgU* ekini almış isimlerden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırmıştır:

takı artuk kavırası lalana rasana avtudi ***üçegü erür*** "Ve daha özeti lalana rasana avtudi bu **üçüdür**." (Totenbuch, 369-370).

bu on törlüg edgülerniŋ üç türlüg tetrü çıngaru sakınmak kolulamaknıŋ tözi yene kertgünç katıglanmak ög dyan bilge bilig bu ***beşegü erür*** "Bu on tür erdemlerin, üç tür yoğun meditasyonun esası yine iman, gayret, akıl, meditasyon (ve) bilgelik bu **beşidir**." (Uzunkaya 2020, 165-168).

yeti törlüg nomlug ed tavar erser kertgünç çahşapat eşidmek titmek bilge bilig uvut ıyat bu ***yetegü erür*** "Yedi tür öğreti serveti ise; iman, ahlaki disiplin, (öğretiyi) duyma, vazgeçme, bilgelik, utanç bu **yedisi beraberdir**. (Uzunkaya 2020, 211-213).

3.1.3.5. Fiil + -gUlUk er-

Erdal (2004: 260) "*-gUlXk er-*" yapısının, olasılık ve yeterlilik ifade ettiğini belirtmektedir. Ancak *-gUlXk er-* olasılık ve yeteneği ifade ediyor gibi görünse de, olasılık fiilin öznesinden değil nesneden ortaya çıkmaktadır: *alp tüpkergülük erür* (BT I D 184). Bu da *-gUlXk er-*'in, öznesinde değil, fiilin nesnesi için gereklilik var

olduğunu göstermektedir: *titgülük ök erür* (TT VIII D37) Bu yapı 'yetenek' ve iradeye bağlı kiplik kategorisi tarafından aktarılmaktadır.

Buna ilave olarak *bütürgülük ermez erti* (Suv 602,12); *kimke umug ınag tutguluk erti* (HTs VII 1673) cümlelerinde içerik geçmişe aktarılmaktadır. İyelik eki ve genitifle kullanımlarda da konuya göndermeyle *-gUlXk* eklenmektedir: *adınlarnıng bilgülüki ermezler* (Suv 377,7).

Tekin (1992) *er-* fiilinin bazı zarf-fiil ve isim-fiillerle birleşerek "gereklilik" bildirdiğini ve bazı hallerde de "tarifi" yardımcı fiil vazifesi gördüğünü söylemektedir: *kizlegülüg ermez "saklanmamalı*".

er- fiili, zaman ve kişi eklerini alarak, fiilken *-gUlUk* ekiyle isim olmuş sözcüklerden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırma işlevinde kullanılmıştır:

yine yime aŋulmali ogrı ol ok ajunta arhant kutın ***bulgulug erdi*** "Ve yine Angulimālya adlı hırsız, aynı âlemde veliliğe **ulaşacak idi**." (Maitr 58, 38-40).

bir erser kamag yalaŋuklarnıŋ çıgay emgeklig tut tulvı açıg emgeklerin tarkarguluk ikinti erser bu nom erdinike takı artokrak ***süzülgülük ertiŋü*** *kergeklig ötüg ötündüŋ* "Birincisi bütün insanları fakirlik zahmetinden değersizlik sıkıntısından uzaklaştırmak için ikincisi ise bu öğreti mücevheri(yle) fazlasıyla temizlenmek için son derece gerekli bir söz söyledin." (AY 449, 5-10).

öŋ ünke siŋmışta ulatı birer belgü bolsar aŋa tayanıp ***bışurunguluk erür*** "Başka sese bulaşmış olmaktan başka işaret olsa ona yaslanıp **olgunlaşmalıdır**." (Totenbuch 126-128).

munı yme kimke ***kizlegülük erür*** *tiser şiravaklarka pratikabutlarka kişlegülük erür*. "Bunu da kim için **gizleyecektir** denilse Şiravaklar ve Pratikabutlar için gizlemelidir." (Totenbuch 986-987).

adın nomlar ***erür sıgguluk*** *turur üçün kök kalıkta* "Diğer dharmalar gökte durdukları için **sığandırlar**." (ÜçİtigIOlb, 2-3).

kök kalık uçuz ***bilgülük erür*** "Gök kolay **bilinendir**." (ÜçİtigIOlb, 4).

iki törlüg öçmekler alp ***ukguluk erür*** "İki türlü sönmeler zor **anlaşılanlardır**." (ÜçİTig 101b, 6).

3.1.3.6. Fiil + -gUlUk + -sXz + er-

Ağca (2010: 145-147), tarihi Türk dili alanlarında eklendiği fiilleri cümle içindeki durumuna göre ya sıfat ya da gereklilik kipinde çekimli bir fiile dönüştürmede *-sXz* ekinin *-gUlUk* birleşiği ile sıklıkla kullanıldığını söylemektedir. İsimlere doğrudan eklenen *-sXz* ile fiillere eklenen *-gUlUksUz* ile anlam ve işlev açısından bir fark bulunmamaktadır.

er- fiili, zaman ve kişi eklerini alarak, fiilken *-gUlUk* ekiyle isim olmuş ardından da *-sXz* yokluk ekini alan sözcüklerden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırma işlevinde kullanılmıştır:

atı kötrülmişler ***sakınuluksuz erür*** "Methedilmiş olanlar **kaygısı olmayanlardır**." (AY 34j, 9-10).

ming kün ay teŋriler birkerü yaruk ıdmış teg artukrak yelvi kömen sakın teg ***sakınuluksuz erür siz*** "Bin güneş ay tanrısından daha fazla ışık saçıyormuş gibidir. Bir yanılsama, bir serap gibi akıl almaz, **düşünülemezsiniz**." (AY 451, 7-10).

Ağca (2010: 147), *-gUlUksUz* ekini almış eş anlamlı ikilemelerin arasına *ok* kuvvetlendirme edatının girebileceğini söylemiştir:

kılınç ***yöleşdürgülüksüz ök okşatguluksuz erür*** *tip yarlıkadı* "Davranış (başkasıyla) karşılaştırılamayacağı gibi **benzersizdir** (de), diyerek buyurdu." (AY 182, 1-2).

3.1.3.7. Fiil + -gUçI + er-

er- fiili, fiillere gelerek onları isim yapan *-gUçI* ekini almış isimlerle bir arada kullanılarak isim cümlelerini sonlandırmıştır:

biz öŋre (kişi) (ajunınta) (e)rken iligler… tınlıglar balık begleri //…-ıg ***ayguçı erdimiz.*** "Biz vaktiyle (insanlar âleminde) iken hükümdar… yaratıklar (?) şehirbeyleri… **müşavir idik**." (Maitr 62, 25-28).

açmak suvsamak emgekimiz kaçanıŋ neŋ sönmez yig bolgay erti// … yorılım erdi… neŋ tevin kürin etüz iltinmek kergek ermez erdi amarı ince tip tiyürl(er) /// biz ilkide kişi etüz(inte erken) bor begni ***satguçı erd(imiz)*** "Açlık ve susuzluk ızdırabımız hiçbir zaman dinmez; daha da artacak… hiç hile ile vücudu sevketmek (yani istenilen âlemde doğmak) mümkün olmaz. Bazıları şöyle der: … biz vaktiyle, insanlar âleminde (iken) şarap ve bira **satmış idik**." (Maitr 110, 20-27).

3.1.3.8. Fiil + -mAk + er-

Budist Türk çevresi metinlerinde *-mAk* isim-fiilli ve *-mA+-mAk* olumsuz isim-fiilli sözcükler, *er-* kopulasının zaman ve kip şekilleriyle birlikte söz dizimsel yapı içerisinde yüklem görevli sözcükleri meydana getirmişlerdir (Ağca 2010: 73).

er- fiili, isimden isim yapan *-mAk* isim-fiil ekini almış isimlerden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırmıştır:

tınlıg tetme atnıŋ yeleyü tözlügin ukup ***erinçkemek tsuyurkamak erür*** "Canlı denilen adın aldatıcı esasını anlayıp **merhamet etmektir**." (AY 265, 14-16).

bu iki törlüg edgülerke tükellig bolmaknıŋ ugrayu tıltagı yene bu nom erdini içinteki özlüglerig ölürmemek burkanlarnıŋ üç et'öz tözin könisinçe titrü ***bilmek ukmak erür*** "Bu iki türlü iyiye sahip olmanın temel sebebi de bu din mücevheri içindeki canlıları öldürmemek budaların üç varlık kökünü doğru bir şekilde tümüyle **bilmek ve anlamaktır**." (AY 23, 7-12).

özlerin başların berü isig özlerin tıda ***sermek serinmek erür*** "Özlerini (ve) başlarını verip vücutlarını feda edip **sabretmektir**." (AY 227, 3-5).

neŋ kimke yeme iriŋülük övkelegülük ermez tep munçulayu köni oŋaru bügünüp ol ok emgeklerin süzök köŋülin ***teginmek aşamak erür***. "Asla kimseye de kızmadan (ve)

öfkelenmeden böyle doğru (bir şekilde) düşünerek o ızdıraplarını temiz gönül ile kabul **etmektir**." (AY 228, 14-18).

teriŋte teriŋ tugmaksız nom taplagın bulmak erser… üç törlüg tugmaksız nom taplag ***bulmak erür*** "Derin doğmayan öğretiyi bulmak, üç türlü doğmayan öğretiyi **bulmaktır**." (AY 230, 18-20).

at bolurın ***bilmek ukmak erür*** "(Sadece onun) ad olduğunu **bilir (ve) anlar**." (AY 264, 19).

tınlıg adkaklıg ögrünçü köŋül erser kaltı ulug edgü ögli köŋül küçi üze meŋilig bolmış tınlıglarnıŋ üzeleyü ögrünçlerin sevinçlerin ***asmak üstemek erür*** "Canlıya bağlı sevinçli gönül, büyük iyi düşünen gönül gücü ile huzurlu olmuş canlıların yükselerek sevinçlerini mutluluklarını **çoğaltmaktır**." (AY 266, 3-8).

tınlıg tetme atnıŋ yeleyü tözlügin ukup tüp tüz tükel teŋin ***ermek erür*** "Canlı denilen adın aldatıcı esasını anlayıp dümdüz tamamıyla denk **olmaktır**. (AY 267, 3-5).

üç andiravb üç et'öz üç yaraşdurmak üç ***tanuklamak erür*** "Üç Andiravb, üç görünüş, üç uygunluk ve üç **tanıklamaktır**." (Totenbuch 4).

ukmak yaraşturmak ara bolmakta bahşınıŋ birmiş tamsuŋ sakınmaklıg ***yaraşturmak erür*** "Anlamak ve uygun hale getirmek arasında olmakta bahşının verdiği tamsunu(alıntı?) düşünmeyi uygun hale **getirmektedir**." (Totenbuch 11-12).

ög kaŋnı bahşı sakınmak öz pinsunnı sakınmk yaruk yaşuk sakınmak (yilvi kömen teg sakınmakı) ömek küsemek üze ***beklemek erür*** "Anne ve babayı hoca sanmak kendi pisunnı düşünmek, ışığı düşünmek büyü gibi düşünmek, düşünmek ve arzulamak ile **sağlamlaşmaktır**." (Totenbuch 182-183).

bu erser kutrulmaklıg yol uçın ***tutmak erür*** "Bu ise kurtulma yolunun ucunu **tutmaktır**." (Totenbuch 485-486).

bir tünli künli içinde tört otuz kata tokuzar yüz bolsar iki tümen bir miŋ altı yüz yiil mandal bolup mundag osuglug belgülüg nom uguşnıŋ kesigin sansarta kirmeklig tegsinmeklig yaŋın törüsin ***körkitmek ukıtmak erür*** "Bir gün bir gece içinde yirmi dört defa otuz tane yüz olsa 21.6000 yıl mandala olup böyle belli olan din topluluğunun

sırasını yaşam döngüsünden girmek ve gezinmek töresini **göstermek** ve **okutmaktır**."(Totenbuch 583-588).

tördünç sakınçsızta (ögredinmek erser) katıg al <yk> aldagıg ögretinmek bilmekig unıtdurup ögretinmek bilig sakınçlıgka tayanmak üze sakınçsızıg ***bışrunmak erür*** "Dördüncüsü sonsuzlukta öğrenmeye gelince birçok hileyi öğrenmeyi unutturup öğrenmek düşüncesine dayanmak ile sayısız olanı kayısız olan ile **olgunlaştırmaktır**." (Totenbuch 617-620).

aŋbaşlayu tört törlüg abişikıg tolu tükel teginmek anda basa iki ygrmi törlüg tüp teriŋ tamŋaklarnı bışrunmak üze irü belgü körmek bularnı yol kılıp yolça yorımakın bolar yme tüş birle ***kavışmak erür*** "İlk önce dört türlü Abişi'ye tümüyle ulaşmak ardından on iki türlü derin bilgilerle olgunlaşmak üzerine derin bilgileri olgunlaştırmak ile işareti görmek ve bunları bir yola sokup o yola göre yaşaması, bunlar da rüya ile **bir araya gelmektir**." (Totenbuch 625-630).

andın yiilniŋ yiili bek yrp ornaglıg bolmak üze taşdın belgüte yilü kögen tilgenin ***körmek erür*** "Oradan çok rüzgarlı çok katı olmak ile dışarıdaki işaretten gökkuşağını **görmektir**. (Totenbuch 681-683).

...körmek kınkırtmk üze ök ***bamak baglamak erür*** "…Görmek ile tümüyle **bağlamaktır**." (Totenbuch 787-788).

bışrunmaktın ünmiş bilge biligniŋ ündin kıdıgınga ***tegmek <erü> erür*** "Olgunlaşmaktan ortaya çıkmış bilginin başından sonuna **değmektir**." (Totenbuch 825-826).

bilge bilig et'özlüg bir erip öz <et'öz> (töz)i yok kurug ***bolmak erür*** "Alim görünüşlü olup kendi varlık kökü yok **olmaktır**."(Totenbuch 960-962).

neçe bilip ***öçmek erür*** *erser yme bir tanuklamakı inçip kentü KENTÜ adırt öŋi erür* "Her ne kadar bilip sönme bir **olur** ise de tanıklaması kesinlikle kendi başına farklıdır." (ÜçİtigIIIa, 4-5).

bişinç bilmetin ***öçmek erür*** "Beşinci, bilmeden **sönmedir**." (ÜçİtigIIIa, 11).

bag tip timişi erser kaltı ***biş tutyak yükmek erür*** "Bağ' diye dediği ise, şöyle ki **beş upadana-skandha'dır**." (ÜçİtigTig 111a, 4-5).

neçe bilip ***öçmek erür*** *erser yme ök 'engeyü ENGEYÜ ugur üze tanuklayur* "Her ne kadar bilip **sönme bir olur** ise de, (onu) hususi olarak zihni aktivite ile tanıklar." (ÜçİtigTig 115a, 8-9).

bilmek erser kaltı ***bilmek adırtlamak erür*** "Bilmek ise şöyle ki **bilmek-ayırt etmektir**." (ÜçİtigTig 108a, 9-10).

kamag burkanlar kirtüdin kelmişler tınlıg tözinin yokınlı itiglig nomlar tözinin yokınlı itiglig uz tözkerü tüpkerü adırtlıg ***bilm[ek] erürler***… "Bütün Budalar gerçekten gelmiş olanlar canlı kökünün yokluğunu ve hazırlanmış öğretiler kökünün yokluğunu hazırlıklı ve uz bir şekilde tümüyle ayırt ederek **bilmektir**." (AY 34m, 10-14).

3.1.3.9. Fiil + -mA+ -mAk +er-

Budist Türk çevresi metinlerinde *-mAk* isim-fiilli ve *-mA+-mAk* olumsuz isim-fiilli sözcükler, *er-* kopulasının zaman ve kip şekilleriyle birlikte söz dizimsel yapı içerisinde yüklem görevli sözcükleri meydana getirmişlerdir (Ağca 2010: 73).

er- fiili, isimden isim yapan *-mAk* isim-fiil ekini ve olumsuzluk ekini almış isimlerden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırmıştır:

tsuy alguluk erserler birök yana ol ol kılınçlarıg kıldurmatın ol tınlıglarnıŋ bu bu nizvaniları bogup amrılıp buyan edgü alguluk erserler… ötrü olarnı erinçkep tsuyurkap buyan bergelir üçün ol ol kılınçlarıg ***kılmamak erür*** "Günah alacaklarsa (ve) yine o hareketleri yaptırmadan o canlıların bu ihtirasları boğup sakinleştirip sevap alacaklarsa onlara merhamet edip sevap vermek için o eylemleri **yapmamaktır**." (AY 229, 18-24).

on törlüg ornaglarta yetinçsiz evrilinçsiz ornagta turup on törlüg savlarka köŋüli ***yanmamak erür*** "On türlü yerlerde ulaşılmaz, sağlam yerlerde durup on türlü sözlere gönlünün **dönmemesidir**." (AY 237, 10-13).

tanuklamış bolmış oronlartın ***yanmamak erür*** "Tanıkladığı yerlerden **dönmemektir**." (AY 237, 15-16).

3.1.3.10. Fiil + -mAk + -I + er-

er- fiili, isimden isim yapan *-mAk* isim-fiil ekini ve teklik üçüncü kişi iyelik ekini almış isimlerden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırmıştır:

sansarta tegzinmekig tuyunu tüketmek köŋülnüŋ arımak ***süzülmeki erür*** "Döngüde dolaşmayı hissetmek gönlün **temizlenmesidir**." (AY 76, 7-9).

yarlıkançuçı köŋül yme kayu erür tip tiser… yarlukançuçı köŋül erser adınlarnıŋ emgekiŋe köŋülnüŋ ***köymeki ertinmeki erinçkemeki erür*** "Merhametli gönül nasıldır? diye sorsa, merhametli gönül, başkasının ızdırabına gönlün **yanması**, **acımasıdır**." (AY 216, 5-8).

akıglıg belgü nom erser olarta akıglarnıŋ iyin ***üklimeki erür*** "Asravalı alamet dharması ise, onlarda (diğer şartlı dharmalarda) asravaların gereğince **çoğalmasıdır**." (ÜçİTig 99a, 8-9).

3.1.3.11. Fiil + -mAk + -lAr + er-

er- fiili, isimden isim yapan *-mAk* isim-fiil ekini ve çokluk ekini almış isimlerden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırmıştır:

iki törlüg öçmekler yme kayu ol tiser bilip bilmetin ***öçmekler erür*** "İki tür sönmeler de hangileridir, dense bilip ve bilmeden **sönmelerdir**." (ÜçİTig 97a, 6-7).

sözlegüçi iki törlüg öçmekler yme kayu ol tip tiser bilmetin ***öçmekler erür*** "Söylenilen iki türlü sönmeler de hangileridir, diye dersen bilip ve bilmeden **sönmelerdir**." (ÜçİTig 101b, 8-9).

3.1.3.12. Fiil + -mAk + -lArI + er-

er- fiili, isimden isim yapan *-mAk* isim-fiil ekini ve çokluk üçüncü kişi iyelik ekini almış isimlerden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırmıştır:

*üçünç belglüg **arıtmakları erür*** "Üçüncü iyice **temizletmeleridir**." (AY 74, 16-17).

3.1.3.13. Fiil + -mAk + -sXz + er-

Budist Türk çevresi metinlerinde görülen *-mAksIz er-* yapısı, *-mAksIz bol-* yapısında da olduğu gibi cümlede zarf ya da yüklem görevlerinde kullanılmıştır (Ağca 2010: 139).

er- fiili, isimden isim yapan *-mAk* isim-fiil ekini ve *+sXz* yokluk ekini almış isimlerden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırmıştır:

*tutyaksız bolmakları üçün **barmaksız kelmeksiz erürler**… anın ol tutyaksız bolmaknıŋ atı {üçün} nırvan tip titir… üçünç barmaksız kelmeksizli tutyaksız bolmaklı erser bu togmaksız öçmeksiz nomlug et'öz erür* "Bağlı olmamaları için **gitmeksiz gelmeksizdirler**.. Bu sebeple bağlı olmamanın adı için Nirvana diye söylenir… üçünsüzü gitmeksiz gelmeksiz ve bağlı olmaksız ise doğması ve yanması olmayan dini varlıktır." (AY 34ö, 15-21).

3.1.3.14. Fiil + -mIş + erür

Erdal (2004: 269)'a göre, *-mIş*'daki bitmişlik sıfat-fiili genellikle bitmişlikle, yani terminal sonrası anlamı olan fiil ifadeleri vermek için kopula ile bağlanmaktadır. *-mIş* ardından *erür* (veya *ermez*) ve kişi zamirleri 'normal' sınırsonrasılık veya yakın geçmiş zamanı ifade etmektedir. Bu fiil cümlesinin tipi, her zaman geniş zaman olmayan ve dolaylı anlatım veren *-mIş* ile karıştırılmamalıdır: *altı yüz tümen yıl ertmiş erür, toyın bolmak küsüşin manga yakın kelmiş erürler* (MaitH XVI 1v3).

Erdal'a göre şu örneklerde ise, soru formunda *-mIş* kullanılırken cevapta *-mIş erür* kullanılmaktadır: *negüning küçinte bo agulug yılanlar bo montag körksüz azunta*

tugmışlar? Otgurak uktı: övke nizvani küçinte munta tugmış erürler (MaitH Y 174-6) Soruda *tugmışlar* dolaylı bir cevap bekliyor gibi görünmektedir: Soruyu soran, ikinci el bilgilerle yetinecektir, ancak terminal sonrası ilk elden bilgi sunulur. Erdal'a göre bu örnek, dolaylılığın sınırsonrasılık ile yakın ilişkisini örneklemektedir.

er- fiili, fiilden isim yapan *-mIş* sıfat-fiil ekini almış isimlerden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırmıştır:

ötügçi bolmış buyan edgü kılınç küçinte tanuklamış ***bolmış erür men*** "Ricacı olmuş iyi davranış sayesinde tanıtlamış **olurum**." (AY 166, 21-22).

bo bususug sakınçıg sözlegeli kim ugay ***çommış batmış erür men*** "Bu kaygıyı söyleyebilmek için **batmışım**." (AY 634, 1-2).

bu yirtinçüde aŋsız öküş nomlug telim taşım çog yalın belgülüg ***bolmış erür*** *anta ötrü hymavati ince tip tidi.. amtıkıya yakuru yirde ödde belgülüg* ***bolmış erür****...* "Bu dünyada fevkalâde, büyük dinin gür ışığı **belirmiştir**. Bunun üzerine Haimavati şöyle dedi: 'İşte şimdi yakın yer ve zamanda belirmiş." (Maitr 7, 12-17).

munta kim sizler anıŋ... -lar kuvragın... ak(ru) ... ***belgürmiş erür*** "Burada kim (?) sizler onun -ler cemaat ile… yavaş yavaş… zuhûr etmiş**tir**." (Maitr 15, 6-10).

ilki tıltag sögüt ***önmiş erür*** "Birinci sebep: Ağaç **doğmuştur**." (Maitr 41, 1).

körüŋ siz kaujiki ançama körkle kraza ton birle ***yaraşmış erür****.. artukta artuk teŋri teŋrisi burkan birle okşatı erür...* "Bakın Kauşika; Güzel elbise de ne **yakışmış**! Tıpatıp Tanrılar Tanrısı Burkan'a benziyor." (Maitr 54-58).

*amtı ol tükel bilge maytr(ı burkan) bizni tapa küden (****kelmiş erür****.)* "Şimdi bu mükemmel hikmetli Maytrı (burkan) bize doğru misafir (olarak **gelmiştir**.)" (Maitr 89, 28-29).

yalaŋuk sanınça bükser elig yiti kolti altı yüz tümen yıl ***ertmiş erür*** "İnsanlar (âlemindeki) hesaba göre toplanacak olursa 57 koti + 6000000 geçmiş **olur**." (Maitr 103, 10-12).

klp ödün kolulasar bilgülüg ermez kolti sanınça burkanlarka tapınıp… antıka kut ***kolmış erür****…* "Sayısız burkanlara tapındığı, (canlı varlıklar için) ant içip rahmet dilediği devirleri saysalar, (sonuç) kavranamaz." (Kuanşi 178-180).

burkanlar itdeçisizin ***itilmiş erür*** "Burkanlar hazırlıksız bir şekilde **tanzim etmiştir**." (AY 34ı, 21-22).

bu nom erdini erser bodısatavlarnıŋ edgülüg yıltızın tarıtıp togum ajunlug örtüglerniŋ yıltızın kesdeçi tip ***sözletilmiş erür*** "Bu öğretiyi mücevheri Bodisatavların iyi kökünü ekip doğum dünyasına ait örtülerin kökünü kesecek deyip, **söyletilmiştir**." (AY 83, 16-17).

kutlug ülüglüg edgülüg küü atıŋız alkudın sıŋar ***kötrülmiş erür*** "Kutlu, kısmetli, iyi adınız her bir tarafta **yüceltilmiştir**." (AY 111, 3-4).

ol ok tıltagdın ötgürü amtı yene üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutın bulup atım küüm ontın sıŋar yirtinçüde kiŋürü ***yadılmış erür*** *tip yarlıkadı* "Bu sebeple şimdi de en üstün doğruyu hissetmek burkan saadetini bulup adım on bir tarafta iyice **yayılmıştır** dedi." (AY 188, 2-7).

bu montag at yaŋada ulatı tınlıglar kuvragın altun kümüşde ulatı ed tavarlar yükmekin ***körkitmiş közüntürmiş erür*** "Bunun gibi at ve filden başka diğer canlılar topluluğunu altın ve gümüşten başka diğer mal mülk biriktirmeyi **göstermiştir**." (AY 385, 21-386, 1).

küsüşüŋüzler küçinte ötgürü yertinçüg küzetçi bolguluk ulug tüşke utlıka ***tegmiş erür*** "İsteklerinizsayesinde yeryüzünü koruyacak yüce karşılığa **ulaşmışsınız**." (AY 404, 18-20).

sekiz törlüg isig öz yörüdekin bilmek ukmak edremig aŋsız ked ukmış erser yme inçip yaşka sışka tegmiş küçi küsüni ***kevilmiş küçsiremiş erür*** "Sekiz türlü sıcak ruh ilacını bilme erdemini sonsuz bir şekilde anlamışlar ise bu şekilde böyle yaşa ulaşmış gücü kuvveti **zayıflamış güçsüzleşmiştir**." (AY 586, 17-22).

kim seniŋ akar suv tip atıŋın iki törlüg yörügüg körüp ***urmış erür*** "Senin akarsu diye deyip adının iki türlü tarzını görüp **vurmuştur**." (AY 600, 17-19).

bu agız yimirilip teriŋ yir ***bolmış erür*** "Bu ağız yıkılıp derin yer **olmuştur**." (AY 602, 14-15).

koşa bışırunmakda yme iki törlüg bolur boşgudlug boşgudsuz boşgutsuz bolmışta tüşin bulur tip ***körkütmiş nomlamış erür*** "Çift olgunlaşmak da iki türlüdür: öğretili ve öğretisiz. Öğretsiz olduğunda rüyasını bulur deyip **göstermiş ve vaaz etmiştir**." (Totenbuch 34-37).

bu nom ulalmışı ulug vaçır tudtaçıtın tilopa naropa marpatın şangpa bahşı tançigpa bahşıka degi ***ulalmış erür*** "Bu öğreti zinciri büyük vajir tutacak olandan Tilopa Naropa Marpatın Şangpa bahşı, Tançigpa bahşıya kadar **bağlanmıştır**." (Totenbuch, 230-232).

munı yme elig bir tegzinçlig yıltız dantirata taşdın sıŋarkıka yaraşı içdin sıŋar yme ançulayu ok ornanıp turur tip ***yarlıkamış erür*** "Bunu da elli bir döngüsü olan yıltız dantiratadan dış taraftakine uygun iç tarafta tam o şekilde yerleşmiştir diye **emretmiştir**." (Totenbuch 393-395).

taşdın törüdgülük yaŋça kılsar tört buluŋtakı tört kapalarta rasyan ***tolgurmış erür*** "Dışarıda yaratılan töreye göre hareket etse dört bir taraftaki dört kapalarda Rasyan **doldurmuştur**." (Totenbuch 426-427).

ol yme tıd tersgüke okşatı taplglıg erser tamır turuşı tıdka okşatı ***bolmış erür*** "O ters olana benzer tasvip ise damar durumu engeline benzer **olmuştur**." (Totenbuch 438-440).

şilipka okşadı taplaglıglar tamır turuşı antag ***ukmış erür*** "Şilipe benzer onaylananların damar durumu öyle **anlaşılmıştır**." (Totenbuch 442-443).

saç yumgak teg taplglıglar inçip tamırlarnıŋ katılıp turmakın ***bilmiş erür*** "Saç yumağı gibi kabul görenler öylece damarların birbirine girip durmasını **bilmiştir**." (Totenbuch 456-458).

iki kırk lakşan sekiz on nayrag tıldg tözlüg ***ornanmış erür*** "Otuz iki lakşan seksen nayrag engeli olan kökler **yerleşmiştir**." (Totenbuch 518-519).

kaŋ atanıŋ yürüŋ tigli tüz töpüte bir yaŋıdakı ay tilgen ***bolmış erür*** “Babanın beyaz denilen tepesinde bir gündeki ay çemberi **olmuştur**.” (Totenbuch 958-960).

şakilıg toyın ulug bahşı çog çu baylıg darma tuaçi çoski irgemsen nomlug tuuy atlıg bahşı üze ***yaratmış erür*** “Öğrenci büyük hoca Çog Çu Baylıg darma Tuaçi Çoski İrgemsen nomlug Tuuy adlı bahşı ile **yaratmıştır**.” (Totenbuch 998-1001).

bu tört üşiklerniŋ öŋlerin öŋdünki teg ök sakınıp alku tınlg tınsız edlerig köŋültin belgülüg ***bolmış erür*** *tip sakıngu ol* “Bu dört hecenin önlerini daha önceki gibi düşünüp bütün canlı ve cansız servetleri isteyerek ortaya **çıkmıştır** diye düşünmeli.” (Totenbuch 1228-1232).

amtı küsemiş üçün kingürü yörgeli anın kergeklep ***ukıtmış körkitmiş erür*** “Bu yüzden gerek görüp **anlatmış göstermiştir**.” (ÜçİTig 99a, 19-20).

bu kök kalıknıŋ basasında bar ulatı tigüçi ujik ***ilildürmiş tutulturmış erür*** *iki törlüg öçmeklerig* “Bu göğün arkasında bulunan o ulatı ‘ve’ denen kelime iki türlü sönmeleri (göğe) bağlamış, **tutturmuştur**.” (ÜçİTig 100a, 6-8).

yme ok bar üçün tıltagı tutuldurup turgurguluk akıgsız nomta kergeklep ***sözlemiş erür*** “Bu durumda da asravasız dharmada alıkondurup durduracak sebebi var olduğu için, sönme gerçeğini gerek görüp **söylemiştir**.” (ÜçİTig 100b, 6-8).

itigligniŋ yörügi üküş üçün bölüp adırtlap kergekinçe ***kingürmiş erür*** “Şartlı durumun izahı çok olduğu için bölüp ayırt edip gereğince **genişletmiştir**.” (ÜçİTig 101a, 3-4).

munda alku ayagka tegimligler bölüp ***kılmış erür*** *iki abipiray* “Burada bütün saygıdeğerler bölüp iki abhipraya **yapmışlardır**.” (ÜçİTig 102a, 14).

varti üze yöre ol karikıg ***sözlemiş erür*** “Vrtti ile izah ederek şu karikayı **söylemiştir**.” (ÜçİTig 106a, 11-12).

netegin tip tiser kaltı yirtinçüdekilerke yomkıka bililmiş üçün anın ***tartmış erür*** *bu yöleşürügüg* “Neden, diye dersen, şundan: dünyadakiler, herkese malum olduğu için bu yüzden bu örneği **vermiştir**.” (ÜçİTig 108b, 15-109a, 1).

vasubandu bahşı bo bilmetin öçmekniŋ yörüginde ***bar kılmış erür*** *eksütmek asutmakıg* "Vasubandhu Hoca, bu bilmeden sönmenin izahında eksiltmek-çoğaltmayı **var etmiştir**." (ÜçİTig 119b, 4-5).

[yir s]uvda ***tugmış erür biz*** *'ilkii yok erti 'itilmiş yir suv erür buu yir neŋ mŋü ermez* "Yeryüzünde **doğmuşuz**, daha öncesi yoktu, tanzim edilmiş yeryüzüdür. Bu yer asla ebedi değildir." (Manic III, Nr. 26, T. III. D. 267., 2-5).

edler birle ***tuşmış erür (biz)*** *(sekiz) türlüg tegінçsiz oksuz yir orunda* ***ozmış kurtulmış erür biz****...* "mallara **kavuşuruz** (sekiz) türlü (Burkan vaazının) ulaşamadığı, *nasipsiz yerlerden **kurtuluruz**." (Maitr 23, 1-3).

tümen yıl anta emgek e(mgenip) antran kurtulup bu muntag ki(çig) tamularda ***togmış erür biz*** "On binlerce yıl orada ızdırap çektikten sonra oradan kurtulup bu küçük cehennemde doğmuş **olacağız**." (Maitr 62, 39-41).

tamudın ozup bu kiçig tamularda ***togmış erür biz*** "Cehennemden kurtulup bu küçük cehennemlerde **doğduk**." (Maitr 73, 6-7).

tamudın kurtulup bu kiçig tamularda ***togmış erür biz*** "Cehennemden kurtulup bu küçük cehennemlerde **doğduk**." (Maitr 73, 46-48).

tamulardın ozup bu kiçig (ta)mularda ***togmış erür biz*** "Cehennemlerden kurtulup bu küçük cehennemlerde **doğmuşuzdur**." (Maitr 107, 8-9).

muŋka tarkka ***tegmiş erürler*** "Izdırâba, sıkıntıya duçar **olurlar**." (Maitr 43, 12-13).

tınlıgarıg kın kızgut emgek tolgak kılgulug üçün belgülüg ***bolmış erürler*** "Yaratıklara işkence ve acı vermek için ortaya **çıkmıştır**." (Maitr 81, 33-35).

kün togsuk yıŋakıg ***tayanmış erürler*** "Doğu yönüne **güvenmişler**."(Dişas. 109-110).

altınç kamag [burkanlar kirtü]din kelmişler sansarlı nırvanlı ikegüli iki ermez tözlügin edgüti ötgürü topulu ***bilmiş ukmış erürler*** *"*Altıncısı bütün Budalar ve gerçekten gelmiş olanlar döngüsü nirvanası olanlar her ikisi olan ve ikisi olmayan kökler ile iyice **bilmiş anlaışlardır**." (AY 34n, 12-13).

arıg süzük burkanlar orunınta ok ornanu ***yarlıkamış erürler*** "Temiz budalar yerinde **yerleşmişlerdir**." (AY 49, 2-3).

ançulayu nomlug et'öz yme kop törlüg nızvanılıg emgeklerig tarkarıp et'öznüŋ osal sımtag kkirlerin arıtıp arıg süzük burkanlar tözin ***belgürtmiş erürler*** "Bu şekilde dini görünüşte her türlü ihtiraslı sıkıntıları yok edip vücudun kirlerini temizleyip temiz burkanlar kökünü **ortaya çıkarmışlardır**." (AY 75, 6-7).

alku kamag nomlarıg tözkerü tüpkerü çınınca bilip ukup arıgın süzükin ***tanuklamış erürler***… "Bütün öğretileri köklerine kadar doğru bir şekilde bilip teniz bir şekilde **tanılamışlardır**." (AY 34n, 17-19).

alku nom tözinli nırvan tözinli öŋi adırmamakka ***tegmiş erürler*** "Bütün öğreti kökünü ve nirvana kökünü birbirinden ayırmak için **gelmişlerdir**." (AY 34o, 12-14).

törtünç bu togmaksız öçmeksiz tigme QWLWQ tözlüg igid ezüg nomlarnıŋ tayakın tegşürmekke ***tegmiş erürler*** "Dördüncüsü bu doğumu olmayan ve yok olmayan denilen kuvlug tözlü denilen yalan öğretilerin esasını değiştirmek için **gelmişlerdir**." (AY 34ö,24-34p,12).

yalaŋuz kirtüdin kelmişlerniŋ ök ol kirtü tüp tigme tözüg tanuklap ozguru kutgaru sözlegülük başlag savıg birtem ***tarkarmış erürler*** "Sadece gerçekten gelmişlerin gerçek dip denilen tözünü tanıklamak kurtararak söylemek adlı baş kısma ait sözleri hemen yok **etmişlerdir**." (AY 34r, 20).

nızvanılıg kadgularka ***igirtmiş sıkılmış erürler*** "İhtiraslı kaygılara **sıkışmışlardır**." (AY 34s, 12-13).

et'özin üç tilin tört törlüg köŋülteki kılınç yme üç törlüg bolar ***bamış beklemiş erürler*** "Vücudu ile dört çeşit duygudaki davranış da üç türlü olmak üzere bunlar, **bağlanmış, sağlamlaşmıştır.**" (AY 107, 15-17).

on oronlar sayu arıyu süzülü artokrak arıg süzök ***bolmışı erür*** "On yerin her biri arıtılmış temizlenmiş çokça temiz pak **olmuştur**." (AY 284, 24 – 285, 1).

3.1.3.15. Fiil + -DAçI + erür

er- fiili, fiilden isim yapan *-DAçI* sıfat-fiil ekini almış isimlerden sonra gelerek isim cümlelerini sonlandırmıştır:

kamag karaŋku kararıgıg edgü ögli köŋüllüg yarukuŋuz ertiŋü meŋi ***birteçi erür*** "Herkes bütün karanlığa iyi düşünceli duygu ışığınız çok sevinç **verecektir**." (AY 349, 16-18).

bu iki törlüg yeveglerin bütürgüke art basut ***boltaçı erür*** "Bu iki türlü donanımlarını tamamlamaya yardımcı **olacaktır**." (AY 440a, 20-22).

rasana lalana avatudi üçegü tamır tilgen ***kıldaçı erür*** "Rasana, Lalana Avatudi bu üçü damar çemberini icra edecektir, **yapacaktır**." (Totenbuch 400-401).

3.2. Bitimsiz Fiillerde Kopula

er- fiili, bitimsiz fiil şeklinde, zaman ve kişi bildiren bir bitimli fiile bağlı olarak kullanılmaktadır. *er-* fiili "*erser*, *erip* ve *ermetin*" biçimlerinde olumlu ya da olumsuz şekillerde bitimsiz fiil öbekleri oluşturmaktadır:

Taranan eserlerden elde edilen örneklerde *er-* fiilinin; yalın isimlerle, isim çekim ekleriyle ya da yapım ekleriyle bir araya gelerek bitimsiz fiil şeklindeki kullanımları çeşitli alt başlıklarda incelenmiştir:

3.2.1. Yalın isim + erser

Erdal (2004: 349)'a göre, *erser* "ise (as for)" veya "ile ilgili (concerning)" anlamlarına gelebilmekte ve çoğunlukla isimler, zamirler, sayılar, sıfat-fiiller dahil isim ifadelerine eklenmektedir. Bunun bir parçacık olduğu akuzatifli örnekte görülebilmektedir: *bo tengri kızlarnı erser birer yüzlüg… sakıngu ol* (BT VII A 666).

Belgisiz zamirler *er-* fiilinin koşullu formuyla birlikte kullanılabilir: *alkışımız ötügümüz tengrike erigin tegmedi erser, ne yerde tıdıntı tutundu erser* … (Xw 161-2).

Birök kayuda kaçan yalangok ajunınta tugmakı bolsar yme… Burada zamirler de açıkça belirsizdir.

Erdal (2004: 498)'a göre şu örnekteki ana cümlede üçüncü bir kişi için emir anlamı bulunmaktadır çünkü konuşmacı teklifin gerçekleşmesini istemektedir: *eliti kelmiş azokı alkanmadı erser, yersuvda uzun yaşadı erser üküş ögrünçü mengü sizni birle körzün erti* (M III, nr.5 r9-12) Yan tümcedeki fiil gerçekdışı olmasa bile, o zamanki operasyonel durumun konuşma sırasında hala geçerli olduğu kabul edilirse, cümle geçmiş zaman olabilir: *kutlug bodis(a)vtlar ermeser boy erke neng tegmegey erti* (KP 45, 3-5).

erser yapısının Erdal'a göre *-gU* ile kullanımı da bulunmaktadır*: bo yertinçö yer suvdaki tınlıglar birök burxan körkin körü kurtulgu erser* (U II 17,26). *pr(a)tikabut körkin kurtulgu tınlıglar erser*… (U II 17,28) örneğinde ise *-gu* formu niteleyendir.

Erdal (2004: 425) aynı zamanda *erser*'in, cümle başında kullanımının da son derece yaygın olduğunu söylemektedir*: tavgaç eli erser marıçı atlıg uç kıdıg türk türges yer ol; siz tıdımlıg hanlarnıng töz yıltızta siz… men erser tengri yalavaçı men* (Wettkampf 53) *tiser* cümleleri aynı anlamda kullanılmıştır. Her iki kelime de Türk dillerinde bugüne kadar *odaklayıcı* (topicalizer) olarak günümüze kadar gelmiştir.

Ya eylem köküne ya da isim köküne eklenen *-gUcA* formunun yanında da *erser* vardır. Erdal (2004: 497)'a göre, *-sAr* görünüşsel olarak işaretlenmemiş; karmaşık formları belirtmek için kullanılmaktadır. Başvurulan olay konuşma anından veya ana olayın saatinden önce geliyorsa *-DI erser* yapısı kullanılır. *amrak oglum ölti erser munung yüzün yime körmeyin* (KP 67,7) *erser'in* takip ettiği geniş zaman geleceğe bakış açısı getirmektedir: *yarlıg bolmaz erser bo yerde yatayın* (KP 19,7). Bu örnekte konuşucunun sunuşuyla ilgili olmak üzere yok erser yerine bolmaz erser tercih edilmiştir. Şu örnekte ise, konuşmacı bir tür kehanete başvurmaktadır: *yanturu öz uluşumka barıp adasız esen tegir erser men, bo xualıg psak bodisatvnıng ıdok elginte turzun* (HTs III 919) *-mIş erser* yapısı için çok sayıda örnek vardır: *abidarim tengri burxan yarlıkamış ermeser* (Abhi A 84a11); *-mIş* yapısının olumsuz kullanımı *-mAdOk*'tur: *köz erklig artamadok erser* (Abhi B 64a12) Durum gerçek dışı olduğunda, ana fiil *erti* tarafından takip edilmelidir; yan tümcesi normalde *-dI erser* 'ı gösterir: *birök angar sizler kergek boltunguzlar erser sizlerni eltgey erdi* (U III 69,25).

er- fiili; *erser* şeklinde yalın isimlerle, sıfatlarla, zamirlerle, *bar/yok, kergek* sözcükleriyle ve soru sözcükleriyle bir araya gelerek bitimsiz fiil öbekleri oluşturmada kullanılmaktadır:

er- fiili, "*erser*" şeklinde yalın isimlerle bir araya gelerek, bitimsiz fiil öbeği oluşturmuştur:

teŋri teŋrisi ***burkan erser*** *antın sıŋar yakın barırlar… yakın tegdükte teŋri teŋrisi burkan adakınta yinçürü töpün yükünüp yılınçga yumşak ayaların kavşurup ince tip ötünürler* "Tanrılar Tanrısı **burkan** hangi tarafta **ise** o tarafa yedi gece hürmet edip yedinci (gün) ayalarını kavuşturup şöyle bir ricâda bulunur:" (Maitr 51, 57-62).

takı yime birük bu üç miŋ ulug miŋ yir suvda tolu yavlak yek ***içgek erser*** *kelip ol kişi ölürgeli örletgeli sakınsar aŋar utru kuanşi im pusar atın ursar ol kamag yekler ol kişi tapa kıŋırtı yavlak közin körü umagaylar* "Ve bu yine sayısız memleketlerde birçok kötü, (insan yiyen) **devler bulunsa**; gelip o kimseyi öldürmeyi, eziyet etmeyi düşünseler, (o kimse) onlara karşı Kuanşi im pusar adını tutsa, o kimseye karşı kızgın ve kötü bakışlarla bakamazlar." (Kuanşi 29-33).

[er]tükteg ***töz erser*** *[kirtü]din kelmiş burkan titir… kirtüdin kelmiş* ***burkan erser****… nırvan yme ol ok erür* "**Kök ise** gerçekten gelmiş buda denilir.. Gerçekten gelmiş **buda ise** … nirvanada tam olarak odur." (AY 34r, 9-12).

togmış ***törü erser*** *igid ezüg titir* "Ortaya çıkmış olan **töre ise** sahtedir." (AY 34r, 24).

bu üç törlüg et'özlerte 'eŋ'ilki belgürtme ***et'öz erser*** *tüş et'özke tayaklıgın belgürteçi titir… ikinti tüş* ***et'öz erser*** *nomlug et'özke tayaklıgın belgürteçi titir… üçünç nomlug* ***et'öz erser*** *kimke erser yme tayanmadın turtaçı çın kirtü töz tüp et'öz titir* "Bu üç türlü varlıktan ilki **görünüş varlığı ise**, rüya görünüşüne dayandığını gösterecek denilir.. İkincisi rüya **görünüşü ise,** dini görünüşe dayandığını gösterecek denilir. Üçüncüsü dini **görünüş ise**, herhangi birisine dayanmadan duracak gerçek kök görünüşü denilir." (AY 60, 11-18).

monçulayu nomlug et'öz samadı dyan bilge ***bilig erser*** *alku belgülertin könisiz ertip belgüke ilinmek artukrak belgüke yapşınmak meŋü yme ermez* "Böyle dini vücut,

Samadı dyan **bilgisi ise** bütün işaretlerden doğru olmadan geçip işarete bağlanmak daha fazla işarete bağlanmak ebedi de değildir." (AY 70, 14-17).

bodi tegme tuyunmak ***köŋül erser*** *öŋre ertmiş üdkü ermez* "Bodhi denilen aydınlanmış **gönül ise** geçmiş zamanda değildir." (AY 204, 6-7).

birök yene mundag bışurunup yme ajun tudguluk bolsar ög karınnıŋ kapıgın beklegülük al ***altag erser*** *biş törlüg erür* "Şayet yine böyle olgunlaşıp varlık gösterecek olsa anne karnının kapısını sağlamlaştıracak **hile ise** beş türlüdür." (Totenbuch 178-180).

akıglıg ***töz erser*** *yolug öŋi kiterip adın itiglig nomlar erür* "Asravalı **kök**, yolu çıkarıp diğer şartlı dharmalıdır." (ÜçİTig 99a, 7-8).

akıglıg belgü ***nom erser*** *olarta akıglarnıŋ iyin üklimeki erür* "Asravalı alamet **dharması ise,** onlarda (diğer şartlı dharmalarda) asravaların gereğince çoğalmasıdır." (ÜçİTig 99a, 8-9).

astiramati ***bahşı erser*** *kiginç birü sözler aryadazi bahşınıŋ sanggabadri bahşıka kiginç birmiş yörügiŋe kaltı indrayakoşta tört basutçılar takı teg* "Sthiramati **Hoca ise**, Aryadasa Hoca'nın Sanghabhadra Hoca'ya cevap verdiği izahına tıpkı İndriyakosa'da (bulunan) dört yardımcı-sebeplerdeki gibi cevap vererek söyler." (ÜçİTig 104b, 6).

bag erser *kaltı alku koşuglar ulatı tirinniŋ kuvragnıŋ piraptisi erür* "**Bağ ise** şöyle ki, bütün bağlar ve yığının (ve) topluluğun praptisidir." (ÜçİTig 124a, 4-6).

er- fiili, "*erser*" şeklinde sıfatlarla bir araya gelerek, bitimsiz fiil öbeği oluşturmuştur:

anta anyıg kişi ança boşgurur ermiş ***ırak erser****, yawlak agı birür,* ***yaguk erser*** *edgü agı birür" tip ança boşgurur ermiş* "Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş: "Orada kötü (düşünceli) kişiler şöyle akıl verirmiş: (Çinliler) "**Uzakta isen** kötü ipekli verir, **yakında isen** iyi ipek verir" diyerek öylece akıl verirlermiş." (KT G 7).

ol ogul neçeketegi ***tirig erser*** *yiti türlüg adaka emgenür.. kim kntü erür eŋ aşnu açmak ikinti suvsamak üçünç tumlıg törtünç isig bişinç ig altınç karımak yitinç ölmek.* "O çocuk her ne kadar **canlı ise** yedi çeşit tehlike ile sıkıntı çeker ki en başta acıkmak,

ikincisi susamak, üçüncüsü donmak, dördüncüsü ısınmak, beşincisi hastalık, altıncısı yaşlanmak, yedincisi ölmek bizzat kendisidir." (BTT V, 342-345).

bu erser *kutrulmaklıg yol uçın tutmak erür* "**Bu ise** kurtuluş yolunun sonunu tutmaktır." (Totenbuch 485-486).

bilgülük nomı kkirsiz ***arıg erser*** *bilteçi bilge biligi yme kkirsiz arıg bolur* "Bilme öğretisi **temiz ise** fark edilecek bilgi de temiz olur."(AY 67, 3-4).

bu biş tü(rlüg) avantlar ***tükel erser*** *ol tınlıg (uz)atı tamuda togar* "Bu beş türlü sebebin **hepsi var ise** o yaratık derhâl cehennemde doğar." (Maitr 79, 13-15).

basutçısı ***eksük erser*** *togmaz* "Yardımcı-sebebi **eksik ise** doğmaz." (ÜçİtigTig 119a, 14-15).

er- fiili, "*erser*" şekliyle "*men*" kişi zamiriyle bir araya gelerek, bitimsiz fiil öbeği oluşturmuştur:

Erdal (2004: 321)'a göre, *er-ser*, tam teşekküllü fiil formuna eklenen koşullu bağlaç görevi görür: *uzun yaşadı erser* (M III nr.5 r 10-11) ya da *üd ertürürler erser* örneğindeki gibi çoğul fiillerde de kullanılmaktadır. Şart ifadesi, runik yazıtlarda, doğrudan kişinin ifadesiyle bağlantılı olmadığı için; genellikle (ancak her zaman değil) 1. ve 2. Kişiyle eşanlamlıdır. -s*Ar*'lı yapılarda özneye zamirler eşlik ettiğinde, onu takip ederler ve tahminen parçacık görünümündedir*: tınlaglarnıng edgü töröleringe tıdıg ada kılmış erser men…* (MaitH XV 1v13) Bu tür özne zamirleri de ana cümlede varsa ortaya çıkmaktadır: *ol altun tagka tegser siz, kök lenxwa körgey siz* (KP 28, 1-2).

muntag ayıtdukda ol kişi ***men erser*** *üç erdinike tapıŋuluk agır ayag kılguluk ed tavar tileyür men* "Böyle dedikten sonra o kişi '**Ben** üç mücevhere hizmet etmek ve saygı göstermek için mal-mülk istiyorum." (AY 441, 14-17).

er- fiili, "*erser*" şeklinde "*bar*" sözcüğüyle bir araya gelerek, varlık bildiren bitimsiz fiil öbeği oluşturmuştur:

ol eki kişi ***bar erser*** *sini tawgaçıg ölürteçi tir men*. "O ikisi **var olduğu sürece**, seni, (yani) Çinlileri öldürecektir derim." (Ton. I. G 3).

koltguçılar ***bar erser*** *alku anta kovradı* "Dilenci **varsa**, hepsi oraya toplandılar." (İKP, LXXII).

er- fiili, "*erser*" şeklinde "*yok*" sözcüğüyle bir araya gelerek, yokluk bildiren bitimsiz fiil öbeği oluşturmuştur:

ögüm katun ulayu öglerim ek<e>lerim keliŋünüm kunçuylarım bunca yeme tirigi küŋ boltaçı erti ölügi yurtda yolta yatu kaltaçı ertigiz köl tegin ***yok erser*** *kop ölteçi ertigiz.* "Annem hatun (ve) diğer (üvey) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunların dirisi cariye olacak idi, ölüsü de orada burada kala kalacaktınız; Köl Tegin **olmasaydı** hepiniz ölecektiniz." (KT K 9- K 10).

yme alku nomlarta tek bolsar tıdıgsız tözi barça atamış ol kök kalık tip ikileyü ***yok erser*** *adın belgüsi* "Veyahut da bütün dharmalarda yalnızca engelsizin kökü olursa, tekrar başka alamet **yok ise** hepsi gök diye adlanmıştır. (Üçİtig 103a, 11-13).

birök ***yok erser*** *kök kalık tam netegin bolgay erti turgalı tıdıglıg üçün* "Eğer gök **yok ise,** duvar engelli olduğu için nasıl durabilecekti?" (Üçİtig 103b, 8-9).

mundata ulatı tuşlarta neçe ***yok erser*** *yme nizvani tarkarguluk* ***yok erser*** *yme öçmek tanuklaguluk inçip işleşip keztükde tuşın barçanı bütürü bilgü üçün bışrunur alku yörüdekig* "Bu merhalelerde uzaklaştırma nasıl **yok ise** ve sönme tanıklama da nasıl **yok ise**, o halde hepsini bütünüyle bilmek için, çalışıp merhalesini dolaştığında bütün devayı olgunlaştırır." (Üçİtig 111b, 12-15).

er- fiili, "*erser*" şeklinde "*antag, inçe*" sözcükleriyle bir araya gelerek, bitimsiz fiil öbeği oluşturmuştur:

antag erser*... tözün maytrıka ok ukıtgalı aymaz...* "Eğer **böyle ise** asîl Maytrı'ya da bildirmeği (=bildirilmesini) buyurmaz." (Maitr 11, 31-33).

maytrı inçe tip tidi ***antag erser*** *(ayagka) tegimlig... törüde etüzümin... neŋ asagın bulmadım* "Asîl Maytrı şöyle dedi: '**Böyle ise** (hürmete) lâyık… düzende vücudumu .. hiç faydasını görmedim." (Maitr 15, 15- 16, 1).

ya tözünler oglıya... ***antag erser*** *amtı sen titrü tıŋlagıl edgüti ögil sakıngıl*. "Ey asiller **öyleyse** şimdi sen iyice dinle, iyice düşün." (AY 38, 2-4).

inçe erser *teŋriler iligiye titrü tınlagıl* "**Öyle ise** ey tanrılar hükümdarı iyi dinle!" (AY 158, 14-16).

er- fiili, "*erser*" şeklinde "*ok/ök*" enklitiği ile bir arada kullanılarak, bitimsiz fiil öbeği oluşturmuştur:

antag ***ok erser*** *.. yavazta yavaz ol kişi titir* "Bu, **böyle ise**, bu kadar iyi Maytrı bodhisattva'yı görmek istemeyen bir kimse 'kötünün kötüsü' demektir." (Maitr 8, 49-50).

birükiye birmez ***ök erser*** *siz mini ikile tünerig kınlıkta (kemişgey-) ...-ler tünin künin tokı - ...-gaylar.* "Eğer bana bir şey vermez **iseniz** beni tekrar karanlık hapishaneye (atacaklar) gece gündüz dövecekler." (Maitr 11, 4-7).

er- fiili, "*erser*" şeklinde "*kergek*" sözcüğü ile bir arada kullanılarak, bitimsiz fiil öbeği oluşturmuştur:

takı saŋa buşı tavar ***kergek erser*** *badari bramannaŋ (ev)iŋe barıp buşı kolgıl* "Eğer senin sadaka malına ihtiyacın **varsa**, Badhari brahmanın evine git ve sadaka iste." (Maitr 10, 4-5).

er- fiili, "*erser*" formuyla "*neŋ, kayu, neçökin, kim*" soru sözcükleri ile bir arada kullanılarak, bitimsiz fiil öbeği oluşturmuştur:

aŋaru sülemeser kaç ***neŋ erser*** *ol bizni kaganı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaçan* ***<n>eŋ erser*** *ölürteçi kök* "Ona karşı sefer etmezsek, **nasıl olsa**, onlar bizi, kağanı kahramanmış, danışmanı bilgeymiş. **Nasıl olsa**, öldüreceklerdir." (Ton. I. D 3-D 4).

muna ertimlig etüzümüz ertip barsar al(ku) ed tavar barça tolp karılsar alp bulgulug kişi etüzin bulmışım yoksuz bolgay anın amtı türk yiğit erken ***kayu erser*** *bir nom bitig bititelim burkan şazınınta nomka ulag sapag asag tusu kılmış bolalım tip...* "İşte bu fani vücudumuz göçüp gidince ve bütün mal mülk hepsi birbirine karışınca, bulunması güç insan vücuduna ulaşmış olmam boşuna olacak; bundan dolayı şimdi gücümüz kuvvetimiz yerinde iken **hangisi olursa** olsun, bir din kitabı yazdıralım ve böylelikle Burkan şeriatinde dine bağlanmış ve ona hizmet etmiş olalım, diyerek…" (Maitr 1, 12-20).

itiglig nom ***kayu erser*** *akıglıg nom yme ol ok ol* "Şartlı dharma **ne ise** asravalı dharma da tam odur." (ÜçİtigTig 97b, 14-15).

ay ere sen birök kim ol sen ölürgüçi tınlıglar üçün ökünç köŋül öritip ***neçökin erser*** *köŋülüŋin süzük yirtinçünüŋ [umugı ınagı tükel bilge] teŋri teŋrisi [burkan nomlamış] altun öŋlüg [yaruk yaltrıklıg] kopda kötrülmiş nom iligi atlıg nom bitigig tükel bütün bititgüke küsüş öritgeli usar sen bu emgekiŋdin ozgalı kutrulgalı ugay ertiŋ tip tidiler* "Ey kişi şayet sen öldürecek canlılar için pişman olup **her nasılsa** gönlünü temiz dünyanın umudu tümüyle alim büyük budanın vaaz ettiği altın renkli parıltılı hepsinden yüce öğreti hükümdarı adlı öğreti kitabını tümüyle yazdırmak için istek uyandırabilirsen bu sıkıntından kurtulabilecektin diye söylediler." (AY 10, 21- 11,9).

anta yene ***kim erser*** *bir kişi ol ança teŋlig yaŋı kut bulmış.* "Ondan sonra yine eğer birisi o şekildeki yeni mutluluk bulmuş." (AY 176, 5-7).

Erdal (2004)'a göre, belgisiz zamir akuzatifle kullanılabilir: *burxanta adın* ***kimni erser*** *umug ınag tilep bulmaz biz* (TT X 109-110).

3.2.1.1. Yalın isim + ermeser

Erdal (2004)'a göre *ermeser*, kopulanın negatif koşullu formu, "aksi halde" veya "ancak" gibi anlamlarla karşıtlık bağlacı görevi görmektedir. *bolmasa* da aynı anlam ve işleve sahiptir.

er- fiili; "*erser*" formunun olumsuz hali olan "*ermeser*" şekliyle yalın isimlerle, sıfatlarla, zarflarla bir araya gelerek bitimsiz fiil öbekleri oluşturmada kullanılmaktadır:

köni kirtü 'erip köŋüli kılınçı könisi kirtüsi negül tip tiser yaŋluk ***egri ermeser*** *et'öz kılınçı inçip köŋül tözi esügsüz kirtü köni kirtü erser üçün köni kılınçı köni oŋaru üçün ötrü soltun kılınçı köni titir* "Doğru ve gerçek olup gönlü tabiatı doğrusu ve gerçeği nedir diye söylense insan doğru olursa vücudun davranışı da öyle gönül esası yalansız gerçek doğru olduğu için doğru tabiata ve doğru tedavi için bu sebeple sol taraftaki tabiatı da doğru olarak adlandırılır." (BTT XXXIII, 31-32).

barça basutçıg tuta togup basutçısız togmaz ermez mü basutçı birök ***tükel ermeser*** *özin ök togmaz* "Yardımcı-sebepsiz doğmazlar mı? Yardımcı-sebep eğer **tam değilse**, kendiliğinden doğmaz." (ÜçİtigTig 121b, 3-4).

antag ermeser *neteg'ol tiptiser bag boldaçı edi iyin adrılur* "**Öyle değil ise**, nasıldır; diye dersen, bağ olan maddesine uygun olarak ayrılır." (ÜçİtigTig 110a, 7).

3.2.1.2. İsim + Çekim Ekleri + erser

er- fiili, çeşitli çekim ekleri almış isimlerden sonra gelerek yahut fiillere gelen yapım ekleriyle sonradan isimleşen sözcüklerden sonra gelerek söz konusu isimlerle bitimsiz fiil öbekleri oluşturmada kullanılmıştır.

3.2.1.2.1. İsim + Çokluk Eki + erser

er- fiili, "*erser*" formuyla, çokluk eki almış isimlerle birlikte bitimsiz fiil öbeği oluşturularak kullanılabilmektedir:

(a)vazasay aşaylıg ***tınlıglar erser****... **erser** enetkekçe bolur Türkçe evirser köŋül karın artamak bolur...* "Bir gayesi olan **yaratıklar ise**… **ise** Hintçedir. Türkçeye çevrilirse 'kalbi ve karnı mahvetmek' olur." (Maitr 59, 27-29).

kim yine tözün yumşak kılınçlıg köni kirtü ***biligler erserler****... kentü münlerin kadagların körüŋüçi erserler kılmış tsuyların irinçülerin tijit kşanti kılu öğrenmiş erserler... olar tükel bilge maytrı burkanıg körüp ince sakınç sakınurlar...* "Asîl, yumuşak amelle ve doğru, gerçek **bilgili olanlar**; kendi günahlarını gösterenler; işlenmiş günahlarını itiraf etmeye (ve onlar için) af dilemeye alışmış olanlar ise, mükemmel hikmetli Maytrı burkan'ı görüp şöyle düşünürler:" (Maitr 74, 21-28).

bu yirtünçü yir suvdakı tınlıglar... birük burkanlar körkin körü kurtulgu ***tınlıglar erser*** *kuanşi im pusar ol tınlıglarka... burkanlar körkin körtgürür...* "Bu dünyadaki canlı varlıklar, burkanların yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, burkanlar kılığına girerek görünür." (Kuanşi 101-104).

*birük pratikabutlar körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka pratikabutlar körkin körtgürüp nomlayur kutgarur… birük şravaklar körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka şravaklar körkin körtgürü nomlayur kutgarur… birük ezrua teŋri körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka ezrua teŋri körkin körtgürü nomlayur kutgarur… birük hormuzta teŋri körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka hormuzta teŋri körkin körtgürür nomlayur kutgarur… birük ulug erklig teŋri körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka ulug erklig teŋri körkin körtgürür nomlayur kutgarur birük mhişvar ulug teŋri körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka mhişvar teŋri körkin körtgürür nomlayur kutgarur… bu birük teŋri yirinteki sü başı tay saŋun körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** ol tınlıglarka tay saŋun körkin körtgürü nomlayur kutgarur… birük bişamn teŋri körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka bişamn teŋri körkin körtgürü nomlayur kutgarur… birük kiçig kiçig iligler körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka kiçig kiçig iligler körkin körtgürü nomlayur kutgarur… birük ulug emrençler atlıglar körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka ulug emrençler körkin körtgürü nomlayur kutgarur birük igil nomçı törüçi körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka igil nomçı törüçi körkin körtgürü nomlayur kutgarur… birük ilçi bilgeler körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka ilçi bilgeler körkin körtgürür nomlayur kutgarur… birük bramnlar körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka bramnlar körkin körtgürü nomlayur kutgarur… birük toyın şmnanç upasi upasançlar körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka toyın şmnanç upasi upasançlar körkin körtgürü nomlayur kutgarur… birük adın adın öge bilge atlıg yüzlüg er evçi körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka adın adın öge bilge atlıg yüzlüg er evçi körkin körtgürü nomlayur kutgarur… birük kenç urı kenç kızlar körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka kenç urı kenç kızlar körkin körtgürü nomlayur kutgarur… birük teŋriler yekler lular gantarlar gintirviler asurlar talım kara kuşlar mahuruklar kişili kişi ermezliler körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka alkuka yaraşı etüz körkin körtgürü nomlayu kutgarur… birük vçirpanlar körkin körü kurtulgu **tınlıglar erser** kuanşi im pusar ol tınlıglarka vçirpanlar körkin körtgürü nomlayur kutgarur…* "Pratyekabuddhaların yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im

pusar o canlı varlıklara, pratyekabuddhalar kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Şrāvakaların yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, şrāvakalar kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Brahma-devanın yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, brahma-deva kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. İndra-devanın yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara indra-deva kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Işvara-devanın yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, işvara-deva kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Maheşvara ulu tanrının yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, maheşvara tanrı kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Bu tanrılar yerindeki ordu kumandanının yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, o canlı varlıklara, mahasena kılığına girerek, görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Vaişramaŋa-devanın yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kunaşi im pusar o canlı varlıklara, vaişramaŋa-deva kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Ufak ufak hanların yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara ufak ufak hanlar kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Şresthīlerin yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, şresthīler kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Grihapatinin yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara grihapati kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Elçi ve hakimlerin yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, elçi ve hakimler kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Brahmanların yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, brahmanlar kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Bhiksu, bhiksunī, upāsaka ve upāsikāların yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, bhiksu, bhiksunī, upāsaka ve upāsikālar kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Çeşitli meşhur, hakim, asil, saygı değer erkek ve kadınların yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlıklar iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara çeşitli, meşhur, hakim, asil, saygı değer erkek ve kadınlar kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Genç oğlan ve genç kızların yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, genç oğlan ve genç kızlar kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Tanrıların, ejderlerin,

cinlerin, yılan hükümdarlarının, gökteki mızıkacıların, kudretli devlerin, altın kanatlı efsanevi kuşların, büyük yılanların ve hem insan olan hem de insan olmayanların yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, her birine uygun (birer) kılığa girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır. Vajrapāŋilerin yüzünü görerek kurtulabilecek **canlı varlık iseler**, Kunaşi im pusar o canlı varlıklara, vajrapāŋiler kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır." (Kuanşi 104- 147).

ulug küçlüg küsünlüg kayu ***yekler teŋriler erser*** *kamagun artukrak ögrünçülüg sevinçlig yadılmış köŋüllüg boltılar* "Çok güçlü ne kadar **şeytan, tanrı varsa** hepsi daha çok sevinçli oldular." (Dişas. 658-661).

bodısatavlar mahasatavlar erser *ince tip bilmiş kergek* "**Bodisatavlar mahavatlar ise** öyle deyip bilmeli." (AY 34l, 19-20).

altınç töz tüp ulug nızvanılar iyin bulgadaçı kiçig ***kadgular erser*** *kelteçi bartaçı yat küden titirler y<a>laŋuz nom tözi erser kelmeksiz barmaksız teprençsiz üze iye idi titir* "Altıncısı asıl büyük ihtiraslar her bir bulaşacak küçük **kaygılar ise** gelecek ve gidecek yabancı misafir olarak adlandırılırlar sadece öğreti kökü gelmesi ve gitmesi olmayan hareketsiz olarak sahip olarak adlandırılır." (AY 34p, 17-22).

töz kodtaçı bilge biligde adın burkan nomı yarlıgı bultukmaz üçün ***burkanlar erser*** *tükellig biligke tükellig alku nızvanılarıg yiti yokı birle kalısız birtem tarkarmış arıg süzük burkanlar orınınta ok arnanu yarlıkamış erürler* "Asılı terk edecek bilgiden başka burkan öğretisi buyruğu bulunmadığı için **burkanlar** tüm bilgiye sahip bütün ihtirasları tümüyle yok etmiş temiz budalar yerinde temizlenmişlerdir." (AY 48, 20-49,3).

ne odunu birle kim ol tülinte altun küvrüg ünintin eşidilmiş neçe şlök ***takşutlar erser*** *barçanı ok şaşutsuz yaŋluksuz bir egsüksüz tükel köŋülinte tutdı* "Rüyasında altın davul sesinden işitilmiş ne kadar **şiir varsa** hepsini yalansız bir şekilde yalansız tek, eksiksiz bir şekilde tümüyle gönlünde tuttu." (AY 93, 21-94, 3).

neçe atı kaçıg bölükiŋe egsük ***tınlıglar erser****... olarnı barça bir yaŋlıg egsüksüz tolu tükel kıltaçı bolayın* "Ne kadar adı duygu kısmında eksik kalmış **canlılar varsa** onların tamamını tek eksiksiz tekmil edecek olayım." (AY 116, 17, 20).

*yavlak **yollar erser** tamu pret yılkı asurelar yolı erür* "Kötü **yollar** cehennem, preta, hayvan (ve) asuralar yoludur." (AY 221, 10-12).

*bu **biş yapıglar erser** bar yme ermezler yok yme ermezler* "Bu beş **bağ ise** var ya yok da değildir." (AY 377, 1-2).

*içdinki tört törlüg irü **belgüler erser** bilig köŋülke siŋmek üze içdin sıŋar yaruk yaşuk bolur* "İç taraftaki dört türlü **işaretler ise** bilginin gönle sinmesi ile iç taraftaki ışık olur." (Totenbuch, 271-273).

*akıglıg atkanguluk **edler erser** kaltı tirgük teg erür alku nizvanita **ulatılar erser** yip teg erür biş yükmek erser yileyü atı bolur* "Asrava'lı algılanması olan **maddeler ise**, tıpkı direk gibidir. Bütün **klesa'lar** vb. ise ip gibidir. Beş küme(nin) ise, hayalî adı 'canlı' olur." (ÜçİtigIg 110b, 15- 111a, 2).

er- fiili, "*erser*" formuyla, *-DAçI* ile isim kategorisine geçen sözcüklerin çokluk eki almış haliyle birlikte bitimsiz fiil öbeği oluşturularak kullanılabilmektedir:

*birök edgü tüşke **tegdeçiler erser**… kimler tegdiler erki tip montag sakınçıŋızlar tursar* "İyi rüyaya **ulaşacaklar ise** acaba her kim ulaştı deyip böyle düşünceler doğursa" (AY 2, 19-22).

3.2.1.2.2. İsim + Lokatif Eki + erser

er- fiili, "*erser*" formuyla, lokatif eki almış isimlerle bitimsiz fiil öbeği oluşturarak kullanılabilmektedir:

*erig **yerte irser** ança erig yerte beŋgü taş tokıtdım bitidim* "ulaşılabilir **yerde ise**, böyle ulaşılabilir yerde ebedî taş kazıttım, yazdırdım." (KT G 13)

3.2.1.2.3. İsim + İyelik Ekleri + erser

er- fiili, "*erser*" formuyla, , birinci teklik, üçüncü teklik ve üçüncü çokluk iyelik eki almış isimlerle bitimsiz fiil öbeği oluşturmuştur:

neŋ neŋ ***sawım <bar> erser*** *beŋgü taşka urtum* "Ne kadar **sözüm varsa** ebedi taşa kazıdım (yazdım)." (KT G 11).

neçe ***ötügüm erser****... yalvara teginür men bolar barça öçsün alkınsunlar* "Her ne kadar **ricam varsa** bunların tamamı son bulsun diye yalvarırım." (AY 106, 6-7).

kayu köŋüllüg kezigimde yıgılmış karlıg gratırakut tagka ogşatı arıg yürüŋ ***buyanlarım erser*** *anı üze inçip alku kamag tınlıglar uguşı dyannıŋ meŋisin tuyup burkan kutın bulmakları üçün tözün ulug bahşı nagarçunı üze yaratılmış sekiz ulug orunlartakı çaytılarnıŋ ögdisin men amogaşırı açarı enetkek tilintin türk uygur tilinçe teŋri burkan togmış ud yılın törtünç ay tört yigirmike agtarıp öz iligin koturu tegintim* "Hangi duygu sıramda toplanmış karlı Gratırakut dağına temiz beyaz **sevaplarım ise** onun ile canlılar topluluğunun huzurunu sevincini hissedip burkan saadetini bulmaları için asil büyük bahşı Nagarçuni ile yaratılmış sekiz büyük yerdeki Çaytilerin övgüsünü ben Amogaşırı Açarı Hint ilinden Türk Uygur diline büyük burkanın doğduğu koyun yılının dördüncü ayı on dördüncü gününde aktarıp kendi elimle tümüyle hürmet ettim." (AY 33, 7-20).

kayu meniŋ nızvanılıg ***adartdaçılarım erser*** *ulatı kılınçlıg adartdaçımın yme küseyü teginür men* "Benim ihtiraslı **farklılıklarım ise** diğer tabiattaki farklılıklarımı da saygı ile arzu ederim." (AY 106, 20-107,1).

kim meniŋ kılmış neçe ***kılınçlarım erser****... emgeklig tüş utlılarıg tükel birteçig alkunı barça burkanlıg kaŋlarımnıŋ üskinte kirtü köŋülin kşantı kılu tegintim* "Benim yerine getirdiğim ne kadar **davranışım varsa** sıkıntılı mükafatları tümüyle verecek olanları tamamını burkan babalarımın huzurunda gerçek duygu ile tövbe ederim." (AY 108, 2-7).

tıŋri-kenimz uzun özin kalın kutun turkaru adasazan tudasazan ermeki bolzun erti.. tıŋrikenim yruk friştiler yölegü kurşaŋu bolzun içtin ***nomı erser*** *yme kinekin arka ermeki bolzun taştın sıŋar ili esen'in ermeki bolzun.* "Haşmetlimiz çok tın ile ve çok saadet ile daima ulaşmış olsun… Haşmetlim ışıltılı melekler destek kuşansın içerdeki **dini öğreti ise** destek olsun dışardaki devleti esen olsun." (BTT V, 516-524).

biz körgüçi bu at yaŋada ulatı tınlıglar ***kuvragı erser*** *olar barça çın kirtü bar erürler* "Biz görünen bu at ve filden başka diğer canlılar **topluluğu ise** onlar tümüyle ve gerçek olarak vardırlar." (AY 385, 3-5).

ol elig hannıŋ ne törlüg buyan edgü ***kılınçı erser*** *anı barça biziŋe evirzün* "O hükümdarın ne tür **erdemi var ise** hepsini bize yöneltsin, bağışlasın." (AY 424, 6-8).

sanıpat tözlüg kişiniŋ barça bolur birkerü azu yme bolur ikegü azu bolur üç barça ***kayusı erser*** *birisi artuk küçlüg bolmakdın bilmiş kergek* "Sanıpat temelli olan kişinin tamamı birliktedir veya her ikisidir veya üçtür **hangisi olursa** herhangi birisi daha güçlü olmasından bilmeli." (AY 594, 19-23).

agıçı erser *meniŋ ol* "**Hazineciye** (ya da hazinecilere) **gelince** o (ya da onlar) da benimdir." (İKP, X).

öz ***asıgı erser*** *nomlug et'öz erür adınlar* ***asıgı erser*** *iki öŋlüg et'öz erür* "Kendi **faydası ise** öğreti varlığıdır. Başkalarının **faydası ise** iki renkli görünüştür." (Totenbuch, 168-169).

bilge biligniŋ ***adırtı erser*** *ol ok oksuz yoltakı bilge bilig erür* "İdrakin **farkı ise**, tam o kesintisiz yoldaki idraktir." (ÜçİtigTig 108b, 5-6).

ikinti tüş ***et'özleri erser*** *süüdin berü ulagı sapıgı üzülmez kesilmez üçün alku burkanlarnıŋ kamaglıksız edgüleri barça anta tutulmaz üçün tınlıg uguşı neteg alkınmaz erser ol et'öznüŋ işi ködügi yme anı teg ök alkınmaz üçün anın ürlüklüg meŋü tip titir* "İkincisi rüya **görünüşleri ise** başlangıçtan beri zinciri kesilmediği için bütün budaların iyileri tümüyle orada muhafaza edilmediği için canlı topluğu nasıl tükenmez ise o vücudun işi gücü de onun gibi tükenmediği için bu sebeple kısmi ebedilik olarak adlandırılır." (AY 61, 16-17).

bolarnıŋ neçe ***oronları ordoları erser*** *ol tütsüg barçaka tegip biziŋçileyü ök tütsüglüg kuşatrılar belgürüp ol kuşatrılarıg körüp tütsüg yıdın tuyduklarınta ötrü ol kuşatrılartın altun öŋlüg yaruklar ünmişin körgeyler* "Bunların ne kadar **sarayları var ise** o tütsü tamamen ulaşıp işte bizimki gibi tütsülü gölgelikler belirip o gölgelikleri sayvanları görüp tütsü kokusunu duyduktan sonra o gölgeliklerden altın renkli ışıkların yükseldiğini görecekler." (AY 425, 13-20).

3.2.1.3. İsim + Yapım Ekleri + erser

er- fiili, çeşitli yapım ekleri almış isimlerden sonra gelerek yahut fiillere gelen yapım ekleriyle sonradan isimleşen sözcüklerden sonra gelerek bitimsiz fiil öbekleri oluşturmada kullanılmıştır:

3.2.1.3.1. İsim + Varlık Eki + erser

er- fiili, "*erser*" formuyla, varlık eki almış isimlerden sonra gelerek varlık ifade eden bitimsiz fiil öbekleri oluşturmuştur:

*yme **uzun tonlug erser** erde... yme özlerin s[a]klanu erit[ii] tzgürü tutzunl[ar]* "**Kadın ise** kişide ve ruhlarını saklayıp eriterek ve dolaştırarak korusunlar." (Manic III, Nr. 20, T. M. 148., 4-6).

*neçe yime tömke **biliglig erser** inçip etüzin artuk saklanu tutar..* "Her ne kadar **câhil ise** de (?) gene vücûdunu pek fazla korur..." (Maitr 2, 12-14).

*korkunçlug **busuşlug erser** yana ol biş yüz satıgçılarda bir bilür er sartbav satıgçılar ulugı ol kalın satıgçılarıg başlap yolçısı yirçisi bolup ertiŋü öküş agı barım agır yükler birle ol yagılar ara uduzup iltgeli sakınsar ertiŋü alp erür* "Korkup **sıkıntıya düşseler**; yine bu beş yüz satıcıdan bir bilgili kişi, (bir) kervan başı, (yani) satıcıların büyüğü, bu birçok satıcıyı, başlarında, (onların) kılavuzu olarak birçok mal mülk (ve) ağır yükler ile bu yol kesiciler arasından geçirip götürmeyi düşünse, bu çok güç olur." (Kuanşi 43-48).

*takı yime (kim) kayu tınlıg amranmak uvutsuz biligi **küçlüg erser** kuanşi im pusar atın atasar... ol uvutsuz biligde kiter amrılur* "Ve yine herhangi bir canlı varlığın sevme hayasızlığı **kuvvetli olur da** (ve bu canlı varlık) Kuanşi im pusar adını anarsa, bu hayasızlığı gider." (Kuanşi 61-63).

*birü(k) kim ayıg kılınçıg kararıg biligsiz **kögüzlüg erser** uzun turkaru kuanşi im pusar atın atayu tapınu udunu t(eginse)r erüş kar(arıg biligsiz) biliginte kiter kögüzi bolur*

“Bir canlı varlık kötü amelli, kararmış ve bilgisiz **gönüllü ise** (ve bu canlı varlık da) uzun müddet Kuanşi im pusar adını saygıyla anar, (ona) tapınır (ve) uyarsa, kara gönlündeki bütün karanlık ve bilgisizlik gider, gönlü parlak ve hâkim olur.” (Kuanşi 66-69).

neteg bu ikirer törlüg nom yokı üze bekiz ***belgülüg erser*** *ançulayu kirtüde kirtü bilge bilig yme belgü ol belgünüŋ ornı ol tip körmez* “Her nasıl bu iki türlü öğretinin yokluğu ile **belli ise** aynı şekilde gerçek bilgi de aşikardır, işaretin yeridir deyip görmez.” (AY 66, 16-19).

alku indrika ***tükellig erser*** *köz kulgakta ulatılarka tükellig erür tıdıgsız bolmakı erser tört devip sumir tagta ulatı ed nomlarka tıdıgsız erür* “Bütün İndriya **sahip olsa** göz ve kulaktan kulağın dışındakilere sahip olur engelsiz olması ise dört sumir dağdan hariç mal mülk öğretileri için engelsizdir.” (Totenbuch 83-87).

muŋa tayanıp bışırundaçı ***ydi erkliklig erser*** *bir ajunta öz burhan kutın bulguluk yaŋ kip erür* “Buna dayanıp olgunlaşacak **yedi güç ise** bir dünyada kendi burkan saadetine bulacak töre ve biçimdir.” (Totenbuch 171-173).

ol yme tıd tersgüke okşatı ***taplglıg erser*** *tamır turuşı tıdka okşatı bolmış erür* “O tümüyle ters olana benzeyen kabul ediş ise damar durumuna benzer **olmuştur.**” (Totenbuch 438-440).

birök ***tükellig erser*** *bolar törtegüke ötrü atı bolur* “Eğer bu dördüne **sahipse**, o zaman adı ‘büyük sastra’ diye olur.” (ÜçİtigTig 100b, 12-13).

antag körksüz ***kılınçlıg erserler*** *takı ne ayıtmış kergek igil kertilerig “*Böyle çirkin **amelli olurlarsa** artık bayağı ve alelâde (insanları) sormak gerekir mi?” (Maitr 58, 11-12).

kürlüg erserler *telim öküş yazuklarıŋa korkunçsuz aymançsız erserler kşanti kılu içkermedük erserler olar ol ogurda açıg emgekke tegmiş erserler… yime ilkideki yavaz ögretigleriŋe ınçe sakınç sakınurlar* “**Hilekâr iseler**, pek çok günahları yüzünden korkmaz, çekinmez iseler, af dileyip boyun eğmedi iseler, bunlar bu sebepten acı ızdırâba duçar olmuş iseler, yine eski zamanlardaki kötü işleri ve davranışları dolayısıyla şöyle düşünürler:” (Maitr 65, 18-24).

kim yime öŋre (sar)sıg salık ***köŋüllüg tevlig kürlüg kılınçlıg erserler*** *öküş tsuy (yazuk)… ökünç…* "Ve yine vaktiyle **kötü kalpli, hileli ameller işleseler**, birçok günah… pişmanlık…" (Maitr 71, 10-13).

yumşak ***köŋüllüg*** *tevsiz kürsüz* ***kılınçlıg erserler*** *kılmış tsuyların ökünü tijit kşanti kılu öğren(miş* ***erser)ler****…* "Yumuşak **kalpli**, hilesiz, **ameller işleseler** işlenmiş günahlarını itiraf edip af dilemeye alışmış (iseler) bunlar (eski davranışları)…" (Maitr 71, 26-30).

tözünler oglı erser yme tözünler kızı erser yme… bolar barça köni kirtü nomug eşidgeli küseserler artukrak arıŋalı ***küsüşlüg erserler*** *bolarka köni kirtü nomug nomlasunlar* … "Asiller oğlu yada asiller kızı bunlar tümüyle gerçek öğretiyi işitmeyi **arzu etseler** daha fazla temizlenmeyi arzu etseler bunları gerçek öğretiyi vaaz etsinler." (AY 72, 13-18).

3.2.1.3.2. İsim + Varlık Eki + ermeser

er- fiili, *erser* yapısının "*ermeser*" şeklindeki olumsuz formuyla, varlık eki almış isimlerden sonra gelerek bitimsiz fiil öbekleri oluşturmuştur:

yiil sarıg lişip adırtın başınta saçı az erip toruk erser et'özi köŋüli biligi kılıkı…tı ***ornaglıg ermeser*** *üküş sav sözledeçi erip tülinte uçar tüşeser montag osuglug kişilerig yiil tözlüg erür tip bilsünler* "Rüzgar sarı lişip ayrımını başında saçı az olup zayıf ise, vücudu, gönlü, bilgisi, tabiatı tümüyle **yerleşik olmasa** çok söz söyleyip rüya görse böyle kişileri rüzgar köklüdür, deyip bilsinler." (AY 594, 1-7).

tükellig ermeser *bolar törtegüke atı bolmaz* "Bu dördüne **sahip değilse**, adı 'büyük sastra' diye olmaz." (ÜçİtigA 100b, 13-14).

3.2.1.3.3. İsim + Yokluk Eki + erser

er- fiili, "*erser*" formuyla, yokluk eki almış isimlerden sonra gelerek yokluk ifade eden bitimsiz fiil öbekleri oluşturmuştur:

neteg alp bilgülük erser… yagız yirniŋ kog kıçmukun yme neteg ***sansız sakışsız erser*** *kaltı kök kalık <kovukı yme antag ok> erür* "Zor bilinenler ise yer yüzünün toz parçası da nasıl **sayısız ise** o şekilde gökyüzünün boşluğu da öyledir." (AY 113, 6-11).

kök kalık neteg ***uçsuz kıdıgsız erser****… ançulayu teŋrim siziŋ edgüleriŋiz yme antag ok erür* "Gök nasıl **uçsuz bucaksız ise** aynı şekilde haşmetlim sizin iyilikleriniz de öyledir." (AY 113, 12-14).

akıgsız erser *kaltı alku yol kirtü ulatı üç itigsiz erür tip* ***akıgsız erser*** *kaltı yol tözünler kirtüsi ulatı üç itigsizler erür yme tir* "**Asravasız ise**, şöyle ki hepsi yol gerçeği ve üç şartsız durumdur **asravasız ise**, şöyle ki yol, asiller gerçeği ve üç şartsız durumlardır asamskrta da denir." (ÜçİtigTa, 2-5).

munda ***itigsiz erser*** *vayseşikilıg bahşılar sözlegüçi parmanu bag bolur itigsiz* "Burada **şartsız durum ise**, Vaiseşika (okuluna) mensup hocaların söylediği atom bağı şartsız durum olur" (ÜçİtigTb, 15, 100a-1).

kürlüg erserler telim öküş yazuklarıŋa korkunçsuz ***aymançsız erserler*** *kşanti kılu içkermedük erserler olar ol ogurda açıg emgekke tegmiş erserler… yime ilkideki yavaz ögretigleriŋe ınçe sakınç sakınurlar* "Hilekâr iseler, pek çok günahları yüzünden korkmaz, **çekinmez iseler**, af dileyip boyun eğmedi iseler, bunlar bu sebepten acı ızdırâba duçar olmuş iseler, yine eski zamanlardaki kötü işleri ve davranışları dolayısıyla şöyle düşünürler:" (Maitr 65, 18-24).

3.2.1.3.4. İsim + -çU + erser

er- fiili, "*erser*" formuyla, *+çU* yapım ekini almış isimlerden sonra gelerek bitimsiz fiil öbekleri oluşturmuştur:

kim kayu tınlıg artuk küçlüg ***övkeçi erser*** *kuanşi im pusar atın atasar övkesi korayur… ögrünçülüg köŋüllüg bolur* "Ve herhangi bir canlı varlığın **öfkesi kuvvetlenirse** (ve bu canlı varlık da) Kuanşi im pusar adını anarsa, öfkesi azalır, gönlü neşeli olur." (Kuanşi 63-65).

agıçı erser *meniŋ ol* "**Hazineciye** (ya da hazinecilere) **gelince** o (ya da onlar) da benimdir." (İKP, X).

kim yine tözün yumşak kılınçlıg köni kirtü biligler erserler… kentü münlerin kadagların ***körüŋüçi erserler*** *kılmış tsuyların irinçülerin tijit kşanti kılu öğrenmiş erserler… olar tükel bilge maytrı burkanıg körüp ince sakınç sakınurlar…* "Asîl, yumuşak amelle ve doğru, gerçek bilgili olanlar; kendi günahlarını **gösterenler**; işlenmiş günahlarını itiraf etmeye (ve onlar için) af dilemeye alışmış olanlar ise, mükemmel hikmetli Maytrı burkan'ı görüp şöyle düşünürler:" (Maitr 74, 21-28).

3.2.1.3.5. İsim + -AgU + erser

er- fiili, "*erser*" formuyla, *+AgU* yapım ekini almış isimlerden sonra gelerek bitimsiz fiil öbekleri oluşturmuştur:

kaltı bu üç törlüg et'özde adınlar tegiŋülük tüş et'özli belgürtme et'özli ***ikegü erser*** *tek yirtinçülüg at üze bar titirler üçün çın kirtü tüz et'öz ermezler üçün kşan kşan üdte togdaçı çödeçiler üçün basa basa közünteçi belgürteçiler üçün tılıg yarplıg tepremez kamşamaz ermezler üçün anın nırvanta turmaz ornanmazlar* "Bu üç türlü görünüşten başkalarının ulaşacağı rüya görünüşü ve var olma görünüşünün **her ikisi ise** sadece dünyevi isim ile vardır dedikleri için gerçek vücut olmayanlar için çok önce doğacaklar için daha sonra görünecekler için hiçbir zaman hareket etmeyenler için bu sebeple nirvanada beklemez ve yerleşmezler." (AY 55, 2-13).

3.2.1.3.6. İsim + -(X)ntI + erser

er- fiili, "*erser*" formuyla, *+(X)ntI* yapım ekini almış isimlerden sonra gelerek bitimsiz fiil öbekleri oluşturmuştur:

bir erser kamag yalaŋuklarnıŋ çıgay emgeklig tut tulvı açıg emgeklerin tarkarguluk ***ikinti erser*** *bu nom erdinike takı artokrak süzülgülük ertiŋü kergeklig ötüg ötündüŋ* "Birincisi bütün insanları fakirlik zahmetinden değersizlik sıkıntısından uzaklaştırmak

için **ikincisi ise** bu öğreti mücevheri(yle) fazlasıyla temizlenmek için son derece gerekli bir söz söyledin." (AY 449, 5-10).

3.2.1.3.7. Fiil + -mAk + İyelik Ekleri + erser

er- fiili, "*erser*" formuyla, isimden isim yapan *-mAk* isim-fiil ekini ve teklik birinci kişi, teklik üçüncü kişi iyelik eklerini almış isimlerden sonra gelerek bitimsiz fiil öbeklerini oluşturmuştur:

bu nırvanlı şarırlı bar ***timekim erser*** *kizleglig yörügin yarlıkamış yarlıgım ol montag osuglug yarlıkamış yarlıgımnıŋ yörügin anı amtı titrü tıŋlaŋlar tözünler oglıya bodısatavlar mahasatavlar erser ince tip bilmiş kergek* "Nirvana ve şarırın var olduğunu **söyleyişim ise** gizlenmiş yorum ile emredilmiş sözlerim böyle emredilmiş emirlerimin tefsirini şimdi iyice dinleyin. Ey asiller oğlu bodisavatlar mahasatavlar ise şöyle deyip bilmeli." (AY 34l, 14-20).

üklimeki esilmeki erser *ol yme tülke yilvike ogşatı erür* "**Çoğalması ise** rüyaya büyüye benzerdir." (AY 71, 1-2).

munda ed nom ***siŋmeki erser*** *yogun* ***sıŋmeki erser*** *aŋbaşlayu öŋ ünke siŋmiş ödte köz üze yinçke öŋ <körür> (-ig körü umaz ün) yıtka siŋmışta burun yıt tuymaz.* "Burada servet ve öğretinin **birleşmesi ise, çok birleşmesi ise** en başta rengin sese sindiği zamandaki göz ile az renk görenlerin göremediği ses kokuya sindiği için burun kokuyu hissetmez." (Totenbuch 37-39).

alku indrika tükellig erser köz kulgakta ulatılarka tükellig erür tıdıgsız ***bolmakı erser*** *tört devip sumir tagta ulatı ed nomlarka tıdıgsız erür.* "Bütün İndriya'ya ulaşmaya gelince göz ve kulaktan başkası ile tamamlanan engelsiz **oluşu ise** dört Devip Sumir dağdan başka diğer servet öğretilerine engelsizdir." (Totenbuch 83-87)

üklimek üze soltın sıŋarkı lalananıŋ içinde altı ygrmi ali üşikler bolup başları töpün yüülüg bolup ***ornanmakı erser*** *üç törlüg iş küçlerig kılur* "Çoğalmak ile sol taraftaki Lalananın içinde on altı hece olup baş kısmı toplanıp **yerleşmesi ise** üç türlü işi yerine getirir." (Totenbuch 499-503).

netegin tip tiser ol sudurta ***sözlemeki erser*** *öçmekig okşatısız tip eksük erür* "Neden diye dersen, o sutrada sönmeyi 'benzersiz' diye **söylemesi ise**, onda 'sebep' denen kelime eksiktir." (ÜçİtigTig 113b, 6-7).

3.2.1.3.8. Fiil + -mIş + -I + erser

er- fiili, "*erser*" formuyla, fiilden isim yapan *-mIş* eki ve teklik üçüncü kişi iyelik eklerini almış isimlerden sonra gelerek bitimsiz fiil öbeklerini oluşturmuştur:

adınlar teginjülük ***timişi erser*** *kim adınlar ol körküg körüp nomlug yarlıgın eşidip altı kaçıgları barça bir yintem kutrulmak tözlüg ögrünç menji teginürler* "Başkalarının **ulaşacağı ise** başkaları o güzelliği görüp dini emrini işitip altı duyuları ile hemen kurtulmak adlı sevince erişirler." (AY 47, 8).

yirtinçüde edgü kılınçda yorıgalı küseser bolar ançulayu ***kelmişig erser*** *yme ançulayu kelmişnin kuvragın küseserler artukrak ayayu agırlayu tapınıp ince tip ötünser atı kötrülmişe kayu erür edgü kılınç kayu erür ayıg kılınç* "Dünyada iyi huy yolunda yürümeyi istese bunlar böylece gelmiş olanları ise bu şekilde **gelmiş olanın** topluluğunu arzu etseler daha fazla hürmet ederek ibadet edip öyle arz etseler adı ey yüceltilmiş hangisidir? iyi huy hangisidir? Kötü huy?" (AY 72, 1-7).

munda siz tip ***timişi erser*** *tıdar itiglignin yörügin* "Burada –siz diye **dediği ise**, itiglig'in şartlı durum manasını engeller." (ÜçİtigTig 100a, 4).

ön anda yorıyur erip tip ***timişi erser*** *iş işlemeklig yörügün tuta ukıtmış ol kök kalıknın barın tip* "Renk onda yürür olup, diye **dediğiyle** iş yapma manasını tutarak göğün var olduğunu anlatmıştır." (ÜçİtigTig 105a, 1).

tıdıgsız tözlüg ol tip ***timişi erser*** *erür tüz tözinin yörügi* "Engelsiz köklüdür, diye **dediğinde** düz kökünün manası vardır." (ÜçİtigTig 105a, 12).

bag tip ***timişi erser*** *kaltı biş tutyak yükmek erür* "Bağ' diye **dediği ise**, şöyle ki beş upadana-skandha'dır." (ÜçİtigTig 111a, 4-5).

ulatı kin togdaçı nomlarıg akıgsız tip ***timişi erser*** *tıdkalır üçün erür akıglıgıg* "Ve sonra doğan dharmaları asrava'sız diye **dediği ise**, asravalı'yı ayırmak içindir." (ÜçİtigTig 124a, 16-17).

kin sözlegeli ***ugramışı erser*** *bu savıg togurur turgurur tip karik sözler* "Sonra söylemeye **niyetlendiği ise**, şu hususu doğurur-ortaya çıkarır." (ÜçİtigTig 117a, 13-14).

3.2.1.3.9. Fiil + -gUçI + erser

er- fiili, "*erser*" formuyla, fiilden isim yapan *-gUçI* ekini almış isimlerden sonra gelerek bitimsiz fiil öbeklerini oluşturmuştur:

avagka tegimlig maytrı burkanıg körüp kim öŋre kişi etüzinte erken üç erdnig aklaguçı sarsıg salık tevlig kürlüg urunçak ***yigüçi erserler****… olar ince tip sakınç sakınurlar* "Hürmeye lâyık Maytrı Burkan'ı görünce vaktiyle insanlar âleminde iken üç cevheri reddettikleri, kötü, fena ve hileli (oldukları) ve emaneti **yedikleri** için bunlar şöyle düşünürler." (Maitr 70, 14-20).

burkanıg (nomın)(b)ursŋ kuvragıg nomçı (törüçi)lerig ***sevgüçi erserler*** *(ötr)ü tükel bilge maytrı burkanıg (kö)rüp antag sakınç sakınurlar…* "Burkanı, (dinini), cemaati, vâizleri, **sevseler**, o zaman mükemmel hikmetli Maytrı Burkan'ı görüp şöyle düşünürler." (Maitr 70, 41-45).

kim yime kişi ajunınta erken kişig ***tokıguçı toŋlaguçı erserler*** *ogrı igid erserler… ol tınlıgarıg saŋat tamuda örtlüg yalınlıg temirlig çomakın bergen tokıyurlar tültürürler… kim yime kın kızgut kıltaçı erserler küniçi yagıçı… irinç yarlıg tınlıgarıg yazuk yaŋlukka* ***tüşürgüçi erserler*** *ezük yalgan savın tınlıgarıg* ***örletgüçi erserler*** *ögüg kaŋıg burkan tıtsıların* ***ö(lürgüçi) erserler****… tamuda ol tınlıglarka törtdin yıŋak örtlüg yalınlıg temirlig çkarlar kelip tançu tançu etüzlerin bıçar uşarlar…* "Ve yine insanlar âleminde iken insanları döven, hırpalayanlar ve yalancı, **dolancı idi iseler**; bu yaratıklara, Sanghāta adlı cehennemde alevli, demirden çomaklar ile kamçılar ile vururlar, çarparlar. İşkence edenler ise, kıskanç ve düşman… sefîl, perişan yaratıkları yanlışlığa ve kötü yola **yöneltenler ise** yalan ve yanlış sözlerle yaratıkları **rahatsız edenler ise**, anayı babayı, burkanın öğrencilerini **öldürenler ise**, cehennemde (bütün)

bu yaratıklara dört taraftan alevli, demirden çarklar gelip parça parça vücutlarını biçer ve ufalarlar.” (Maitr 82, 19-35).

kürlüg yazukug ***örtgüçi erserler*** *tınlıglar munça türlüg tsuylug irincülüg yalaŋuklar alku maharurap tamuda togar* “Hile ile günahlarını **gizleyenler ise**, yaratıklar bunca günahkar insanlar hep Maharaurava cehenneminde doğarlar.”(Maitr 83, 61-84,1).

3.2.1.3.10. Fiil + -gUçA + erser

er- fiili, “*erser*” formuyla, fiilden isim yapan *-gUçA* ekini almış isimlerden sonra gelerek bitimsiz fiil öbeklerini oluşturmuştur:

atı kötrülmiş [ançulayu] kelmiş ayagka tegimlig erdini yarukın yaltırtaçı atlıg burkannıŋ atın ***eşidgüçe erser*** *abıyas tıltaglıg alku kılınçlıg örtüglerin üzerler keserler* “Methedilmiş öylece gelmiş saygı değer mücevher ışığını parlatacak adlı Budanın adını **işitmek ise** Abiyas sebebi olan bütün amel örtülerini keserler.” (AY 86, 10-16).

birök bu nom erdini kiŋürü ***yadılguça erser*** *ötrü meniŋ edgü tityük köni kirtü nomlug şaşınım yirtünçüde ür keç üdün adasızın inç esen turgay tip yarlıkadı* “Şayet bu öğreti mücevheri geniş bir şekilde **yayılacaksa** o zaman benim iyi denilen doğru öğretimi dünyada uzun bir süre tehlikelerden uzak bir şekilde huzur içinde tutacak dedi.” (AY 91, 20 -92, 3).

közünür üdde tuggalı ***umaguça erser****… ötrü kin keligme üddeki tüş birteçi adartmakı yeme ikileyü takı turu umaz…* “Görünür zamanda **doğamadıklarında ise**, daha sonra, ilerde gelecek zamandaki yemiş verecek (olan) engellemeyi de yeniden bir daha sürdüremez(ler).” (AY 145, 10-14).

3.2.1.3.11. Fiil + -gUlUk + erser

er- fiili, “*erser*” formuyla, *-gUlUk* yapısından sonra gelerek bitimsiz fiil öbeklerini oluşturmuştur:

ol teŋri teŋrisi sıçgankaya birökçi bu şatu üze agtınıp asurılar çerigin sıgalı bozgalı ***uguluk erser*** *azu yme ay teŋriniŋ tilgenin köşitgeli küçi yitser…* "O büyük sıçancağız eğer bu ender ile yükselip asuriler ordusunu **yenebilecekse** yahut da ay tanrısının dairesini gölgelemeye gücü yeterse hangi töreyle faydalı olup başkalarını iyiye ve sevince ulaştıracak ise…" (AY 34g, 20- 34ğ, 3).

… neteg yangın asıg tusu kılıp adınlarıg edgüke meŋike ***yaratguluk erser*** *antag nom yaŋın evrilip* ol nom körk meŋizler üze ol ok nomladaçı et'öz erser ol titir iyin belgürtme et'öz… "Öyle öğreti töresiyle çevrilip o öğreti görünüşleri üzerine **vaaz edecek** vücut ise odur her bir varlık görünüşü…" (AY 42, 4-10).

neteg alp ***bilgülük erser****… yagız yiriniŋ kog kıçmukun yme neteg sansız sakışsız erser kaltı kök kalık <kovukı yme antag ok> erür* "Zor **bilinenler ise** yer yüzünün toz parçası da nasıl sayısız ise o şekilde gökyüzünün boşluğu da öyledir." (AY 113, 6-11).

inçip bodısatavlar bu muntag erürin bilip kentüleri ençlig meŋilig bolguluk tıltaglarta eŋ mintin birkeye tınlıg ençsiregülük ***emgeŋülük erser****… ol ençig meŋig küsemezler… kentüleri öz etözleri yokadıp adınlar edgülüg meŋülüg* ***bolguluk erser****… ötrü öz etözlerin isig özlerin ançakaya yme esirkemezler* "Şöyle (ki) Bodhisattvalar böyle olduğunu bilip kendilerini huzurlu (ve) mutlu edecek sebeplerden dolayı bir canlı huzursuz olacak (ve) ızdırap **çekecek ise** o huzuru (ve) mutluluğu istemezler. Kendi öz vücutlarını yok etmeleri başkaları(na) iyilik (ve) huzur sağlayacak **ise**, vücutlarını özlerini öylece de esirgemezler." (AY 227, 5-13).

tsuy ***alguluk erserler*** *birök yana ol ol kılınçlarıg kıldurmatın ol tınlıglarnıŋ bu bu nizvaniları bogup amrılıp buyan edgü* ***alguluk erserler****… ötrü olarnı erinçkep tsuyurkap buyan bergelir üçün ol ol kılınçlarıg kılmamak erür* "Günah **alacaklarsa** (ve) yine o hareketleri yaptırmadan o canlıların bu ihtirasları boğup sakinleştirip **sevap alacaklarsa** onlara merhamet edip sevap vermek için o eylemleri yapmamaktır." (AY 229, 18-24).

kayu kayu nomlar yörüdek ***bolguluk erserler*** *ol ol nomlarıg ol ol tınlıglarka körkitü boşguru birip edgüke meŋike yaratmakları üze ötrü al altag paramıtıg uz bütürürler* "Hangi öğretiler tedavi **olacaksa** o öğretileri o canlılara gösterip öğreterek (onları)

iyiliğe ve mutluluğa yönelttikleri için yöntem pāramitāsını maharetle elde ederler." (AY 263, 8-13).

3.2.2. Yalın isim + erip

er- fiili; "*erip*" bitimsiz şekliyle yalın isimlerle ve "*bar/yok*", sözcükleriyle bir araya gelerek bitimsiz fiil öbekleri oluşturmada kullanılmıştır:

yme yalaŋuk yirtinçülerinteki alku törlüg körkde meŋizde öŋde belgüde itigde yaratıgda barçada utmış yigedmiş ülgülençsiz teŋlençsiz ogşatguluksuz yöleştürgülüksüz arıg süzüg ***öŋ erip****... bod sın ülgüsi üze ülgülegeli bolmaguluk tört törlüg kkirsiz arıg bilge bilig köŋül bölüklüg arıgsız biş yapıg tözlüg üç asankı atlı pıramıt yüz mahakalp içinteki arıg edgü kılınçlarnıŋ 'engeyü tüli utlusı bolmış* "İnsan alemindeki her türlü güzellikten ve görünüşten, renkten, işaretten, hazırlıktan, yaratılıştan hepsinden üstün paylaşılamaz üleştirilemez temiz renk olup vücut hissesi ile pay edilebilecek dört türlü temiz bilgi ve duygu kısmı temiz olmayan beş örtü temelli üç bin paramıt ve yüz mahakalp içindeki temiz iyi huyların özellikle meyvesi olmuş." (AY 44, 22-45, 12).

meŋü ***meŋi erip*** *inçip meŋü tip adkandaçı körümke sanmaz* "Sonsuz **huzur olup**, ancak sonsuz diyerek bağlanılacak görünüşten saymaz." (AY 165, 9-11).

içtin sıŋar körser ***yaruk erip*** *sakınçsız tözlüg bolup kök kalıktakı bulıt açılmış teg yaruyur* "İç tarafa bakınca **ışık olup** kaygısız köklü olup gökyüzündeki bulutun açılmış olması gibi aydınlatır." (Totenbuch 62-64).

aŋa yme kirtgünmegülük ol alku nomlar ***kurug erip*** *tıŋri tigüçi kayuta ol tip sakıŋu ol* "İman etmeyen o bütün öğretiler **yok olup** Tanrıyı zikredenler nerededir deyip sakınmalı." (Totenbuch 723-724).

Budist Türk çevresi metinlerinde *bar* ve *yok* işaretleyicileri önceki söz öbeklerinde varlık ve yokluk ifade ettikten sonra, *erip, tip, kim* gibi bağlaç sözcükleriyle çekimli ana fiile bağlanmışlardır (Ağca 2010: 203).

er- fiili; "*erip*" şeklinde varlık bildiren "*bar*", sözcüğüyle bir araya gelerek bitimsiz fiil öbeği oluşturmuştur:

antag erip *<yene> kün ay teŋrilerniŋ yaruklarıŋa tayanmak üze öŋlüg belgülüg köligeg körkitür közüntürür* "**Öyle olup** güneş ve ay tanrılarının ışıklarına temellenmek ile renkli ve işareti olan gölgeyi gösterir." (AY 53, 16-19).

birök meniŋ agızımda miŋ öŋi tilim ***bar erip****... üküş kalplar ertginçe... ögdüm erser üzüksüz sakınu sözleyü yitinçsiz uluglarnıŋ edgüsin yigin teriŋ köŋülin öggeli idi bultukmaz* "Eğer benim ağzımda bin farklı dilim **var ise** bütün zamanlar geçince ve methettim ise sürekli düşünerek söyleyip çok büyüklerin iyisini üstününü derin bir duyguyla övmek asla bulunmaz." (AY 350, 18-20).

birök yene teŋrim kayu eligler hanlarnıŋ elinte uluşınta bu nom erdini ***bar erip*** *kertgünmeser edgermeser eşidmeser tıŋlamasar ayamasar agırlamasar yene bu nom erdinig tutdaçı tört törlüg terin kuvragıg yme açınmasar ayamasar ötrü biz kamagun teŋridem kuvragımız birle bu nom erdinig eşidgeli bolmatın nomlug noş tatıgı üze egsük kergek bolup nom meŋisindin ogadıp çogsuz yalınsız küçsüz küsünsüz bolgay biz* "Tanrım, bazı hükümdarların ülkesinde bu öğreti mücevherinin **olduğuna** inanmazsa (öğreti mücevherini) dinlemezse, (öğreti mücevherine) saygı göstermezse yine bu öğreti cevherini geliştirecek dört tür topluluğu da saygı göstermezse o vakit biz (dört Mahārāja), bütün ilahi topluluğumuz ile bu öğreti mücevherini dinlemeden öğretinin lezzet(inden) mahrum kalıp öğreti mutluluğundan uzaklaşıp güçsüz olacağız." (AY 432, 19-433,8).

bahşılarnıŋ nom yarı ***bar erip*** *bilip bışrundaçılarka inçip osakı bilişmiş edgü ögli kişi birle körüşmiş teg* "Bahşıların öğreti töresi **var olup** ve bilip olgunlaşacaklara daha önceki bilinen iyi düşünceli kişi ile görüşmüş gibi." (Totenbuch 70-73).

er- fiili; "*erip*" şeklinde yokluk bildiren "*yok*", sözcüğüyle bir araya gelerek bitimsiz fiil öbeği oluşturmuştur:

inçip munı üze kök kalık munda ürlüksüz bolgu kergek aşnu ***yok erip*** *amtı bolmış üçün tip bultukmaz* "O halde bundan dolayı gök burada önce **yok olup** şimdi olduğu için geçici olsa gerek: Bulunmaz, bu şekilde hata!" (ÜçİtigTig 103b, 5-6).

bilip öçmek takı ok ***yok erip*** *çınkirtü töz üze netegin bolgay ikileyü sizingeli bulurın birig bulurın üküşüg tip* "Bilip sönme dahi kesinlikle hakiki gerçek kök ile **yok olup** 'Biri bulur (veya) biri çoğu bulur.' Şeklinde nasıl yeniden şüphelenilebilir?" (ÜçİtiG 110b, 2-3).

3.2.2.1. İsim + Varlık Eki + erip

er- fiili, "*erip*" formuyla, varlık eki almış isimlerden sonra gelerek varlık ifade eden bitimsiz fiil öbekleri oluşturmuştur:

Budist Türk çevresinde basit yapılı sözcüklerde olduğu gibi, yapım ekli sözcükleri de yüklemleştiren *er-* bildiricisinin en fazla kabul ettiği sözcük ya da sözcük öbekleri *+lXg* ve *+sXz* eklerini almış sözcüklerdir. Bitimli fiillerle kullanılan bu yapı aynı zamanda bitimsiz fiillerle de kullanılmış, *-(X)p* zarf fiil ekini alarak, zarf-fiil grubunu oluşturmuştur (Ağca 2010: 166).

birök kayu tınlgnıŋ uvutsuz biligi ertiŋü ***küçlüg erip*** *öpke az almır kılınçı ertiŋü* ***küçlüg erip*** *ertiŋü agr emgenser biligsiz küniçi küvençeŋ kılınçı artuk küçlüg erser bu muntag nizvanilar turkaru örletser…* "Eğer herhangi bir canlının utanma duygusu çok **güçlü** olup ve aynı zamanda öfkesi çok güçlü olup fazlasıyla sıkıntı çekse bilgisizin kıskançlık tabiatı fazla güçlü ise bu tür ihtirasları daima artırsa…" (BTT XXXIII, 70-74).

artuk ayıg ***kılınçlg*** *'****erip*** *et'öz kodsar yme tamuka barmışı krgek* "Fazla kötü **tabiatlı olup** vücudu terk etse de cehenneme gitmeli.*"* (BTT XXXIII, 123).

ulug drni tigme edremke ***tükellig erip*** *inçip yene edremlerin badurup…* "Büyük öğreti denilen erdeme **sahip olup** benzer şekilde erdemlerini sabitleyip…" (BTT XXXIII, 352).

montag alku ilig adaklartın öŋi üdrülüp yöleştürgülüksüz ***ürlük erip*** *arıg öz tözlüg burkannıŋ nomlug et'özi kök kalıkka ogşatı tınlıglarta köni kirtü yapdaçı yadıltaçıka yükünmekim üze kayu köŋüllüg kezigimde yıgılmış karlıg gratırakut tagka ogşatı arıg yürüŋ buyanlarım erser anı üze inçip alku kamag tınlıglar uguşı dyannıŋ meŋisin tuyup burkan kutın bulmakları üçün tözün ulug bahşı nagarçunı üze yaratılmış sekiz ulug*

orunlartakı çaytılarnıŋ ögdisin men amogaşırı açarı enetkek tilintin türk uygur tilinçe teŋri burkan togmış ud yılın törtünç ay tört yigirmike agtarıp öz iligin koturu tegintim "Böyle bütün el ve ayaklardan farklılaşıp benzersiz bir şekilde **sonsuz olup** temiz köklü burkanın kutsal vücudu gökyüzüne benzer canlılarda gerçek örtecek ve yayılacak olana ibadet etmek ile hangi duygu sırasında toplanmış karlı Gratırakut dağına benzer temiz beyaz sevaplarım ise onun ile canlılar topluluğunun huzurunu sevincini hissedip burkan saadetini bulmaları için asil büyük bahşı Nagarçuni ile yaratılmış sekiz büyük yerdeki Çaytilerin övgüsünü ben Amogaşırı Açarı Hint ilinden Türk Uygur diline büyük burkanın doğduğu koyun yılının dördüncü ayı on dördüncü gününde aktarıp kendi elimle tümüyle hürmet ettim." (AY 33, 1-20).

tözünler oglıya nom kirtünüŋ kirtüsi kirtüde kirtü bilge bilig bolar ikegü barça adırtsız tüp tüz tutdaçı ***tözlüg erip*** *inçip bolarnıŋ küçinte erkinçe tapınça adıra işlegülük iş ködügke tükellig bolmak neteg erki tip tiser* "Ey asiller oğlu! Öğreti ve en gerçek bilgi, bunlar ikisi tümüyle korunacak **esaslı olup** aynı şekilde bunların sayesinde isteğe göre ayırt edilerek yapılacak işlere malik olmak nasıldır, acaba diye söylense." (AY 51, 6-13).

3.2.2.2. İsim + Yokluk Eki + erip

er- fiili, "*erip*" formuyla, yokluk eki almış isimlerden sonra gelerek yokluk ifade eden bitimsiz fiil öbekleri oluşturmuştur:

Budist Türk çevresinde basit yapılı sözcüklerde olduğu gibi, yapım ekli sözcükleri de yüklemleştiren *er-* bildiricisinin en fazla kabul ettiği sözcük ya da sözcük öbekleri *+lXg* ve *+sXz* eklerini almış sözcüklerdir. Bitimli fiillerle kullanılan bu yapı aynı zamanda bitimsiz fiillerle de kullanılmış, *-(X)p* zarf fiil ekini alarak, zarf-fiil grubunu oluşturmuştur (Ağca 2010: 166).

özi antag ***öŋsüz belgüsüz erip*** *kut kolunmaklıg küçiŋe tayanmak üze öŋlüg belgülüg iki törlüg et'özlerig adruk adruk meŋizleri birle körkitür közüntürür* "Kendisi öylece **renksiz ve işaretsiz olup** saadet dilemek gücüne temellenmek ile renkli ve işaretli iki türlü görünüşleri farklı farklı yüzleri ile gösterir." (AY 54, 2-7).

ogulsuz kızsız erip *ogul kız küseserler ol küsüşlerin yme kanturgay men* "**Oğulsuz, kızsız olup** oğul, kız isteseler o dileklerini de yine yerine getireceğim." (AY 543, 23-544,2).

tınıg tözi ***tözsüz tüpsüz erip****... erür yme tigü teg* "Canı kökü **asılsız-esassız olup**… ve de (şu) denecek gibidir." (ÜçİtigTig 106b, 11-12).

3.2.2.3.Fiil + -mIş + erip

er- fiili, "*erip*" formuyla, fiilden isim yapan *-mIş* ekini almış isimlerden sonra gelerek bitimsiz fiil öbeklerini oluşturmuştur:

Budist Türk çevresi metinlerinde -özellikle geç tarihli metinlerde-, isim-fiil, sıfat-fiil ya da zarf-fiil eki almış sözcük/ söz öbeklerinin; *er-* fiilinin *–(X)p* zarf-fiili almış şekli olan *erip* haliyle sıklıkla bağ-söz göreviyle kullanıldıkları görülmektedir. Türk dilinin tarihsel dönemlerinde isim ya da isim öbeklerini birbirine bağlamak için birçok yapı bulunmakla birlikte geç tarihli metinlerdeki bu kullanım alışık olunmadık bir durumdur (Ağca 2010: 93).

agır buyanlıg suparatişdit tŋri urısı... ***tugmış erip*** *aşnukı kılınçınıŋ...*" Çok sevabı olan Suparatişdit tanrının oğlu **doğmuş olup**…" (BTT XXXIII, Ch 4.,2-3).

inçip tikirtsiz tepirtsiz alku tiki çogı ırak öŋi üdrülmiş örüg amıl itigsiz erksinmekke tükellig inçkü meŋilig üç üdlerte ***ertmiş erip*** *yene üç üdlerig belgürtdeçi* "Böylelikle sessiz sedasız, bütün gürültüsü-patırtısı uzak ve ayrılmış, sakin, durgun, eylemsiz, egemenliğe bütünüyle sahip, sevinçli ve mutlu üç zamanlardan (gelip) geçmiş **olup**, yine üç zamanları belirtecek." (AY 166, 5-17)

3.2.2.4. Fiil + -mA + -mIş + erip

er- fiili, "*erip*" formuyla, olumsuzluk eki ve fiilden isim yapan *-mIş* ekini almış isimlerden sonra gelerek bitimsiz fiil öbeklerini oluşturmuştur:

Budist Türk çevresinde bazı sıfat-fiil ya da zarf-fiil ekli sözcüklerin, bir sonraki söz öbeğine *erip* ile bağlandığı görülmektedir. Türk dili alanında genellikle *bol-* fiilinin *–(X)p* zarf-fiil şekliyle karşılanan yapının Budist Türk çevresinde, *er-* fiiliyle kullanılması, alışılmadık bir durumdur (Ağca 2010: 79).

sudurandiki nikaylıglar ***sözlememiş erip*** *munda küçeyü kim sözlemek üze munuŋ ugrındakı kayu kiginç yörüg yolınga yaraşı bolmaz* "Sautantika okuluna mensup olanlar **söylememiş olup**, burada zorlayarak söylemek ile, bunun hakkındaki herhangi bir cevap izah yoluna uygun olmaz." (ÜçİtigTig 98a, 5-6).

3.2.2.5. Fiil + -gUlUk + erip

er- fiili, "*erip*" formuyla, fiilden isim yapan *-gUlUk* ekini almış isimlerden sonra gelerek bitimsiz fiil öbeklerini oluşturmuştur:

anta basa aş içgü yimek üze töpüdeki tigli üklip tört evin tigli bolup tamgakta yme tört evin tigli ***akguluk erip*** *kindikteki çandali bilge bilig <ootyyn> (oot-ın) birisin kurıdıp üç evini k(a)lır* "Daha sonra yemek yemek ile daha önceki söylenileni çoğaltıp dört tohum denilen olup damakta dört tohum denilen **akacak olup** göbekteki Çandali bilgisine ait otlardan birisini kurutup geriye üç tohumu kalır." (Totenbuch 488-492).

3.2.3. Yalın isim + ermetin

er- fiili; "*ermetin*" bitimsiz formuyla yalın isimlerle bir araya gelerek bitimsiz fiil öbekleri oluşturmada kullanılmıştır:

neŋ buluŋ yıŋak orun ornag ***ermedin*** *ermez tip tidi* "Asla herhangi bir yön ve yer **olmadan** olmaz diye söyledi." (AY 460, 9-10).

neŋ ertmiş üd ermez neŋ kelmedük üd ermez neŋ közünür üd ermez neŋ sav ermez neŋ ***sav ermetin*** *yme ermez neŋ tıltag ermez neŋ* ***tıltag ermetin*** *yme ermez neŋ yorık ermez neŋ* ***yorık ermetin*** *yme ermez* "Herhangi bir geçmiş zaman değildir (ama) gelmemiş zaman (ya da) şimdiki zaman (da) değildir. Herhangi bir söz değildir (ama) söz(ün)

dışında bir şey (de) değildir. Herhangi bir neden değildir (ama) neden dışında bir şey (de) değildir. Herhangi bir yöntem değildir (ama) yöntem dışında (da) değildir." (AY 461, 1-47).

3.2.3.1. İsim + -(X)g + ermetin

er- fiili; "*ermetin*" bitimsiz formuyla *+(X)g* ekini almış sözcüklerle bir araya gelerek bitimsiz fiil öbekleri oluşturmada kullanılmıştır:

ekinti burhanlar yarlıkamış terің ***nomlarıg ermetin*** *uzatı eşidigsemekke tayanıp üçünç nomlug yertinçülüg eki törlüg yeg bilge biliglerig adırtlagalı sevmekke tayanıp törtünç körmek bışrunmak yollar üze tarıkgulug nizvanilarıg terk tavrak tarkarmakka tayanıp beşinç yertünçülüg edremlerig beş törlüg bilge bilig oronların barçanı ötgürmekke bo erür* "İkincisi Burhanların hükmettiği derin öğretileri, **gerçekleri var olmadan** daima işitmeye dayanmak, üçüncüsü gerçek ve sıradan üstün bilgileri ayırma sevincine dayanmak, dördüncüsü görme ve uygulama yolları ile yok edecek ihtirasları çabucak yok etmeye dayanmak, beşincisi dünyevi erdemleri ve beş türlü bilgi yerlerinin hepsini açıklamaya dayanmaktır." (AY 248, 8-10).

burhanlar yarlıkamış terің ***nomlarıg ermetin*** *uzatı eşidigsemek yeme kayu erür tip tiser burhanlar yarlıkamış terің nomlar erser kaltı arıg süzök nom tözi tört törlüg bilge biligler erür* "Buddhaların hükmettiği derin **öğretileri olmadan** daima işitmek istemek yine hangisidir diye sorsa: Buddhaların hükmettiği derin öğretiler temiz öğreti esaslı (olup bunlar) dört türlü bilgilerdir." (AY 250, 10-15).

3.2.3.2. İsim + -kA + ermetin

er- fiili; "*ermetin*" bitimsiz formuyla datif ekini almış sözcüklerle bir araya gelerek bitimsiz fiil öbekleri oluşturmuştur:

ince kaltı eŋilki burhanlarka bodisatavlarka bütmiş işlig bütmiş işlig ***bilgelerke ermetin*** *uzatı yakın tapınmakka tayanıp ekinti burhanlar yarlıkamış terің nomlarıg ermetin uzatı eşidigsemekke tayanıp…* "Şöyle birincisi Buddhalara, Boddhisattvalara

inançla işlerini yapmış olan **bilgelere var olmadan** daima samimi (bir şekilde) hürmet etmeye dayanmak, ikincisi burhanların hükmettiği derin öğretileri, gerçekleri var olmadan daima işitmeye dayanmak…" (AY 248, 4-10).

4.BÖLÜM

er- FİİLİNİN GÖRÜNÜŞ İŞLEVİ

Asıl anlamı bakımından Slav dil bilimine dayanan, Rusça *vid* sözcüğünün çevirisi olan *görünüş* kavramı, yıllardır üzerinde çalışılan, sınırları kesin ve net bir biçimde çizilemeyen, oldukça geniş ve karmaşık bir kavramdır. *Görünüş*ün sadece bir tanımı yahut sadece *görünüş*e özgü sabit bir ek yoktur, özellikle "zaman" kavramıyla iç içe olması da *görünüş* kavramının sınırlarının belirlenmesini zorlaştırmaktadır.

Görünüş kısaca, konuşmacının eyleme hangi "zaman bakış açısı"yla baktığı, olay anında veya sonrasında eylemi nasıl ele aldığını belirttiği öznel bir kavramdır.

Dilaçar (1974)'a göre, dil psikolojisinin bir yaratığı olan görünüş "*Çekime uğramış fiilin taşıdığı kavramda süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşım yapmasıdır, nesnel değil, özneldir; mastarda değil çekim şekillerinde bulunan bir iç anlamdır.*" Kılınış ise mastar halinde bulunan fiilin kendi içinde barındırdığı anlamdır.

Comrie (1976), görünüş kategorisinin, gerçek zamanla ilişkisi olmayan; ancak bir zaman üzerinde gerçekleşen bir durumun içsel düzenlenmesini veya oluşumunu gösterdiğini belirtmektedir.

Aslan Demir (2012)'e göre, görünüş veya bakış (aspekt) "*Yüklem tarafından anlatılan eylemin, farklı bakış açılarıyla sunulmasını sağlayan bir gramer kategorisidir ve belirli sınırlara sahip eylemin farklı safhalarını ortaya koyan bakış açısı işaretleyicileri ile ifade edilir.*"

Benzer (2012: 41)'e göre, "*Zaman kavramı, nokta ya da belli bir aralıktaki vaka ve durumun gerçekleştiği dilim hakkında bilgi verir. Görünüş kavramı ise fiil zamanı ile edinilen nokta ya da aralık boyunca gerçekleşmiş, gerçekleşen, gerçekleşecek vaka ve durumun bu süreçte bitmişlik mi bitmemişlik mi yoksa sürüyor mu bilgisini verir.*"

Korkmaz (2014: 492-494), kılınış ve görünüş kavramlarının Batı'daki araştırmalarda dahil iç içe girdiğini ve birbirlerine karıştığını söylemektedir. Kılınış,

sadece fiil kök ve gövdeleriyle ilgilendiği hâlde, görünüş, kip/şahıs ekleri alarak çekime girmiş olan ve yargı bildiren fiillerle ilgilenmektedir. Görünüş, konuşanın özel bir başkalaşma yapması sebebiyle öznel olan fiilin, çekimlenerek bir iç anlama erişmesidir. Görünüş kavramı, şekil yapısı ve işlev kayması dolayısıyla şekil bilgisinin, anlam kayması dolayısıyla da anlam biliminin inceleme alanına girdiğinden morfo-semantik bir görünüm içermektedir.

Çalan bir kapıya ev sahibinin "*Geldim, geldim*!" cümlesini kullanmasında geçmiş zaman görülse de burada kastedilen zaman şimdiki zamandır. Bu cümleyi duyan kişi de cümleyi şimdiki zaman olarak değerlendirir. "*Gidip çarşıdan meyve alacağım, getirip yıkayacağım, siz de yiyeceksiniz; yağma mı var?*" cümlesindeki fiillerde bulunan gelecek zaman ekleri, hem gelecek zamanı yansıtmamaktadır hem de olumlu bir anlam taşımamaktadır. Cümle, konuşan kişinin bu eylemleri yapmayacağı görünümünde olumsuz bir anlam barındırmaktadır. "*Ali'nin hasta olduğunu biliyor musun*?" cümlesinde de "*olduğunu*" kelimesinde yer alan *-dIk* sıfat-fiili geçmiş zamanda kullanılmakta ancak geçmiş zamanı içermemektedir. Aynı şekilde "*Kitabı okudun okudun, okumadın alıp gidiyorum*." cümlesinde *okudun* ve *okumadın* fiillerinde yer alan geçmiş zaman, yine geçmiş zamanı yansıtmamakla birlikte zarf görevinde yer almaktadır.

Sonuç olarak Korkmaz, görünüşte öznelliğin bulunmasıyla birlikte, kipler, yer yer şekil ve zamanların dışına çıkılarak farklı anlam ve işlevlere dönüşebildiğini söylemektedir.

Ayrıca, sadece konuşurların başkalaşım yapmasına göre değil, cümlenin yönlendirici diğer ögelerine, dili kullananların maksatlarına ve dili kullanmaktaki yeteneklerine bağlı olarak da cümlenin yüklemi görünüş açısından değişebilmektedir: "*Şimdi geldim" "Şimdi geliyorum*." gibi cümleler oluşturulabilirken; "*Keşke geldim" "Keşke geliyorum*." şekilleri oluşturulamamaktadır.

Korkmaz (2014: 642-687), eserinde birleşik zamanlı kiplere de değinmiştir. Birden fazla kip bulunduran fiillere *birleşik kipli fiiller* denmektedir. Bu fiiller oluşturulurken *i-* fiilinden yararlanılmaktadır. Şekil, zaman, olumluluk, olumsuzluk ve soru kavramları taşıyan sıfat-fiil durumundaki ad ile *i-* fiilinin birleşmesiyle meydana gelmektedir. Birleşik kipli fiillerde zaman bildirme işlevi *i-* fiilinden sonra gelen ek

üzerindedir. Korkmaz, hikâye kipli birleşiklerin, geçmişte gerçekleşmiş, hâlen gerçekleşmekte olan ve gerçekleşmesi tasarlanan bütün oluş ve kılışların geçmişte kaldığını bildiren, onları hikâye eden yapılar oluşturduğunu söylemektedir. Yazar, edebi eserlerdeki taramalarından yola çıkarak, bir zaman kayması sonucu, *-mIş* ekli hikâye biçiminin *-DI* ekli hikâye biçiminin yerini aldığını gözlemlemiştir: "*Bir kadın sevmiştim delikanlılığımda…*" Bunun sonucu olarak yazar, *duyulan geçmiş zaman kipinin hikâyesi*nin şekilce var olduğunu ancak işlevce var olmadığını belirtmiştir. *Şimdiki zaman hikâyesi, -Iyor* ve *-mAktA* ekleri ile yapılarak, içinde bulunulan zamanda sürmekte olan bir oluşu ve kılışı geçmişe aktararak anlatma görevinde kullanılan bir yapıdır. *Gelecek zaman hikâyesi, -AcAk* eki ile yapılarak, ileride gerçekleşecek olan bir oluş ve kılışı geçmişe aktararak bildiren yani geçmişte gelecek niteliği taşıyan bir yapı görünümündedir. *Geniş zaman hikâyesi, -r, -Ir/-Ur, -Ar* ekleri ile yapılarak, geçmişten geleceğe uzanmış geniş bir zaman kesitinde gerçekleşeceğini bildiren bir oluşu ve kılışı, geçmiş zamana aktararak bildiren bir yapıdır. *Şart kipi hikâyesi, -sA* eki ile yapılarak gerçekleşmesi şarta bağlı olan bir oluş ve kılışı, geçmişe aktararak anlatan yapıyı oluşturmaktadır. *-sA* eki yargı bildirmediğinden hikâyesi de yargı bildirmez, bu sebeple cümle içerisindeki yargı bildiren asıl fiilin zarfı konumundadır. Yazara göre bu birleşik kip, eski gramerlerde "farazî şart" olarak adlandırılan "varsayım"a dayandırılan ve "gerçekleşmemiş olan" bir şartı göstermektedir. Ancak cümledeki şart kipi hikâyesinin ve asıl fiilin olumsuzluk eki alma durumunda, cümlenin tamamı olumlu anlam kazanır ve şartlı birleşikteki gerçekleşmemişlik durumu ortadan kalkar.

Rivayet kipli birleşikler ise, olmuş, olacak veya olması tasarlanan işleri duyma ve rivayete dayanarak anlatma anlamı bulunmaktadır. Emir kipi ve görülen geçmiş zamanın rivayet birleşikleri bulunmamaktadır çünkü görülen ve bilinen bir oluş ya da kılışın duyuma ya da rivayete dayalı anlatılması olanaksızdır. Korkmaz, rivayet kipinin bazen "şüphe", "uzaklık" ve "küçümseme" anlamlarında da kullanılabildiğini söylemektedir. *Duyulan geçmiş zaman kipinin rivayeti, -miş* ile *i-miş* veya *>miş'in* arka arkaya kullanılması ile oluşturulmaktadır. Söz konusu birleşik, başkasından duyma veya sonradan farkına varma anlamlarında kullanılmakla birlikte şüphe ve küçümseme anlamları da içerebilmektedir. *Şimdiki zaman kipinin rivayeti,* hâlen sürmekte olan bir oluş ya da kılışın, duyma veya sonradan fark edilerek anlatmaktadır. *Gelecek zaman kipinin rivayeti,* gelecek zamanda gerçekleşecek bir oluş veya kılışın

duyuma dayanılarak aktarılmasında kullanılmaktadır. *Geniş zamanın rivayeti*, geniş zaman içerisinde gerçekleşen oluş ve kılışları duyuma dayanarak anlatmada kullanılmaktadır. *Şart kipinin rivayeti*, şarta bağlı gerçekleşmemiş bir oluş veya kılışın duyuma dayalı anlatılmasında kullanılmaktadır.

Birleşik kipli fiillerin şartı, kendi iç yapısında bulunan şarta bağlılığı, cümledeki asıl fiille ilişki içerisinde, onun tamamlayıcısı olarak kullanılmasıyla oluşturulmaktadır. *Görülen geçmiş zaman kipinin şartı*, gerçekleştiği kesin olarak görülen veya bilinen bir oluş ve kılışı şarta bağlayan bir yapıda kullanılmaktadır. *Duyulan geçmiş zaman kipinin şartı*, duyuma dayanan ve sonradan fark edilen bir oluş veya kılışın şarta bağlı kullanılmasıdır. *Şimdiki zaman kipinin şartı,* içinde bulunulan zamanda gerçekleşme olan bir oluş ve kılışı şarta bağlayan bir yapıda kullanılmaktadır. *Gelecek zaman kipinin şartı,* gelecekte gerçekleşecek olan bir oluş ve kılışı şarta bağlayan bir yapıyı oluşturmaktadır. *Geniş zaman kipinin şartı*, geniş bir zaman kesiminde gerçekleşen oluş ve kılışları şarta bağlayan bir yapı olarak kullanılmaktadır.

Korkmaz, birleşik kiplerin oluşumlarıyla ilgili son olarak katmerli birleşik kiplerin varlığından söz etmiştir. *Katmerli birleşik kipler,* ikiden fazla kipin bir araya getirilmesiyle oluşturulmaktadır. Söz konusu kipler, hikâye ve rivayet birleşik kiplerindeki oluş ve kılışları bir de varsayıma dayanan bir şarta bağlamaktadır.

Türkçede zaman kavramı ile iç içe geçmiş olan görünüş kavramının kesin çizgilerle ayrılması mümkün değildir. Çünkü her iki kavram da ortaklaşan belirli eklerle oluşturulmaktadır. Bunun için cümlede yer alan fiilin içerdiği anlam, bağlam içerisinde değerlendirilmelidir. Görünüş, cümledeki eylemin, bitip bitmediğinin, sürüp sürmediğinin bilgisini verir. Örneğin; Aslan Demir (2012: 14)'a göre "*Temelde zaman ve görünüş ayrı kategorilerdir. Söz gelimi "Ayşe geldi." ve "Ayşe geliyordu." cümleleri gramatikal zaman bakımından aynıdır. İkisi de geçmişi bildirir. İkisi arasındaki fark görünüş kategorisiyle ilgilidir. "Ayşe geliyordu." cümlesinde "Ayşe geldi." cümlesinden farklı olarak, olayın süreği önemsenmiştir."*

Eklerin birden fazla işlevi olabilmesi özelliğine bağlı olarak görünüşte de, eklerin görevi, cümle içerisindeki kullanımlarına bağlı olarak değişebilmektedir. Örneğin; *"Macaristan'a yarın gidiyoruz."* cümlesinde *–(X)yor* şimdiki zaman eki, gelecekte yapılacak olan bir işi göstermektedir. Bu tarz örnekler "kip (zaman)

kayması" veya "görünüş" olarak adlandırılmaktadır. Yine Dilaçar (1974)'ın örnekleri de cümledeki bağlama göre görünüşün değiştiğini göstermektedir: "*Anne, ben teyzeme gidiyorum."* cümlesinde eyleme geçilmiş bir niyet; *"Günaydın, böyle acele nereye gidiyorsun?"* cümlesinde ise yine eyleme geçilmiş ancak devam eden bir görünüş söz konusudur.

Görünüş konusu üzerine oldukça kapsamlı bir çalışmaya sahip Johanson'un "*Türkçede Görünüş*" (çev. Nurettin Demir: 2016)) adlı eserine göre "görünüş" kavramı aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Zaman kategorisinin de görünüşün de, fiille ilgili gramer kategorileri olduğunu ancak görünüşün zaman kategorisi kadar işlenmediğini belirten Johanson (2016)'a göre *görünüş*, eylemin farklı bakış açılarıyla dillendirilmesidir. Olayın gerçekleştiği an, olayın aktarıldığı an ve zaman çizelgesinde atıf yapılan an arasındaki farklı ilişkiler değişik bakış açılarına yol açar. Birtakım sınırlara bağlı eylemin farklı safhalarını ortaya koyan bakış işaretleyicileri ile görünüş belirtilir. Eylemlerin *başlangıç sınırı, bitiş sınırı* ve *süreği* bulunmaktadır. Görünüş, eylemin bu sınırlar arasında nereden bakıldığını gösterir. Her olay bir *sürme*; bir de *başlangıç* ve *bitiş* olmak üzere *iki sınır*'a sahiptir. Olay her zaman tam olarak belirlenemez olsa bile, aynı zamanda -bütüncül veya aralıklı– an'a da sahiptir. Her fiil yüklemlemesi, sözlüksel açıdan (kılınış benzeri olanlar dâhil) tanımlanabilir bir eylemi ve actio'yu ifade eden bir sözlükbirim bulundurur. Eylem diğer ögeler tarafından leksikal-eylemsel değiştirilebilir; burada katılan ögelerle birlikte sözlükbirim bir eylem öbeği oluşturur. Envanterdeki birliklerin eklenmesiyle de görünüş öbeği ortaya çıkar.

Johanson, *görünüş* kavramını olayların kendi sınırları içinde gözlemleme imkânı veren, öznel bakış açıların ifade ettiği dilbilgisel kategori olarak görür. Johanson görünüşünü *sınırlılık (terminallik)* açısından değerlendirmektedir. Eylem, sınırlılık açısından "*başlangıç*" ve "*bitiş*" şeklinde ikiye ayrılır. İki sınır arasında gerçekleşen olaylar *sınırlararası (intraterminal)* olarak değerlendirilir ve *-mAktA*, *-yor*, *-Ar* gibi ekleri kapsar. Genellikle şimdiki zaman ekleri ve ayrıca *-(X)yordu* gibi geçmiş zamanda olayın bitiş sınırının ulaşılmadığını bildiren biçimler bu kısma dahildir. Sınırlardan birini aşan olaylar (bu başlangıç ya da bitiş sınırı olabilir) ise *sınır sonrasılık* (*postterminal*) olarak değerlendirilir ve *mIş bulunuyor*, *-mIş*, *-mIştIr*, *-mIş*

bulunuyordu, -mIştI, DIyDI gibi ek, şekil ve birleşik şekilleri kapsar. Genellikle geçmiş zaman ekleri kullanılır ve olaydaki kritik sınır aşıldıktan sonraki safhada gerçekleşen olaylar bu kısma dahildir. Sınırlardan birine erişildiğinde ise *adterminal* bakış noktası söz konusudur. *Adterminal,* Slav dillerinde görülen özel bir görünüş türüdür, olayın totalliğini bildiren bitmiş görünüşe benzer (Bacanlı, 2014).

Johanson'un *görünüş* anlayışında, bir olayın gerçekleşmesindeki safhalardan birine yönelmesi, odaklanması mevcuttur. Yazarın odaksıllık karşıtlıkları, görünüş işaretleyicilerini belirleyebilmek için önemli veriler sunmaktadır. *Sınırlararası* (intraterminal) işaretleyiciler *yüksek odaksıl* ve *düşük odaksıl* olanlar ve *odaksıl olmayanlar* şeklinde üçe ayrılırlar. Yüksek odaksıl şekiller sadece konuşma anında süregiden ve tek vakitli (yani tek bir vakte özgü) eylemleri ifade eder: (şu anda) "*Ders çalışmakta*." Düşük odaksıl şekiller hem konuşma anındaki "tek vakitli" hem de genişlemiş "çok vakitli" eylemleri bildirir: (şu anda veya hep) "*Ders çalışıyor*." Odaksıl olmayan şekiller ise çok vakitli ve geleceğe yönelik eylemleri iletirler: (daima) "*Ders çalışır*." Türkiye Türkçesinde yüksek odaksıllıktan odaksıl olmayana doğru sırasıyla *-makta, -yor* ve *-ar* ekleri *sınırlararası* (intraterminal) görünüşü ifade ederler (Gençer Baloğlu, 2016).

"*Sigara içer*." "*Sigara içiyor*." cümlelerini karşılaştıran Johanson, *-yor'*un tekil durumları ya da genel geçer durumları temsil ettiğini ancak *-ir'*in sadece genel geçer durumları temsil edebildiğini söylemektedir. Ancak olayın algılanabilmesi, eylemin algılanabilmesi demek olduğundan "özel" eylemleri ifade eden "*düşün-, bil-, san-*" gibi sözlükbirimler sorunludur. "*Sanırım*" ifadesi yerine "*sanıyorum*" ifadesinin kullanılması büyük bir sorun yaratmayacaktır.

Johanson'a göre "*aydım erdi*" ifadesinde geçmiş zaman tam olarak belirlenmektedir. Ayrıca yazara göre *-DIyDI* birliğinde; zaman oldukça eskidir, sonuçları konuşma anında artık geçerli değildir, yüklemleme aynı zamanda ilave bir "hatırlayacağınız üzere" veya "hatırlayabildiğim kadarıyla" anlamı içerir, göründüğü kadarıyla ifade kesin olmamaktan, hatta bazen masalsı gerçek dışılıktan bir iz taşır." Bununla beraber günümüzde *-DI* kullanımı istisnasız geçmiş zaman işleviyle kullanılmaktadır ve "o zaman" işaretleyici *-DI* hala görünüş sisteminde yer almaya

devam etmektedir. Ancak *idi* birliği sadece zamansaldır ve görünüşsel açıdan yansızdır.

-DIK biçimi zamansal değil görünüşsel "bitmişlik"i yansıtır. *-DIK* belirli görünüşün henüz zaman biçimine dönüşmemiş bir görünümünü oluşturmaktadır. *-DIK* ve *-DI* arasında tarihsel ilişkiyle beraber Türkiye Türkçesindeki benzerlikleri de bu savı desteklemektedir.

Johanson'a göre Türkiye Türkçesinde *miş*'in bağlamdan kaynaklanan kiplik anlamlarının köklerinde çok açıktır ki görünüşsel bir nitelik de yatmaktadır. Tek bir anlamsal nitelik *miş*'in bütün kullanımlarında uygun bir parça olarak ortaya çıkar: sınır sonrasılık tespiti, Türkçede görünüşün zamandan ve kiplikten daha fazla gramatikalleştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

-miş ve *-mişti* arasındaki ilişki için Johanson şöyle söyler: *"Özellikle zamansal olarak çok eskide kalmış, özel zihinsel çağrışımlarla uyandırılan gerçekler söz konusu ise -mişti'nin kesinlik bildiren bir anlamla kullanımı alışılmıştır."*

Johanson, *-mişmiş* birliğini geçmiş zamanın rivayeti olarak kabul etmez. Ona göre bu birlik "o zaman" işaretleyicisi *miş* ile zamansal açıdan tarafsız *-miş'*in birleşmesinden meydana gelir. *-mişmiş* birliği bağlama göre geçmiş zaman veya daha önceki geçmiş zaman biçimleriyle dile getirilebilir.

Johanson, eserinde konuşurlar üzerinden deneysel yöntemlere de başvurmuştur:

a. Uçak yarın gel-

b. Babam yarın 50 yaşını doldur-

c. Belki teyzem de gel-

Söz konusu kaynak kişilerin cevaplarına göre: b'de sadece *iyor* (dolduruyor), c'de sadece *ir* (gelir) ve a'da hem *iyor* hem *ir* eklerinin kullanımı mümkündür. Ancak "*Uçak yarın gelir."* cümlesinin 'kesinliği' "*Uçak yarın gelecek*." veya "*Uçak yarın geliyor*."dan daha düşük bulunmuştur. Yazara göre bunda şaşılacak bir şey yoktur, çünkü *ir* yapısal açıdan 'şimdi' basamağının nitelenmemiş birliğidir ve eylemin

sürmekte olmasını dışarıda bırakarak eylem öbeğinin içeriğini temsil eder. *ecek* ve *iyor'da* ise *ir* karşısındaki anlam farkını doğuran işaretli nitelikleridir. c'deki örnek *ir*'in 'belirsizlik'ini değil, sadece *belki* ile [plana göre] *geliyor*'un bir arada kullanılamadığını gösterir. Ayrıca Johanson'a göre, b örneği daha baştan belli olan takvimin "dikte ettiği" bir olayı ifade etmektedir; *ir*'in etkisi ise burada tuhaf olmaktadır. a örneğindeki cümlede uçağın uçuş planına uygun gelişinden söz edilirken de sadece *iyor* veya *ecek* kullanılabilmektedir.

"*Gelecek hafta ne yapıyoruz?*" cümlesi gelecekteki bir olayın planlanması şeklinde anlaşılabilir. Johanson'a göre bu tip ifadelerin "programlı şimdiki zaman" olarak adlandırılması daha uygun olacaktır. Ayrıca yazar, gelecek zamanı, iletişimin gerçekleştiği anda henüz başlamış bile olmayan fiilsel hareketleri anlattığı için görünüş sistemi içinde görmez. Ancak sonraki çalışmalarında bu ifadeleri kiplik içinde değerlendirir.

Görünüş, sadece eklerle değil, bazı söz/söz gruplarıyla da verilebilmektedir. Konuşmacının kullandığı zamanla ilgili ifadeler (üç aydır, yaz boyunca vb.) de görünüş hakkında bilgi vermektedir. Johanson da "*artık*" ve "*şimdi*" belirteçlerinin görünüşsel açıdan ilgi çekici olduğunu söyler. "*artık*" dönüm noktasıdır, eylemin sonlandırılmasını gösterir: *"Türkçeyi artık öğrendim*." ; bu dönüm noktası eylem öbeğine göre değişebilmektedir.

Türkçedeki bazı belirteçler de "*iyordu*" veya "*di*"ye eğilim göstermektedir. "*bazen, çoğu zaman, daima, ekseriya, her gün, her zaman, sık sık, umumiyetle*" gibi belirteçler, tüm görünüşlerle kullanılabilir ancak daha çok sınırlararası birlikler olan "*iyordu, mekteydi, irdi*" yapılarıyla kullanılmaktadır.

Ayrıca Johanson eserinde kendinden önceki çalışmalarda kılınış ve görünüşün birbirine karıştığından sıklıkla bahseder. Her fiil kendiliğinden bir kılınışa sahiptir, fiil çekime girdiğinde ise görünüş meydana gelmektedir. Aynı olay farklı kişilerce farklı dile getirilebilir bu da görünüşle alakalı bir durumdur.

Sebzecioğlu (2016: 257-265), kiple ortak yönleri bulunan görünüşün, kip gibi yüklem dışındaki bütün birimleri kullanabildiğinden bahsetmektedir. Görünüşün gerçekleşme şekline yardımda bulunan belirteçler tümcede önemli bir yer tutar. "*Ali*

yemeğini yavaş yavaş yer.” örneğinde belirtecin tekrarlanması, görünüşün gerçekleşme biçiminin aralıklı devam ettiğini göstermektedir. Görünüş ve kipin benzerliğine dair diğer bir yön ise, gerçekleşmesi için tümcede bütün birimler görev alabilse de, yükleme eklenen biçimbirimlerin rolü çok daha önemli olmasıdır. “*Ali, sigara iç-(i)-yor.*” örneğinde bitmemişlik görünüşü *-yor* biçimbirimiyle sağlanmaktadır.

Yazar, eserinde, görünüşü ekler üzerinden anlatmasına rağmen, görünüşün yalnızca eylem ve eylemin aldığı eklerden ibaret olmadığını da belirtmektedir. “*Mary, park-**ta** yürüdü*.” “*Mary, park-**a** yürüdü*.” örneklerinde yer alan, 1. cümlede bitmemişlik, 2. cümle ise, bitmişlik görünüşü görülmektedir; bu örnekler, cümlelerin İngilizcedeki görünüş farkıyla da benzer bir sonuç göstermektedir. Aynı bağlamda “*Ali sık sık İzmir’e gider*.” örneğindeki görünüş de *sık sık* belirteciyle daha görünür bir hâle getirilmiştir.

Sebzecioğlu’na göre, geleneksel dilbilgisinde, yalnızca şimdiki zaman ve geniş zaman başlığı altında bulunan *–(I)yor, -mAktA(dIr), -(A/I)r, -mAz* ekleri de bitmemişlik görünüşü olarak değerlendirilebilmektedir.

Eski Türkçe, şimdiki zamanı ve geniş zamanı ayrım olmaksızın tek bir biçimbirimle göstermektedir. Örneğin, *kel-ür men* cümlesi “geliyorum veya gelirim” anlamlarında değerlendirilebilmektedir. Bu durum, Sebzecioğlu’na göre, günümüzdeki geniş zaman ve şimdiki zaman kullanımının sürerlilik (sürme) görünüşü olarak kabul edilebileceğini göstermektedir. Hatta Eski Türkçede de bu yapı süreklilik (sürme) bildirmekteydi.

-(I)yor, şimdiki zaman işleviyle bitmemişlik görünüşünü yansıtırken, *-(I)yordu* gibi birleşiklerde görünüş + zaman birleşiği görülmektedir. Bu tarz kullanımlarda *–(I)yor*’un zaman işlevi hemen hemen yok hükmündedir. Burada, *-(I)yor* görünüşü, *-DI* ise zamanı göstermektedir. Böyle bir yapıda bitmemişlikten bahsetmek güç görünmektedir. Yazara göre, zaman kategorisi ile karşılaştırıldığında *-(I)yor*’un daha çok görünüş bildirdiği, bu yüzden daha temel olduğu ve olaylara ilişkin devingenliği yansıttığı birçok örnek bulunmaktadır.

-mAktA(dIr) yapısı *–(I)yor* ile benzer görevlerde bulunmasına karşılık, genellikle akademik ve resmi söylemlerde tercih edilmektedir. Kesinlik kipi ve bağlantılı nesnel bilimsel dilin ağırlıkta olduğu akademik metinlerde kullanılmaktadır.

-(I)yor ve *-(A/I)r, -mAz* eklerinin her ikisi de bitmemişlik görünüşü bildirmesine rağmen arasında bir fark olmalıdır. Bu fark, yakın zaman- uzak zaman bildirmesidir. Zaman uzadıkça, *-(A/I)r +DI* yapısı kullanılmaktadır: "*Dün sabah bu saatlerde kahvaltı yapıyordum*." "*Bir yıl önce kahvaltı yapardım.*" (Sebzecioğlu 2016: 265).

Görünüş kavramı dilbilimciler tarafından temelde dil bilgisel görünüş ve sözlüksel görünüş olmak üzere iki ana başlıkta incelenmiştir. Dil bilgisel görünüş, fiile eklenen eklere bağlı bir görünüş türü olarak ele alınırken, sözlüğe dayalı görünüş ise, zarf, edat gibi cümle içindeki birçok yönlendirici bulunmaktadır. Bu da sözlüksel görünüşün tespitini zorlaştırmaktadır (Benzer 2008: 58).

Gençer Baloğlu (2020: 48)'na göre dil bilgisel görünüş; konuşma zamanında veya olay zamanında hareketin bitmesi ve ardından bağımsız bir hareketin başlaması, sıralama, taksis ifade etmesini içeren *bitmişlik*, konuşma veya olay zamanında hareketin sürmesini ifade eden *bitmemişlik/sürme* ve biten bir hareket sonucunda ortaya çıkan yeni bir durumu veya sonucunu ve bunların sürmesini içeren *hâl/sonuç* olmak üzere üç alt başlığa ayrılmaktadır. Sözlüksel görünüş ise cümle içindeki zaman zarfları, edatlar ve diğer tamamlayıcı unsurların yanı sıra yardımcı fiillerin de etkilerini inceleyen görünüş türüdür ve dilbilgisel görünüşteki üç alt başlığa ilave olarak yardımcı fiillerin etkisiyle oluşan *tamamlanmışlık* görünüşü dahil dört alt başlıkta incelenebilmektedir.

er- fiilinin aldığı eklere göre, dil bilgisel görünüşün esas alındığı çalışmada tespit edilen örnekler, Gençer Baloğlu (2020)'nun tasnifi esas alınarak, *bitmişlik, bitmemişlik/sürme* ve *hâl/sonuç* görünüşü olmak üzere üç alt başlıkta değerlendirilmiştir:

4.1. Bitmişlik Görünüşü

Eylemde bulunan işin, durumun, konuşma anından önce tamamlandığını göstermektedir. Bitmişlik görünüşü bir son nokta içerir. Eylemde bulunan iş ya da durum konuşma anında artık gerçekleşmemektedir, bitmiştir. Comrie (1976)'ye göre bitmemişlik sürekli olmasına rağmen, bitmişlik görünüşü anlık bir durumu göstermektedir. Bitmişlik, bölünemez bir bütün olarak sunulmaktadır.

-mIştI ve *-DIyDI* biçimlerini inceleyen Demir (2015), *-mIş* ve *-DI* yüklemleştiricilerinin geçmişte bitmişlik belirttiğini söylemektedir. *-DIyDI* biçim birimiyle olay, kişinin hafızasında başlangıç noktasına işaret edilirken, *-mIştI* biçim birimiyle olayın sonucuna vurgu yapılmaktadır. Ayrıca bu sonucun devamındaki durum *-mIştI* ekiyle söz diziminde zincirleme bağlanarak devam ettirilir. Buna ilave olarak İlker (2013) de *-DIyDI* için, belirli geçmişte tamamlanmış zaman, *-mIştI* için de, belirsiz geçmişte unutulmayan zaman demektedir.

Eski Türkçe metinlerde tanıklanan *fiil + -DI + erti, fiil + mIş + erti*, yapıları bitmişlik görünüşü adı altında değerlendirilmiştir.

4.1.1. Fiil + -DI + erti

Gençer Baloğlu (2020)'na göre, fiillere eklenen *-DI* eki konuşma anından öncesine göndermede bulunmakta, geçmişte yaşananları aktarmada, yaşanmış, bitmiş bir olayı dinleyiciye aktarmada görevli olarak kullanılmıştır. Bu sebeple *-DI* eki genellikle bitmişlik görünüşü içerisinde değerlendirilmekle birlikte nadiren hâl/sonuç görünüşü de bildirebilmektedir.

İlk fiile eklenen *-DI* geçmiş zaman eki zaten bitmişliği işaretlemektedir. Geçmiş zamanda tanık olunan zamana ait bitmişliği işaretleyen *-DI* ekli fiilin tekrar yine tanık olunan geçmiş zamana ait *-DI* ekiyle *er-* fiili vasıtasıyla birleşmiş olmasıyla ortaya çıkan *fiil + -DI + erti* yapısı bitmişlik görünüşünü temsil etmektedir.

men biş türlüg ...-k tüller ***kördüm erdi****...* "Ben beş çeşit… rüya **gördü idim**." (Maitr 35, 19-20).

tülümte men belgülüg ***körtüm erdi*** "Rüyamda ben bu işareti açıkça **görmüş idim**." (AY 627, 1-2).

körklüg altı kızlarag.. ***kişilenti erti****...* "Güzel altı kız (ile) **evlenmiş idi**." (Maitr 5, 1-2).

bir kılıçın tümenke bir egsük kişi yalaŋukug ***ölürdi erdi*** "Bir kılıç ile 10.000'den bir eksik insan **öldürdü idi**." (Maitr 58, 24-26).

azıg tişim koŋrulup tüşüp kelir ***boltı erdi*** *körür ermiş men odgurak bu emgekke tuşguka yene tüşedim* "Azı dişim zayıflayıp düşüp geliyor **olduğunu** görmüş ve ben tümüyle bu sıkıntıya rastlamak için de rüya gördüm." (AY 627, 3-6).

taşgaru ilinçüke ***atlanturdı erti*** "Dışarıda eğlenmek için (prens) ata **binmişti**." (İKP, I).

bekiz belgülüg bililü ***tüketdi erti*** "Açık ve seçik olarak mükemmelen **bilindi idi**." (ÜçİtigI 97a, 11).

öŋdün karikda öŋi kitergüçite yindem ***sözleti erti*** "Öndeki kārikāda çıkardığında yalnızca yolu çıkarıp **söylediydi**." (ÜçİtigI 98a,13-14).

kök kalık iki törlüg öçmekler tigüçi üze sav üze… yme tigü teg bililü ***tüketdi erti*** *üç erdüki.* "Gök ve iki türlü sönmeler dediği ile –yu söz ile de denileceği gibi üç olduğu mükemmelen **anlaşıldıydı**." (ÜçİtigI 99b, 10-11).

anın aşnuça sizik turgurup sizik ayıtu sözledükte kök kalık iki törlüg öçmekler tip ***tidi erti*** "Bu yüzden evvelce şüphe hâsıl edip soru sorarak söylediğinde 'gök ve iki türlü sönmeler' diye **dediydi**." (ÜçİtigI 101a, 12-14).

öŋdün sözlemek üze bilip öçmek erser kaltı bagtın öŋi üdrülmek erür tip adırılu ***tüketti erti*** *adın öçmeklertin* "Daha önce 'bilip sönme ise, şöyle ki bağdan ayrılma köklüdür' diye söylemek ile diğer sönmelerden ayrılıp **bitti idi**." (ÜçİtigI 106a, 5-6).

munda sözlemek üze bilip öçmek tip bililü ***tüketti erti*** *adırmışı öŋi adın öçmeklertin ne kergek erti* "Burada bilip sönme diye söylemek ile, hemen yeniden diğer sönmelerden ayırmaya ne gerek vardı?" (ÜçİtigI 106a, 8-9).

ög kaŋ te geçim sıntar selike bu maytrı(sm)it nom bititgeli ***ötüntümüz erti*** "Ana baba gibi (olan) ağabeyim Sıntar Seli'ye, bu din kitabını, Maytrisimit'i yazmasını **rica ettik**." (Maitr 1, 10-12).

biz kamagun yılkılarnıŋ öŋre yalaŋuk ajunlartakı ayıg kılınçlar küçinte bu ugurta yılkı ajunınta ***togdumuz erti*** "Biz bütün hayvanların daha önceki insan alemindeki kötü davranışları sayesinde bu vakit hayvan aleminde **doğmuştuk**." (AY 6, 16-17).

biziŋe umug ınag bolgalı ***sakıntıŋızlar erdi****...* "Bizlere destek ve dayanak olmayı tasarlayacak **idiniz**!" (Maitr 73, 14-16).

4.1.2. Fiil + -mIş + erti

-mIştI ekinin geçmiş zamanda bitmişlik gösterdiğini söyleyen Johanson (2016), *-mIş* ile olayın aşılmış olduğunu, *idi* ile de geçmiş zamanı işaretlediğini belirtmektedir. Birçok araştırmacı da aynı şekilde, *-mIştI* ekinin bitmişlik görünüşünü ifade ettiğini söylemektedir (Kornfilt: 1997, Aslan Demir: 2012, Bacanlı: 2008).

Tekin (2016: 173-174), "Sürekli Geçmiş Zaman II" adı altında *-mıştı* yapısını değerlendirmiş ve geçmişte tanık olunmamış sürekli eylemlerle âdet haline gelmiş eylemleri belirtmede kullanıldığını ifade etmiştir.

Ayrıca Tekin, "Uzak Geçmiş Zaman"ın *-mIş* ekli geçmiş zaman biçimine *er-* yardımcı eyleminin geçmiş zaman biçimlerinin eklenmesi ile oluşturulduğunu ve bu birleşiğin, geçmişte meydana gelen bir eylemden önceki eylemi anlatmada kullanıldığını söylemektedir. Ayrıca *adıglı toŋuzlı ārt üze sokuşmiş ermiş* "Bir ayı ile bir domuz bir dağ geçidinde karşılaşmışlar imiş." (IB 6) örneğindeki biçim cümlede bir eylem sıfatı öbeğine dönüştüğünde yardımcı eylem *er-* yerini *bol-* fiiline bırakmaktadır.

İlk fiile eklenen *-mIş* geçmiş zaman eki zaten bitmişliği işaretlemektedir. Geçmiş zamanda tanık olunmayan zamana ait bitmişliği işaretleyen *-mIş* ekli fiilin tekrar yine tanık olunan geçmiş zamana ait *-DI* ekiyle *er-* fiili vasıtasıyla birleşmiş olmasıyla ortaya çıkan *fiil + mIş + erti* yapısı geçmişte olan ve biten bir olayın görünüşünü temsil etmektedir.

taştın ilinçüke ***önmiş erdim*** “Dışarda eğlenmeye **gitmiştim**.” (İKP, V).

körkle kövşek tokılıg inimiz erdiŋ küvez a ögke kaŋka ***sevitmiş erdiŋ*** *kadaş a neçökin yana birgerü birlekiye ünüp üçegü negülük titdiŋ özügin bizni birle barmadın* “Güzel, ılımlı ve erdemli kardeşimiz idin ey sevgili, anneme babama (kendini) **sevdirmiş idin,** Ey kardeş(im) neden yine beraber çıkıp üçümüz ne diye terk ettin kendini, bizimle varmadın.” (AY 619, 22-620, 4).

ol ödke kul kullug ***bolmış [erti]*** “O zamanlar kölelerin (bile) kölesi **olmuştu** <…>” (KT D 21).

ilki sü ***taşıkmış erti****, ekin sü ewde erti* “Ordunun ilk sefere **çıkmıştı**. İkinci ordu karargâhta idi.” (BK D 32).

katun ***yok bolmış erti*** “Hatun **ölmüş idi**.” (Ton. I. K 7).

azça bodun ***tezmiş erti*** “Az sayıda halk **kaçmış idi**.” (Ton. II. B 8).

*taŋ //****b(e)lgürmiş erti****... küntŋri yarukın kögmen tagda tuya kelir erti* “Tan **belirmişti**… Gün tanrısı ışığı Kögmen dağında duyarak geliyordu.” (Manic III, Nr. 8, VIII. T. M. 423d., 7-9).

takı ol tŋrilik içinte bir yal-ŋ er olurmış ermiş ol er kntü butın kolın yiti tmr baga bkrü ***bamış erti*** “Ve o mabet içinde yalnız bir kişi oturmuş idi o kişi kendi bacağını ve kolunu keskin demir kaplumbağaya sağlam bir şekilde **bağlamıştı**.” (BTT V, 459-463).

burkan oŋ belgüre ***yarlıkamış erti*** “Buda uygun (şekilde?) belirerek **buyurmuş idi**.” (AY 185, 12-13).

ol üdün ol ilig begniŋ ilinte bir udakatatı atlıg amanç yme ot em şastırların ötgürü ukmış sekiz törlüg isig öz yöründekin bilmek ukmak edremig aŋsız ked ***bilmiş erti*** “O zaman o hükümdar beyin elinde bir udakatatı adlı ilaç öğretilerini anlamış sekiz türlü tedavisini bilmek ve anlamak erdemini hudutsuz olarak **bilmişti**.”(AY 585, 7-13).

ol aç bars yme enüklep yeti kün ***ertmiş erti*** “O aç kaplan yavrulayalı yedi gün **geçmişti**.” (AY 609, 17-18).

esen tükel ***kelmiş erti*** "Sağ sağlim geri **gelmiş idi**." (İKP, XXIV).

edgü ögli teginke ***kolmış erti*** *tüŋür büşük** ***bolmış erti*** *kaltı balık kapagda olurur erken kan udçısı beş yüz ud süre önti* "İyi Düşünceli Prense **istemiş** ve dünür **olmuşlardı**. (Prens) şehrin kapısında otururken, hanın sığırtmacı, beş yüz öküzü sürerek, (ona doğru) ilerledi." (İKP, LXV).

alkugun yagıg yançmış akıgsız edgüke ***tegmiş ertiler*** "Tümüyle düşmanı yenmiş ve iyi olana **ulaşmıştılar**." (AY 84, 14-16).

elig koltı toyınlar bodısatavlar yorıgıntın köŋülleri ***yaŋalı ugramış ertiler*** "Sayısız öğrenciler ve rahipler yolundan gönülleri geri dönmeye **niyet etmişlerdi**." (AY 393, 10-11).

fiil + -mIş + erti yapısının olumsuz hali olan *fiil + -mA + -mIş + erti* yapısı da bitmişlik görünüşünü içermektedir:

ol ugurta tavg[aç ilinte bu nom] erdini takı edgüti ki[ŋürü ***yadılmamış] erti*** "O zaman Çin ülkesinde bu öğreti mücevheri de iyice geniş bir şekilde **yayılmamıştı**." (AY 17, 4-6).

4.2. Bitmemişlik/ Sürme Görünüşü

Bitmemişlik/sürme görünüşü, geçmiş zamanda bir süre devam eden iş ve durumları kapsamaktadır.

Uzun (1998)'a göre "*Gidiyordu*." cümlesinde gitmeye ne zaman başlandığı yahut gitmenin ne zaman biteceği bilinmediğinden, *-(I)yor* ekinin barındırdığı sürme anlamı, işin başlama ve bitme noktalarını dışlayarak anlatılmaktadır. *–(I)yor,* bitme noktasının zamanını belirtebilmek için ve üzerine *-DI* ekini alabilmek için, başlama ve bitme noktası içermemelidir.

Akerson Erkman (2007), bu görünüş türünü "bitmezlik" olarak adlandırmaktadır. Yazara göre, bitmezlik görünüşü olayların başlangıç veya bitişlerini

göstermeyen, olayların sürekliliklerini, genel geçerliklerini ya da sık sık yenilendiklerini gösteren bir görünüş türüdür.

Gençer Baloğlu (2020: 43), dil bilgisel görünüşün bitmemişlik başlığına, *-mAktA, -mAdA, -yor* ve *–(I/A)r* eklerini alan cümleleri dahil etmiştir. Sözlüksel görünüşte ise, bu eklerle aynı görevleri içeren yardımcı fiilleri ele almıştır. Gençer Baloğlu, sürme başlığı için ayrı bir başlık vermemiş, bitmemişlik görünüşüyle birlikte, hareketin sürmesi, devam etmesi olarak değerlendirmiştir.

Eski Türkçe metinlerde tanıklanan *fiil + -(y)Xr erti,* yapısı bitmemişlik/sürme görünüşü adı altında değerlendirilmiştir:

4.2.1. Fiil + -(y)Xr + erti

Tekin (2016: 172-173), "Sürekli Geçmiş Zaman I" adı altında *-yordu* yapısını değerlendirmiş ve geçmişte uzunca bir süre mevcut olan bir durum ya da eylemi de belirtmekte olduğunu söylemiştir.

İlk fiile eklenen *–(y)Xr* geniş zaman eki, fiilin bir anlık değil, belli bir süre içerisinde gerçekleştiğini işaretlemektedir. Geniş zamana ait belirli bir süreyi işaretleyen *–(y)Xr* ekli fiilin, tanık olunan geçmiş zamana ait *-DI* ekiyle *er-* fiili vasıtasıyla birleşmiş olmasıyla ortaya çıkan *fiil + -(y)Xr + erti* yapısı geçmişte olan ve bir süre devam eden bir olayın görünüşünü temsil etmektedir.

köz üze ayıg kılınç kılmışıg ***körür bilir ertim*** *erser… yme neŋ ol ayıg kılınçnıŋ amtıkı teg yavlak tüşin utlısın bilmez ertim* "Göz ile kötü davrandığını **gördüm ve bildimse** de asla o kötü davranışın şimdiki gibi kötü karşılığını bilmezdim." (AY 8, 20-23).

ol emgekler ertiŋü sıkılıp umugsızın ınagsızın ***emgenür ertim*** "O sıkıntılardan ziyadesiyle bunalıp umutsuz ve inançsız bir şekilde sıkıntı çekmeye **devam ederdim**." (AY 19, 16-18).

yanıgma yagıg ***kelürür ertim*** "Geri dönen düşmanları **getirttim**." (Ton. II. D 3).

öŋtünüg ***tıdar ertim*** *kedinig* ***eterür ertim*** “Doğuyu (düşmandan) **korur idim**. Batıyı düzene **sokardım**.” (KarB II 3-5).

sögüt tüpinte (o)lurgalı ***küseyür (er)tim***. “Ağacın dibinde oturmayı **arzular idim**.” (Maitr 35, 23-25).

[köl] tigin ol süŋüşde otuz ***yaşayur erti*** “Köl Tigin o savaşta otuz yaşında**ydı**.” (KT K 2).

usın buntutu yurtda ***yatu kalur erti*** “Akıllarını başlarından alıp ortalık yerde **yatar hâle geldiler**.” (Ton. I. D 2).

neçe ***yürür erti*** *ança-h koşar* ***yarsıyor erti*** “Ne kadar **koşuyor idi** (ise de) o kadar istikrah (ve) **nefret ediyordu**.” (Manic I, T. II. D. 176, 12-13).

ançulayuma bu yir suv on kat kök t(e)ŋri y(a)ratukta eŋar ***ohşayur erti*** “Böylece de bu yer su on kat mavi göğün yaradılışı onlara **benziyor idi**.” (Manic I, T. II. D. 173 b[1], 13-16).

kim kün tŋri ***tuyar erti****... ord[u] üstün as(ı)r(ı)lmatın* ***tegzinür er[ti]*** “Ki gün tanrısı **duyardı**… Saray üstünde terbiye edilmeden **dolaşırdı**.” (Manic III, Nr. 8, VIII. T. M. 423d., 2-3).

taŋ //b(e)lgürmiş erti... küntŋri yarukın kögmen tagda tuya ***kelir erti*** “Tan belirmişti… Gün tanrısı ışığı Kögmen dağında duyarak **gelirdi**.” (Manic III, Nr. 8, VIII. T. M. 423d., 7-9).

kün tŋri ‘ince sakındı utr[u] ***tıdgalır erti*** “Kün tanrısı öylece düşündü dolayısıyla **yasakladı**.” (Manic III, Nr. 19, T. M. 173., 2-4).

kayu dyan smar küçinte sekiz türlüg tözün yolta iŋüsin inmegüsin utgurak uka ***yarlıkar erdi****.. (takı) yime titik sekiz biliglig (öze)vtömke biligliglerig utgur(atı) uka* ***yarlıkar erdi****...* “Öylesine istiğrak sâyesinde sekiz kısımlı asil yoldan inip inmemesine (veya: ayrılıp ayrılmamasını) katî olarak haşmetle **anlar idi**. Ve yine mâhirâne bir şekilde sekiz yanlış şuuru kesin olarak haşmetle **anlar idi**.” (Maitr 4, 19-25).

tözün maytrı bodisvt nom buşı ***birür erti*** "Asîl Maytrı bodhisattva din sadakası **verir idi**." (Maitr 10, 1-2).

ol ilig beg tünle küntüz <ürüg> uzatı lınhua çeçek yöleşürüglüg ögdi üze turkaru üç üdki <ontın sınarkı> burkanlarıg şlök takşutın öger ***küleyür erti*** "O hükümdar bey gece ve gündüz daima nilüfer çiçeğine benzer övgü ile daima üç zamanı olan sağ taraftaki budaları şiirler ile över **methederdi**." (AY 346, 4-8).

ol üdün vasundari atlıg yir hatunı ol kuvrag arasınta ***erür erti*** "O sırada Vasundari adlı yer tanrıçası o topluluk içinde **bulunuyordu**." (AY 527, 16-17).

ötrü anta ol üdün ratnaraşı atlıg ked nomçı ***erür erti*** *bir evde agır akruş erigin köni ögin saçmadın…* ***sözleyür erti***. "Sonra orada o zamanlar Ratnaraşi adlı çok vaaz eden **vardı** bir evde çok ters amacını doğru akıldan sapmadan **söylerdi**." (AY 573, 6-10).

yeti enüklerinę egirtip kavzatıp açmak suvsamak üze sıkılıp toromış yavrımış sınmış et'özleri alaŋurup küçi küsüni üzülüp unakaya ölgeli ***yatur erti*** "Yedi yavrusu onu çevreleyerek açlık (ve) susuzluktan sıkılıp zayıflamış bitkin düşmüş vücudu yorulup, gücü/kuvveti tükenmiş, neredeyse ölmek üzere **yatıyorlardı**." (AY 609, 18-22).

balık taştın tarıgçılarag ***körür erti*** "O, şehir dışında çiftçileri **görüyordu**." (İKP, I).

tegin yeme ıglayu ***kalır erti*** "Prens de orada ağlayıp **duruyordu**." (İKP, X).

eçim teginke sever meni ***aklayur erti*** "Prens ağabeyimi sever ve benden hep **nefret ederlerdi**." (İKP, XXIX).

ögüm kaŋım sönde berü meni sevmez erti eçim teginke ***sever erti*** "Annem, babam uzun zamandan beri beni sevmezlerdi; ağabeyim prensi **severlerdi**." (İKP, LVI).

birök yindem sözleser öçmek tip ötrü sizingülük ***bolur erti*** *adın öçmekler birle yamıraşgay tip* "O zaman diğer sönmeler ile karışacak diye şüphelenme **olur idi**." (ÜçİtigTig 106a, 7).

çugay kuzın, kara kumug ***olorur ertimiz*** "Çugay Kuzı ile Kara Kum'u **yurt tutmuştuk**." (Ton. I. B 7).

keyik yiyü tawışgan yeyü ***olorur ertimiz*** "Yaban hayvanı yiyerek, tavşan yiyerek **yaşıyorduk**." (Ton. I. G 1).

atıg ıka ***bayur ertimiz*** "Atları ağaçlara **bağlıyorduk**." (Ton. I. K 3).

kutlar uahsiklar barça köŋülte berü ögire sevinü [b]u kutlug künüg kösüşlüg ***teginür ertimiz*** (Manic III, Nr. 15, T. M. 417., 11-14).

andın adın kertilerka yime ök tartıp ***birür erdimiz****...* "Bunlardan diğer alelâde kimselere de çekip **verir idik**." (Maitr 73, 26-27).

bergen kagılın tokır toŋladaçı erdimiz ırgag tartar isiz erdimiz... ki//çin buruntukın küçeyü ***soydurur erdimiz*** *ol ayıg kılınç küçinte ulug tamularda togdumuz tamudın kurtulup bu kiçig tamularda (togmış) erür biz* "Kamçı ile vurur idik… kancayı (vurmak üzere) kaldıran kötü bir (insan) idik… gem ile zorla **sürükler idik**… bu kötü amel yüzünden büyük cehennemlerde doğduk… cehennemden kurtulup bu küçük cehennemlerde doğduk." (Maitr 110, 3-10).

ıgar oglanıŋızda, taygunuŋızda yegdi ***igidür ertigiz*** "Gözde çocuklarınızdan, gençlerinizden daha iyi **besliyordunuz**." (KT G-D).

yme kirtgünç köŋüllüg upasi upasançlar bar ertiler... inçip olar trs tetrü nomug törü yek içgek kirtgünmez erti... siziksiz bir köŋülin bu nom bitigig ***tutar erdiler****... bitiyü okıyu ayayu* ***agarlayur tapınur udunur erti*** *ne törlüg ititg yaratg bar erser körümçi yultuzçıka ayıtmaz* ***iter ertiler*** *ol antag kirtü köŋül üçün köni kirtgünç üçün turkaru buşı ulatı altı paramitka* ***kataglanur erti*** "İmanlı dindarlar vardı onlar ters öğretiye ve şeytanlara inanmazlardı, şüphesiz tek bir duygu ile bu öğreti kitabını **muhafaza ederlerdi**. **Yazarak okuyarak ve saygı duyarak tapınırlardı**. Ne çeşit bir hazırlık varsa falcıya **söylemezlerdi** o gerçek duygu için gerçek iman için daima sadaka ve altı fazilete **sabrederlerdi**." (BTT XXXIII, 129-135).

tapıg udug kılmadın kirtgünçlüg upasılarnaŋ birmiş buşıların ***tapınur erdiler*** "Kendiliklerinden saygı ve tapınma göstermeksizin inanmış müminlerin verdikleri sadakalar ile **tapınırlar**, saygı gösterirler." (Maitr 73, 1-3).

(teŋri) teŋrisi burkan şariputri arhant birle yazı yirde çankirmit kılu ***yorıyurlar erti****.. anıŋ ara bir kuşlagu kuşka kovıtmış kögürçgün muŋka tarkka tegip şariputri arhantnıŋ*

köligesinde sıkıntı inçe ök korkınçı sönmedi ***bezer titreyür erti****…* "Tanrılar Tanrısı Burkan, velî Şâriputra ile (ovalık bir yerde Cankramita) yaparak **dolaşıyorlar idi**; bu arada bir yırtıcı kuş tarafından takip edilen bir güvercin yorgun ve bitkin bir hâlde Şâriputranın gölgesine sığındı fakat korkusu geçmedi, titreyip **duruyordu**." (Maitr 5, 22-30).

anı üçün ol og(ul)ug pipalayani tip ***tiyürler erdi****… ne yime kaşip oguştın tözdin belgü(rmi)ş üçün mahakaşip tip* ***atayurlar erdi****…* "Bu yüzden bu oğluna Pippalayana adını **vermişlerdi**. Kāşyapa soyundan, neslinden zuhûr ettiği için Mahākāşyapa adını **takmışlardı**." (Maitr 56, 3-6).

üç erdniniŋ edgüsü //… sizik köŋül ***turgururlar erdi****… on edgü kılnçlıg yolug* ***artat(ur-)lar erdi****… ayıg kılınç… -larıŋa… yant///… edgü kılınç kılgalı* ***ünt//r/ler erdi****…* "Üç cevherin üstünlüğü (için) temiz hisler **beslerlerdi**. On iyi amel yolunu **mahvederler idi**." (Maitr 57, 4-10).

kadag sözlü(g) yinçge uvşak kurt koŋuzug ölürüp teŋri burkan(ıg) tepmiş izinte ***kemişür erdi****… tınl(ıg)lar körserler şaki toyınlar özlügüg* ***ölürürler ermiş*** *tip sakınzun tip inçe* ***kılur erdi*** "Haksız konuşan, ince ufak kurtları öldürüp, Tanrı Burkan'ın geçtiği yola (iz) **atar idi**. Yaratıklar görseler, 'Şākya râhipleri, canlıları **öldürüyorlar imiş**.' diye düşünsün diye şöyle **yapar idi**." (Maitr 58, 2-8).

bizni köyüp tıdtılar ötle(diler) tip ***nomlayurlar erdi*** "Bizi yakıp (bize) engel oldular, tehdit ettiler, diye **vaaz ederlerdi**." (Maitr 67, 23-24).

timin ök bursŋ (kuvrag)ka ***birürler erdi****…* "Derhâl cemaate **verirler**." (Maitr 71, 61-62).

sakınçsız busuşsuz yam kuzalavaks ***kılurlar erdi****… birükin biz kamag kuvragnıŋ tegiŋülüg anutmış aş içgüsin öŋre yimedimiz yuŋlamadımız erser alku teŋri yirinte toggay erdimiz* "Düşüncesiz ve kedersiz (bir biçimde) yoga işini işlerler ve iyi ahlak kurallarını yerine **getirirler idi.** Eğer biz bütün cemaatin kendisine ait ve (onun için) hazırlanmış olan yiyecek ve içeceğini önce yemese idik ve sarfetmese idik. Hepimiz tanrılar ülkesinde doğacak idik." (Maitr 72, 28-32).

ol on miŋ balıklar ölüm kapıgıŋa kirip agtarılu töngderilü ***agınayurlar erti*** "On binlerce balık ölüm kapısından girip ters yüz olarak **yuvarlanıyorlardı**."(AY 601, 10-13).

kimler birök adınlar köni kirtü savlıg erserler inçip olarnıŋ ol antag kirtü savlarıŋa yme iyin ögirü ***yarlıkayurlar erti*** "Başkalarından her kim doğru sözlü ise onların o doğru sözlerinden dolayı (aynı şekilde) zevkle karşılık **verirlerdi**." (AY 499, 9-13).

tegre tolı ***tururlar erti*** "Etrafı (meydanı) doldurup **duruyorlardı**." (İKP, LXXI).

aş içkü kelürüp ***tapınurlar erti*** "Yiyecek ve içecekler getirip, ona saygı **gösteriyorlardı**." (İKP, LXXI).

4.3. Hâl/Sonuç Görünüşü

Hâl/sonuç görünüşü, biten bir hareket sonucunda ortaya çıkan yeni bir durumu veya sonucu ve bunların sürmesini ifade etmektedir (Gençer Baloğlu 2020: 48).

Eski Türkçe metinlerde tanıklanan *fiil + -(y)Xr + ermiş, fiil + -mAz + erti, fiil + -mAz + ermiş, fiil + -mIş + erti, fiil + -mIş + ermiş, fiil + -DAçI + erti, fiil + -gAy + erti, fiil + -DAçI + ermiş, fiil + -DAçI + erür* yapıları hâl/sonuç görünüşü adı altında değerlendirilmiştir:

4.3.1. Fiil + -(y)Xr + ermiş

İlk fiile eklenen *–(y)Xr* geniş zaman eki, fiilin bir anlık değil, belli bir süre içerisinde gerçekleştiğini işaretlemektedir. Geniş zamana ait belirli bir süreyi işaretleyen *–(y)Xr* ekli fiilin, *er-* fiilinin tanık olunmayan geçmiş zamana ait *-mIş* ekiyle kullanılmasıyla ortaya çıkan *fiil + -(y)Xr + ermiş* yapısı hâl/sonuç görünüşünü temsil etmektedir.

süçig sawın yımşak agın arıp ırak bodunug ança ***yagutır ermiş*** "Tatlı sözlerle, yumuşak ipeklerle kandırıp uzaktaki halkları öylece (kendine) **yaklaştırırmış**." (KT G 5).

yagru kontokda kisre anyıg bilig anta ***öyür ermiş*** "Yakına yerleştikten sonra kötülükleri orada **düşünürlermiş**." (KT G 5).

anta anyıg kişi ança ***boşgurur ermiş*** *ırak erser, yawlak agı birür, yaguk erser edgü agı birür" tip ança* ***boşgurur ermiş*** "Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş: "Orada kötü (düşünceli) kişiler şöyle **akıl verirmiş**: (Çinliler) "Uzakta isen kötü ipekli verir, yakında isen iyi ipek verir" diyerek öylece **akıl verirlermiş**." (KT G 7).

ekin ara idi oksuz kök türük ança ***olorur ermiş*** "İkisinin arasındaki (bölgede) dağınık hâldeki Türkler öylece **yaşıyorlarmış**." (KT D 3).

illig bodun ertim ilim amtı kanı kimke ilig kazganur men ***tir ermiş*** *kaganlıg bodun ertim kaganım kanı ne kaganka işig küçüg berür men* ***tir ermiş*** "Ülkesi olan halk idim, ülkem şimdi hani? Kime ülke kazanıyorum? Kağanı olan halk idim, kağanım hani? Hangi kağana işi gücü veriyorum (hizmet ediyorum) **dermiş**." (KT D 9).

yokadu ***barır ermiş*** "(Türk halkı) yok olmaya doğru **gidiyormuş**." (KT D 10).

azkınya türk ***yorıyur ermiş*** "Sayıları az olan Türkler (öylece) **yaşıyorlarmış**." (Ton. I. G 3).

edi tavarı yok teginmez üçün anın teŋri kaŋım sizni ***okıyur ötünür ermiş*** *tep ötüŋey* "Malı mülkü olmadığı için Tanrı babam sizi **çağırmış**, diye söyleyecek." (AY 442, 4-7).

azıg tişim koŋrulup tüşüp kelir boltı erdi ***körür ermiş*** *men odgurak bu emgekke tuşguka yene tüşedim* "Azı dişim zayıflayıp düşüp geliyor olduğunu **görmüş** ve ben tümüyle bu sıkıntıya rastlamak için de rüya gördüm." (AY 627, 3-6).

4.3.2. Fiil + -mAz + erti

İlk fiile eklenen *-mAz* olumsuzluk eki, ve *er-* fiilinin tanık olunan geçmiş zamana ait *-DI* ekiyle birleşmesi sonucu ortaya çıkan *fiil + -mAz + erti* yapısı hâl/sonuç görünüşünü temsil etmektedir.

köz üze ayıg kılınç kılmışıg körür bilir ertim erser… yme neŋ ol ayıg kılınçnıŋ amtıkı teg yavlak tüşin utlısın ***bilmez ertim*** "Göz ile kötü davrandığını gördüm ve bildimse de asla o kötü davranışın şimdiki gibi kötü karşılığını **bilmezdim**." (AY 8, 20-23).

ol sawın eşidip tün yeme udısıkım ***kelmez erti****, <kün yeme> olorsıkım* ***kelmez erti*** "O sözü işitip gece uyuyasım **gelmedi**, gündüz de oturasım **gelmedi**." (Ton. I. D 5).

tişisi neŋ ***onmaz erti*** "Dişisi **onmaz oldu**." (Manic I, T. II. D. 177., 16-17).

açmak suvsamak emgekimiz kaçanıŋ neŋ sönmez yig bolgay erti// … yorılım erdi… neŋ tevin kürin etüz iltinmek kergek ***ermez erdi*** *amarı ince tip tiyürl(er) /// biz ilkide kişi etüz(inte erken) bor begni satguçı erd(imiz)* "Açlık ve susuzluk ızdırabımız hiçbir zaman dinmez; daha da artacak… hiç hile ile vücudu sevketmek (yani istenilen âlemde doğmak) mümkün **olmaz**. Bazıları şöyle der: … biz vaktiyle, insanlar âleminde (iken) şarap ve bira satmış idik." (Maitr 110, 20-27).

yene ol agızıg yme terk tavrak bütürgülük ***ermez erti*** "Yine o ağızı da çabucak bitirecek **değildi**." (AY 602, 11-12).

yene ekki közi ***körmez erti*** "İki gözü de **görmüyordu**." (İKP, XXIV).

kılınçı yavlak üçün ***sevmez erti*** "Eylemleri kötü olduğu için, onu **sevmezlerdi**." (İKP, XXX).

ögüm kaŋım sönde berü meni ***sevmez erti*** *eçim teginke sever erti* "Annem, babam uzun zamandan beri beni **sevmezlerdi**; ağabeyim prensi severlerdi." (İKP, LVI).

birükin bu yir suvda tükel bilge burkan yig ermedi erser anıŋ (n)omlamış-nomı yigde yig bolmadı erser.. antag oglagu antag ///ŋiligin ulgadmış yaşıda … (ına)llar çorlar evlerin (barkların) kodup toyın dıntar ***(bolmaz)lar erti*** "Eğer bu dünyada mükemmel hâkim Burkan çok iyi olmadıysa, onun açıkladığı dini en iyisi olmadı ise bu kadar zarif, yumuşak... büyümüş Yaşa... vekiller, Çorlar evlerini (barklarını) terk edip rahip **olmazlar idi**." (Maitr 7, 48-56).

tükel bilge maytrı burkanıg körelim erti… bu teŋri kuvragı yime bizni körmezünler erdi… biziŋ münümüzni yazukumuznı maytrı burkan ukup yıgılmış kuvragka ***yarlıkamazlar erdi****…* "Mükemmel, hikmetli Maytrı burkanı görelim (fakat) bu tanrılar

topluluğu bizi görmesin. Bizim günahlarımızı, Maytrı burkan kavrayıp toplanmış olan cemaate **buyurmazlar** (inşallah!)" (Maitr 65, 24-29).

4.3.3. Fiil + -mAz + ermiş

İlk fiile eklenen *-mAz* olumsuzluk eki, ve *er-* fiilinin tanık olunmayan geçmiş zamana ait *-mIş* ekiyle birleşmesi sonucu ortaya çıkan *fiil + -mAz + ermiş* yapısı hâl/sonuç görünüşünü temsil etmektedir.

*edgü bilge kişig edgü alp kişig **yorıtmaz ermiş** bir kişi yaŋılsar uguşı bodunı böşükiŋe tegi **kıdmaz ermiş*** "İyi akıl sahibi kişileri, iyi kahraman kişileri **ilerletmezmiş**. Bir kişi yanıldığında, soyu, sopu halkı (ve) akrabalarına varıncaya kadar sağ **bırakmazmış**." (KT G 6).

*toruk bukalı semiz bukalı ırakda böŋüser?, semiz buka, toruk buka teyin **bilmez ermiş** teyin ança sakıntım* "Zayıf boğa ile semiz boğa uzakta böğürse, semiz boğa mı zayıf boğa mı olduğu **bilinmezmiş** diyerek öylece düşündüm." (Ton. I. B 6).

*teginig tilep taku **bulmaz ermiş*** "Prens aranıp henüz **bulunamamış**." (AY 621, 20).

4.3.4. Fiil + -mIş + ermiş

Erdal (2004), *-mIş ermiş* yapısının *-mişli* geçmiş zamanı bildirdiğini söylemektedir: *antag eşidmişim bar mahapraçapati gautami hatun ... **tepinmiş udunmış ermiş** tep* (MaitrH III 1b17).

İlk fiile eklenen *-mIş* tanık olunmayan geçmiş zaman eki ve *er-* fiilinin tekrar tanık olunmayan geçmiş zamana ait *-mIş* ekiyle birleşmesi sonucu ortaya çıkan *fiil + mIş + ermiş* yapısı hâl/sonuç görünüşünü temsil etmektedir.

*adıglı toŋuzlı art üze **sokuşmiş ermiş*** "(Bir) ayı ile (bir) domuz (bir) dağ geçidinde **çarpışmışlar imiş**." (Ir. 6).

*takı ol tŋrilik içinte bir yal-ŋ er **olurmış ermiş** ol er kntü butın kolın yiti tmr baga bkrü bamış erti* "Ve o mabet içinde yalnız bir kişi **oturmuş idi** o kişi kendi bacağını ve kolunu keskin demir kaplumbağaya sağlam bir şekilde bağlamıştı." (BTT V, 459-463).

4.3.5. Fiil + -DAçI + erti

Karabeyoğlu (2007), *-TAçI erti/ermiş* yapısında özne durumundaki isimlerin fiilde bildirilen hâle gelecek durumda bulunduğunu söylemektedir.

Tekin (2016: 174), "Gerçekleşmeyen Gelecek Zaman" başlığının *-DAçI* ekli gelecek zaman biçimine *er-* yardımcı eyleminin geçmiş zaman biçiminin eklenmesi ile oluşturulduğunu söylemektedir. Bu birleşik, gelecekte gerçekleşmesi beklenen, fakat gerçekleşmeyen bir eylemi belirtmede kullanılmaktadır: *türük bodun adak kamşat(t)ı yablak boltaçı erti* "Türk halkının ayakları dolaştı, kötü olacak idi." (BK D 30-31).

Gençer Baloğlu (2020: 61)'na göre, Türkiye Türkçesindeki *-AcAk idi* yapısının Eski Türkçedeki hali olan *-DAçI erti* şekli, olayın gerçekleşmemiş olması sebebiyle hâl/sonuç görünüşü olarak değerlendirilmektedir.

İlk fiile eklenen *-DAçI* gelecek zaman eki, ve *er-* fiilinin tanık olunan geçmiş zamana ait *-DI* ekiyle birleşmesi sonucu ortaya çıkan *fiil + DAçI + erti* yapısı hâl/sonuç görünüşünü temsil etmektedir.

*yawlak **boltaçı erti*** "Kötü **olacaktı**." (KT K 7).

*men iniligü bunça başlayu kazganmasar türük bodun **ölteçi erti** yok **boltaçı erti*** "Ben küçük kardeşimle bu şekilde başa geçip kazanmasaydım, Türk halkı **ölecekti**, yok **olacaktı**." (BK D 33).

*ilteriş Kagan kazganmasar, udu ben özüm kazganmasar, il yeme bodun yeme yok **erteçi erti.*** "İlteriş Kağan başarmasaydı, (onu) takip ederek ben, kendim başarmasaydım, ülke de halk da **yok olacaktı.**" (Ton. II. D 5).

bergen kagılın tokır ***toŋladaçı erdimiz*** *ırgag tartar isiz erdimiz… ki//çin buruntukın küçeyü soydurur erdimiz ol ayıg kılınç küçinte ulug tamularda togdumuz tamudın kurtulup bu kiçig tamularda (togmış) erür biz* "Kamçı ile vurur idik… kancayı (vurmak üzere) kaldıran kötü bir (insan) idik… gem ile zorla sürükler idik… bu kötü amel yüzünden büyük cehennemlerde doğduk… cehennemden kurtulup bu küçük cehennemlerde doğduk." (Maitr 110, 3-10).

ögüm katun ulayu öglerim ek<e>lerim keliŋünüm kunçuylarım bunca yeme tirigi küŋ ***boltaçı erti*** *ölügi yurtda yolta yatu* ***kaltaçı ertigiz*** *köl tegin yok erser kop* ***ölteçi ertigiz****.* "Annem hatun (ve) diğer (üvey) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunların dirisi cariye **olacak idi**, ölüsü de orada burada kala kalacaktınız; Köl Tegin olmasaydı hepiniz **ölecektiniz**." (KT K 9- K 10).

Karabeyoğlu (2007)'na göre aşağıdaki örnekte geçen *artatı udaçı* yapısında fiili gerçekleştirecek özneye ve (zikredilen fiili gerçekleştirmedeki) yeterlilik hâline yönelik şüphe anlatılmaktadır:

türk bodun eliŋin törüŋin kem ***artatı udaçı erti*** "(ey) Türk halkı, (senin) devletini (ve) yasalarını kim yıkıp **bozabilirdi**?" (KT D 22).

4.3.6. Fiil + -gAy + erti

Kök Türkçe dönemindeki *-DAçI* gelecek zaman ekine karşılık Eski Uygur Türkçesinde gelecek zaman eki olarak *-gAy* eki ilk fiile eklenmiş ve *er-* fiilinin tanık olunan geçmiş zamana ait *-DI* ekiyle birleşmesi sonucu ortaya çıkan *fiil + DAçI + erti* yapısı hâl/sonuç görünüşünü temsil etmektedir.

Ayrıca bu yapı Erdal (2004: 271)'e göre, konuşmacının geleceğinde olan bir noktayı veya anlatım zamanıyla ilgili herhangi bir zaman noktasını göstermez fakat kiplik yapılar görülebilmektedir. Bu bir tesadüf olabilir veya Eski Uygur Türkçesindeki *-dAçI erti* görevi, *-gAlIr erti* ifadesiyle doldurulmuş olabilir.

ikileyü tirig öz ***bolgay ertim*** *erki kentü özüm bilmedin yazmış yaŋılmış ayıg kılınçımnı kentü ökünüp erti* "Acaba tekrar canlı ruh **olacak mıydım** kendimi bilmeden hata ettiğim kötü davranışlarıma kendi kendime pişman olmuştum." (AY 9, 10-13).

açmak suvsamak emgekimiz kaçanıŋ neŋ sönmez yig ***bolgay erti****// … yorılım erdi… neŋ tevin kürin etüz iltinmek kergek ermez erdi amarı ince tip tiyürl(er) /// biz ilkide kişi etüz(inte erken) bor begni satguçı erd(imiz)* "Açlık ve susuzluk ızdırabımız hiçbir zaman **dinmez**; daha da artacak… hiç hile ile vücudu sevketmek (yani istenilen âlemde doğmak) mümkün olmaz. Bazıları şöyle der: … biz vaktiyle, insanlar âleminde (iken) şarap ve bira satmış idik." (Maitr 110, 20-27).

yalaŋuk ajunınta togmış tınlıglar ol antag aş içgü yok kim yimeser içmeserler… ne ***bolgay erti*** *edgü tınlıglar üçün anutmış aş içgü yimediler yuŋlamadılar erser…* "İnsanlar âleminde doğmuş olan yaratıkların yemeyecekleri, içmeyecekleri hiçbir yiyecek ve içecek yoktur. İyi yaratıklar için hazırlanmış yiyecek ve içecekleri yemediler, sarf etmediler ise." (Maitr 112, 19-23).

teŋrim ötügçi bolmak buyan edgü kılınçnıŋ ulug türlüg yigin adrukın nomlayu ***yarlıkagay erti*** "Efendim, ricacı olmak iyi davranışının ulu türlü mükemmelliğini, iyiliğini anlatıp **buyuracak idi**(niz)." (AY 158, 2-4).

bu meniŋ ötünmiş ötügüm ezüg igid bolu teginmegüsiŋe atı kötrülmiş ayagka tegimlig teŋrim tanuk bolu ***yarlıkagay erti*** *tep ötündi* "Bu benim söylediğim sözlerin yalan olmadığına yüce Tanrım tanık **olacak**, diye söyledi." (AY 448, 18-22).

birök yok erser kök kalık tam netegin ***bolgay erti*** *turgalı tıdıglıg üçün* "Eğer gök yok ise, duvar engelli olduğu için nasıl **durabilecekti**?" (ÜçİtigTig 103b, 8-9).

sakınçsız busuşsuz yam kuzalavaks kılurlar erdi… birükin biz kamag kuvragnıŋ tegiŋülüg anutmış aş içgüsin öŋre yimedimiz yuŋlamadımız erser alku teŋri yirinte ***toggay erdimiz*** "Düşüncesiz ve kedersiz (bir biçimde) yoga işini işlerler ve iyi ahlak kurallarını yerine getirirler idi. Eğer biz bütün cemaatin kendisine ait ve (onun için) hazırlanmış olan yiyecek ve içeceğini önce yemese idik ve sarfetmese idik. Hepimiz tanrılar ülkesinde **doğacak idik**." (Maitr 72, 28-32).

şanki çkrvrt ilig kan birle meŋi meŋilep aŋ kininte siziŋ şazanıŋızta ulug edgüke ***teggey erdimiz*** "Şankha ile saâdete ulaşıp en sonunda sizin dininizde büyük üstünlüğe **varacak idik**." (Maitr 72, 34-38).

fiil + -gAy + erti yapısının olumsuz hâli olan *fiil + -mA + -gAy + erti* yapısı da hâl/sonuç görünüşünü temsil etmektedir.

barım alkınsar uvatsar yazukka tüşe ***teginmegey ertimiz*** *teŋrim* "Varlıklar bitiyorsa, ufalıyorsa, hataya **düşmeyiz** Hünkârım." (İKP, VIII).

kutlug bodısavatlar ermeser bu yerke neŋ ***tegmegey erti*** "Kutsal ruhla donanmış Bodhisattvalardan (biri) olmasaydı, buraya kadar **gelmeyecekti**." (İKP, XLV).

4.3.7. Fiil + -DAçI + ermiş

İlk fiile eklenen *-DAçI* gelecek zaman eki, ve *er-* fiilinin tanık olunan geçmiş zamana ait *-DI* ekiyle birleşmesi sonucu ortaya çıkan *fiil + DAçI + erti* yapısı hâl/sonuç görünüşünü temsil etmektedir.

Gençer Baloğlu (2020: 62)'na göre Tonyukuk'ta geçen aşağıdaki cümlede *-mIş* eki hâl/sonuç görünüşünü işaretlemekle birlikte modallık da bildirmektedir. Cümlede yer alan *-mIş* eki, "halkın sıkıntısı olur" düşüncesine karşılık alay duygusunu içermektedir.

neŋ yerdeki kaganlıg bodunka bintegi bar erser ne buŋı bar ***erteçi ermiş*** "Herhangi bir yerdeki kağanı olan benim gibisi varsa ne sıkıntıları **olacakmış**? (Ton. II. D 6 - D 7).

5.BÖLÜM

er- FİİLİNİN GRAMERLEŞME VE SÖZCÜKSELLEŞME İŞLEVİ

Gramerleşme

Dillerde herhangi bir sözcüğün gerçek anlamını ya da sonradan kazandığı anlamları kaybederek ya leksik birim halinde ya da ekleşmek suretiyle morfem halinde belli bir gramer birimine dönüşmesi *gramerleşme* olarak adlandırılmaktadır. Gramerleşmenin meydana gelme koşullarından biri sözcüğün semantik ilgisinin gramer birimine uygun olmasıdır. Örneğin Türk dili, yön ifade eden bir edat meydana getirmek için, semantik bakımdan uygun olan *tap-* "bulmak" fiilinden faydalanmış ve *-A-* zarf-fiil eki ile kalıplaşarak *tapa* "-e doğru" edatı ortaya çıkmıştır (Ağca 2013: 63).

Türk dilinde en erken metinlerden itibaren tanıklanabilen, gramerleşmenin görüldüğü sözcüklerin, temel anlamları ile hedeflenen gramer kategorisi arasında bir paralellik görülmektedir. Örneğin, runik metinlerde "bulun-, ol-, var ol-" anlamlarında kullanılan *er-* fiilinin, ilk metinlerimizden itibaren fiil birleşimlerinde yardımcı fiil rolü üstlendiği, yapım ekleri yahut sıfat-fiil ekleriyle kalıplaşarak farklı sözcük türleri oluşturduğu, isimle sonlanan cümleleri olumlu ya da olumsuz bir şekilde sonlandırdığı, Türk dilinin ilerleyen dönemlerinde ise, fiilin temel anlamını tamamen yitirerek gramerleşmiş halinin egemen olduğu, hatta bazı birleşimlerde tamamen eridiği gözlemlenmektedir (Ağca 2013: 64).

Demirci (2008), gramerleşme yerine dilbilgiselleşme terimini tercih etmiş ve kavramı şöyle açıklamıştır: "*Dilbilgiselleşme, dillerdeki bazı kelimelerin büyük bir ölçüde gerçek anlamlarını kaybedip yapısal olarak fosilleşmeleri/kalıplaşmaları, dilde semantik görevden ziyade dilbilgisel işlev yüklenmeleri demektir*." Bununla beraber Demirci, bazı sözcüklerin ekleşmedikleri halde, dilbilgisel adlandırma yönüyle ad/işlev değiştirmelerini de bir anlamda dilbilgiselleşme olarak kabul etmiştir.

Gökçe (2013: 21-43)'ye göre, gramerleşme sadece bağımsız sözlüksel birimlerin gramatikal kategorilere değil, aynı zamanda düşük gramer kategorilerinin yoğun gramer kategorileri konumuna yükselmesi olarak da ele alınmaktadır. Bağımsız

sözlüksel birimlerin gramatikal kategorilere gelişmesi, gramerleşme teorisinin alt başlıklarından birini oluşturmaktadır. Edatların sıklıkla bağlaçlara, işaret zamirlerinin belirli tanımlıklara ya da ilgi cümleciği işaretçilerine, bitimli fiil çekiminin geçmiş zaman işaretçilerine dönüşmeleri, doğal dillerde düşük gramatikal yapıların daha yoğun gramer maddelerine yükselme eğiliminde oldukları görülmektedir. Tek yönlülük ilkesiyle açıklanan bu durumun, tam tersi olan yoğun gramatikal şekillerin düşük gramatikal şekillere doğru geçişi de imkansız değildir ancak son derece sınırlı örneklere rastlanmaktadır.

Gramerleşme teorik olarak birbiri ile ilişkili olan üç mekanizmadan meydana gelmektedir:

A. *Anlamsızlaşma* (desemanticazition): anlam içeriğindeki kayıp

B. *Kategorisizleşme* (decategorialization): bağımsız sözlüksel birimlerin ya da az çok gramerleşmiş birimlerin biçim söz dizimi özelliklerinde meydana gelen kayıp.

C. *Erozyon* (ya da ses indirgemesi): ses yapısındaki kayıp.

(Gökçe 2013: 30)

Gramerleşmeye uğrayan yapılar, bu süreçler sonucunda anlam, biçim söz dizimi ve ses açısından çeşitli indirgeme yahut kayıplara uğrarlar. Lehmann'ın tablosunda da olduğu gibi gramerleşme öncelikle çekimlenmemiş/yalın bağımsız sözlüksel birimler ile başlamaktadır. Ardından sözlüksel birim, söz dizim yapısına dönüşür ki bu yapı analitik yapı olarak da adlandırılmaktadır. Devamında ekleşme de denilen biçim birimselleşme sürecinde, bir önceki süreçte belirtilen analitik yapı sentetik yapıya indirgenir ve gramatikal türeticilerle eklere dönüşmektedirler. Sonraki süreçte sözcüğün yapısı zayıflar ve son aşamada da gramatikal yapının içeriği sıfıra dönüşmektedir. Lehmann'a göre gramerleşmeye uğrayan her unsur bu aşamalardan geçmek zorunda değildir (Gökçe 2013: 31). Gökçe, söz konusu süreçlere ek olarak "*yenileme (renovation), katmanlaşma (layering), ayrılma (divergence)*" başlıklarını da eklemiştir.

Gökçe'ye göre kullanım sıklığına sahip sözcükler gramerleşmeye neden olan etkenlerin başında gelir. Ancak gramerleşmeyi etkileyen çok süreç vardır ve kullanım sıklığı bu süreçlerden biridir.

Gramerleşme teorisi konusunda dilbilim araştırmacılarının görüş ve düşünceleri, bu konu üzerine kapsamlı bir çalışmaya sahip Osman Ali Çetin (2016: 31-48) tarafından hazırlanan "*Gramerleşme ve Sözcükselleşme Bağlamında Eski Türk Dilinde Zarflar"* adlı doktora çalışmasına göre aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Heine ve Kuteva (2007) gramerleşme teorisinin, gramatikal şekillerin gelişimi ve oluşumuyla ilgili olduğunu söylemektedir. Söz konusu araştırmacılara göre gramerleşme, sözcüksel biçimlerin gramatikal biçimlere, buna ilave olarak gramatikal biçimlerin de daha gramatikal biçimlere gelişimi olarak ifade edilebilmektedir. Gramerleşmenin amacı, gramerleşen unsurların nasıl bir gelişim safhası geçirdiğini belirlemek, mevcut duruma geliş serüvenlerini açıklamaktır.

Brinton ve Traugott (2005) gramerleşmeyi, konuşurun kullandığı herhangi bir yapıyı çeşitli dilsel bağlamlarda gramatikal işleviyle kullanmasıyla oluşan bir değişim olarak adlandırırlar. Gramerleşen unsur zamanla daha da gramerleşerek temel sınıfını genişletebilmektedir. Gramerleşme büyük kelime sınıfından (majör) küçük kelime sınıfına (minör) biçimlerin kategorisizleşmesini (decategorialization) ve/ya da bağımsız unsurların bağımlı unsur, fonksiyonel biçim olarak hizmet etmesini içermektedir.

Bir unsurun gramerleşmesi birdenbire olmamakta, belli bir süreç sonucu gerçekleşmektedir. Bu süreç "gramerleşme süreci" olarak adlandırılır. Gramerleşme süreçlerinde sözcüksel birimler, gramer birimlerine dönüşürken bazı aşamalardan geçmektedirler. Ancak gramerleşme süreci yaşayan bir birim, gramerleşme süreçlerinin hepsinden geçmek zorunda değildir, süreç herhangi bir aşamada bitebilir.

Hopper ve Traugott (2003)'a göre gramerleşme mekanizmaları "yeniden analiz" ve "anoloji"dir. Söz konusu yazarlara göre bu iki mekanizma değişim için özellikle de morfo-sentaktik değişim için oldukça mühimdir. Yeniden analizde biçimlerin söz dizimsel, morfolojik ve semantik özellikleri değiştirilir. Bu ilk değişimler yapıda gerçekleşmemekle birlikte ilk olarak söz dizimsel ayraçlama ve

anlamda yorumlamayı içermektedir. *Yeniden analiz* gramerleşme için oldukça önemli bir mekanizmadır çünkü o, gramerleşmenin diğer mekanizması olan analoji aracılığıyla gerçekleşen değişimin gerçekleşmesinin önkoşulunu oluşturmaktadır. Yeniden analiz, konuşur ve alıcı söylemde karşılaştıklarında alıcının konuşurun kullandığından farklı bir yapı ya da anlamı duymasına dayanmaktadır. Analoji ise önceden var olan kaybolmamış biçimlere odaklanan yeniden analizin gizlediği sürecin farklı bir türüdür. Analojide ilk çerçeve çok önceden oluşturulmuştur ve yeni ögeler bu oluşumlardan sonra biçimlenir.

Hopper ve Traugott tek yönlülük başlığı altında *genelleşme*, *kategorisizleşme*, *sıklık* gibi gramerleşme karakteristiklerinden de bahsetmiştir. *Genelleşme* de kendi içinde iki alt başlığa ayrılmış; anlamın ve gramatikal fonksiyonun genelleşmesi olarak ele alınmıştır. Anlamın genelleşmesi; sözcüksel bir biçimin gramerleşme esnasında çok anlamlı hâle gelmesi, özel anlamlar yerine genel anlamlar kazanmasıdır. Sözcüksel unsurlar gramatikal fonksiyonları da üstlerine aldıklarında bağlam çeşitlilikleri ve dağılım genişlikleri artarak çok anlamlı hâle gelirler. Gramatikal fonksiyonun genelleşmesi gramerleşmiş bir biçimin fonksiyon çeşitliliğinin artmasıdır. *Kategorisizleşme* bir unsurun, gramerleşerek büyük (major) kategoriden küçük (minor) kategoriye geçerken ilk kategorisi olan büyük (major) kategoriye ait çeşitli morfolojik ve söz dizimsel özelliklerini kaybetmesi anlamına gelmektedir. Kategorisizleşme süreçleri her dilde farklı olmasıyla beraber "büyük kategori (major category) (> ara kategori (intermediate category) > küçük kategori (minor category)" biçiminde bir kategorileştirme çizgisiyle ifade edilebilmektedir. Söz konusu kategorileşme çizgisinde isim ve fiiller büyük kategoriler; zarflar ve sıfatlar ara kategoride; önedatlar, bağlaçlar, yardımcı fiiller, zamirler ve ekler küçük kategorilerdir. Büyük kategoriden küçük kategoriye geçiş isimden eke doğru olabileceği gibi fiilden eke doğru da olabilir. İsimden eke doğru geçiş sırası aitlik ismi (relational noun)> ikincil edat (secondary adposition)> birincil edat (primary adposition)> bitişken hâl eki (agglutinative case affix) biçimindeyken; fiilden eke doğru geçiş sırası ise tam fiiil (full verb)> yardımcı fiil (auxiliary verb)> fiilsel klitik (verbal klitik)> fiilsel ek (verbal affix) biçimindedir. Bir büyük kategorinin aynı zamanda birkaç alt kategoriye geçişi de mümkün olmakla beraber bu çoklu gramerleşme (polygrammaticalization) olarak tabir edilmektedir. Genelleşme ve kategorisizleşmeye katkı sağlayan başka süreçler de vardır: özelleştirme

(specialization), ayrışma (divergence), yenilenme (renewal) gibi. Özelleştirme gramatikal biçimlerin seçilmesiyle belirli biçimlerin anlam ve kullanımlarının genelleşmeye başlamasıdır. Ayrışma ikiye ayrılan az gramatikal bir biçimin bir varyantının eski özellikleriyle devam ederken diğer varyantın ise daha gramatikal bir hal almasıdır. Yenilenme ise eski biçimlerin tekrar yenilenmesiyle aynı şeyi ifade etmek için daha geniş ifade biçimleri yaratılmasıdır. *Sıklık* da iki türe ayrılmaktadır, birinci sıklık türü, sözlük sıklığı ya da tür sıklığı (type frequency), ikinci sıklık türü ise metin sıklığı ya da sembol sıklığı (token frequency) ile alakalıdır. Daha seyrek kullanılan biçimlere kıyasla daha sık kullanılan biçimler, semantik ve fonetik yönden daha çok yıpranmaktadır.

Gramerleşmenin çeşitli ilkeleri vardır. Bunlar kısaca şöyle tanımlanabilir:

Aynı anda var olma: Bir biçimin hem gramerleşmiş hem de gramerleşmemiş biçimlerinin aynı dönemde bir arada kullanılmasıdır.

Tek Yönlülük: Bu ilkeye göre gramerleşmenin yönü, sözcüksel bir unsurdan gramatikal bir unsura doğrudur, tersi mümkün değildir**.**

Süreklilik: Bir biçim, gramerleşerek değişime uğrarken o biçim gramatikal olarak asıl temel sınıfındaki anlamının canlı izlerini gittiği yere taşımaktadır.

Sözcükselleşme

Sözcükselleşme, "*sözlükleşme, sözlükbirimselleşme, sözcükleşme, sözcükselleşme, leksikalleşme, leksikalizasyon"* gibi birçok terimle karşılanan, art ya da eş zamanlı olarak incelenen, bir kavramdır.

Sarı (2015: 87-88) sözlükselleşmeyi, dildeki sözcük oluşumu, daha genel olarak da kavram karşılama sürecinin tamamlayıcı bir parçası olarak ve bu sayede yeni bir sözlüksel birimin ortaya çıkışını, ayrıca sesbilgisel, biçimbilgisel, anlamsal ve sözdizimsel etkenlerle beraber kullanıma bağlı olarak zaman içerisinde uğradığı anlam ve yapı değişikliklerini kendisine inceleme konusu yapan ve sözvarlığındaki düzensizlikleri açıklamaya çalışan ilkeler bütününün/kuramın adı olarak tanımlamaktadır.

Hirik (2017)'e göre ise, sözcükselleşme, artzamanlı ya da eşzamanlı olarak insan zihnindeki kavramın dil içerisinde bilinen kelime yapım yollarının dışında fakat yine kendi içerisinde sistemi olan bir tür kelime ortaya çıkarma mekanizmasıdır.

Sözcükselleşme teorisi konusunda dilbilim araştırmacılarının görüşleri ve gramerleşme ile sözcükselleşme arasındaki benzerlikler ve farklılar bu konu üzerine kapsamlı bir çalışmaya sahip Osman Ali Çetin (2016: 48-57) tarafından hazırlanan "*Gramerleşme ve Sözcükselleşme Bağlamında Eski Türk Dilinde Zarflar"* adlı doktora çalışmasına göre aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Brinton ve Traugott (2005)'e göre sözcükselleşme bir söz dizimi yapısını ya da kelime biçimini; konuşurun belirli dilsel bağlamlarda kelimenin ya da yapının bileşenlerinden bütünüyle türetilemeyen ya da tahmin edilemeyen yeni içerikli ve semantik özellikli bir biçim olarak kullanmasıyla gerçekleşen değişim olarak tanımlanmıştır. Oluşan sözcüklerde zamanla birleşim kaybı olabilir ve kelime daha sözcüksel hale gelebilmektedir.

Gramerleşme ve Sözcükselleşme Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar

Gramerleşme ve sözcükselleşme kavramları arasında birtakım benzerlikler görülmektedir:

- Her iki kavram da belirli bir süreç sonucu ortaya çıkmaktadır.
- Her iki kavram da tek yönlü meydana gelmektedir.
- Her iki kavram da birleşme esnasında eş dizimliliğin donuklaşmasını ve sabitlenmesini içermektedir.
- Her iki kavram da gerçekleşirken kaynaşma meydana gelmekte; gramerleşme kavramında kaynaşma, gramerleşen unsurun fonolojik parçalarının azalması anlamına gelirken, sözcükselleşme kavramında ise düzensiz oluşumları meydana getirmeyi ve fonolojik azalmalara yol açmayı karşılamaktadır.
- Her iki kavram da motivasyonsuzluk, deyimleşme ya da semantik bileşen kaybı açısından da birbirine benzemektedir. Semantik bileşen kaybı gramerleşmede daha genel soyut gramatikal anlama yol açmaya meyilli iken,

bu özellik sözcükselleşmede semantik özgünlüğü, anlam zenginliğini artırmaya meyillidir.

- Her iki kavramda da metaforlaşma ve metonimileşme etkilidir.

Gramerleşme ve sözcükselleşme kavramları arasında birtakım farklılıklar da görülmektedir:

- Wischer"a (2000) göre, sözcükselleşme daha sözcüksel olan bir dizim içermesine rağmen gramerleşme daha gramatikal olan bir dizim içermektedir. Benzer bir durumda sözcükselleşme daha sözcüksel olan bir sözcükbirim içermesine rağmen gramerleşme daha gramatikal olan bir öge içermektedir. Yine aynı doğrultuda sözcükselleşen bir unsura özel semantik bir parça eklenirken gramerleşen bir unsur ise özel semantik bir parçayı kaybetmekte, ima edilen kategorik ya da işlevsel anlam ön plana çıkmaktadır.

- Kavramlar arasında kategorisizleşme açısından da farklılıklar vardır. Sözcüksel ögelerin fonksiyonel öge olmaya başladığı mekanizma olduğundan dolayı kategorisizleşme gramerleşmeyi tanımlama karakteristiğidir. Ancak sözcükselleşmede genelde böyle bir karakteristik söz konusu değildir.

- Gramerleşme yaşanan unsurlarda genelleşme yoluyla anlamın zayıflaması ya da anlam içeriğinin azalması söz konusu iken sözcükselleşme yaşanan unsurlarda ise büyük ölçüde özel anlam kazanma, anlam içeriğinin zenginleşmesi, somutlaşma söz konusudur. Bu da anlamsal solma açısından iki kavram arasında fark yaratmaktadır.

- Öznelleşme gramerleşmenin karakteristiğidir, çünkü daha çok soyuta, daha az göndergesel işaretleyiciye doğru kayma içerir ve bu da konuşurun durum üzerindeki perspektifini gösterir ancak sözcükselleşme karakteristik bir özellik olarak somut ve göndergesel anlam içerdiğinden öznelleşme özelliği görülmemektedir.

- Gramerleşme, kategori sayısını genişletme ve çeşitli türden sözcüklerin yerine geçebilmesi açısından daha üretkenken, sözcükselleşen unsurların biçim üretkenliği azalmaktadır.

- Gramerleşen unsurlar, geldikleri kaynaktan/yerden daha çok sıklıkta kullanılırlar. Ancak sözcükselleşme kullanım alanı genişlemesi içermediğinden sıklık özelliğinde de bir artış görülmemektedir.

- Gramerleşen unsurlar çok daha geniş bir tipolojik genellik gösterirken, sözcükselleşen unsurların tipolojik genelliğinin yaygın olmadığı görülmektedir.

Çalışmanın konusunu oluşturan *er-* fiilinin Eski Türkçe metinlerde tanıklanan gramerleşme ve sözcükselleşme örnekleri "*er- fiilinden gramerleşen tanıklar"* ve *"er- fiilinden sözcükselleşen tanıklar"* olmak üzere iki alt başlıkta değerlendirilmiştir. Buna göre *erken, erkli* ve *ermez* sözcükleri gramerleşme; *erinç, erki* ve *erü erü* sözcükleri ise sözcükselleşme başlığı altında incelenmiştir:

5.1.er- Fiilinden Gramerleşen Tanıklar

Taranan metinlerden hareketle *er-* fiili çeşitli ekler alarak, *erken, erkli, ermez* sözcüklerini oluşturmuş ve bu sözcükler de gramerleşme örnekleri olarak değerlendirilmiştir:

5.1.1.erken (< er- + -kAn) [er- (FK) + -ken (ZFE)]

Clauson (1972: 224), *erken* kelimesinin *erinç* ve *erki* sözcüklerinde olduğu gibi *er-* fiilinden meydana geldiğini, başlangıçta *-ken* ardından da *olurken* anlamlarında kullanıldığını söylemektedir.

Gabain (1988: 121), *-ken* zarf-fiilinin *aşnu+kan* "önce, eskiden", *amtı+kan* "şimdilik, hemen, şimdi" vb. örneklerde olduğu gibi zaman bildiren kelimelerin sonuna gelen, kaide olarak da fiil köklerine değil isim soylu kelimelere gelen "*ḳan*"dan geldiğini belirtmektedir. Ayrıca *kan*'ın "dan önce" anlamıyla *-maz'*lı isim fiillere *-maz+kan* biçiminde geldiğini böylece *er-mez+ken* yapısına benzetilerek *er-ür+ken* şeklinde olumlusunun oluşturulduğunu, yapının **bar-ır "vardır">bar* şeklindeki gibi hece yutumuyla da *erken* kelimesinin meydana geldiğini söylemektedir.

Erdal (2004: 342)'a göre, runik metinlerde görülen *erkli* ve eski Türkçe metinlerde görülen *erken* "*-IrkAn*" ve "*-dığında, -dığı zaman*" anlamlarında kullanılmaktadır. Genellikle geniş zaman çekimli bir fiilde veya isim cümlelerinde zaman zarfı olarak görev alırlar. Olumsuzu Uygur Türkçesinde *-mAzkAn*, Karahanlı'da *-mAz erken* şeklindedir.

Ayrıca Erdal (2004: 252)'a göre, Modern Türk dillerinin birçoğunda var olan süreklilik sıfat-fiil eki *-AgAn*, muhtemelen *-A er-ken* yapısından daralarak meydana gelmiştir. Bu da *erken* donuklaşmış bağlacının yanında *er-* fiilinden meydana gelen bir *-gAn* sıfat-fiilinin olduğunu göstermektedir. *erkli*'nin Eski Uygur Türkçesindeki karşılığı *erken* dir. Mani metinlerinde isim cümlelerinde kullanılmaktadır: *yer tengri yok erken* (Xw 133-4) *erken* başka bir görev daha üstlenmektedir: *karanta erken yig oglın tüşürtümüz* (MaitH XX 14r27). Bu cümle bize *erken*'ın kopula *er*'ın bir ortaç olmaktan zamansal bir bağlaç olmaya geçişinin nasıl gerçekleşebileceğini gösterebilir. Burada cümleyi "karnında olgunlaşmamış çocuklarını iptal ettik (düşürdük)" biçiminde *er-gen'i* bir ortaç olarak çevirmek bağlama mükemmel bir şekilde uymaktadır.

Korkmaz (2014: 864-865) Türkiye Türkçesi Gramer'inde "<*er-ür-ken*" şeklinde tahlil ettiği *-iken /-ken, -(y)ken* ekinin *er-* fiilinin zarf biçimi olduğunu söylemektedir. Ünsüzle biten ad ya da ad niteliğindeki fiil şekillerinden sonra *iken* ve *i-* ek fiilinin erimesiyle *-ken* biçiminde görülmektedir. Ünlüyle biten adlardan sonra ise *i-* erimekte ve yerini *-y* koruyucu ünsüzüne bırakmaktadır.

Yazar, *iken/ -ken* ekinin zaman gösteren zarf-fiil ekleri de oluşturduğunu söylemektedir. Burada zarf-fiilin belirttiği işle esas fiilin belirttiği iş aynı zamanda oluşmaktadır.

Özmen (2014: 11) Eski Türkçeden itibaren *-ken* zarf-fiili ile *-An (<-gAn), -gAn* sıfat-fiili eklerinin yan yana kullanıldığını, günümüzde ise, bazı Türk lehçelerinde de bir arada kullanım devam ederken, bazı lehçelerde *-ken* zarf-fiilinin kullanılmayarak, buna karşılık *-ken* biçimbiriminin geçmiş zaman ifade eden sıfat-fiil kökenli kip eki olarak kullanıldığını söylemektedir. Bu durum da bu iki ek arasında ya köken birliği, ya kısmi ses ve biçim benzerliği ya da bir bulaşma olduğunu göstermektedir. Yazara

göre tarihsel süreçte *-ken* zarf-fiili ile *-gAn* sıfat-fiili biçim ve işlev olarak birbirine karışmış, birbirine bulaşmıştır.

Şen (2014: 72) Eski Uygurcada zarf-fiil oluşturan *-ken* ekinin sadece *er-* fiiline eklenerek *erken* "iken" biçiminde görüldüğünü söylemektedir.

er- fiilinden meydana gelen *erken* kelimesi Eski Türkçede sıfatlarla birlikte kullanılmıştır:

bir ada ol erür talım balık ***oduk erken*** *saklanmadın tuşar alkunı k(e)mi birle süngürür* "Bir tehlike şudur. Canavar balık **uyanık iken**, insan dikkat etmeyip onunla karşılaşırsa hepsini gemiyle birlikte yutar." (İKP, XVII 1-4).

muntag sakınmak üze küntinki sav sakınç amrılur bışıg bışgut kılmışnıŋ belgüsi omur ***odug erken*** *bumpa içinde yruk teg belgü bolur munı tanıgu ol* "Böyle düşünmek ile güneyde söylenen söz ve düşünceye bağlanılan olgunluğu sergilemenin işareti neşedir. **Uyanıkken** sürahi içindeki ışık gibi belli olur, bunu bilmeli." (Totenbuch 1238-1242).

muna ertimlig etüzümüz ertip barsar al(ku) ed tavar barça tolp karılsar alp bulgulug kişi etüzin bulmışım yoksuz bolgay anın amtı türk ***yigit erken*** *kayu erser bir nom bitig bititelim burkan şazınınta nomka ulag sapag asag tusu kılmış bolalım* "İşte bu fani vücudumuz göçüp gidince ve bütün mal mülk hepsi birbirine karışınca, bulunması güç insan vücuduna ulaşmış olmam boşuna olacak; bundan dolayı şimdi gücümüz kuvvetimiz **yerinde iken** hangisi olursa olsun, bir din kitabı yazdıralım ve böylelikle Burkan şeriatinde dine bağlanmış ve ona hizmet etmiş olalım." (Maitr 1, 12-20).

er- fiilinden meydana gelen *erken* kelimesinin "*yok*" kelimesiyle bir arada kullanılan örnekleri de bulunmaktadır:

yme yer t(e)ŋri ***yok erken*** *öŋre ne bar ermiş, tepen biltim(i)z* "Dahası yer ve gök (henüz) **yokken** önceden neyin var olduğunu öğrendik." (Huast. 200-202).

Taranan metinlerde *erken* kelimesi sıklıkla bulunma eki bulunan isimlerle birlikte kullanılarak ismin ifade ettiği hâlde bulunma ve zaman anlamı vermiştir:

biz öŋre kişi ***etüzinte erken*** *amranmak köŋlün şmnançlar tapa şkşamaniler…* "Biz evvelki insanlar **âleminde iken** şehvet duyguları ile râhibeler üzerine ve müritler…" (Maitr 61, 11-13).

kişi ***ajunınta erken*** *satıgçı yulugçı uz uzagut erdimiz…* "İnsanlar **âleminde iken**, satıcı ve alıcı, madrabaz idik." (Maitr 61, 16-17).

*öŋre yalaŋuk (****ajunınta****) (****erken****) vr(h)ar seŋrem sa(nlıg) (seŋik) (aşın) içgüsin yidimiz* "Vaktiyle insanlar (**âleminde iken**) manastırlara âit (yiyecek) ve içeceği yedik." (Maitr 62, 2-4).

*biz öŋre (kişi) (****ajunınta****) (****e****)****rken*** *iligler… tınlıglar balık begleri //…-ıg ayguçı erdimiz* "Biz vaktiyle (insanlar **âleminde**) **iken** hükümdar… yaratıklar (?) şehirbeyleri… müşavir idik." (Maitr 62, 25-28).

avagka tegimlig maytrı burkanıg körüp kim öŋre kişi ***etüzinte erken*** *üç erdnig aklaguçı sarsıg salık tevlig kürlüg urunçak yigüçi erserler… olar ınçe tip sakınç sakınurlar* "Hürmeye lâyık Maytrı Burkan'ı görünce vaktiyle insanlar **âleminde iken** üç cevheri reddettikleri, kötü, fena ve hileli (oldukları) ve emaneti yedikleri için bunlar şöyle düşünürler." (Maitr 70, 14-20).

kim ilkide kişi ***etüzinte erken*** *burkanag bursŋ kuvragı birle sevmez amramaz erser nomçı bilgelerig nomlayu olurur körüp nomın işidigse…* "Vaktiyle insanlar **âleminde iken** Burkan'ı ve cemaatini sevmediğinden, hâkim vâizleri, vaaz ederken gördüğü hâlde vaazını işitmek istemediğinden…" (Maitr 70, 27-30).

biz öŋre yalaŋuk ***ajunınta erken*** *iligler begler atlıglar bolup kentü erkimizte ötrü vrhar seŋrem sanlıg seŋik edin tavarın basınıp kuntumuz…* "Biz vaktiyle hayvanlar **âleminde iken** hükümdar bey ve meşhurlardan olup kendi gücümüze dayanarak manastıra âit malı mülkü basıp yağma ettik." (Maitr 70, 56-60).

biz ilkide yalaŋuk ***ajunınta erken*** *agır ayıg kılınç kıltımız…* "Biz vaktiyle insanlar **aleminde iken** pek kötü ameller işledik." (Maitr 71, 39-41).

kim kayu tınlıg kişi ***etüzinte erken*** *yok (kurug ir)t birt aşıp üstep ödsüz kolusuz tartıp isip irt birt kolsarlar…* "Bir kimse insanlar **âleminde iken** boşuna (?) vergileri çoğaltıp vakitsiz ve sırasız çekip *el koyarak vergi istemiş olsalar…" (Maitr 82, 3-7).

kim yime kişi ***ajunınta erken*** *kişig tokıguçı toŋlaguçı erserler ogrı igid erserler… ol tınlıgların saŋat tamuda örtlüg yalınlıg temirlig çomakın bergen tokıyurlar tültürürler… kim yime kın kızgut kıltaçı erserler küniçi yagıçı… irinç yarlıg tınlıgların yazuk yaŋlukka tüşürgüçi erserler ezük yalgan savın tınlıgların örletgüçi erserler ögüg kaŋıg burkan tıtsıların ö(lürgüçi) erserler… tamuda ol tınlıglarka törtdin yıŋak örtlüg yalınlıg temirlig çkarlar kelip tançu tançu etüzlerin bıçar uşarlar…* "Ve yine insanlar **âleminde iken** insanları döven, hırpalayanlar ve yalancı, dolancı idi iseler; bu yaratıklara, Sanghāta adlı cehennemde alevli, demirden çomaklar ile kamçılar ile vururlar, çarparlar. İşkence edenler ise, kıskanç ve düşman… sefîl, perişan yaratıkları yanlışlığa ve kötü yola yöneltenler ise yalan ve yanlış sözlerle yaratıkları rahatsız edenler ise, anayı babayı, burkanın öğrencilerini öldürenler ise, cehennemde (bütün) bu yaratıklara dört taraftan alevli, demirden çarklar gelip parça parça vücutlarını biçer ve ufalarlar." (Maitr 82, 19-35).

biz öŋre kişi ***ajunınta erken*** *adın amrakın amranmak ogrınta eren savın işile(rke)…işiler savın erenke/t-…. Üçün adruk adruk tamu-… bit/// ıdar …* "Biz vaktiyle insanlar **âleminde iken** başkasının sevgilisini sevmek sebebiyle erkeklerin sözlerini… kadınların sözlerini erkeklere … için ayrı ayrı… gönderir…" (Maitr 107, 17-23).

açmak suvsamak emgekimiz kaçanıŋ neŋ sönmez yig bolgay erti// … yorılım erdi… neŋ tevin kürin etüz iltinmek kergek ermez erdi amarı ince tip tiyürl(er) /// biz ilkide kişi ***etüz(inte erken)*** *bor begni satguçı erd(imiz).* "Açlık ve susuzluk ızdırabımız hiçbir zaman dinmez; daha da artacak… hiç hile ile vücudu sevketmek (yani istenilen âlemde doğmak) mümkün olmaz. Bazıları şöyle der: … biz vaktiyle, insanlar **âleminde (iken)** şarap ve bira satmış idik." (Maitr 110, 20-27).

şıravasat ***balıkda erken*** *adınlarnıŋ küçin küsünin kısgarp kevip ..çit tiginniŋ yimişlikinte ulug vid körünçüg körkitü yarlıkap üç törlüg orunlarnıŋ ornagın yig üstünki bütürmek kıltaçı tırtılarıg utmış yigedmiş çaytıka yükünür men* "Şıravasat adlı **şehirde iken** başkalarının gücünü zayıflatıp .. prensin meyve bahçesinde vid görünüşünü gösterip üç türlü yer ile en iyisini sona erdirecek davranışların üstün olduğu Çayti'ye iman ederim." (AY 31, 11-18).

Erdal (2004: 285)'a göre, -*Ur* eki, zamansal yan tümceler oluşturmak için runik metinlerde *erkli* veya Eski Türkçenin geri kalanında ise *erken* ile birlikte kullanılmaktadır*: kaltı men öngre uzun asankılıg yolda bodisatvlar yorıkında* ***yorıyur erken*** *burxan kutınga katıglanur ugurda kaltı alp er çerigke tegir teg isig özümin esirkençsizin titip ıdalap bo montag sukançıg nom erdinig boşgundum tutdum* (Suv 395, 4-10).

Mani metinlerinden *alkanur erken köngülümizni sakınçımızını tengrigerü tutmadımız erser* (Xw 159-160) ve Budist metinlerinden *yana biz enetkektin kelmişimizde sindu ögüz suvın keçer erken bir yük nom suvda kaldı erdi.* (HTs VII 2047) örneklerini karşılaştıran Erdal (2004: 477-478), cümleleri şöyle yorumlamaktadır: Bahsedilen ilk cümlede, ana ve yan cümlelerin konuları aynıdır, ikinci cümlede ise farklılık gösterirler. *İnçip igleyü birle ök sav söz kodup tutar kapar erken ölüp bardı* (Suv 4, 17-19) örneğinde ise, *erken* yakın anlama gelen iki fiilden oluşan bir yapıyı yönetmektedir.

erken kelimesi aynı zamanda çekimli fiillerden sonra da kullanılarak fiilleri zaman açısından nitelendirmiştir. *erken*'in oluşturduğu zarf-fiil öbeğindeki eylem ve asıl cümledeki eylem aynı süre içerisinde gerçekleşmektedir:

burkan kutıŋa edgü kılınç ***kazganur erken*** *siziŋde adrılmaklıg isig koz içinte erüş öküş kata a//ndımnıŋ* "Burkanlık için iyi ameller işler **iken** (=**kazanır iken**) sizden ayrılmanın sıcak közü içinde pek çok defalar debelendim." (Maitr 90, 28-31).

anı körüp evinteki kişiler ulug yıgıt sıgıt kılı[p ölügüg] semeklegeli … [iltmezken] üç kün ertip ba[rtı törtünç] kün taŋda erte ört… ***turur erken*** *ol beg tirilip kelip örü olurup aş içgü koltı* "Onu evindeki kişiler çok feryat edip ölüye cenaze töreni düzenlemek için üç gün geçip gitti dördüncü gün sabahleyin… **iken** o bey canlanıp gelip ayağa kalkıp yemek istedi." (AY 4, 23-5, 6).

[ançulayu tavratu ***iltür****]* ***erken*** *yol [otrasıŋa tegmişçe]de ol mini iltdeçi [yekler] ınçe tip tidiler* "Öyle **davranırken** yol ortasına ulaşmış gibi beni gönderecek şeytanlar şöyle dediler." (AY 8, 3-5).

takı yme yöleştürser kök kalık ara umılıp titrü tül tüşeyü tülinte yene ulug suvka et'özi tokıtılıp ***barır erken*** *iligi üze koldamlayu adakı üze tipinü et'özi köŋüli üze ol subnuŋ*

ıntın kıdıgıŋa keçmişin tüşeyür erser ötrü ol tülintin odunmışınta ap ögüz kıdıgı ap yme suvda emgenmekde ulatı savlar neŋ idi közünmez "Ayrıca benzetmek gerekirse gökyüzü içinde ümit edip ters rüyalar görerek düşünde yine büyük suya vücudu çarptırıp **giderken** elleri ile yardımlaşarak ayağı ile tepinerek vücudu ve gönlü ile o suyun başından sonuna kadar geçtiğini rüyasında görüyorsa o zaman rüyasından uyandığında nehir kenarında ya da suda sıkıntı çekmekten başka sözler asla görünmez." (AY 75, 19-22).

ançulayu ol antag küvrüg [yarukı] yaltrıkı içi[nte][közünmiş adınçıg] muŋadınçıg sav[larıg körünçleyü] ***körür erken*** *anıŋ a[ra] [bir braman iliginte] küvrüg tokı[gu ıgaç kötürü kelip ol altun küvrügüg] [tok]ıp [ertiŋü ulug] bedük yaŋkulug ün üner boltı* "Benzer şekilde o davul ışığı içinde görünen diğer bunaltıcı sözleri sahneleyerek **görürken** onun arasında bir braman elinde davul çalmak için ağaç yüklenip o altın davulu çalıp çok büyük yankılı ses çıkar oldu." (AY 93, 6-13).

kaltı <neçök> öŋre ertmiş üdteki alku ulug bodısatavlarnıŋ burkan kutıŋa ***katıglanur erken*** *ökünüp bilinip kşanti çamkuy kılınıp tsuy irinçü agır ayıg kılınçları neteg arıdı alkındı tijit kşanti boldılar erser…* "Buda kutsallığına (ulaşmak için) **çabalarken** pişman olup, nedamet getirip, af-bağışlanma dilediklerinde, kötü- hatalı davranışları nasıl silinip, temizlendi, affedilip bağışlandılar ise…" (AY 138, 16-22).

kaltı men öŋre asankılıg uzun yolta bodisatavlar yorıgınta ***yorıyur erken*** *üküş kurla burkanlarka nom tilgenin evirtgeli ötügçi boltum* "Şöyle ki, ben önceden, sayısız uzun yolda Bodisattvalar yürüyüşünde **yürür iken**, pek çok defa Budalara öğreti tekerleğini çevirmeleri için ricacı oldum." (AY 163, 16-19).

ol kelmiş emgekig ***teginür erken*** *bu meniŋ emgek teginmekim barça öŋre ajunlardakı kılmış ayıg kılınçlarımnıŋ küçi küsüni erür* "O gelen ızdırabı **kabullenirken** bu benim ızdırap kabullenmem bütün önceki hayat şekillerindeki yaptığım kötü eylemlerimin sebebidir." (AY 228, 11-14).

kaltı men öŋre uzın asankılıg yolta bodısatavlar yorıgınta ***yorıyur erken*** *burkan kutıŋa katıglanur* "Öyle ki ben daha önceki huzur yolunda bodisatavların tarzında **yaşıyorken** Buda'nın saadetine tahammül ederim." (AY 395, 4-6).

birök kayu eligler hanlar bu nom erdinig süzök kertgünç köŋülin ***eşidür tıŋlayur erken****, ol eliglerniŋ hanlarnıŋ eliŋe uluşıŋa yaguk yagısı yavlakı ol elig uluşug artatgalı buzgalı sakınçın süülegeli ugrasarlar inçip bu nom erdininiŋ çogınta yalınınta ol süülegeli uğramış elig yagınıŋ elinte uluşınta erüş üküş yavız irü belgüler belgürtüp ig kagan adası üküş bolmagay* "Eğer herhangi bir hükümdar bu öğreti mücevherini gönülden **dinlerken** o hükümdarların ülkesine yakın düşmanı o ülkeyi tahrip etmek düşüncesiyle savaşmayı planlasa böylelikle bu öğreti mücevherinin gücü sayesinde savaşmaya gelmiş (olan) düşmanın ülkesinde pek çok kötü belirtiler ortaya çıkıp hastalık sıkıntısı çok olmayacak." (AY 408, 14-409, 2).

anın bu daranig ***sözlegelir erken*** *azu et'öz küzetgülük daranig sözlemiş kergek daranisi* "O nedenle bu daraniyi **söylüyorken** bedeni koruma daranisini de söylemek gerek." (AY 536, 13-16).

antada kin bir ugurta ol bayagut oglı otaçı udakaburı (?) udakakalyanı atlıg iki oglanı birle balık uluş sayu kezigçe keze yorıyu bir kurug öleŋde teriŋ kudugdın ***erter erken*** *körtiler* "Ondan sonra o zaman o zengin tabip Udakaburi ve Udakakalyani adlı iki çocuğu ile her bir şehir ve memlekette sırayla gezerek bir kuru bataklıkta derin kuyudan **geçerken** gördüler." (AY 599, 10-15).

takı yme kim kayu birerkin kılmış iglig agrıglıg emgeklig tınlıglar bar erser olarnı yme inç kılayın sakınçın orun orun sayu keze ***yorıyur erken*** *antag antag yirte bir köl suvı sugulup on miŋ balıklar künke köyüp unakaya ölgeli turu teginürler* "Ayrıca herhangi birisinin yaptığı hastalıklı ve sıkıntılı canlılar var ise onları da huzura eriştireyim bu düşünceyle her bir yeri gezerek **yürüyorken** öyle yerlerde bir göl suyu çekilip on binlerce balık güneşte yanıp işte bak ölmek üzere duruyorlar." (AY 603, 4-12).

birök kim kayu tınlıglar ***ölür erken*** *ratnaşıkı atlıg teŋri teŋrisi burkannıŋ atın eşidgeli bolsar olar ötrü astrayastırış teŋri yirinte.. monçulayu… amtı men…* "Şayet hangi canlılar **ölürken** Ratnaşıkı adlı büyük Buda'nın adını işitecek olsalar onlar o zaman Astrayastırış tanrının yerinde .. böylece… şimdi ben.."(AY 606, 10-14).

ançagıŋça anası hatun balıkta ediz kalıkta yatıp ***udıyur erken*** *ertiŋü yavız tül tüşedi.* "O sırada annesi kraliçe şehirde yüksek bir kulede yatıp **uyuyorken** çok kötü bir rüya gördü." (AY 620, 15-18).

monçulayu tüşeyü ***yatur erken*** *yer tepremeki üze belinlep odunup kelti* "Böylece rüya görüp **yatıyorken** yerin titremesinden dolayı korkup uyanıverdi" (AY 620, 23- 621, 1).

üç kögürçgen atayı laçınka ***kovıtur erken*** *birisi tutsukup ikegüsi korkınçlıg ozar bolur* "Üç güvercin yavrusu (bir) doğan (tarafından) **kovalanırken** birisi yakalanıp ikisi korkup kaçıyordu." (AY 620, 20-23).

ol üdün ol hatunnuŋ bir tapıgçı kızı taştın ***turur erken*** *kıyça erter yolkı kişitin tiginig tilep takı bulmaz ermiş tip sav eşidti* "O esnada o kraliçenin bir hizmetçi kızı dışarıda **duruyorken** yoldan geçen kişiden 'Prens aranıp henüz bulunamamış' diye söz işitti." (AY 621, 17-19).

yettinç kün taŋ ***taŋlayur erken*** *edgü ögli tegin ulug küvrüg tokıtıp ince tep yarlıgkadı* "Yedinci gün, şafak **sökerken**, İyi Düşünceli Prens büyük davulunu çaldırıp şöyle söyledi:" (İKP, XXXII).

edgü ögli teginke kolmış erti tünür büşük bolmış erti kaltı balık kapagda* ***olurur erken*** *kan udçısı beş yüz ud süre önti* "İyi Düşünceli Prense istemiş ve dünür olmuşlardı. (Prens) şehrin kapısında **otururken**, hanın sığırtmacı, beş yüz öküzü sürerek, (ona doğru) ilerledi." (İKP, LXV).

erken yapısı, yukarıdaki örneklerde görülen *-Ur* formunun olumsuzu olan *-mAz erken* ve *-mAzkAn* yapıları ile birlikte de görülmektedir. Bu yapının kullanımı hakkında araştırmacıların görüşleri şu şekildedir:

Ağca (2010: 97-101) *erken* kelimesinin, *-mAzkAn* ve *-mAz erken* olmak üzere iki farklı olumsuz şekli olduğunu söylemektedir. *-mAz erken* yapısı daha eskicil olmakla birlikte *-mAzkAn* yapısı, *-mAz erken'*in kısalmış hali olmalıdır. *erken'*in isimlerle ve genellikle *–(y)Ur* geniş zaman ekiyle kullanılmış olması, olumluluk-olumsuzluk açısından *–(y)Ur erken*: *-mAz erken* > *-mAzkAn* karşıtlığı ve gelişimini düşündürmektedir. Ayrıca Maniheist-Budist Türk çevresine ait metinlerde iki olumsuz formun da bir arada görülmesi bu savı desteklemektedir. Sonuç olarak *-ken* zarf fiili sadece *er-* fiiline eklenen bir zarf-fiil olmakla birlikte, olumlu ifadelerde *–(y)Ur*, olumsuz ifadelerde *-mAz erken* şeklinde kullanılmış ve daha sonraki süreçlerde ise *-mAzkAn* şeklinde ekleşmiştir*: m(e)n neng* ***kolmaz erken*** *mün yazuklar idişin yılım*

yaşım adırtlıg bilmez üdte erür erken, anam hatundın adrılıp bir ajunlug busuş kadgu kөŋülümke sapılıp, yiilke tokıtmış sögüt ırgalmakınta üküş[re]k, oymış sünük[üg] imirti teriŋde artukrak küniŋe anam yokad[mış] yılda, künte kurug [kıl]makım turup açıyur m(e)n "Ben asla **bilmezken**, kusur ve günahları ayıracak yaşım iyice bilemeyeceğim zamanda iken, annem hatundan ayrılıp dünyevi kaygı gönlüme saplanıp, rüzgara çarpmış söğütün daha çok sallanmasında, çok derinden, çok fazla delinmiş kemiği her gün yok edilen yılda, her gün kurutmam ortaya çıkıp acı çekiyorum." (Huan VII, 359-341) ; *ol iki tümen sekiz miŋ biş yüz kişi toyın kirdi, bu munça kişi toyın* ***kirmezken*** *t(a)vgaç ilinteki vrhar sengrem suidi han üdinteki adaka sukuşup alkınıp yokadıp toyın şamnanç üzülgeli uğramış erdi* "Sayısız kişi, rahip girdi, bunca rahip **girmezken** Çin'deki manastır, suidi han zamanında tehlikeyle karşılaşıp, yok olup rahip ve rahibeler kopmak üzere niyet etmişlerdi (Huan VII, 841-849)". Ayrıca bu örneklere göre aynı eserde *erken* zarf-fiil eklerinin iki farklı olumsuz şekli de görülebilmektedir.

Ağca, Budist Türk çevresi metinlerinde *-mAz erken* olumsuz zarf-fiilinin *+ki* aitlik ekini alarak sıfat-fiil ekleri gibi isimleri nitelemekte olduğunu söylemektedir: *tözinte alku nomlar körkdeş teg kösünser yme ol nomlar tugmaz* ***erkenki ödte*** *tilemiş kergek* "Aslında bütün öğretiler benzer gibi görünse de o öğretiler doğmadan önceki zamanda dilenmeli." (Hsin 256-257). Bununla beraber *-ken* zarf-fiilinin bir diğer olumsuz formu olan *-mAzkAn*'ın *takı* edatıyla bir arada kullanıldığı örnekler de vardır: *abışık kılıp* ***takı kiçmezken*** *ötrü ol atası ilig kan ol somadıvaçı atl(ı)g oglınga ince tip tidi* "Kutlu kılmış ve geç olmamışken o zaman babası hükümdar Somadhvaja adlı oğluna şöyle dedi." (AY 547, 30-33).

Erdal (2004: 342), *erken*'in **erür ken* şeklinden, *-mAzkAn*'ın ise **mAz erken* şeklinden kısalmış olduğunu düşünmektedir. **erür ken* yapısında bulunan *kAn, amtıkan, irteken, aşnukan* gibi örneklerde bulunan Eski Türkçede eklendiği isimleri zaman zarfı yapan ve ekleşerek uyuma giren edattır.

Tekin (2016: 163) de *kAn*'ın isim türünden sözcüklere gelerek, onları zaman zarfı yapan ek olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda erken zarfında bulunan *-kAn, -mAz* ekli olumsuz şimdiki zaman biçimlerine de eklenmektedir.

5.1.2.erkli (< er- + -glI) [er- (FK) + -glI (SFE)]

Erdal (2004: 78)'a göre, *–(X)glI* eki yazıtlarda çok sık kullanılmayan bir ektir, bu ek *er-* fiilinden meydana gelen *erkli* kelimesinde donup kalmıştır. Kelimenin *er-kli+g* şeklindeki ayrımı *erkli*'nin bir sıfat-fiil değil de zarf-fiil olduğunu göstermektedir. *erkli*, geçişsiz fiillere eklenen *-Ur* ile bir arada kullanılmakta ve sonuç bildiren durumları ifade eden analitik zamansal zarfları oluşturmuştur.

Erdal, seslilerden sonra kapama (yani [g] veya belki de [k] olarak) olarak gerçekleştirilmesinin, Orhon yazıtlarında *erkli* olarak hecelenen kelimede belirtildiği gibi /g/ (ve sadece /sızıcı d/ için değil) için de kısmen gözlemlenebilir olduğunu düşünmektedir. Fonolojik olarak veya en azından morfofonolojik olarak söylendiğinde, *er-gli*'deki bu sıfat fiil soneki *-(X)glI*'dir. [k] ile [erkli] telaffuzuna yol açmış olabilecek şey, hece sonu kümesi olmayan *erk|li,* Eski Türkçe hecelemesinde [rg] olmasıdır.

Tekin (2016: 163) Orhon döneminde *erkli* kelimesini, eylem sıfatı olarak kullanılan "olan" anlamına gelen *erkli* ve zarf olarak kullanılan "iken" anlamına gelen *erkli* olmak üzere iki şekilde incelemiştir. Birinci *erkli*, hem eylem sıfatı hem de zarf olarak kullanılmaktadır. İkinci *erkli* ise, donmuş eylem sıfatı barındıran, {-(X)r}, {-Ar} ekli eylem adları ile zarf öbeği oluşturan *erkli*dir. Bu söz öbeği, asıl eylem işlendiğinde yürürlükte olan bir eylemi belirtmektedir.

Eski Türkçe metinlerde hem isimlerle hem de fiillerle kullanılan *erkli* kelimesi sadece taşa yazılı metinlerde görülmektedir.

Taranan metinlerde *erkli* kelimesi isimlerle birlikte kullanılarak ismin ifade ettiği zamanda bulunma anlamı vermiştir:

yuyka erkli topulgalı ***ucuz ermiş*** *yinçge erklig üzgeli ucuz ermiş yuyka kalın bolsar topulguluk* ***alp ermiş*** *yinçge yogun bolsar üzgülük* ***alp ermiş*** "Yufka iken delinmesi **kolaymış**, ince olanı koparmak kolaymış; yufka kalın olursa (onu) delinmesi **zor imiş**, ince yoğun olursa kopması **zormuş**." (Ton. I. G 6).

Erdal (2004: 476)'a göre, *erkli* temel cümledeki olayın zamanını açıklamak üzere geniş zamanla bir arada kullanılır: *ança olurur erkli oguzduntan küreg kelti* (Tuñ 8). Burada anlam "biz bu şekilde yaşarken Oğuzlardan bir asker kaçağı geldi.".

Taranan metinlerde *erkli* kelimesi geniş zaman çekimindeki fiillerle birlikte kullanılarak fiilin ifade ettiği zamanda bulunma anlamı vermiştir:

köl tigin yiti otuz yaşıŋa karlok bodun erür ***barur erkli*** *yagı boltı* "Köl Tegin yirmi yedi yaşında, Karluk halkı **gelip gider iken** (durduk yere?) düşman oldu." (KT K 1).

ança ***olorur erkli*** *oguzduntun küreg kelti* "Bu şekilde **yaşıyorken** Oğuzlardan kaçak geldi." (Ton. I. G 1).

keçe yaruk ***batar erkli*** *sünüşdüm anta sançdım* "Gece, hava kararana kadar savaştım (ve) orada mızrakladım." (ŞU D 1).

5.1.3.ermez (< er- + -mAz) [er- (FK) + -mAz (Olumsuzluk İşaretleyicisi)]

Erdal (2004: 324)'a göre olumlu isim cümleleri *er-*, *bol, ol-* yapılarıyla sonlandırılırlar ya da herhangi bir işaretleyici bulundurmazlar. Olumsuz isim cümleleri ise "*ermez*" gibi yapıları alırlar. *ermez* kelimesi, evet/hayır sorularında kullanılabilir: *elig begig ölüm madar agzıntın bultumuz ermez mü* (U III 69,14); ifadenin yanlış olduğunu belirtmek için fiilleri olumsuza çevirebilir: *burun til etöz erklig alır ermez ıraktakı atkangug* (Abhi B 77b13); tamamlanmamış cümlelerde *ön-eylem* (pro-verb-phrase) olarak geçebilir: *men inçip utlı bilteçi bolu teginür men neŋ utlı bilmedeçi ermez* (U II 41,14).

birdemlig tanuklamakıg adınlar ermez yanturu kentü özleri ök bulurlar (Abhi A 36b3) örneğinde *ermez* kelimesi çoğul kişiyi belirtecek şekilde **bulmazlar* yerine kullanılmıştır.

Olumsuzluk ifadesi genellikle fiillerle ilişkilendirilirken bazı çalışmalarda fiillerin olumsuzluk yapıları ve isimlerin olumsuzluk yapıları ayrı incelenmiştir. Dünyada hemen hemen bütün yokluk ve olumsuzluk şekilleri aynı işaretleyicilerle ifade edilirken bazı dillerde fiil ve isimlerdeki yokluk ve olumsuzluk kavramları için

ayrı ayrı yapılar kullanılmıştır. Bu doğrultuda tarihi Türk dili alanında temel/sözlüksel anlamı "ol-, var ol-, bul-, ait ol-" olan *er-* fiili *-mAz* olumsuzluk işaretleyicisinin kalıplaşmasıyla *ermez* şeklini almış ve "*olmaz, var olmaz, bulunmaz, ait olmaz*" anlamlarıyla sadece isim cümlelerinde olumsuzluğu ifade etmiştir. Başka bir deyişle, isim cümleleri *ermez* sözcüğünün gramerleşmesi ile olumsuzlaştırılmıştır (Ağca 2010: 101). Bununla birlikte *ermez* sözcüğü isimleri de olumsuzlaştırabilmektedir (Ağca 2010: 114).

Budist Türk çevresi metinlerinde farklı yapılara sahip cümlelerin farklı olumsuzluk şekilleri olduğu görülmektedir. Örn: "*belgürmegey, belgürmeteçi erti*" yapıları standart olumsuzluğu ifade ederken, "*belgürteçi ermez*" yapısı isim öbeklerindeki olumsuzluğu ifade etmektedir (Ağca 2010: 102).

Taranan metinlerde *ermez* kelimesi *-DAçI* ile birlikte kullanılarak isim cümlesini olumsuzlaştırarak sonlandırmıştır:

bu iki törlüg et'özler teg tısız yarpsız közünteçi belgürteçi togdaçı öçdeçi kşan kşan üdte ***art<a>daçı ermez*** *erser yme inçip iki ermez tözlüg titir* "Bu iki çeşit görünüş gibi zayıf görünen ortaya çıkan doğan yok olan daha önceki zamanda yok **olacak değilse** de böyle iki olmayan kök denilir." (AY 56, 12-17).

neŋ inçip tayaŋuluk ornı yok üçün anın adınka tayaklıgın ***belgürteçi ermez*** *monçulayu bu üç törlüg et'özlerig [antag ugur]ı yıkı bar ürlüklüg [meŋü tip tigülü]k antag ugurı yıkı bar ürlüksüz meŋü ermez* "Asla öyle temellenecek yeri olmadığı için başkasının desteği ile ortaya **çıkacak değildir** böylece bu üç türlü görünüşü öylece fırsatı olan kısa ebedilik diye söylenecek aynı şekilde öyle fırsatı olan sonsuz ebedilik değil." (AY 60, 20-21).

tıdıgsızı yme negü ol tip tiser kayu barınça mahabutlar ulatı bolmış öŋlüg kuvrag alku barça umaz üçün tüzü ürtgeli tıdgalı azuça yme tıdguluk ermez yme ok ***tıddaçı ermez*** *üçün anı üçün sözlemiş ol ince tip tıdıgsız tözlüg tip* "Engelsizi de nedir, diye dersen mahabhutalar ve (mahabhutadan) olmuş renk topluluğundan her ne varsa, hiç biri bütünüyle **örtemez-engelleyemez olduğu** için veyahut da (gök) hem engelleyecek bir şey; hem de engelleyen olmadığı için, bundan dolayı' engelsiz kök, diye söylemiştir." (ÜçİTig 104a, 17).

Türk runik harfli yazıtlarda *ermez,* sadece tek bir yerde *sab /////// işidgülük (e)rm(e)z* "Söz … işitilecek değildir." örneğinde görülmektedir (Ağca 2010: 103). Bununla birlikte *ermez* işaretleyicisine tarihi Türk dilinin devamında Maniheist ve Budist metinlerde sıkça rastlanmaktadır:

Taranan metinlerde "*ermez*" kelimesi isim cümlelerindeki olumsuzluğu belirterek, isim cümlelerini sonlandırmıştır:

*maŋa yime **okşatı ermez**… kim şanki çkrvrt ilig kanta öŋi ödrülüp orduta karşıda olursar men* "Benim dünya hükümdarı Şankha'dan ayrılıp sarayda kalmam **doğru değildir**." (Maitr 51, 26-29).

*bışruŋuluk katıglaŋuluk yolı yme **öŋi ermez*** "Öğrenilecek katlanılacak **yolu** da **değildir**." (AY 34ı, 17-18).

*atı kötrülmişler et'özi yene **et kan ermez*** "yüceltilmiş olanların vücudu da **et** ve **kan değildir**." (AY 34i, 6-7).

*inçip yene ol ok belgürtme et'özleri tüz **et'öz ermez** üçün yene işlemiş işi ködügi tükel közünmez üçün anın ürlüksüz meŋü ermez* "Yine tam o beliren görünüşleri doğru **görünüş olmadığı** için yine yaptıkları işi tümüyle görünmediği için sonsuz ebedilik değildir." (AY 61, 11-16).

*tüş et'öz yene **töz tüp ermez** üçün işlemiş işi ködügi yme tükel közünmez üçün anın ürlüksüz meŋü ermez* "Rüya görünüşü de **gerçek olmadığı** için yaptıkları işi de tümüyle görünmediği için sonsuz ebedilik değildir." (AY 62, 2-5).

*ançulayu ok antag tözlüg üçün alku burkanlarnıŋ et'özleri bir teg **öŋi ermez** bir tözlüg titirler* "Böylece onun gibi kökü olduğu için bütün burkanların görünüşleri aynı **renk değildir** aynı köklü olarak adlandırılır." (AY 77, 17-20).

*nomug **nom ermez** tip tidim erser… nom ermezig nom ol tip kökeddürtüm erser munı munçulayu türe büke kılmış kuvratmış kop türlüg tsuy irinçü agır ayıg kılınçlarımın amtı bökünkü bu künte kamag ontın sıŋarkı bügü biliglig burkanlar çın'kirtü arıg süzük bilge biligleri üze çın kirtü yaruk yaşuk közleri üze çın kirtü tanuklamakları ukmakları üze çın'kirtü tüzülmekke tegmekleri üze alkugun bir teg bilü yarlıkazunlar alkugun bir teg körü yarlıkazunlar* "Öğretiye '**öğreti değil'** dedim ise, öğreti olmayanı

(da) 'öğretidir' diyerek yücelttim ise bunu bu şekilde dürüp bükerek, yapmış, biriktirmiş (olduğum) çok sayıdaki suçlarımı kötü davranışlarımı şimdi bugünkü bu günde, bütün on taraftaki bilgelik sahibi Budalar, gerçek-doğru, temiz, pak bilge bilgileri ile, gerçek doğru, parlak-ışıklı gözleri ile, gerçek-doğru tanıtmaları, anlamaları ile, gerçek-doğru düzenlemeye ulaşmaları ile lütfedip hepsini aynı bilsinler, hepsini aynı görsünler." (AY 137, 1-15).

tavar buşı yalaŋuz az amranmak uguş yirtinçüdin yeme üntürü ***ermez*** "Mal sadakası yalnız hırs (ve) açgözlülük esaslı (olan) bölgeden de **kurtarmaz**." (AY 162, 20-22).

ay kavşikiya ol yaruklug tilgen içinte közünü yarlıkadaçı teŋri teŋrisi burkan erser neŋ belgürtme üze közündeçi belgürtme ***burkan ermez*** "Ey Kausika, o ışıltılı tekerlek içinde görünüp buyuran tanrılar tanrısı Buda ise asla başkalaşma ile görünen, başkalaşan, **buda değildir**." (AY 189, 12).

bodi tegme tuyunmak köŋül erser öŋre ertmiş ***üdkü ermez****... ken keligme* ***üdki ermez****... yügerü közünür* ***üdki ermez****... tuyundaçı tınlıg yme ermez... öŋre ertmiş* ***üdki ermez****... ken keligme* ***üdki ermez****... yügerü közünür* ***üdki ermez****...* "Bodhi denilen aydınlanmış gönül ise geçmiş **zamanda değildir**. Gelecek **zamanda değildir**. Şimdiki **zaman değildir**. Aydınlanacak canlı da değildir (zihin de böyledir, canlılar da böyledir.). Geçmiş **zaman değildir**. Gelecek **zaman değildir**. Şimdiki zaman **değildir**." (AY 204, 6-7).

övkeleŋü kakıgu ermez, *tevsüz körsüz ezügsüz armaksız bolzun "***Öfke, sinir** (düşüncesi) **olmaz**. Hilesiz, yalansız olsun." (AY 443,9).

yana il içinteki kişiler kılıp ayıg kılınçıg il han sımtap boş itip uu körüp edlemeser tıdmasar ***neŋ ermez*** *bu yana...* "Yine ülkedeki insanlar kötü işler yaptığında hükümdarlar engelleyip boşa çıkarmazsa ihmal edip (de) engellemezse bu hiç uygun **değildir**." (AY 552, 17).

netegin tip tiser lokik yol erür yol ***kirtü ermez*** "Neden? diye dersen, lokika yol yoldur. **Gerçek değildir**." (ÜçİTig 98a, 11).

teginmekte ulatı köŋülteki nomlar öŋ ***nom ermez*** *yme ök kök kalıkta yorımaz* "Temastan başlayarak gönüldeki dharmalar renk **dharması değildirler** ve gökte de asla yürümezler." (ÜçİTig 105a, 3).

neŋ alku akıgsız ***bilge bilig ermez*** "Asla bütün asravasız **idrak değildir**." (ÜçİTig 108b, 6).

kentü bar 'engeyü atkanguluk atkangusı erür üçün 'engeyü kşanlıg tip bu siziŋizler ***antag ermez*** *taplap sözleser* "Hususi algılama objesi hususi anlı olduğu için kendi var, bu sorularınız **doğru değildir**." (ÜçİTig 120b, 5-7).

kşanik ermez *bolgu kergek ulatı tayaŋuluk erkligi adırılmak üze tip tiser inçip ürlük bolgu kergek* "**Bir anlık değil** olması gerek veya 'dayanma organı ayrılmak ile' diye derseniz, o zaman 'sürekli' olması gerek." (ÜçİTig 121a, 4-5).

bululmakı bilmek ***tıltagında ermez*** *tek basutçısı eksük bolmak ugurında erür* "Bulunması bilmek **sebebinden değil**, yalnızca yardımcı sebebi(nin) eksik olması sebebindendir." (ÜçİTig 117b, 3-4).

meniŋ elte kazgançım ***siziŋ ermez*** *mü* "Benim devlet gelirlerim **sizin değil** mi?" (İKP, XVI).

bu pirapti bagtın öŋi ***üdrülmek ermez*** "Bu prapti 'bağdan **ayrılmak' değildir**." (ÜçİTig 108a, 1).

bu pirapti erür üçün akıglıg birdemlig ***tarkarmak ermez*** "Bu prapti, asrava'lı olduğu için 'tam **uzaklaştırma' değildir**." (ÜçİTig 110a, 2-3).

anın amtı alku tınlıglar meniŋ ***yatım ermezler****.. ogulta kızta amrak meniŋ öz kişilerim erürler* "Şimdi bu yüzden bütün yaratıklar bana **yabancı değildirler**. Oğuldan, kızdan daha aziz adamlarımdırlar." (Maitr 33, 55-58).

kaltı bu üç törlüg et'özde adınlar tegiŋülük tüş et'özli belgürtme et'özli ikegü erser tek yirtinçülüg at üze bar titirler üçün çın kirtü tüz ***et'öz ermezler*** *üçün kşan kşan üdte togdaçı çödeçiler üçün basa basa közünteçi belgürteçiler üçün tılıg yarplıg tepremez kamşamaz ermezler üçün anın nırvanta turmaz ornanmazlar* "Şöyle ki bu üç çeşit görünüşte başkalarının ulaşacağı rüya görünüşü ve ortaya çıkma görünüşü her ikisi de

sadece dünyevi isim ile var denildiği için gerçek **görünüş olmadıkları** için daha önceki zamanda doğacaklar için sonra sonra görünecek ortaya çıkacaklar için sağlam bir şekilde hareket etmedikleri için bu sebeple nirvanada durmaz yerleşemezler." (AY 55, 2-13).

*anın çın **kirtü ermezler** tip tidi* "Bu sebeple **gerçek değiller** diye söylendi." (AY 382, 24).

Taranan metinlerde, *er-* fiilinden meydana gelen *ermez* kelimesi isimlerle kullanılabildiği gibi sıfatlarla birlikte de kullanılmaktadır:

*bu erür il han törüs[i] [ötr]ü bir balıkda **u[zatı] ermez** turmaz* "İl han töresinden dolayı bir şehirde **daima olmaz**, durmazdır." (Manic III, Nr. 8, V. T. M. 423 e., 9-11).

*[yir s]uvda tugmış erür biz 'ilkii yok erti 'itilmiş yir suv erür buu yir neŋ **mŋü ermez*** "Yeryüzünde doğmuşuz, daha öncesi yoktu, tanzim edilmiş yeryüzüdür. Bu yer asla **ebedi değildir**." (Manic III, Nr. 26, T. III. D. 267., 2-5).

*neŋ inçip tayaŋuluk ornı yok üçün anın adınka tayaklıgın belgürteçi ermez monçulayu bu üç törlüg et'özlerig [antag ugur]ı yıkı bar ürlüklüg [meŋü tip tigülü]k antag ugurı yıkı bar ürlüksüz **meŋü ermez** tip tigülük olar neçökin antag titirler* "Asla öyle temellenecek yerleri olmadığı için başkasına temellenmeyi ortaya çıkaracak değil böylece bu üç türlü görünüşleri böylece fırsatı olan kısmi ebedilik diye söylenecek veya öylece fırsatı olan sonsuz **ebedi değil** diye söylenecekler, onlar nasıl öyle söylenirler." (AY 60,18-61,3).

*yene işlemiş işi ködügi tükel közünmez üçün anın ürlüksüz **meŋü ermez** tip titir* "Yine yaptıkları işi tümüyle görünmediği için sonsuz **ebedi değil** diye söylenir." (AY 61, 13-15).

*neŋ ürlüksüz **meŋü ermez** tigülüki bultukmaz bu titir* "Asla sonsuz **ebedi değil** demesi yoktur, bu denilir." (AY 62, 11-13).

*bu et'özüg bilmezler.. kıltaçı siz tözlügin tözi kentü **bek ermez*** "Bu görünüşü bilmezler siz kökü olanı ve kökü kendisi **sağlam değildir**." (AY 365, 9-11).

*tarkargalı yme uyurlar… **alku ermez** törülerig…* "**Bütün yanlış** yasaları ortadan kaldırmayı başarırlar." (AY 551, 9-10).

Budist Türk çevresi metinlerinde görülen *-lXg ermez* yapısı, aynı zamanda *-lXg bolmaz* şekillerinde de görülmektedir. Bu da *ermez* le birlikte *bolmaz* işaretleyicisinin de Budist Türk çevresi metinlerinde isim cümlelerinde olumsuzluk işaretleyicisi olarak kullanıldığını göstermektedir:

*neçe lokik yol üze nizvani tarkarsar yme **birdemlig bolmaz** akıgsız yol üze nizvani tarkarmak timin ök **birdemlig bolur*** "Her ne kadar lokika yol ile klesa uzaklaştırsa da tam olmaz. Ancak asravasız yol ile klesa uzaklaştırmak tam olur." (ÜçİtigTig 108a, 6-7); *…öçmek okşatısız ol antag yme **bir ermez bolur üküş önglüg**…* "… sönme benzersizdir, aynı şekilde bir değildir. Çok çeşitli olur." (ÜçİtigTig 113a, 11-12) (Ağca 2010: 104).

Budist Türk çevresi metinlerinde isim cümlelerinin olumlu şekilleri *erür* ya da *Ø* ile temsil edilmiştir ancak olumsuzlukta sadece *ermez* işaretleyicisi kullanılmıştır. *ermez* yapısının olumlu karşılığı olarak tarihi Türk dili metinlerinde, *erür, Ø,* isim cümlelerini sonlandıran şahıs zamirleri, *ti(tir)-* fiili, *turur* fiili gibi yapılar da görülmektedir:

*bükün yme ay tngrike turgak **biş yultuz turur*** "Bugün de ay tanrısına çıkan beş **yıldızdır**." (MaitrHami 11, 7b 6-7) (Ağca: 2010: 109).

*bu erür il han törüs[i] [ötr]ü bir balıkda u[zatı] **ermez turmaz*** "İl han töresinden dolayı bir şehirde daima olmaz, **durmazdır**." (Manic III, Nr. 8, V. T. M. 423 e., 9-11).

ermez sözcüğünün kendisinden önceki isim ya da isim öbeğini en fazla olumsuzlaştırdığı yapılardan birisi "biricik, tek olma" durumunu ifade eden "*iki ermez*" yapılarıdır (Ağca 2010: 111).

*altınç kamag [burkanlar kirtü]din kelmişler sansarlı nırvanlı ikegüli **iki ermez** tözlügin edgüti ötgürü topulu bilmiş ukmış erürler* "Altıncısı bütün Budalar ve gerçekten gelmiş olanlar sansara ve Nirvanalar **iki yanlış** kök ile iyice bilmeliler." (AY 34n, 10-13).

yaruk yaşuk kendün yaruk yaşuk birle ***iki ermez*** *bolup öznıŋ adınnıŋ alku tınlıglarnıŋ asıgın tolu tükel bulur* "Işık kendi kendisine ışık ile **iki olmayıp** kendisinin ve başkasının bütün canlıların faydasını tümüyle bulur." (Totenbuch 73-75).

ermez sözcüğü bazı örneklerde isimlerde yokluğu karşılayan -s*Xz* ekinin simetriği olarak yokluk karşılayan bir işlevde de görülmektedir. Bununla birlikte -s*Xz* eki ve *ermez* sözcüğünün bir arada kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır. Sık olmamak kaydıyla *ermez* sözcüğü -*mAz* ile olumsuzlaştırılan fiillerle de kullanılmıştır:

kayu togmayuk nomlar erser.. olar ok yene bar ermez tip titirler.. inçip yene ***atsız b(e)lgüsüz erürler*** "Hangi doğmamış canlılar varsa, onlar da yine var değil diye denilir. Yine adsız, işaretsizdirler." Bu cümlede *bar ermez* ifadesi isim cümlesinde yokluğu karşılarken, *atsız belgüsüz erürler* ifadesi isimlerde yokluğu karşılamaktadır. (Ağca 2010: 111) -s*Xz ermez*'li olumsuzluk yapısı bazı örneklerde -s*Xz bolur ermez* şekliyle de karşılanmıştır:

kşan kşan üdte togdaçı öçdeçi itiglig ***ürlüksüz ermez*** "Daha önceki zamanlarda doğacak yok olacak eylemler **sonsuz değildir**." (AY 55, 19-20).

tısız yarpsız ornagsız ermez *ertiŋü tılıg yarplıg ornaglıg örüg amıl tepremez kamşamaz tözlüg titir* "**Zayıf olanların** yeri vardır çok zayıf yeri olanlar sakince hareket etmeyen kök olarak adlandırılır." (AY 56, 5-8).

bu alku yöründek ***işsiz ermez*** *tip yörügi yme antag ermez* "Bu bütün deva **işsiz değildir**, diye söylerseniz (bunun) izahı da öyle değildir." (ÜçİtigIIIb, 15-16).

-*lXg* ekiyle *ermez* sözcüğünün bir arada kullanılması ilginç bir görünüm arz etmektedir. Bununla birlikte -s*Xz erür* şeklinde yapılar da görülmektedir:

astiramati bahşı sözler antag ermez itiglig nomta yindem yol kirtü ök ***erür akıgsız*** *adın* ***itigligler ermez*** *bu erür adırtlıg otgurak.* "Su chu Sthiramati Hoca söyler: Öyle değil! Şartlı dharmadan yalnızca yol gerçeği **asravasızdır**. Diğer şartlı **durumlar değil**." (ÜçİtigIIIb, 13-15) Ağca 2010: 113).

kayu (tol)un bütmiş çın kertü tözte yene (adın)lar tayakıŋa turmış töznüŋ (kkir)siz akıgsız (bö)lükinte tutul(mış) kayu kertü erser… inçip ol neŋ yok ***tözlüg ermez*** "Tam elde edilmiş gerçek doğru esasta yine başkalarının dayanağına durmuş esasın temiz

akmayan bölümünde tutulmuş gerçek ise o asla yok **esaslı değildir**." (AY 282, 19-283, 1).

*neŋ bu **birdemlig ermez*** "Asla bu (engelleme) **tam değildir**." (ÜçİtigH 117b, 13).

-gU ve *-gUlUk* ekleriyle gereklilik ifadeleri *ermez* işaretleyici ile olumsuzlaştırılabilmektedir. Budist Türk çevresi metinlerinde gereklilik şekillerinden biri olan *fiil + -gU kergek* yapısının olumsuz şekli *-mAgU kergek* şeklindedir ancak geç dönem metinlerinde *kşanik bolgu kergek ermez* şeklindeki yapılar Türk dili için alışılmadık bir durumdur. Aynı durum zaman çekim biçimbirimlerinde de görülmektedir (Ağca 2010: 119).

Erdal (2004: 305) *-gU erür* ve *-gU ermez* yapılarının *-gU ol* yapısıyla aynı anlama geldiğini söylemektedir. Ayrıca bu yapılar *bilge yalŋuk oglı teŋri meŋisiŋe yme artok yapışgu ermez* (MaitrH XV 5r13) örneğinde olduğu gibi aynı zamanda belirsiz kişilerce gerekçelendirilmiş gereklilikler için açık öznelerle de kullanılabilmektedir.

Ayrıca Erdal, *-gU* yapısının kiplik içeriğinin, *er-* fiilinin geçmiş zamanlı formları tarafından geri alınamaz durumlar meydana getirdiğini de Kutadgu Bilig'ten bir örnekle ifade etmektedir: *mening kılkımı aydım erdi sanga /köngül bamagu erding emdi mana (KB. 1089)*. "Ben size benim (kararsız ve tutarsız) doğamı söylemiştim. Kalbini bana bağlamamalıydın".

*tevlig körlüg ezüg armak **bolgu ermez*** "Hilekar, yalancı **olmak olmaz**." (AY 443, 11-12).

*taplasar buu kız ad[ın] kişike **y(a)raguluk ermez*** "Hak verse, bu kız(dan) başka kişiye **fayda gelmez**." (Manic III, Nr. 7, I. T. II. D. 172a, 1-2).

*ıdma belgürtme et'öznüŋ **tayaŋulukı ermez*** "Gönderilen işaret görünüşünün **temeli değildir**." (AY 55, 16-17).

*neŋ kimke yeme **iriŋülük övkelegülük ermez** tep munçulayu köni oŋaru bügünüp ol ok emgeklerin süzök köŋülin teginmek aşamak erür* "Asla kimseye de **kızmadan (ve) öfkelenmeden** böyle doğru (bir şekilde) düşünerek o ızdıraplarını temiz gönül ile kabul etmektir." (AY 228, 14-18).

*yene bu nom erdinig nomlamış yer tayçu kılmış yer oronka kişi yılkı ud eşgekte ulatı tınlıglar tepgülük satgaguluk kıg yam arıgsız üze **ılıkdurguluk ermez***. "Yine bu öğreti cevherini açıklamış yer (ve) yüceltilmiş yere, insan, hayvan, sığır, eşekten başka canlılar tepinecek, çiğneyecek gübre, pisliğe **meylettirilmez**." (AY 341, 20-24).

*muntag **kılguluk ermez*** "Böyle yapmak **gerekmez**." (AY 417, 15-16).

*arturup yıgguluk **kizlegülük ermez*** "Çoğaltmak, yığmak gizlemek **olmaz**." (AY 443, 5-6).

*yene ol agızıg yme terk tavrak **bütürgülük ermez** erti* "Yine o ağızı da çabucak bitirecek **değildi**." (AY 602, 11-12).

*birök yomdaru bolur bir bilig tip tiser **kşanik ermez bolgu kergek** ulatı tayanguluk erkligi adrılmak üze tiptiser inçip ürlük **bolgu kergek*** "Eğer bir şuur toplu olarak olur diye derseniz bir anlık **olması gerek değil** (olmamalı). Veya dayanma organı ayrılmak ile diye derseniz o zaman sürekli **olması gerek**." (ÜçİtigTig 121a, 3-5).

*içdin sıngarkı burkan nomındakılarka taşdın sıngar ters azag nomluglarka yomkıka bilgülük üçün anın **kergek ermez** sizik ayıtgalı* "İçerdeki Buddha dinindekilere, dışarıdaki ters-sapık dinden olanlara, hepsine kolay (malûm) olduğu için bu yüzden soru sormaya **gerek yoktur**." (ÜçİtigTig 101b, 4-6).

ermez işaretleyicisi bazen kendinden önce yokluk ya da olumsuzluk ifade eden *yok* sözcüğüyle de kullanılmıştır. Böylece iki yokluk/ olumsuzluk yapısı bir arada kullanılmış ve olumlu anlamı ifade etmişlerdir. Bununla beraber *yok ermez* yapısının "vardır" anlamına karşılık, *bar ermez* yapıları da "yoktur" anlamına gelmektedir (Ağca 2010: 124):

*arıg süzük altun tözi yme **yok ermez** bar titir* "Temiz altın esası da **yok değil**, var denilir." (AY 74, 21-22).

*köŋül tözi **yok ermez** bar titir sansarta tegzinmekig tuyunu tüketmek köŋülnüŋ arımak süzülmeki erür ol burkanlar **yok ermez** bar titir* "Gönül kökü **yok değil** var olarak adlandırılır. Sansara'da gezmeyi hissetmek, gönlün temizlenmesidir. O burkanlar **yok değil** vardır denilir." (AY 76, 6-10).

inçip nırvan sansar tek yirtinçülüg at üze ök ***bar ermez*** "Nirvana ve Sansara sadece dünyevi ad ile **var değil**." (AY 55, 13-15).

bo b(e)lgüler yene yalınguz at üze ök bar erürler neng inçip çın kirtü töz üze ***bar ermezler*** "Bu alametler de sadece isim ile vardır, doğru kök ile asla **var değildir**." (AY 388, 8-10).

ermez işaretleyicisi, *-mIş, -DI* ve *–(y)Xr* zaman eki almış olan fiillerle bir arada kullanılmıştır:

kim ol küvrüg üni neŋ inçip ıgaçdın ***togmış ermez*** *neŋ kogışdın* ***togmış ermez*** *neŋ tokıgudın* ***togmış ermez*** *neŋ iligdin yme* ***togmış ermez*** "O davul sesi asla ağaçtan **ortaya çıkmış değil** asla boşluktan **ortaya çıkmış değil** asla gürültüden **ortaya çıkmış değil** ve asla elden **ortaya çıkmış değil**." (AY 375, 12-16).

busuşka emgekke basıtıp teprençsiz ***boltum ermez*** *mü kim erti erki ölürdeçi ögükkiyem çak seni* "Keder altında (ezilip) kımıldayamaz **oldum değil** mi, kim idi (o) acaba öldüren sevgili yavrum seni." (AY 626, 18-20).

yene teŋrim yalaŋuz biz ök ol el uluşug elig hanıg ol bodunug karag titer ***ıdalayur ermez*** *biz* "Tanrım yalnız biz o ülkeyi, hükümdar, o halkı terk **etmeyiz**." (AY 433, 19-22).

eleŋler tört maharaaçlar a kim ol tütsüglüg yaruk yaltrıklarnıŋ inçip yalaŋuz sizler ötünmişçe bu munça oronlarka ***tegir ermez*** "Sakin olun, ey dört Mahārājalar, ki tütsülü parıltılar öyle yalnızca sizlerin söylemiş olduğu gibi bu tarz yerlere (saraylara) **ulaşmaz**." (AY 426, 5-9).

bütün edsizi üze tıddaçı ürtdeçi yokındın atı ***bolur ermez*** *tıdıgsız tip yme ok bolmaz atangalı* "Bütün cisimsizliği ile engelleyen örten(inin) yokluğundan adı 'engelsiz' **olur değildir**." (ÜçİtigTig 102a, 6-7).

tıdguluk tıddaçı alku öŋler yokınıŋ ugrında kök kalık anın ***uyur ermez*** *tıdgalı* "Engelleyecek ve engelleyen hiçbir maddesinin olmaması sebebiyle, gök bu yüzden engellemeye muktedir **değildir**." (ÜçİtigTig 103b, 10-11).

yme ök öz bölükteki öŋdün togmışı yaraşı ***bolur ermez*** *okşatı tıltag bolgalı* "Ve de öz bölükteki önce doğmuş olanı benzer sebep' olmaya **uygun değildir**." (ÜçİtigTig 116b, 14-15).

ermez işaretleyicisi, zaman ve kip eki almış olan *er-* fiiliyle de bir arada kullanılmıştır. *ol minte* ***titik ermez erdi*** "O benden daha zeki **değildi**." cümlesinde önce *titik* sözcüğü *ermezle* olumsuzlaştırılmış sonra da *erdi* fiiliyle de zaman belirtilmiştir (Ağca 2010: 125):

yene ol agızıg yme terk tavrak ***bütürgülük ermez erti*** "Yine o ağzı da çabucak **bitirecek değildi**." (AY 602, 11-12).

Örneğinde ise, *bütürgülük* sözcüğü *ermez*le olumsuzlaştırılarak *erti* fiiliyle geçmiş zamanda sonlandırılmıştır.

Cümle başı edatından sonra kullanılan *ermez* sözcüğü, kendinden önceki cümleye muhaliflik ve başka bir düşünce ifade etme anlamlarında kullanılmıştır.

kim alku burkanlar arıgın kelmişler: ***inçe ermezler*** *kamagun barça bu nom erdini ogurınta törümeser b(e)lgürmeserler inçip ujik itik king yörüg üze boşgunmaktın bilgeli ukgalı bolsar yme neng inçip kingin teringin tüpkergeli arıdı yme bolmaz* "Bütün budalar temiz bir şekilde gelmişler. Öyle değiller. Hepsi bütün bu öğreti mücevheri sebebiyle ortaya çıkmasa, belirmese öyle hece hazırlığı ve geniş tefsir ile öğrenmesinden dolayı bilebilse, anlayabilse de asla genişliğini, derinliğini bulamaz." (Vajracch 7-13) (Ağca 2010: 125).

ermez işaretleyicisi, edat ya da zarflarla da tek başına kullanılarak *bir teg ermez, antag ermez, yme ermez* gibi yapılar oluşturmuş ve metinlerde sıklıkla kullanılmıştır:

ol n(i)goşaklar kop ***bir teg ermez*** "O Mani dinine mensup olanlar(ın) hepsi birbirine **benzemez**." (Manic III, Nr. 6, I. T. II. D. 173b, 2., 8-9).

bu tıltagın kiginçi bolarnıŋ adırt öŋi erür ***bir teg ermez*** "Bu sebeple bunların cevabı farklıdır **aynı değildir.**" (ÜçİtigTig 123a, 12-13).

antag ermez "**Öyle değil.**" (ÜçİtigTig 97b, 7).

arya dazi bahşınıŋ kayu sözlemişi ***antag ermez*** "Aryadasa hocanın söylemiş olduğu şey öyle **doğru değildir**." (ÜçİtigTig 104b, 8-9).

kök kalıknıŋ bar erür sıgurmak içkermeklig yörügi adınlarnıŋ ***antag ermez*** "Göğün sığdırmak-içermek manası vardır. Diğerlerinin **öyle değil**." (ÜçİtigTig 104b, 9-10).

teginmekte ulatılar ***antag ermez*** *yok erür buluŋı yıŋakı yok erür olarnıŋ otgurak orunı atı bolmaz yorıdı* "Temas ve diğerleri **öyle değildir**. Yoktur, (onların) köşesi bucağı! **Yoktur**, onların kesinlikle yeri! (Bu yüzden onlara) 'Yürüdü.' denmez." (ÜçİtigTig 105a, 5-7).

kayu tıltagın ***antag ermez*** "Hangi sebeple **öyle değil?"** (ÜçİtigTig 111b, 16-17).

kentü bar 'engeyü atkanguluk atkangusı erür üçün 'engeyü kşanlıg tip bu siziŋizler ***antag ermez*** *taplap sözleser* "Hususi algılama objesi hususi anlı olduğu için kendi var, bu sorularınız **doğru değildir**." (ÜçİtigTig 120b, 5-7).

tavar buşı neŋ inçip ***antag ermez*** "Mal sadakası hiç de **öyle değildir**." (AY 162, 16-17).

olarnıŋ sözlemişleri teg ***yime ermez*** "Bunların da söyledikleri gibi **değildir**." (Maitr 41, 15-16).

üçünç nomlug et'özleri alku törlüg körk meŋizlertin öŋi tarıkmış körk meŋiz öŋ bod belgüsi üze atkanguluksuz üçün anın bir ***yme ermez*** *iki* ***yme ermez*** *titir* "Üçüncüsü dini görünüşleri her türlü güzellikten uzaklaşmış görünüş renk ve vücut işareti ile bağlı olmadığı için bir de **değil** iki de **değil** denilir." (AY 60, 4-9).

bar ***yme ermez****... yok* ***yme ermez*** *tip körmez... bir* ***yme ermez*** *öŋi* ***yme ermez*** *tip körmz... sanlıg* ***yme ermez*** *sansız* ***yme ermez*** *tip körmez yaruk* ***yme ermez*** *karaŋku* ***yme ermez*** *tip körmez anın ince bilmiş kergek* "Var **da değil** yok **da değil** deyip fark etmez bir **de değil** farklı **da değil** deyip fark etmez sayılı **da değil** sayısız **da değil** deyip fark etmez ışık **da değil** karanlık **da değil** deyip fark etmez bu sebeple öylece bilmeli."(AY 66, 20- 67, 3).

monçulayu nomlug et'öz samadı dyan bilge bilig erser alku belgülertin könisiz [er]tip belgüke ilinmek artukrak belgüke yapşınmak meŋü ***yme ermez****... bu ... [bo]ltaçı* ***yme***

ermezler *ol yme ortun yolug bütürmek tip titir* "Böylece dini görünüş Samadi adlı öğreti bilgisi ise bütün işaretlerden geçip bir işarete bağlanmak ve daha fazla işarete bağlanmak ebedi **de değildir**. Bu … olacak **da değildir**. O da orta yolu tamamlamak diye adlandırılır." (AY 70, 13-19).

alku nomlarnıŋ süüdin berü tugmaksız öçmeksiz ***bar yme ermez yok yme ermez*** *tözinte köŋüllerin turgurmak ornatmak yme kayu erür* "Bütün öğretileri başlangıçtan beri doğmayan (ve) ölmeyen, **var olmayan** (ve) **yok olmayan** zihinsel ulaşıma yerleştirmek, yine hangisidir?" (AY 281, 8-12).

Geç dönem Budist metinlerinde *erip* ile bağlı söz öbekleri, *ermez* ile olumsuzlaştırılmış ve söz öbekleri ana yapıya bağlanmıştır:

kaltı kök kalık idmek yaradmak üze ***ermez erip*** *özi ök neteg kurug ödvi erser ançulayu yme alku nomlar tugmaz erkenki köngül idmek yaradmak üze* ***ermez erip*** *özi ök kurug y(a)ruk erür* "Şöyle ki gökyüzü düzenlemek, yaratmakla **olmaz olup** kendisi de nasıl kuru ve boş ise, aynı şekilde bütün öğretiler de doğmadan önceki gönül tanzim etmekle (mümkün) **olamayıp** kendisi de kuru ışıktır." (Hsin 235-238) (Ağca 2010: 127).

Bazı örneklerde de kendinden önceki söz öbeğini olumsuzlaştıran *ermez,* soru ekiyle genişletilerek kullanılmıştır. Anlam bilimi açısından değerlendirildiğinde ise örneklerde yer alan anlamın olumsuzluk değil de pekiştirme sağladığı anlaşılmaktadır:

Erdal (2004: 523) muhattaba, cümledeki yargıya katılıp katılmadığı sorulduğunda da "*ermez mü*" yapısı getirildiğini söylemektedir*: ança yime katıg kınıg sav sözledi ermez mü?* (DKPAMPb 362). Buna ilave olarak *teprençsüz oltum ermez mü* (Suv 626,19) örneğinde de cevabı açık olan soru (rhetorical question) anlamı bulunmaktadır.

Taranan metinlerde *ermez* kelimesi soru ekiyle birlikte kullanılmıştır:

busuşka emgekke basıtıp teprençsiz boltum ***ermez mü*** *kim erti erki ölürdeçi ögükkiyem çak seni* "Keder altında (ezilip) kımıldayamaz oldum **değil mi**, kim idi (o) acaba öldüren sevgili yavrum seni." (AY 626, 18-20).

meniŋ elte kazgançım ***siziŋ ermez mü*** "Benim devlet gelirlerim **sizin değil mi**?" (İKP, XVI).

barça basutçıg tuta togup basutçısız ***togmaz ermez mü*** *basutçı birök tükel ermeser özin ök togmaz* "Yardımcı-sebepsiz **doğmazlar mı**? Yarımcı-sebep eğer tam değilse, kendiliğinden doğmaz." (ÜçİtigTig 121b, 3-4).

ermez olumsuzlaştırıcısı, "*kişi*" kelimesiyle bir araya gelerek "insan olmayan" anlamına gelen "*kişi ermezli*" yapısını oluşturarak bir arada kullanılmıştır:

ap yeme ***kişi ermezli*** *teŋriler luular yekler rakşaslar asurılar garudılar gandarvılar kınarılar mahoragılar ol kişike neŋ tıdıg ada kılu umazlar* "Ne insanlar, ne de **insan olmayanlar**, tanrılar, yılanlar (nāga), şeytanlar (yakṣa), rakşaslar, asurılar, garudılar, gandarvılar, kınarılar, mahoragılar o insana hiç engel olamazlar." (Dişas. 676-680).

anın kim kayu tınlıglar bu darani nomug tutsarlar sözleserler ötrü bars irbiz arslan böride ulatı kadır yavlak keyikler adasıntın yagı yavlak yek içgekler kişili ***kişi ermezlide*** *ulatı tınlıglar adasıntın yagı yavlak adasıntın ada tuda adasıntın yala yaŋku adasıntın bu beş törlüg adalartın korkınçlartın ozar kutrulur* "Onun (için) hangi canlı bu dharani öğretiyi ezberlese, söylese sonra pars, vaşak, aslan, kurttan başka vahşi kötü yırtıcı hayvanlar tehlikesinden, düşman kötü şeytanlar(dan) insan ve **insan olmayanlardan** başka canlıların tehlikesinden, kötülerin tehlikesinden, sıkıntı tehlikesinden, iftira tehlikesinden bu beş türlü tehlikeden korkulardan kurtulur." (AY 325, 17-326, 3).

birük teŋriler yekler lular gantarlar gintirviler asurlar talım kara kuşlar mahuruklar kişili ***kişi ermezliler*** *körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im pusar ol tınlıglarka alkuka yaraşı etüz körkin körtgürü nomlayu kutgarur*. "Tanrıların, ejderlerin, cinlerin, yılan hükümdarlarının, gökteki mızıkacıların, kudretli devlerin, altın kanatlı efsanevi kuşların, büyük yılanların ve hem insan olan hem de **insan olmayanların** yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, her birine uygun (birer) kılığa girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır." (Kuanşi 142-145).

5.2.er- Fiilinden Sözcükselleşen Tanıklar

Taranan metinlerden hareketle *er-* fiili çeşitli ekler alarak, *erinç, erki* ve *erü erü* sözcüklerini oluşturmuş ve bu sözcükler de sözcükselleşme örnekleri olarak değerlendirilmiştir:

5.2.1.erinç (< er- + -i- + -nç) [er- (FK) + -i- (YS) + -nç (İFYE]

erinç kelimesi en eski yazılı metinlerimiz olan Köktürk yazıtlarından itibaren görülmekte ve tarihi Türk dili alanında "şüphesiz, galiba, elbette, muhakkak, herhalde, muhtemelen, belki" gibi anlamlandırmalarla karşımıza çıkmaktadır.

Clauson (1972: 234), etimolojik sözlüğünde, *erki* ve *erken* kelimeleri gibi olduğunu düşündüğü *erinç* kelimesi için; 'muhtemelen, herhalde, galiba, farz olunduğu gibi" anlamlarını vermektedir.

D. Nasilov, *erinç* sözcüğünü Türk runik harfli metinler bağlamında incelemiş ve kullanımı bakımından bir tür tamamlama formu olduğunu, kullanım yerlerinde büyük ölçüde yüksek güçlere ithafen kullanıldığını esasen varsayımın iletilmesi söz konusu olduğu halde bu yapının yazıtlarda tasdik edici (affirmativ modalite) işlevinin açık işareti olduğunu belirtmektedir (Kekevi 2019: 69).

Orkun (1987), eserinde "*ermiş erinç: ermiş"* yapısını *imiş* şeklinde çevirmiş ve kelimenin karşılığını "*er-: olmak, imek fiili*" olarak verip *–inç* ekini ayırmış, ancak, ekin işlevi hakkında herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir.

Erdal (2004: 350) *erinç* kelimesinin yazıtlarda on iki geçmiş zamanlı bir de isim cümleli kullanım örneklerinin olduğunu söylemektedir. Schönig bu edatın Orhun Yazıtlarındaki örneklerinde üst konuma saygı vurguladığını belirtmektedir. Çünkü üst konumdakilerin davranış ve davranış sebepleri tamamen bilinmez. İlerleyen dönemlerde *erinç* kelimesi tüm zamanlarla uyumlu hale gelmiştir. Uygur döneminde ise kısıtlı kullanıma sahiptir.

Eraslan (2012: 293), Eski Uygur Türkçesini incelediği eserinde, "edatlar" bölümünün alt başlıklarından biri olan "bağlama edatları"nın "sona gelen edatlar"

kısmında *erinç* kelimesine de değinmiştir. Şüphe ve tereddüt ifadesi veren edatlardan olan ve yapısı kesin olarak belli olmayan *erinç* <**er-i-n-ç*, "herhalde, belki, acaba" anlamlarına gelmektedir. İsim ve fiillerden sonra gelebilen *erinç*, sonuna geldiği unsurun kesinlik ifadesini kaldırmaktadır.

Hirik (2013), *erinç* kelimesinin Eski Uygur Türkçesinde kesinliğinden tam olarak emin olunamayan, gerçekliği tam olarak kavranamamış durumlarda ve yüksek olasılığın ifadesinde kullanılan kipliklerden biri olduğunu söylemektedir.

Hirik'e göre, "*Aşağıdaki metinde Han, devletin varlığını sürdürebilmesini varlık ve zenginliğin ayakta tuttuğunu dile getirmektedir. Han babasından yardım isteyen prens babasının malını mülkünü ona vermemesi üzerine "mening ol kangım kan bodun tilinge korkup ince yarlıgkadı erinç" '(Şu hâlde), han babam, hâlkın dilinden korkup böyle emretmiş olmalı.' diyerek babasının bu şekilde davranmasının nedenini hâlkın diline düşmekten korkmasına bağlamaktadır. Bu durum, prens için babasının böyle davranma nedenlerden biridir ve bu söz prensin durumla ilgili tahminin ifadesidir. Prense göre, Han babasının hazineyi oğlu için açmamasının başka nedenleri olabilir ve sonuçta babasının hâlkın diline düşmekten korkması da kuvvetli olasılıklardan biridir. Prens, bu kuvvetli olasılığı erinç kipliği ile vermektedir. … amrak ögüküm könglin neçük berteyin men agıçı barçakı agıçılar birer ödün öngi barzun kentü bilingey erinç tep yarlıgkadı anta ötürü kiye koltguçılar kelser bulmaz erti bulmatın koltguçılar yıglayu barsar tegin yeme ıglayu kalır erti ötürü tegin ince tep sakıntı agıçı erser mening ol kangım kan bodun tilinge korkup ince yarlıgkadı erinç közünür et burxan ög kang könglin bertser ol tınlıg tamulug bolur ogul kızka sanmaz (KP: X; s.15) '"Sevgili yavrumun gönlünü nasıl kırarım? Ne kadar hazineci varsa, hepsi, zamanında (prens geleceği zaman) başka bir yere gitsin. Kuşkusuz o bunu anlayacaktır" diye beyan etti. Bundan biraz sonra, dilenciler geldiği zaman, (prens) hazinecilerini bulamıyordu. Dilenciler bağış alamayınca, ağlayarak gidiyorlardı. Prens de orada ağlayıp kalıyordu. Daha sonra, prens şöyle düşündü: "Hazineye (ya da 'hazineciler'e) gelince, o (ya da onlar) benimdir. (Şu hâlde), han babam, hâlkın dilinden korkup böyle emretmiş olmalı. (Zira) görünürdeki, ete kemiğe bürünmüş Buddha'ya ana ve baba denir. Hangi kişi anasının ve babasının gönlünü kırarsa, o kişi cehennemlik olur, oğul ya da kıza sayılmaz (Hamilton 1998: 15).'* (Hirik 2013: 153-154).

Rentzsch (2013)'e göre Eski Türkçenin epistemik sisteminde (epistemik kiplik: önermenin doğru veya yanlış; ya da onun doğru olduğu/olması kesin/muhtemel/zayıf ihtimal vs. olmasıyla ilgili değerlendirmeler sunan kiplik türü) *erinç, erki, ergey* ve *bolgay* olmak üzere dört işaretleyicisi bulunmaktadır. Eski Türk yazıtlarında sadece *erinç* bulunmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde ise, dört işaretleyici bulunmakla birlikte, *erinç erki*'den, *ergey bolgay*'dan daha az kullanılmaktadır. *erinç* ve *erki* etimolojik bakımdan opaktır.

Hacıeminoğlu (2015: 241), Türk dilinde edatları incelediği eserinde, *erinç* edatını kuvvetlendirme edatları başlığına alarak "belki, galiba, herhâlde" anlamlarını vermektedir.

Ercilasun (2016) "Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları" adlı eserinin sözlük kısmında *erinç* kelimesi için "pekiştirme enklitiği", tabirini kullanmaktadır.

Tekin (2016: 148), *erinç* edatının kuvvetli bir olasılık bildirdiğini ve bugünkü Türkçeye "büyük bir olasılıkla, herhalde, muhakkak ki, şüphesiz ki" şeklinde çevrilebileceğini söylemektedir. *erinç* edatı, Orhon Türkçesinde genellikle *-mIş*; seyrek olarak da *-DI* ve *-DOk* geçmiş zamanlarıyla kullanılmakla birlikte ad cümleleri ile de kullanılmaktadır.

Röhrborn (2017) Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde *erinç* kelimesine "elbette, galiba, belki, (cümle sonu için de) şüphesiz" anlamlarını vermiştir. Kelimenin cümle sonundaki kullanımı Kekevi (2019)'ye göre kelimenin bir tür, anlam kuvvetlendirici görev üstlendiğini göstermektedir.

Turan (2018), *"+er-Ø-inç±"* ekleşmesinin, Türk dilinde cümle bitiminden sonra bir gramer şeklinin bulunamayacağından, *erinç*'in cümle sonunda gelmiş bir kelime yahut dil unsuru olarak değerlendiremeyeceğini söylemektedir. Turan'a göre *"+er-Ø-inç±"* ekleşmesi, *"+er-Ø-miş±"* ekleşmesi ile aynı işlevde kullanılmıştır. +*ermişerinç*" ekleşmesi, telaffuz sorunu bakımından tercih edilmemiş olan "+*ermiśermiş*" ekleşmesinin yerine kullanılmıştır. Sonuç olarak yazara göre yazıtlardaki (+*er*)*mişerinç* ekleşmesi, Türkçedeki+*[(y)(i)]mIş(I)mIş* ekleşmesi gibi, tekrarlı rivayet işlevini karşılamaktadır.

Kekevi (2019), *erinç* kelimesinin etimolojisi üzerine yaptığı çalışmasında kelimenin, büyük ölçüde duyulan geçmiş zamanla kullanımının olasılık anlamını güçlendirdiğinden söz etmektedir. Ayrıca, kelimenin görülen geçmiş zamanla kullanımına dikkat edildiğinde ise "umulan hususun etkisi arttırmak" anlamına gelen kutsal alana dayandırılarak olasılık anlamı verildiğini söylemektedir. Yazara göre, bu bir çıkarım yapıldığının işareti sayılmalıdır. Kekevi, *erinç* sözcüğün anlam alanı birimlerinin açıklanırken köken olarak gösterilen anlam ile eserlerde işletilen anlam arasındaki ilişkiyi "beklenti" sözcüğüyle açıklamaktadır. Çünkü "beklenti" sözcüğünde hem bir istek hem de bir tahmin/varsayım söz konusudur.

V. Thomsen (2011), *erinç* kelimesi için her zaman konuşan kişinin kendi kişisel görüşlerine yer verdiği cümlelerde kullanıldığından bahsetmektedir. Kelime, özellikle kutsal güçlerin hayalî olarak doğrudan doğruya müdahalesinin olduğu ve önemli ama aynı zamanda umutsuzluk taşıyan olayları açıklamak amacıyla kurulan yan cümlelerde kullanılmaktadır (Kekevi 2019: 69).

er- fiilinden meydana gelen *erinç* kelimesi ilk yazılı metinlerimiz olan Kök Türk yazıtlarından tanıklanan örneklerde isimlerle kullanılmıştır:

*bardok yirde edgüg ol **erinç** kanıŋ suwça yügürti siŋüküŋ tagça yatdı beglik urı ogluŋ kul boltı eşilik kız ogluŋ küŋ boltı* "Gittiğiniz yerlerde elde ettiğiniz şu **kuşkusuz**: Kanlarınız su gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı. Beyliğe layık oğulların köle oldu, hanımefendiliğe layık kızların cariye oldu." (KT D 24).

er- fiilinden meydana gelen *erinç* kelimesi ilk yazılı metinlerimiz olan Kök Türk yazıtlarında *-mIş* geçmiş zaman çekimli fiillerinden sonra kullanılmıştır:

*bilge kagan ermiş alp kagan ermiş buyrukı yeme bilge **ermiş erinç** alp **ermiş erinç*** "Bilge kağan imiş, yiğit kağan imiş; Komutanları da bilge **imiş elbette**, yiğit **imiş elbette**." (KT D 3).

*anı üçün ilig ança **tutmış erinç** ilig tutup törög itmiş* "Onun için ülkeyi öylece **sahiplenmişler elbette**. Ülkeyi sahiplenip yasaları düzenlemişler." (KT D 3).

*anta kisre inisi kagan **bolmış erinç** oglıtı kagan **bolmış erinç*** "Ondan sonra, kardeşi kağan **olmuş elbette**, oğulları kağan **olmuş elbette**." (KT D 5).

biligsiz kagan ***olormış erinç*** *yawlak kagan* ***olurmış erinç*** "Bilgisiz kağanlar tahta **oturmuş elbette**, kötü kağanlar tahta **oturmuş elbette**." (KT D 5).

*buyrukı yeme biligsiz <****ermiş****>* ***erinç*** *yawlak* ***ermiş erinç***. "Komutanları da **bilgisizmiş elbette**, **kötüymüş elbette**." (KT D 5).

üze Türük Teŋrisi, türük ıdok yiri suwı ança etmiş Türük bodun yok bolmazun tiyin bodun bolçun tiyin kaŋım ilteriş kaganıg ögüm ilbilge katunug teŋri töpösinte tutup yügerü ***kötürmiş erinç*** "Yukarda Türk (ebedi) göğü (ve) kutsal yer su (ruhları) öylece örgütlemiş. Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam Elteriş Kağan'ı, annem Elbilge Hatun'u (ebedi) gök tepelerinden? tutup (göğe) **elbette**." (KT D 11).

er- fiilinden meydana gelen *erinç* kelimesi ilk yazılı metinlerimiz olan Kök Türk yazıtlarında *-DI* geçmiş zaman çekimli fiillerinden sonra kullanılmıştır:

[özümün ol tengri] kagan ***olortdı erinç*** "Beni o (ebedi) gök tahta **oturttu elbette.**" (KT D 26).

üze tengri ıdok yer suw [eçim] kagan kutı ***taplamadı erinç*** "Yukarıda (ebedi) gök, kutsal yer su (ruhları) amcam kağanın ruhu **onaylamadı elbette.**" (BK D 35).

teŋri umay, ıdok yer suw basa ***berti erinç*** "Kutsal Umay (ve) kutsal yer ve su (ruhları) yardım **etti**, **elbette**." (Ton. II. B 3).

er- fiilinden meydana gelen *erinç* kelimesi ilk yazılı metinlerimiz olan Kök Türk yazıtlarında *-mAdOk* olumsuz yapısından sonra kullanılmıştır:

anta kisre inisi eçisin teg ***kılınmadok erinç*** *oglı kaŋın teg* ***kılınmadok erinç*** "Ondan sonra küçük kardeşi ağabeyi gibi **yaratılmadığı için**, oğlu babası gibi **yaratılmadığı için** bilgisiz kağanlar tahta oturmuş **elbette**." (KT D 5).

Eski Türk yazıtlarında sıkça kullanılan *erinç* kelimesi, Uygur döneminde sadece İyi Kötü Prens Öyküsü'nde görülmektedir. Kelime bu dönemde Kekevi (2019)'ye göre "ummak, istemek, temennide bulunmak" anlamlarında kullanılmaktadır. Söz konusu eserde tanıklanan örnekler şunlardır:

barçakı agıçılar birer ödün öŋgi barzun kentü bilingey ***erinç*** *tep yarlıkkadı* "Başka bir yere gitsin. **Kuşkusuz** o bunu kendiliğinden anlayacaktır, diye beyân etti." (İKP, X).

korkup ince yarlıkkadı ***erinç*** *közünür 'et burhan ög kaŋ tetir* "Korkup, böyle emretmiş **olmalı**. (Zira) görünürdeki, ete kemiğe bürünmüş Buddha'ya ana ve baba denir." (İKP, XI).

ol bodisavat ***erinç*** "O bir Bodhisattva **olmalı**." (İKP, XLV).

5.2.2.erki (< er- + -ki) [er- (FK) + -ki (Şüphe Edatı)]

Çağatay (1964), Türkçede fiilden sonra gelen *ki* lerin eski metinlerde görülen *erki* kelimesinin kalıntısı olduğunu söylemektedir. Uygur döneminden sonra bu *ki* ler Farsçadan alınan *ki* lerle karışmıştır. Cümlede yer alan *ki* nin hangisi olduğunu belirleyebilmek için cümlenin çözülüp kelime çeşitlerinin aynı anlamı verir duruma getirilerek incelenmesi gerekmektedir. Cümleyi cümleye, kelimeyi kelimeye bağlayan *ki* Farsçadır. Ancak soru cümlelerinin sonunda kullanılan "acaba, galiba" anlamlarını veren *ki* ise eski metinlerde görülen *erki* nin bir devamıdır. Bununla beraber bir de eski metinlerimizde karşılığı olmayan iki isim unsurunu birbirine bağlayan *ki* ler bulunmaktadır. Bu *ki* ler ise Farsçadır.

Clauson (1972: 223)'a göre *er-* fiilinden meydana gelen *erki* kelimesi cevabın beklenmediği durumlardaki soru cümlelerin sonunda kullanılmaktadır. Dolaylı bir şekilde "sence öyle mi? (do you suppose that)" "olası mı (is it likely that)" anlamlarını vermek üzere çevrilebilmektedir.

Erdal (2004), *erinç* kelimesinde "kesinlikle, muhtemelen, şüphesiz" anlamları bulunurken *erki* kelimesinin isim cümleleri, geniş zaman ve görülen geçmiş zamanlı soru cümlelerinde gelecek zaman ifadesinde ve genellikle "umut ederek" anlamlarında kullanıldığını söylemektedir. Runik metinlerde, *-mIş* ve *-mAdOk* yahut geçmiş zaman ve bir tane de isim cümleli örnekleri varken, Eski Uygur Türkçesinde bunlara ek olarak geniş zaman, gelecek zamanla da kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde *erki* kelimesi çoğunlukla soru cümlelerinde görülmektedir.

Erdal'a göre, *enç esen bay erki sizler* (UigBrief C5) örneğinde *erki* kelimesi cümleye umut ve dilek anlamlarını katmıştır. (Erdal 2004: 350) *közin körgey erki biz hanımıznıŋ hanınıŋ nomlug tilgen küniŋe muntakya evirmişin* (HTs VII 1241) ve *bolgay erki biz yeg adrok buyanıg* (Suv 609,11) örneklerinde de dilek ifadesi mevcuttur. Söz konusu örnekler umudu veya teşvik anlamıyla geleceği vurgulamaktadır. Bu da Gabain'in *-gAy* dilek kipi olarak kullanılabilir görüşüyle paraleldir. Bununla beraber *inçe bolmazun ol erdin biziŋe ada tuda kelgey erki* (U III 56,3) ve *buşanıp işimiz […] bütgey erki tep sezinti* (HTsTug 67,12) örnekleri de *-gAy erki* yapısının duygusal bir yapısının bulunduğunu göstermektedir. (Erdal 2004: 520-521) Kopulanın gelecek zamanlı formu olan *ergey* tahmin bildirebilir: *amtı çaştani elig közünmez bolup bardı; kalın yekler tegirmileyü avlap altılar ergey* (U IV A 233) bu örnekteki gibi bir tahmin anlamı soru cümlelerinde de karşımıza çıkabilmektedir: *ay ulug elig beg! Men montag montag sav işidtim. Bo ne sav ol?! azu biziŋ amrak ögökümüz eŋ kiçigi maha satvi ıçgınmış ergey mu biz?* (Suv 622, 11).

Ercilasun (2008) Martti Räsänen'in, Türkçe için enklitik terimini ilk kullananlardan biri olduğunu dile getirmektedir. Ercilasun'a göre enklitik; kelimeyle ek arasında davranış gösteren bir parçadır. Räsänen Türkçedeki enklitikler arasında *erki* kelimesini de zikretmektedir.

Eraslan (2012: 293) *erki* kelimesinin şüphe ve tereddüt ifade ettiğini ancak yapısının kesin olarak belli olmadığını söylemektedir. Ayrıca yazar, isim ve fiillerle kullanımı olan *erki* kelimesini "<*er-ür +ki*" şeklinde tahlil ederek "acaba, herhâlde" anlamlarına geldiğini de ifade etmektedir.

Hirik (2013: 154-155)'a göre Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *erki* kelimesinin kiplik anlamı bulunmaktadır. "*er- fiili ile ki edatının kalıplaşmasından oluşan bu kelime Eski Uygur Türkçesinde olasılık anlamını en belirgin şekilde veren nadir yapılardan biridir. Uygurca Üç Hikâyeden alınan bu metinde öğrenci ve öğretmen arasında geçen konuşmalarda öğrenci canın alınması sonuna kimin uğradığını sorgulamaktadır. Daha çok başka (ikinci) bir hayatta uğranılmasına rağmen şimdiki hayatta da bu durumla karşılaşıldığı söylenmektedir. Öğrenci, can almanın kötü sonuna bu hayatta kimlerin uğramış olabildiği olasılığını merak etmektedir. Konuşur, kimlerin can almanın feci akıbetine uğramış olabileceğini*

sorgularken erki kipliği ile bu olasılığı düşündürmektedir. "ötrü titsisi bahşısıŋa ince tip ötünti. teŋri bahşı özlüg ölürmeknin ayıg tüşin. ikinti azunta okmu teginür. azu bu azunta yimemü teginmeki bar bahşısı ince tip tidi. amarılarınıŋ bu közünür azunta yime teginmekleri bar. timin ök titsisi ince tip ötünti. bahşıya özlüg ölürmekniŋ közünür azunta ayıg tüsiŋe kim tegdi, erki" (UyÜç, DanBey: 25; s. 32). 'Öğrenci öğretmenine şu ricada bulundu: "Ulu mürebbi, can almanın feci akıbetine mutlak ikinci (=başka) bir hayatta mı uğranılır? Yoksa bu hayatta dahi uğranıldığı vaki mi?" Öğretmen şöyle dedi: "Bazılarının bu görünür hayatta dahi uğradıkları vakidir." Hemen öğrencisi şöyle deyip ricada bulundu: "Ey öğretmen, can almanın bu hayatta feci akıbetine kim uğradı, acaba (Müller and Gabain 1946: 33)?"'.

Hacıeminoğlu (2015), Türk dilinde edatları incelediği eserinde, *erki* edatını kuvvetlendirme edatları başlığına alarak "belki, acaba, kimbilir" anlamlarını vermektedir.

Korkmaz (2017), temel yapısı bakımından bağlaçlara elverişli olmayan Türk dilinin, bağlaç ihtiyacını giderme yöntemlerinden birinin, başka kelime sınıflarından aldığı şekilleri zaman içinde bağlaç haline getirmesi olduğunu söylemektedir. Aynı doğrultuda bağlaç ihtiyacını gidermek için komşu kültürlerden bağlaçların da dile girdiğini belirtmektedir. Bu bağlaçlardan biri Farsçadan dilimize giren *ki* bağlacıdır. Ayrıca Türkçedeki *kim* soru zamiri de bu süreçte bağlaç olma niteliği kazanmıştır. Böylece dilimizde, birincisi, iki cümleyi birbirine bağlayarak birleşik cümleler meydana getiren *ki* ve basit cümlelerin sonlarında bulunan, çekimli fiillerden sonra gelerek şüphe, tereddüt, endişe, tahmin anlamlarında kullanılan *ki* olmak üzere iki tane *ki* bulunmaktadır. Bu iki farklı *ki*'den ilki bağlaç, ikincisi ise şüphe edatı görevinde kullanılmaktadır. Şüphe edatı olarak kullanılan *ki* Eski Türkçede görülen *erki* sözcüğünden meydana gelmektedir.

Korkmaz Eski Türkçede şüphe ve tahmin kavramlarının "partikel" niteliğindeki edatlarla karşılandığını söylemektedir: *erinç, erki, kük, -ġu/gü* gibi. *erinç* daha çok Köktürk yazıtlarında görülmekle birlikte *erki* kelimesi tahmin ve şüphe edatı olarak daha çok Uygur metinlerinde görülmektedir. Karahanlı döneminde de tahmin ve şüphe edatı göreviyle kullanılmaya devam eden *erki*, zamanla aynı kökten gelen *erken* isim-fiili ile karışmaya başlamıştır. Harezm Türkçesi metinlerinde tahmin ve

şüphe anlamları için *erki* ile *erken* bir arada kullanılmış ve Çağatay döneminde yerini *erki-erken* kelimelerinin ses benzerliği sonucu *i(r)ken, i(r)kin* şekillerine bırakmıştır. Oğuz-Türkmen grubunda *er-* fiili *i-* şekline dönüşmüştür. Bunun sonucu olarak da *erki* bağlama edatının ilk değişim evresi *erki<iki* şeklindedir. Ancak önseste bulunan *i-* sesi zamanla hız bir şekilde kaybolmuş ve yerini *-ki* şekline bırakmıştır. Sonuç olarak Korkmaz, Farsçadan gelen *ki* bağlacı ile Eski Türkçeden gelen *ki* şüphe edatının hem görev hem de yapı bakımından ilgisinin olmadığını söylemektedir.

Taranan metinlerde, *er-* fiilinden meydana gelen *erki* kelimesi isimlerle birlikte kullanılmaktadır:

teŋritin… -zi teŋrike ince (t)ip aytur ne ***savlar erki****… kop kamag teŋriler ögrünçülüg sevinçlig (erür)ler* "Tanrıdan… tanrıya şöyle diyerek sorar: '(Bunlar) nasıl **sözlerdir ki** bütün tanrılar neşelidir?" (Maitr 89, 13-16).

burkan ne atlıg teŋri ***burkan erki****… azu küü kelig edrem küçinde közönügme belgürtme burkan mu erki* "Buda ne adlı tanrı **Buda acaba**? Yoksa başkalaşıp gelme erdemi sayesinde görünen dönüşmüş Buda mıdır acaba?" (AY 189, 1-3).

er- fiilinden meydana gelen *erki* kelimesi "*kim, kimler, kayu, neteg*" gibi çeşitli soru sözcükleriyle birlikte kullanılmıştır:

kim erki *tözünüm bu yir suvda tüpüg ukguçı* ***kayu erki*** *töpüdin tüşmekin bilgüçiler* "Şöyle dedi: '**kimdir acaba** asîlim, bu dünyada aslı, esâsı anlayan? **Hangileridir acaba** tepeden düşmeyi bilenler?" (Maitr 13, 7-10).

kimler erki *bular muntag emgeklig ne ayıg kılınç küçinte bu muntag ajunlarda togdılar* ***erki****…* "**Acaba** bunlar, bunca ızdırap çekenler, kimlerdir, hangi kötü ameller yüzünden bu türlü âlemlerde doğdular?" (Maitr 74, 44-47).

kayu erki *teŋ(im biş) türlüg tıltagl(ar)* "**Hangileri acaba** tanrım, (bu) (beş) çeşit sebep?" (Maitr 79, 7-8).

alı çevişi ***neteg erki*** "Başvurduğu usulleri, çareleri **nelerdir acaba**?" (Kuanşi 99-100).

ol yme ***neteg erki*** *tip tiser* "O da **nasıldır acaba** diye söylense." (AY 45. 22).

er- fiilinden meydana gelen *erki* kelimesi "*mI*" soru edatıyla birlikte kullanılmıştır:

*tünle inç **bultımu erki**…* "Geceleyin sükûnet **buldu mu**, **acaba**?" (Maitr 9, 1-2).

*teŋri bakş(ı) bu muntag biş çöbik bulganyuk iritmiş kısga özte yaşta burkanlar yirtinçüde belgürdi tip timiş savag **kirtgürürmu erki*** "<semâvî üstat! Bu böyle beş kötü, iğrenç, kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi diye söylenen söze **acaba inanılır mı**?" (Maitr 9, 23-27).

*antag sakınçınıızlar tursar… **bar mu erki** antag tınlıglar kim bu nom erdini tıltagınta bu ok közünür ajunta edgü tüşke tegdeçi birök edgü tüşke tegdeçiler erser… kimler tegdiler erki tip montag sakınçınıızlar tursar…* "Böyle düşünceleriniz ortaya çıksa öyle canlılar **var mı acaba** ki bu öğreti mücevheri sebebiyle şu anki dünyada iyimükafata ulaşacaklar ise kimler ulaştılar acaba deyip böyle düşünceleriniz ortaya çıksa." (AY 2, 14-22).

*burkan ne atlıg teŋri burkan erki… azu küü kelig edrem küçinde közönügme belgürtme **burkan mu erki*** "Buda ne adlı tanrı Buda acaba? Yoksa başkalaşıp gelme erdemi sayesinde görünen dönüşmüş **Buda mıdır acaba**?" (AY 189, 1-3).

*neteg yangın yorımakın küsüşümin atı kötrülmiş **taplagay mu erki** bilmez men tip* "Hangi töreye göre yaşama isteğimi yüceltilmiş onaylayacak **mı acaba** bilmem deyip.."(AY 372, 17-18).

*hatun uka **yarlıkadı mu erki*** "Kraliçe işittiler mi **acaba**?" (AY 622, 1).

er- fiilinden meydana gelen *erki* kelimesi geniş zamanla çekimlenmiş fiillerle birlikte kullanılmıştır:

*neçe yaz(ı)nt(ı)m(ı)z erse[r] yme kertü erklig küçlü[g] t(e)ŋri tepen kertkünmed(i)m(i)z erser neçe üküş y(a)vlak çulvu sav sözled(i)m(i)z erser yme kün ay ölür ted(i)m(i)z erser erks(i)z(i)n tugar **batar erki** bar erser tugmazun ted(i)m(i)z erser k(e)ntü özümüzni künte ayda öŋi biz ted(i)m(i)z erser bu ikinti bilmetin yaz(ı)nmış yazokug boşunu ötünür biz* "Ne kadar günah işlediysek, ayrıca "gerçek, güçlü, kudretli" diye (adlandırıp) inanmadıysak; ne kadar çok yalan, kötü söz söylediysek; dahası Güneş ve Ay ölür dediysek; (gün) kendiliğinden doğup **batıyorken** doğmasın dediysek;

kendimizi Güneş'ten ve Ay'dan ayrı (tutarak) "biz" dediysek; bu ikinci olarak da bilmeden işlediğimiz günahlardan affedilmeyi dileriz." (Huast. 55-68).

*badari braman ukıtgalı **yarlıkar erki*** "Badhari brahmana haşmetle tebliğ eder." (Maitr 11, 26-27).

*ne tıltagın ne üçün teginmek **bolur erki*** "**Acaba** hangi sebepten ve niçin hissetme ortaya çıkar?" (Maitr 41, 48-49).

*kayu tıltagda ötgürü börtmek belgülüg **bolur erki*** "**Acaba** hangi sebepten dolayı temas zuhûr eder?" (Maitr 42, 1-2).

*kayu törüler bolmışka karım(ak) ölmek **bolur erki*** "**Acaba** hangi unsurlar yüzünden ihtiyarlamak ve ölmek vukua gelir?" (Maitr 43, 19-21).

*bilip ukup ayıg kılınçları kaç) türlüg **bolur erki*** "Bilip anlayarak (işlenen) kötü ameller (kaç) türlü **olur acaba**?" (Maitr 79, 19-20).

***erki** kim muntag yürek yarılınçıg emgek tolgak teginürler* "**Acaba** bunun gibi yürek parçalayıcı acı ve sıkıntı çekerler mi?" (Maitr 81, 1-2).

*netegin bışrunurlar netegin **yorıyurlar erki** tip ötünti* "Nasıl öğrenirler ve nasıl **yaşarlar** diye arz etti." (AY 37, 20).

*ol yme üç türlüg et'özlerinte eng'ilki belgürtme et'özüg bodısatavlar netegin **bulurlar erki*** "Üç türlü görünüşlerinden birincisi olan ortaya çıkma görünüşünü Bodisavatlar nasıl **bulurlar acaba**?" (AY 39, 7).

*şarıputrıya [kim kayu töz]ünler oglı…tözünler kızınıŋ buyan edgü kılınçı üküş **teginür erki** mu* "Asiller oğlu ve asiller kızının iyi amelleri **çok olur mu acaba**?" (AY 81, 10-14)

*ol ayıg kılınçları **arıyur alkınur erki** teŋrim tip ayıtu ötündi* "O kötü davranışları **silinir, yok olur mu acaba** efendim." diye saygıyla sordu." (AY 132, 14-16).

*edgüsi edreminiŋ irüsi belgüsi **teginür erki** teŋrim tip tidi* "İyiliği (ve) erdeminin belirtisi, **göstergesi midir acaba** efendim? dedi." (AY 184, 12-14).

ekinti yazınçsız arıg çahşaput tutmak üze bodi tegme tuyunmak kөŋülüg netegin ***bütürürler erki*** *tip tiser* “İkincisi günahsız temiz śiksopāda uygulamak, bodhi denilen aydınlanmış gönlü nasıl bulurlar? Nasıl **inanırlar ki**? diye sorsalar.” (AY 206, 21-24).

ne üçün ol yalaŋuklar hanın monçulayu yaŋlıg agır ayag kılmakıg ***yarlıkayur erki*** *tep teser sizler anı ince biliŋler* “Niçin o insan hükümdarlar bu şekilde hürmet gösterme lütfunda **bulunuyor acaba** denirse sizler bunu şöylece bilin:” (AY 418, 15-18).

bilge biliglig yaruk közümüz yok ***bolur erki*** “Bilgili (ve) aydınlık gözümüz yok mu **oluyor acaba**?” (AY 611, 15-16).

ne üçün ne tıltagın nomlamış nom belgülerinte kelmeksiz barmaksız ***bolurlar erki*** “Niçin ne sebeple açıklamış öğreti işaretlerinde gelmeyen (ve) gitmeyen **olurlar ki**?” (AY 339, 23-25).

er- fiilinden meydana gelen *erki* kelimesi görülen geçmiş zamanla çekimlenmiş fiillerle birlikte kullanılmıştır:

birök edgü tüşke tegdeçiler erser… kimler ***tegdiler erki*** *tip montag sakınçıŋızlar tursar…* “Şayet iyi ödüle ulaşacaklar ise ona kimler **ulaştı acaba** deyip buna benzer düşünceleriniz ortaya çıkarsa…” (AY 2, 19-22).

ikileyü tirig öz bolgay ***ertim erki*** *kentü özüm bilmedin yazmış yaŋılmış ayıg kılınçımnı kentü ökünüp erti* “Tekrar canlı ruh **olacaktım ki** kendi ruhumu bilmeden işlediğim günahlarımdan bizzat kendim pişman olmuştum.” (AY 9, 10-13).

ay emgek ay emgek bökünki künte amrak ögükkiyemin yme yitdürdim ***ıçgındım erki*** *mü men* “Ey eziyet ey eziyet! Bugün sevgili yavrucuğumu **yitirdim mi**?” (AY 622, 14-16).

…inçip teŋrilerig yalaŋuklarıg agır ayag tapıg udug kılgalı negülük ***yarlıkadı erki*** “Şöyle ki tanrıları ve insanları çok saygı duymak için nasıl **bağışladı acaba**?” (AY 34k, 12-15).

ol üdün ulug azrua teŋri bu savıg eşidip ol alokaçıntamanı atlıg bodısatavka yene ikileyü tözünüme siz kayu kayu yörüglerke tayaklıgın bu montag yarlıg ***yarlıkadıŋız erki*** *tip ötünti* “O zaman büyük Ezrua tanrı bu sözleri işitip Alokaçımani bodisavata

yine tekrar ey asilim siz hangi yorumlara dayanarak böyle emrediyorsunuz **acaba diye arz** etti." (AY 382, 13-17).

*busuşka emgekke basıtıp teprençsiz boltum ermez mü kim **erti erki** ölürdeçi ögükkiyem çak seni* "Keder altında (ezilip) kımıldayamaz oldum değil mi, kim **idi** (o) **acaba** öldüren sevgili yavrum seni." (AY 626, 18-20).

*siz yene neçökin ol bodi tegme tuyunmak köŋül üze alku nomlarnıŋ teriŋte teriŋ yörüglerin bilgeli ukgalı **uduŋuz erki** teŋrim tep ötündi* "Siz nasıl o bodhi denilen uyanmış gönül(deki) bütün öğretilerin derin açıklamalarını bilip **anlayabildiniz ki**?" tanrım diye sordu." (AY 202, 20-23).

5.2.3.erü erü (< er- + -ü) [er- (FK) + -ü (ZFE)] (er- + -ü) [er- (FK) + -ü (ZFE)]

Erdal (2004: 322), *er-* fiilinin "*erki, erinç, erser, erü erü*" gibi farklı görünümleri de olduğunu ve *erü erü* yapısının da zarf olarak kullanıldığını söylemektedir.

er- fiilinden meydana gelen *erü erü* yapısı çok yaygın olmamakla birlikte taranan metinlerde, zarf görevinde kullanılmaktadır:

*bu üçegü bir tuşda yumgın üntiler ilinçüke **erü erü** tegdiler.* "Bu üçü bir karşılaşmada topluca ortaya çıktılar **git gide** sevince ulaştılar." (AY 630, 1-3).

*bu astup.. ertmekiŋe ülgüsüz erür üküş üd kolu **erü erü** kömülti teriŋ batıp toprakda ol [üdlerte bir uçlug] kut kolmışım içinte tıltagı iyin tınlıgları ğ ozguru kutgaru birgüke anın amtı bu tuşda asıg kılgalı tınlıglarka yağız yirig topulup yokaru ünmişi bu erür.* "Astup'un geçmesi için sayısız olan çok zaman derine batıp toprakta **git gide** yok oldu o zamanlar sınırlı saadet istediğim zamanda her bir sebeple canlıları birlikte kurtarmak için şimdi bu karşılaşmada faydalı olacak canlılara kara toprağı delip yukarı çıkmış olanı budur." (AY 643, 19-21).

*ermez törüler anta ötrü… **erü erü** üstelür.* "(Ona) engel olmazsa sorna kötü yasalar **git gide** çoğalır." (AY 552, 21-23).

erdökteg dyanka… olarnıŋ ***erü erü****… tölüki sınar…* "Böylesi istiğraka… onların **yavaş yavaş**… cesareti kırılır." (Mahayana 1718-1720).

SONUÇ

Tüm dünya dillerinde bulunan, mevcudiyet ve varlığı ifade eden durum fiilleri, Eski Türk dili metinlerinde *er-* fiili ile karşılanmaktadır. Herhangi bir fiil gibi *er-* fiili de başlangıçta kendi başına bir anlamı olan müstakil bir fiil görünümündedir. *er-* fiili ilk metinlerimizde *kün togsık yıŋakdın yir bölükinte sekiz teŋri kızları* ***erür*** "Doğu yönünde bir yerde sekiz tanrı kızı **vardır**." (Dişas. 146-147) örneğindeki gibi "varol-, bulun-" sözlüksel anlamlarıyla, karşımıza çıkan varlığı ifade eden bir durum fiilidir. Fiilin ilk evresini gösteren sözlüksel anlama ilave olarak *er-* fiili, tarihi Türk dili metinlerinde *kopula*, *görünüş*, *sözcükselleşme* ve *gramerleşme* işlevlerinde de tanıklanmaktadır.

Eski Türkçede üç tür yardımcı fiilden söz edilebilir. İlk grupta bulunan *tur-*, *kal-, yorı-* gibi fiiller, oluşturdukları fiil gruplarına anlamsal katkıda bulunmaktadırlar. İkinci grupta bulunan *kıl-* yardımcı fiili, isimleri sadece fiil kategorisine geçirmekle görevlidir. Üçüncü grupta yer alan *görevli yardımcı fiiller* ise, esas fiilken zamanla yardımcı fiile dönüşmüş, diğer fiillerden semantik bir görev yerine yoğunlukla gramatikal ve işlevsel bir görev üstlenmişlerdir. Türk dilinin temel iki fiili, *er-* ve *bol-* fiilleridir. Bu iki fiil tarihi Türk dili metinlerinde gramer boşluğu dolduran *görevli yardımcı fiiller* olarak tanımlanabilir. Ayrıca, bu iki fiil, kopula, görünüş, gramerleşme ve sözcükselleşme işlevlerinde de tercih edilmiş, bazı durumlarda kiplik değerler kazanmışlardır.

Türk dilinin çekirdek fiili konumundaki *er-* fiili, *bol-*, *tur-* ve *tet-* fiilleri gibi Eski Türkçe metinlerinde yoğun bir şekilde isimleri yüklemleştirme fonksiyonunda *kopula yardımcı fiilleri* olarak karşımıza çıkmaktadır: *teŋri teŋrisi burkanta yigrek* ***yok erür*** "Tanrılar Tanrısı Burkan'dan daha üstünü **yoktur**." (Maitr 58, 35-37); *çın kertü töz bilge biligte* ***yok bolurlar*** "Gerçek esasta ve bilgide **yok olurlar**." (AY 204, 13-14); *ay edgülerim men özüm teŋleser men bu emgekimdin idi ozgum kutrulgum* ***yok turur*** "Ey asiller, ben kendim ölçecek olsam, bu sıkıntımdan asla kurtulacağım **yoktur**." (AY 10, 14); *tugmakı ilkitin berü idi* ***yok tetir*** "Doğması önceden beri **yoktur**." (AY 282, 1-2). Ancak işlevsel olarak aynı görevde kullanılan yapılarda bir anlam farklılığı bulunmaktadır. *er-* fiili bulunduğu cümleye hali hazırda mevcut bir

durumu ifade ederken; *bol-* fiili bulunduğu cümledeki durum değişikliğini ifade etmektedir. Diğer taraftan benzer kategoride yer alan tur- ve tet- fiilleri, er- ve bol- fiilleri kadar semantik göstergelere sahip olmamakla birlikte, isimleri ya da isim öbeklerini yüklemleştirme özellikleriyle görevli yardımcı fiiller kategorisinde değerlendirilebilir.

er-, bol- ve *tur-* görevli yardımcı fiillerinin kopula işlevli kullanımlarda benzer eklerle bir arada kullanıldıkları da görülmektedir: *bu montag yaŋlıg tütrüm teriŋ yörüglüg köni kirtü nom yarlığın eşidgeli bolmışımızka 'eŋ ked* ***ögrünçlüg sevinçlig erür*** "Bunun gibi derin tefsiri olan doğru din buyruğunu işitebildiğimiz için en çok **sevinçli olandır**." (AY 391, 15-18); *kim kayu tınlıg artuk küçlüg övkeçi erser kuanşi im pusar atın atasar övkesi korayur…* ***ögrünçülüg köŋüllüg bolur*** "Ve herhangi bir canlı varlığın öfkesi kuvvetlenirse (ve bu canlı varlık da) Kuanşi im pusar adını anarsa, öfkesi azalır, gönlü **neşeli olur**." (Kuanşi 63-65); *ulug meŋi tözte orrnanıp akıgsız meŋgike* ***tükellig turur*** "Büyük sevinç kökte yerleşip engelsiz sevinç ile **tekâmül eder**." (Totenbuch, 349-350) örneklerinde geniş zaman ekleriyle çekimlenen *er-, bol-* ve *tur-* görevli yardımcı fiilleri *+lXg* ekli sözcüklerle bir araya gelerek *+lXg er-, +lXg bol-, -lXg tur-* yapılarını meydana getirerek yapıların aynı işlevde kullanılmasını sağlamıştır.

er- fiili kopula işlevinde, herhangi bir anlam unsuru katmadan görevli yardımcı fiil görevinde zaman ve kişi eklerini alarak isimleri fiil kategorisine geçirmektedir. Kopula işlevinde kullanılan *er-* fiilinin yalın isimlerle kullanımında; duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, geniş zaman ve emir-istek ekleriyle bir araya geldiği örnekler bulunmaktadır: *antag külüg* ***kagan ermiş*** "Öyle ünlü **kağan imiş**." (KT D 4); *yime (ö)k açataştru atlıg ilig* ***kan erdi*** "Ve yine Ajātaşatru adlı bir **hükümdar vardı**." (Maitr 58, 43-44); *(bu) bişinç boşgutsuz arhant* ***dı(ntar) erür*** "Bu, beşinci öğrenmeyen **velidir."** (Maitr 2, 22-24); *öz etüz(üŋ)üzlerke edgülüg adnaguka asaglag işke* ***odugsak eriŋler***… "Kendi vücutlarınıza iyilik, başkalarına hizmet (edecek) işlerde **uyanık olunuz**." (Maitr 19, 40-42).

Ayrıca *er-* görevli yardımcı fiili, bir arada kullanıldığı isim/isim türleri ve isimlerin aldığı eklere göre de çeşitli başlıklar altında değerlendirilmiştir. *er-* görevli yardımcı fiilinin, çekim ekleri almış sözcüklerden sonra gelerek oluşturduğu çeşitli yapılardan bazıları şunlardır: *olar öŋre ajunta koyun ölürgüçi* ***etçiler erdi*** "Bunlar

evvelki âlemde koyun öldüren **kasap idiler**." (Maitr 74, 54-55); *ew* ***barkınta ermiş*** "Evinde **barkında imiş**." (ŞU D 12); *ança kazganmış, itmiş* ***elimiz törömiz erti*** "Öylece kazandığımız, düzene soktuğumuz **yurdumuz, yasalarımız vardı**." (KT D 22).

er- görevli yardımcı fiilinin, yapım ekleri almış sözcüklerden sonra kullanıldığı örnekler de az değildir ve bu tür örneklerden bazıları şunlardır: *alku toyın* ***başlıg erür biz*** "Ve hepimiz râhip **başlıyız**." (Maitr 73, 52); *amtıkı bu bilip öçmek ol adın öçmekler birle bir ikintike* ***alışsız birişsiz erür*** "Söz konusu bu bilip sönme, o diğer sönmelerle birbirine **alış-verişsizdir**." (ÜçİtigTig 106a, 2-3); *amarı süçig* ***üledeçi tunurçı erdiler*** "Bazıları tatlı **dağıtıcı ve fırıncı idiler**." (Maitr 71, 56-57); *iki törlüg öçmekler alp* ***ukguluk erür*** "İki türlü sönmeler zor **anlaşılanlardır**." (ÜçİtigTig 101b, 6); *atı kötrülmişler* ***sakıŋuluksuz erür*** "Methedilmiş olanlar **kaygısı olmayanlardır**." (AY 34j, 9-10); *özlerin başların berü isig özlerin tıda* ***sermek serinmek erür*** "Özlerini (ve) başlarını verip vücutlarını feda edip **sabretmektir**." (AY 227, 3-5); *tanuklamış bolmış oronlartın* ***yanmamak erür*** "Tanıkladığı yerlerden **dönmemektir**." (AY 237, 15-16); *yarlıkançuçı köŋül yme kayu erür tip tiser... yarlukançuçı köŋül erser adınlarnıŋ emgekiŋe köŋülnüŋ* ***köymeki ertinmeki erinçkemeki erür*** "Merhametli gönül nasıldır? diye sorsa, merhametli gönül, başkasının ızdırabına gönlün **yanması**, **acımasıdır**." (AY 216, 5-8); *amtı küsemiş üçün kingürü yörgeli anın kergeklep* ***ukıtmış körkitmiş erür*** "Bu yüzden gerek görüp **anlatmış göstermiştir**." (ÜçİtigTig 99a, 19-20).

Aynı zamanda *er-* fiilinin bitimsiz formu olan *erser, ermeser, erip, ermetin* gibi yapıların yalın isimlerle kullanımı ve aldıkları eklere göre yapılan sınıflandırmada söz konusu örnekler, kopula başlığı altında değerlendirilebilecek türdedir: *basutçısı* ***eksük erser*** *togmaz* "Yardımcı-sebebi **eksik ise** doğmaz." (ÜçİtigTig 119a, 14-15); ***antag ermeser*** *neteg'ol tiptiser bag boldaçı edi iyin adrılur* "**Öyle değil ise**, nasıldır; diye dersen, bağ olan maddesine uygun olarak ayrılır." (ÜçİtigTig 110a, 7); ***ogulsuz kızsız erip*** *ogul kız küseserler...* "**Oğulsuz**, **kızsız olup** oğul, kız isteseler…" (AY 543, 23- 544,1); *ekinti burhanlar yarlıkamış teriŋ* ***nomlarıg ermetin*** *uzatı eşidigsemekke tayanıp...* "İkincisi Burhanların hükmettiği derin öğretileri, **gerçekleri var olmadan** daima işitmeye dayanmak…" (AY 248, 8-10).

er- görevli yardımcı fiili, tarihi Türk dili metinlerinde *görünüş* işleviyle de görev yapmaktadır. Bu işleviyle *er-* fiili, *bitmişlik*, *bitmemişlik/sürme* ve *hâl/sonuç* başlıkları altında değerlendirilmiştir. Eylemde bulunan iş ya da durumun konuşma anında artık gerçekleşmediğini belirten bitmişlik görünüşünde *er-* fiili, "*fiil + -DI + erti, fiil + -mIş + erti*" yapılarıyla kullanılmaktadır: *taşgaru ilinçüke* ***atlanturdı erti*** "Dışarıda eğlenmek için (prens) ata **binmişti**." (İKP, I); *taştın ilinçüke* ***önmiş erdim*** "Dışarda eğlenmeye **gitmiştim**." (İKP, V). Benzer bir şekilde tarihi Türk dili metinlerinde *+mIş boltı* yapısı da bulunmaktadır: *ekigüni ulug dyan tep dyan at üze* ***körkitmiş boltı*** "İkisini büyük dhyāna diye dhyāna ad ile **göstermiş oldu**." (AY 268, 6-7). Söz konusu yapılardan *fiil + mIş + erti* yapısı sadece ifade edilen eylemin bitmişliğini belirtirken; *fiil + mIş + boltı* yapısında yer alan *bol-* fiili cümledeki değişimi ifade ederek, aynı zamanda anlamsal bir katkıda da bulunmaktadır.

Bir süre devam eden iş ya da durumları belirten bitmemişlik/sürme görünüşünde *er-* fiili, "*fiil + -(y)Xr + erti*" yapısında kullanılmaktadır: *ol üdün vasundari atlıg yir hatunı ol kuvrag arasınta* ***erür erti*** "O sırada Vasundari adlı yer tanrıçası o topluluk içinde **bulunuyordu**." (AY 527, 16-17). Tarihi Türk dili metinlerinde *erür erti* yapısındaki gibi, *er-* fiillerinin arka arkaya gelerek iki farklı işlevde kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır. Bu örneklerde yer alan ilk *er-* fiili, sözlüksel anlamıyla varlığı ifade ederken, ikinci *er-* fiili ise görünüş işleviyle kullanılmaktadır.

eçim teginke sever meni ***aklayur erti*** "Prens ağabeyimi sever ve benden hep **nefret ederlerdi**." (İKP, XXIX). Bitmemişlik/sürme görünüşü ifade eden *fiil + -(y)Xr + erti* yapısına benzer bir yapı *bol-* görevli yardımcı fiilinin oluşturduğu *fiil + -(y)Xr + boltı* yapısı için de söz konusudur: *aş* ***berür boltılar*** "Yemek **vermeye başladılar**." (İKP, LXVIII). Bu yapıda da *bol-* görevli yardımcı fiili sonlandırdığı cümleye, daha önce yemek verilmediğini ancak *bol-* fiilinin barındırdığı değişim sonucu yemek verilmeye başlandığı anlamını katmaktadır.

Biten bir hareket sonucu ortaya çıkan yeni bir durum ya da sonucu veya bunların sürmesini belirten hâl/sonuç görünüşünde ise *er-* fiili, "*fiil + -(y)Xr + ermiş, fiil + -mAz + erti, fiil + -mAz + ermiş, fiil + -mIş + ermiş, fiil + -DAçI + erti, fiil + -gAy + erti, fiil + -DAçI + ermiş*" yapılarında görülmektedir: *kılınçı yavlak üçün*

sevmez erti "Eylemleri kötü olduğu için, onu **sevmezlerdi**." (İKP, XXX); *men iniligü bunça başlayu kazganmasar türük bodun* ***ölteçi erti*** *yok* ***boltaçı erti*** "Ben küçük kardeşimle bu şekilde başa geçip kazanmasaydım, Türk halkı **ölecekti**, yok **olacaktı**." (BK D 33).

fiil + -DAçI + erti ve *fiil + -DAçI + ermiş* yapılarının varken *fiil + -DAçI + boltı ve fiil + -DAçI + bolmış* şekillerinde yapılarının görülmemesi yine bol- fiilinin değişimi ifade etmekle birlikte geleceğe dair bir kiplik anlamı barındırmış olması ile ilgilidir. Hatta bol- fiilli bu tür yapıların beklenti kipliğinde olduğu söylenebilir: *egsüksüz tükel bütürgeli* ***udaçı bolayın***. "Eksiksiz, tüketesiye bitirebilecek **olayım**." (AY 174, 22-23) *kuş kuzgun tilin yme* ***ukdaçı bolgay.*** "Kuş kuzgun dilini de **anlayacak**." (AY 444, 6-7) *olar yme montag ok ayagka çiltegke teggeli tegimlig bolup bu ok avant tıltag üze üzeliksiz yig tüşüg* ***buldaçı bolurlar*** *tep yarlıkadı.* "Onlar da aynı şekilde saygı gösterilmeye layık duruma gelerek işte bu nedenle mükemmel sonuca **ulaşacaklardır**, diye buyurdu." (AY 463, 6-10).

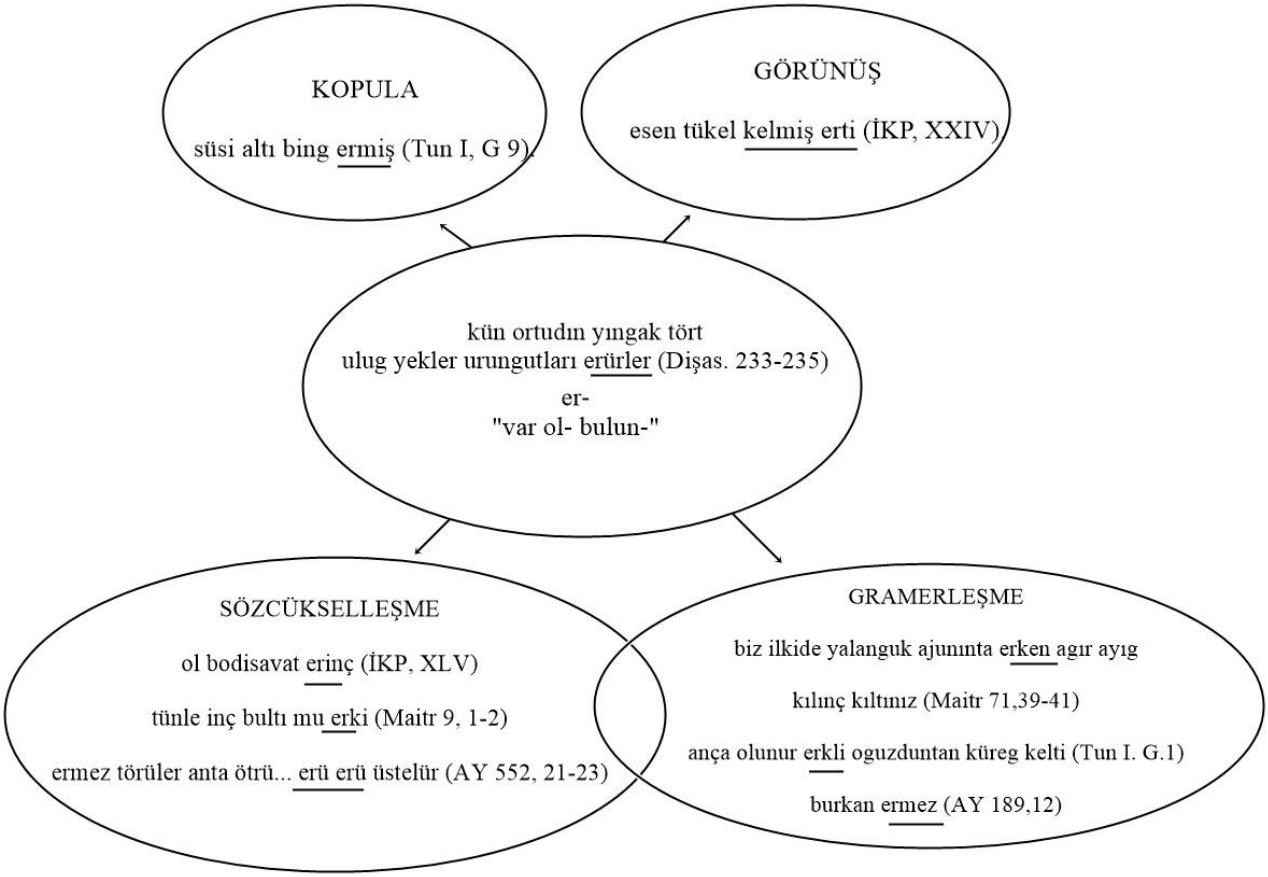
er- fiilinin bir başka işlevi ise, çeşitli ekler aracılığıyla yeni sözcükler meydana gelmesini sağlamaktır. *er-* fiilinden meydana getirilen sözcükler *gramerleşme ve sözcükselleşme* bölümünde değerlendirilmiştir. *er-* fiilinden *-kAn* zarf-fiil ekiyle meydana getirilen *erken, er-* fiilinden *-glI* sıfat-fiil ekiyle meydana getirilen *erkli* ve *-mAz* olumsuzlaştırıcısıyla meydana getirilerek "değil" anlamında kullanılan *ermez* sözcükleri; bu yapıların bir arada kullanıldıkları sözcükler ve eklere göre *gramerleşme* adı altında incelenmiştir: *yme yer t(e)ŋri* ***yok erken*** *öŋre ne bar ermiş, tepen biltim(i)z* "Dahası yer ve gök (henüz) **yokken** önceden neyin var olduğunu öğrendik." (Huast. 200-202); *ança* ***olorur erkli*** *oguzduntun küreg kelti* "Bu şekilde **yaşıyorken** Oğuzlardan kaçak geldi." (Ton. I. G 1); *muntag* ***kılguluk ermez*** "Böyle yapmak **gerekmez**." (AY 417, 15-16).

er- fiilinden *+nç* isimden fiil yapma ekiyle meydana getirilerek "şüphesiz, galiba, elbette, muhakkak, muhtemelen, herhalde, belki" anlamlarında kullanılan *erinç, er-* fiilinden *ki* şüphe edatıyla meydana getirilerek "belki, acaba, kimbilir" anlamlarında kullanılan *erki, er-* fiilinden *-ü* zarf-fiil ekiyle meydana getirilen ve zarf göreviyle kullanılan *erü erü* sözcükleri; bu yapıların bir arada kullanıldıkları sözcükler ve eklere göre *sözcükselleşme* adı altında incelemiştir: *ol bodisavat* ***erinç*** "O bir

Bodhisattva **olmalı**." (İKP, XLV); ***kim erki*** *tözünüm bu yir suvda tüpüg ukguçı* ***kayu erki*** *töpüdin tüşmekin bilgüçiler* "Şöyle dedi: '**kimdir acaba** asîlim, bu dünyada aslı, esâsı anlayan? **Hangileridir acaba** tepeden düşmeyi bilenler?" (Maitr 13, 7-10); *ermez törüler anta ötrü… **erü erü** üstelür.* "(Ona) engel olmazsa sonra kötü yasalar **git gide** çoğalır." (AY 552, 21-23).

Tüm bu işlevlerle birlikte *er-* fiilinin emir-istek kipli ifadelerle kullanımları ve *-mIş ergey, -(x)p er, -gU er-, -U er-, -(y)Xr erip, -mIş erip* ve *-DAçI erip* gibi yapılardaki kullanımları kiplik çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. *er-* görevli yardımcı fiili, oluşturduğu yapılara anlamsal bir katkıda bulunmazken bazı yapılarda anlamsal bir ifade de ekleyerek kiplik kullanımları meydana getirmektedir. *ol sütlerniŋ (küç)inte kop kamag tınlıgarıg emgeksiz meŋilig* ***kılayın erdi****.* "Bu sütler sayesinde bütün yaratıkları ızdırapsız ve mutlu **kılsa idim**." (Maitr 33, 6-9) örneğindeki gibi *er-* fiili, aldığı emir- istek ekiyle beraber emir kipi kadar kuvvetli bir anlam içermeyen gönüllülük kipini ifade etme görevinde kullanılmaktadır.

Sonuç olarak *er-* fiilinin fonksiyonel ve semantik türlenmesiyle ilgili haritalandırılması aşağıdaki şekil üzerinde gösterilmiştir:

Tablodan da görüleceği üzere, Eski Türkçede *er-* şeklinde görülen bugün *i-* olarak kullandığımız Türk dilinin görevli yardımcı fiili olan *er-* fiili, sözlüksel anlamına ilave olarak öncelikle yoğun bir şekilde *kopula* işlevinde, ardından *görünüş, gramerleşme* ve *sözcükselleşme* işlevlerinde kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

AĞCA, Ferruh (2010), "*Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

AĞCA, Ferruh (2013), *"Türk Budist Çevresi Metinlerinde Bir Gramerleşme Örneği Olarak arıtı Sözcüğü*", Türkbilig, Dursun Yıldırım Armağanı, 63-74.

AKERSON ERKMAN, Fatma (2007) "*Dile Genel Bir Bakış*", Multilingual Yayınları, İstanbul.

ARSLAN EROL, Hülya (2014), "*Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ASLAN DEMİR, Sema (2008), "*Türkçede İsteme Kipliği: Semantik-Pragmatik Bir İnceleme"*, Grafiker Yayınları, Ankara.

ASLAN DEMİR, Sema (2012), "*Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri*" bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 63: 11-30.

AYAZLI, Özlem (2012) "*Altun Yaruk Sudur, VI. Kitap- Karşılaştırmalı Metin Yayını*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AYDIN, Erhan (2015), "*Orhon Yazıtları- Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk*", Kömen yayınları, Konya.

AYDIN, Erhan (2018), "*Uygur Yazıtları*", Bilge Kültür Sanat.

BACANLI, Eyüp (2008), "*Türkiye Türkçesindeki -miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf*", Bilig: 1-24.

BACANLI, Eyüp (2014) "*Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*" Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BACANLI, Eyüp (2016), "*Türk Dillerinde Düzensizlikler*", Etkileşim Yayınları, Ankara.

BANGUOĞLU, Tahsin (2011), "*Türkçenin Grameri*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BARUTÇU ÖZÖNDER Sema (1998) "*Üç İtigsizler*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BAYDAR ERTANE, Arzu Sema (2016), "*i- Fiili Üzerine*", TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 2016, Yıl:4, Sayı:7, Sayfa:164-171.

BENZER, Ahmet (2008) "*Fiilde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik*", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

BENZER, Ahmet (2012) "*Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*", Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

CERİTOĞLU, Murat (2013), "*Er- ve Bol- Ana Yardımcı Eylemleriyle Oluşturulan Birleşik Eylemlerin Kılınışı Üzerine*", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C.10, S.4, ss.153-164.

CLAUSON, Gerard (1972), *"An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish"* Oxford.

COMRIE, B. (1976), "*Aspect An Introduction To The Study Of Verbal Ascpect And Related Problems*", Cambridge University Press, Cambridge.

ÇAĞATAY, Saadet (1964), "*Türkçede ki<erki*", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten 1963, s. 245-250, Ankara.

ÇETİN, Engin (2012) "*Altun Yaruk, Yedinci Kitap, Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*", Karahan Kitabevi, Adana.

ÇETİN, Engin (2017) "*Altun Yaruk Sekizinci Kitap*", Karahan Kitabevi, Adana.

ÇETİN, Osman Ali (2016), "*Gramerleşme ve Sözcükselleşme Bağlamında Eski Türk Dilinde Zarflar*", Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

ÇİÇEKDAĞI, Caner (2016), "*Kopula Üzerine*", Kaygı, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, S. 26, s. 131-141.

DAĞISTANLIOĞLU, B. Erdem (2021), "*Tarihî Türk Yazı Dillerinde er- Fiilinin Kullanımı Üzerine*", Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı, Esengü Bitig, Kesit Yayınları, İstanbul.

DEMİR, İmdat (2015), "*Türkiye Türkçesinde -dIydI ve -mIştI Biçim Birimleri Üzerine*", TÜBAR- XXXVII/2015- Bahar.

DEMİRCİ Kerim (2008), "*Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme*", Bilig. S. 45., Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları. 131-146, Ankara.

DİLÂÇAR, Agop (1971), "*Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi*", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten , 19 , 83-145.

DİLÂÇAR, Agop (1974), "*Türk Fiilinde "Kılınış"la "Görünüş" ve Dilbilgisi Kitaplarımız*", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, 21-22 (1973-1974), 159-171.

ECKMANN, Janos (2017), "*Çağatayca El Kitabı*", (çev. Günay Karaağaç), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ERASLAN, Kemal (2012), "*Eski Uygur Türkçesi Grameri*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008), "*La Enklitiği ve Türkçede Bir 'Pekiştirme Enklitiği' Teorisi*", Dil Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, s.35-56, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2009), "*Türk Dili Tarihi*", Akçağ Yayınları, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2014), "*Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*", Akçağ Yayınları, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2016), "*Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları"*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

ERDAL, Marcel (2004) *"A Grammar of Old Turkic"*, Handbook of Oriental Studies, Brill, Leiden-Boston.

GABAİN A. Von (1953), "*Türkçede Fiil Birleşmeleri*", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, 1, 16-28.

GABAİN A. Von (1988), "*Eski Türkçenin Grameri*" (çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GENÇER BALOĞLU, Zeynep (2016), "*Japoncada ve Türkçede Görünüş (Aspekt)*" Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

GENÇER BALOĞLU, Zeynep (2020) "*Japonca ve Türkçede Görünüş (Aspekt)*", Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.

GÖKÇE, Faruk (2008), "*Divânû Lugâti't- Türk'te Fiil Birleşmeleri*", Kaşgarlı Mahmud Kitabı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

GÖKÇE, Faruk (2013), "*Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Dil Araştırmaları 05, Ankara.

GÜLCALI, Zemire (2013) "*Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan Aç Bars Hikâyesi (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GÜNEŞ, Sezai (2010), "*Türkçede İmek Fiili Hakkında*", III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık, İzmir.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2013), "*Karahanlı Türkçesi Grameri*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2015), "*Türk Dilinde Edatlar*", Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2016), "*Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller",* Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

HAMILTON, J. Russell (2011), "*İyi ve Kötü Prens Öyküsü*", (çev. Vedat Köken), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

HİRİK Erkan (2017), "*Türkiye Türkçesinde Eşzamandalık*", Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 60, s. 205-226.

HİRİK, Seçil (2013), "*Olasılık Bildiren Kipliklerin Eski Uygur Türkçesi Metinlerindeki Görünümü*", Dil Araştırmaları, 12, 139-161.

İLKER, Ayşe (2013), "*Birleşik Çekimlerde Zaman Adlandırma ve Tasnifine İşlevsel Bir Yaklaşım*" Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies, 17/2 Kış –Winter 2017, ss. 183-192.

JOHANSON, Lars (2016), "*Türkçede Görünüş*" (çev. Nurettin Demir), Grafiker Yayınları, Ankara.

KALJANOVA, Elmira, (2005), "*Uygurca Dişastvustik Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım",* Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KARAAĞAÇ, Günay (2009), "*Türkçenin Sözdizimi*", Kesit Yayınları, İstanbul.

KARABEYOĞLU, Adnan R. (2007), "*Orhon Yazıtları'nda bol- ve er- Fiilleri Üzerine*", Niğde: Türklük Bilimi Araştırmaları, S.: 22, 2007/Güz, 87-100.

KAYA, Ceval (1994), "*Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KEKEVİ, İbrahim (2019) "*Eski Türkçe Metinlerde Geçen "erinç" Sözcüğünün Kullanımından Hareketle Anlam Alanı ve Etimolojik Durumu*", Türkbilig.

KERİMOĞLU, Caner, (2011) "*Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*", Dinozor Kitabevi, İzmir.

KORAŞ, Hikmet (2008), "*Özbek Türkçesinde e- ve bol- Yardımcı Fiillerinin Birbirinin Yerine Kullanılması*" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:18, Sayı:2, Sayfa: 141-150, Elazığ.

KORKMAZ, Zeynep (1995) "*Türkçede İsimden Fiil Türeten +r-, +ar-/+er- Eki ve Yapısı Üzerine"*, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Cilt:1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 168-178.

KORKMAZ, Zeynep (2014) "*Türkiye Türkçesi Grameri -Şekil Bilgisi-*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (2017), "*Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı İle ki Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı*", Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Cilt:1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 620-624.

KORNFİLT, Jaklin (1997), "*Turkish*", London and New York: Routledge.

Le Coq, Albert von, (1912), "*Türkische Manichaica aus Chotcho I*", Berlin.

Le Coq, Albert von, (1919), "*Türkische Manichaica aus Chotcho II*" Berlin.

Le Coq, Albert von, (1922), "*Türkische Manichaica aus Chotcho III*" Berlin.

ODA, Juten (2015), "*A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumiš Yaltrïmiš in Old Turkic*", Berliner Turfantexte XXXIII, Brepols Publishers, Turnhout (Belgium).

ORKUN, Hüseyin Namık (1987), "*Eski Türk Yazıtları"*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖLMEZ, Mehmet (1991), "*Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)*", Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 1, Ankara.

ÖNER, Mustafa (2013), "*Bugünkü Kıpçak Türkçesi*", Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.

ÖZALAN, Uluhan (2014), "*Türk Dilinde Cevheri Ek Fiil"*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

ÖZBAY, Betül (2014), "*Huastuanift-Manihaist Uygurların Tövbe Duası*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZMEN, Mehmet (2014), "*Türkçede -Ken Zarf-Fiili*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRK, Rıdvan (1997), "*Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZYETGİN, A. Melek (2001), *Ebū Hayyān Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk – Fiil: Tarihî Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi,* KÖKSAV, Ankara.

RENTZSCH, Julian (2013), "*Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası*", Bilig, 67: 129-168.

SARI, İsa (2015), "*Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

SEÇKİN, Pelin (2014) "*Anlama Ve Anlatma Sürecinde "Kip" Ve "Kiplik*", Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, ss.7-16.

SEBZECİOĞLU, Turgay (2016), "*Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*", Kesit Yayınları, İstanbul.

SEREBRENNİKOV B.A.- GADJİEVA N.Z. (2011), "*Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*" (çev. Tevfik HACIYEV- Mustafa ÖNER), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ŞAHİN, Hatice (2008), *"Divanü Lügati't-Türk'te er- Fiili"* Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Uluslararası II. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu "Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi", 28-30 Mayıs, Ankara.

ŞÇERBAK, A. M. (2016), *"Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler-Fiil"* (çev. Y. Karasoy, N. Hacızade, M. Gülmez), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ŞEN, Serkan (2014), "*Eski Uygur Türkçesi Dersleri*", Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

TEKİN, Şinasi (1976), "*Uygurca Metinler II-Maytrısimit, Burkancıların Mehdisi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*", Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

TEKİN, Şinasi (1992), "*Eski Türkçe*", Türk Dünyası El Kitabı, C.2, TKAE Yayınları, Ankara.

TEKİN, Şinasi (1993), "*Uygurca Metinler I-Kuanşi İm Pusar*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talat (2003), "*Orhon Yazıtları- Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*", Yıldız Dil ve Edebiyat 1, İstanbul.

TEKİN, Talat (2013), "*Irk Bitig*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talat (2016), "*Orhon Türkçesi Grameri*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TOKYÜREK, Hacer (2018), "*Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç – Karşılaştırmalı Metin Yayını*", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TOPAL, Erol (2012), "*Türkçede Ek Fiil (i-) Üzerine Düşünceler*", Kastamonu Eğitim Dergisi, Mayıs 2012, Cilt: 20, No: 2, 649-654.

TURAN, Zikri (1999), "*Eski Anadolu Türkçesinde Ol- Cevherî Fiili*", Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.265-289.

TURAN, Zikri (2018), "*Türkçe "–mIş(I)mIş": Köktürkçe "-mIşerinç*", Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, 1-7 Haziran 2018, Ulanbator, Moğolistan.

TÜRK, Vahit (2006), "*İsimden Fiil Yapan -al-/-el-; -l- ve -ar-/-er-; -r- Eklerinin Kökeni*", İlmî Araştırmalar, Sayı 21, 183-191.

UZUN, Nadir Engin (1998), "*Türkçede Görünüş/Kip/Zaman Üçlüsü*", Dil Dergisi, Sayı:68, Haziran 1998.

UZUNKAYA, Uğur (2020), "*Budizm'in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler*", Kesit Yayınları, İstanbul.

UZUNKAYA, Uğur (2020), "*Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin*", Kesit Yayınları, İstanbul.

YILDIRIM, Hüseyin (2016), *"Sıfat-Fiil Eki -dIk ~ İsimden İsim Yapma Eki +lIk ve er- ~ bol- Fiil İlişkileri*", Dil Araştırmaları, Güz 2016/19: 79-100.

ZİEME, Peter (1969) "*Ein Manichäisch-Türkisches Gedicht*" Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten, 16, 39-44.

ZİEME, Peter (1970), "*Ein Manichaisch-Türkisches Fragment in Manichaischer Schrift*", AOH, Vol. 23, No.2, s. 157-165.

ZİEME, Peter (1975) "*Manichäisch-Türkische Texte, Berliner Turfan Texte V.*", Akademie Verlag, Berlin.

ZİEME, Peter, G. KARA (1978), "*Ein Uigurisches Totenbuch, Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung"*, Akadémiai Kiadó, Budapest.